

INTERNACIONALISTÉ POD DROBNOHLEDEM.¹ INTERBRIGADISTÉ V ČESKOSLOVENSKÝCH JEDNOTKÁCH ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY POHLEDEM SOCIOLOGICKÝCH KATEGORIÍ²

ZDENKO MARŠÁLEK

Úvod

Mezinárodní pomoc republikánskému Španělsku, a především pak fenomén dobrovolníků z více než padesáti zemí, kteří přicestovali na Pyrenejský poloostrov, aby se osobně zapojili do bojů proti frankistickým povstalcům, je významným tématem meziválečných evropských dějin. Je více než pozoruhodné, jak nepřehlédnutelnou stopu zanechali interbrigadisté v širším povědomí a historické paměti. Jejich celkový počet, udávaný v řádu několika desítek tisíc osob, se může zdát relativně vysoký, v porovnání s armádami, které bojovaly ve španělské občanské válce, a především s milionovými vojsky zápasícími během následujícího světového konfliktu, šlo však o naprosto marginální skupinu. Za ohromným ohlasem, kterému se interbrigadistům dostalo, lze bezesporu vidět působení dobové propagandy, nicméně atraktivita samotné myšlenky mezinárodní solidarity v odporu proti (pravicové) diktatuře a konkrétně fašismu je nesporná, a není divu, že tradice mezinárodních dobrovolníků ve Španělsku byly nejen pěstovány v průběhu dalších desetiletí v zemích sovětského bloku (byť s různou intenzitou), ale udržely se až do dnešních dnů i v demokratických společnostech dalších zemí Evropy a světa. Téma dokonce dodnes neztratilo na své kontroverznosti – i v současnosti jsou diskuse o odkazu interbrigadistů stejně vášnivé, jako před mnoha desetiletími.³

¹ Termín „internacionalisté“ byl v průběhu desetiletí zcela zdiskreditován propagandistickým výkladem, kdy za „internacionalisty“ byli např. označováni sovětsí vojáci v Afghánistánu; v Československu pak má spojení „internacionální pomoc“ zcela záporné konotace od srpnových událostí roku 1968. Tato studie, věnující se období let druhé světové války, nemá v úmyslu rehabilitovat koncept kontinuity mezinárodní pomoci za španělské občanské války s výše uvedenými (a dalšími) pozdějšími událostmi.

² Studie byla zpracována v rámci postdoktorandského grantového projektu Českoslovenští interbrigadisté po skončení španělské občanské války. Další život aktérů významné historické události v rámci AV ČR. Za zvláště cenné připomínky při vzniku textu děkuji Jaroslavu Boučkovi.

³ V posledních letech např. v Polsku došlo k tvrdým sporům ohledně záměru radnic Varšavy a Gdaňska přejmenovat v rámci tzv. dekomunizace veřejného prostoru ulice, připomínající svými názvy polské interbrigadisty, např. ulice Dąbrowszczaków ve Varšavě (jeden prapor, a později i celá XIII. mezinárodní brigáda, obdržely čestné názvy Jarosława Dąbrowskiego, významného polského levicového revolucionáře (1836–1871), jenž zahynul jako velitel vojsk pařížské Komuny; polští interbrigadisté byli proto později všeobecně nazýváni Dąbrowszczacy). Viz např. <https://www.facebook.com/Bohaterowie1936/>. Iniciativu proti přejmenování ulic podpořily různé mezinárodní organizace. Situace se v poslední době radikalizovala: např. dne 22. října 2016, kdy ve Varšavě probíhala akce u příležitosti výročí založení Mezinárodních brigád, byla mezi účastníky vržena dýmavnice. Tamtéž.

Podobnou situaci lze doložit také v českých zemích, respektive v bývalém Československu. V letech 1936–1939 dorazilo do Španělska na pomoc republikánské vládě více než dva tisíce Čechoslováků.⁴ Také jejich počet nebyl vzhledem k celkové početnosti obyvatelstva meziválečné republiky nijak velký, navíc u řady z nich šlo o krajany nebo o osoby, dlouhodobě usedlé v zahraničí. Několik stovek z nich ve Španělsku padlo, další zahynuli během druhé světové války, někteří zůstali v cizině. Zpět do Československa se tedy po roce 1945 vrátila jen část. Přesto tito veteráni dokázali sehrát velmi významnou roli, kdy mnozí z nich obsadili důležité posty ve státním aparátu (s důrazem na silové složky), a to jak po Únoru 1948, tak již v době tzv. třetí republiky.⁵ Díky svým charakterovým vlastnostem, ale především díky zkušenostem a nabytým znalostem se stali významným činitelem při výstavbě bezpečnostních a vojenských, ale také diplomatických a dalších struktur komunistického režimu.

Vzhledem k jejich roli během „třídního zápasu“ a při budování socialismu v Československu po roce 1945 jsou podstatné otázky jejich vztahu k československému státu, k myšlenkám československé státnosti jako takové, a konkrétněji k politickým protivníkům a partnerům. Interbrigadisté ve své většině měli již za dob meziválečné republiky k politickému establishmentu vyhraněný vztah. Poměrně specifický byl také jejich výklad postojů a chování tohoto establishmentu v období vrcholného ohrožení státu a národa, tedy od roku 1938 přes celou druhou světovou válku. Na druhou stranu, v průběhu boje proti společnému nepříteli, kterým se ukázal především německý nacismus, nutně přišla na pořad dne spolupráce s „buržoazními“ strukturami exilového hnutí. Interbrigadisté vstupovali do vojenských, a posléze i politických struktur zahraničního odboje, a muselo docházet nejen k taktickým kompromisům, ale jistě i k vzájemnému ovlivňování. Dá se předpokládat, že proces, zhusta popisovaný jako příležitost k ideologickému působení interbrigadistů a ostatních komunistů a sympatizantů na další Čechoslováky měl i svoji opačnou tvář, kdy každodenní soužití s masou vojáků (v armádě) nebo s politiky jiného zaměření (ve výkonných orgánech či v řídicích strukturách exilového vedení) mohlo vést k alespoň částečné revizi vlastních postojů a názorů interbrigadistů. V každém případě, heslo „*U Madridu se bojuje za Prahu*“ dostalo v letech druhé světové války nový smysl: Okupace vlasti představovala výzvu, aby interbrigadisté heslo naplnili novým smyslem. Museli se rozhodnout, kam se zařadí v době, kdy se mělo bojovat přímo „za Prahu“, a mimo jiné také ukázat, za **jakou** Prahu svůj boj vedou. Právě postoje interbrigadistů během války mohou mnohé naznačit pro pochopení jejich činnosti a působení v letech poválečných. Proto je důležité, sledovat osudy celé sku-

⁴ Stejně jako u interbrigadistů coby celku, ani počet československých dobrovolníků není určen přesně. První pokus o celkový soupis čs. interbrigadistů proběhl v roce 1940 v Moskvě, kde při Kádrové komisi Komunistické strany Španělska vznikla statistika, uvádějící celkem 2171 osob. Její zpracovatel Jaroslav Hošek v roce 1975 předložil nový seznam s 2329 jmény; v roce 1996 pak Kateřina Nekvasilová vytvořila stručný soupis 2236 osob. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (dále jen VÚA – VHA Praha), fond Českoslovenští interbrigadisté 1936–1969, inv. č. 955, kart. 54, statistika, Volontaires tchecoslovaques dans l'Espagne republicaine 1936–1938, Commission des Cadres (étrangers) du Comité Central du Parti Communiste d'Espagne. Moscou, Decembre 1940; Národní archiv, fond ÚV SPB – soutěž vzpomínkových a historických prací, kart. 110, inv. č. 2209, Hošek, Jaroslav: Českoslovenští interbrigadisté. Pokus o celkový přehled; Nekvasilová, Kateřina: Seznam československých interbrigadistů (1936–1939). Praha 1996 (strojopis). Ve Vojenském historickém archivu jsou k dispozici i další souborné materiály (mj. dvě kartotéky interbrigadistů), v Národním archivu a v Archivu bezpečnostních složek se nacházejí např. dotazníky z různých let a materiály související se soupisovými akcemi dobových organizací (Společnosti přátel demokratického Španělska, Svazu protifašistických bojovníků aj.), vždy se však jedná o neucelené, výběrové materiály.

⁵ Problematiku proniknutí interbrigadistů do státního aparátu před- i po Únoru 1948 představil Jaroslav Bouček v rámci své ve své době zcela zásadní studie: Bouček, Jaroslav: Čs. interbrigadisté jako zdroj politických elit po roce 1945. In: Koutská, Ivana – Svátek, František (eds.), Politické elity v Československu 1918–1945. Praha 1994, s. 147–180. Ve své studii J. Bouček připomíná i poměrně krátkou dobu, po kterou tento „průnik“ trval. Po roce 1951 se interbrigadisté jako jednotlivci i jako skupina naopak stali cílem represe a pronásledování.

piny po skončení občanské války ve Španělsku, tedy v letech druhé světové války a později, v období 1945–1948. V tomto ohledu však není k dispozici mnoho zpracovaného materiálu. Co se týče samotných interbrigadistů jako jedinců, jistě pozornosti se dostává především celným osobnostem a představitelům, v pozadí zájmu ale zůstávají jak „řadoví“ interbrigadisté, tak jejich celek.

Následující studie má za cíl věnovat se vnitřnímu složení skupiny interbrigadistů, kteří se přímo zapojili do československého odboje v zahraničí v letech 1939–1945, a kromě jejich celkových počtů (mj. dosud prakticky neznámých) představit základní statistické přehledy podle vybraných kategorií. Výsledky mohou v podobě „tvrdých dat“ sloužit jako výchozí materiál pro další výzkum.

Podobné statistické souhrny, věnované skupině všech československých interbrigadistů, jsou k dispozici pouze v jediném materiálu, kterým je soubor tabulek, pocházející z činnosti výše již zmíněné Kádrové komise Komunistické strany Španělska, jejichž kopie jsou uloženy ve Vojenském historickém archivu v Praze.⁶ Jednotlivé údaje z nich byly výběrově publikovány, ucelnější výstup prezentoval Jiří Nedvěď v diplomové práci, která však nevyšla tiskem.⁷ Skupina, která je cílem výzkumu v této studii, je menší podmožninou skupiny všech československých interbrigadistů, definovaná evidencí v čs. zahraničním odboji – tedy subjektivní vůlí sloužit v čs. zahraniční armádě, nebo se příslušným orgánům alespoň přihlásit. Jedná se o méně než třetinu všech československých interbrigadistů. Srovnání umožní jednak (částečně) ověřit relevanci zmíněných „moskevských“ materiálů, jednak komparovat skupiny „interbrigadistů“ a „interbrigadistů-dobrovolníků čs. exilového vojska“. Zda bude možno nalézt některé zásadní rozdíly, je otázkou, stejně jako eventuální hledání důvodů případných rozdílů. V každém případě studie přinese zmíněná „tvrdá data“ k jedné významné a specifické skupině československého zahraničního odboje v letech druhé světové války.

Počty

V průběhu výzkumu⁸ se dosud podařilo bezpečně doložit celkem 614 interbrigadistů, kteří během druhé světové války prošli odvodním (prezentačním) řízením v rámci exilového vojska.⁹ Z nich 499 fakticky nastoupilo službu a kratší či delší dobu bylo vojáky exilové

⁶ Zmíněné statistiky se dostaly do archivu moskevského Institutu marxismu-leninismu ÚV KSSS. Poté, co v závěru roku 1957 Ústřední výbor KSČ svým usnesením pověřil archiv tehdejšího Ústavu dějin KSČ sběrem materiálu k dějinám československých dobrovolníků ve Španělsku, podařilo se vyjednat zaslání mikrofilmů s kopiemi statistických souhrnů do archivu Ústavu dějin KSČ, respektive pozdějšího Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ. Po jeho zániku byla celá sbírka materiálů, včetně této statistiky, delimitována do Vojenského historického archivu v Praze, kde je uložena doposud. Sbírkou byla doplněna o další materiály a v roce 1991 inventarizována J. Boučkem. Nyní je vedena jako fond Českoslovenští interbrigadisté 1936–1969. VÚA – VHA Praha, Inventář Českoslovenští interbrigadisté 1936–1969, Úvod, s. II.

⁷ Nedvěď, Jiří: Českoslovenští dobrovolníci, mezinárodní brigády a občanská válka ve Španělsku v letech 1936–1939. Diplomová práce. Filozofická fakulta UK, Praha 2008. Vybrané statistiky ze zmíněného fondu byly zpracovány v hlavě 5, s názvem Kdo vlastně byli českoslovenští interbrigadisté?, s. 115–124.

⁸ Základní sumarizace byla umožněna díky využití Databáze příslušníků čs. vojenských jednotek za 2. světové války, která vznikala ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze v letech 2005–2013. Dále jen Databáze. Vybrané základní údaje jsou v omezené míře přístupny na internetu: <http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase> [15. 10. 2016].

⁹ Vojenská správa zahraničního odboje v otázce personální evidence kopírovala praxi meziválečné armády. Každý dobrovolník měl přijít před komisi, která přezkoumala jeho identitu, zdravotní stav a vztah k branné moci. Pokud se prokázalo, že již v meziválečné době prošel odvodním řízením, byl tzv. prezentován, pokud nikoli, prošel tzv. odvodem, podle znění branného zákona z roku 1920 a následných prováděcích nařízení. V některých případech, zvl. v jednotkách na východní frontě, ovšem z důvodu časové tísně docházelo k odchylkám. Jiný způsob evidence platil při organizaci čs. jednotky v Polsku v roce 1939.

armády.¹⁰ Naprostá většina interbrigadistů nastoupila do vojska již ve Francii na přelomu let 1939 a 1940, konkrétně 451 osob. Zbýlých 48 interbrigadistů se hlásilo v průběhu následujících let na různých místech, podle toho, kam je osud a okolnosti zanesly – v Sovětském svazu, na Středním východě či v Británii.

Tabulka 1: Interbrigadisté, kteří sloužili v čs. zahraničním vojsku (podle místa nástupu služby)¹¹

místo prezentace	Francie 1939/40	Británie 1940/45	Blízký východ 1940/43	SSSR 1942/45	celkem
počet	451	30	3	15	499

Kromě zmíněných 614 osob měla vojenská správa ještě různé záznamy a zmínky o dalších interbrigadistech, kteří ale před odvodní komise nepředstoupili. Šlo většinou o informace, že dotyčný sloužil nebo sloužil v některé spojenecké armádě, popřípadě o místě jeho pobytu. Podařilo se nalézt 27 takových osob a celkový součet všech, kteří mají v materiálech exilové vojenské správy nějaké záznamy, tak (prozatím) činí 641 osob.

Celkově je možné stvrdit, že bývalí interbrigadisté představovali poměrně významnou část vojáků československých zahraničních jednotek. Ve Francii dosáhla výše jejich zastoupení asi čtyř procent celkového stavu, kromě samotného čísla je však třeba reflektovat především jejich význam pro výcvik, pozvednutí morálky a bojovou soudržnost jednotek, „vytuzených“ mužů, kteří již měli zkušenost s bitevním polem a kteří již byli pod palbou protivníka.

Tito dobrovolníci představují objekt výzkumu, jenž bude podroben rozborům podle různých kritérií – převážně půjde o kategorie sociologické, v menší míře pak vojenské. Z široké škály možných kategorií bylo pro účely této studie vybráno jen několik. Pro specifikaci některých kategorií se jako referenční skupina spíše hodí množina všech 641 osob, pro jiné naopak pouze podmnožina 614 dobrovolníků, jindy pak pouze vojáci skutečně v jednotkách sloužící. V každém jednotlivém případě proto bude referenční skupina přesně definována.

Národnostní identifikace

Snaha o specifikaci národnostního složení naráží od počátku na podstatný problém, který ve většině prací o zahraničním odboji není dostatečně přesně reflektován. Jde o způsoby podchycení relevantních kategorií a jejich interpretaci. Za dob Rakousko-Uherska předlitavské orgány oficiálně žádá národnostní data nezjišťovaly, neboť všechny „národní kmeny“ si podle ústavy měly být zcela rovný.¹² Národnostní rozvrstvení se pak odhadovalo na základě údajů o tzv. obcovací řeči, což vedlo k bouřlivým sporům o jejich relevanci vzhledem k otázce národnosti.¹³ Po roce 1918 nová republika zavedla nový pojem „národnost“, ovšem se zcela nesystematicky definovaným obsahem evidentně ovlivněným politickými potřeba-

¹⁰ Celková verifikace ještě není ukončena, podle odhadů se výsledné číslo může ještě navýšit, spíše však už půjde jen o jednotlivce.

¹¹ Tabulka vytvořena na základě Databáze.

¹² „Prosinčová“ ústava z roku 1867, respektive článek 19 jejího zákona o všeobecných právech státních občanů (Staatsgrundgesetz von 21. Dezember 1867 über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder) uváděla, že všechny volkštämme mají stejná práva a každý z nich má právo na rozvoj a opečovávání své národnosti a řeči (unverlessliches Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität und Sprache).

¹³ Odraz zavedení zvoleného kritéria a důsledky v oblasti národnostních sporů představil Zeman, Zbyněk: The Four Austrian Censuses and their Political Consequences. In: Cornwall, Mark (ed.): The Last Years of Austria-Hungary: Essays in Political and Military History 1908–1918. Exeter Studies in History No. 27, University of Exeter Press, Exeter 1990, s. 31–40.

mi.¹⁴ Naproti tomu vojsko až do roku 1939, a vlastně i během války, pokračovalo v rakouské tradici, kdy armáda evidovala mateřskou řeč.¹⁵ Právě tento údaj se proto objevuje v personálních materiálech zahraničních vojáků v letech 1939–1945. Údaj byl oficiálně považován za objektivní, tedy prakticky nezávislý na vůli dotyčné osoby (ostatně, stejně jako údaj o národnosti v praxi civilních úřadů). Zvláště v zahraničním odboji lze však sledovat vysokou míru „autocenzury“, kdy mnozí vojáci raději uváděli jiné, „vyhovující“ údaje (např. českou mateřskou řeč a jinou, než židovskou konfesi apod.), aby se nevystavili případné ostrakizaci ze strany emotivně zjitřených příslušníků zvláště českého národa, jejichž projevy často nesly šovinistické rysy. V každém případě lze jen s velkou mírou opatrnosti vyvozovat z evidovaných údajů závěry co do národnostního složení celku a identity jednotlivých vojáků.

Teprve s vědomím těchto limitů je možné uvést přehledy „národnostního“ složení interbrigadistů-dobrovolníků zahraničního odboje.

Na prvním místě je uvedena tabulka zachycující ty z dobrovolníků, kteří nakonec v československé uniformě skutečně sloužili, neboť právě ti se dostávali do přímé interakce s ostatními vojáky zahraniční armády se všemi problémy, které z této interakce vyplývaly.

Tabulka 2: Interbrigadisté, kteří sloužili v čs. zahraničním vojsku (podle mateřské řeči)¹⁶

mateřská řeč	česká	slovenská	rusínská/ ukrajinská	německá	maďarská	jiná	celkem
počet	256	119	7	81	27	9	499
%	51 %	24 %	1,5 %	16 %	5,5 %	1,5 %	100 %

Tabulka především dokumentuje velký počet interbrigadistů, kteří se hlásili k německé a maďarské mateřštině. Pro srovnání s celkem čs. vojska jsem vybral období, kdy nastoupilo nejvíce bývalých interbrigadistů, tedy formování exilových jednotek ve Francii v letech 1939–1940. Oficiální statistika pro toto období vykazuje celkem 11 405 vojáků,¹⁷ zatímco interbrigadistů se mezi nimi podařilo prozatím identifikovat 451.

Tabulka 3: Interbrigadisté, kteří sloužili v čs. zahraničním vojsku ve Francii 1939–1945 v porovnání s celkovým složením vojska (podle mateřské řeči)

mateřská řeč	interbrigadisté počet	%	složení celého vojska (v %) ¹⁸
česká	231	51,2 %	47,5 %
slovenská	106	23,5 %	40,7 %
rusínská a ukrajinská	8	1,8 %	1,2 %
německá	75	16,6 %	5,7 %

¹⁴ K problematice viz např. vynikající studie: Kučera, Jaroslav: Politický či přirozený národ: K pojetí národa v československém právním řádu meziválečného období. Český časopis historický 99, 2001, č. 3, s. 548–568; Bubeník, Jaroslav – Křesťan, Jiří: Zjišťování národnosti jako problém statistický a politický: zkušenosti ze sčítání lidu za první republiky. *Paginae historiae* 3, 1995, s. 118 a 120.

¹⁵ K problematice národnostní evidence v československé armádě viz Maršálek, Zdenko: „Česká“, nebo „československá“ armáda? Národnostní složení československých jednotek v zahraničí v letech 1939–1945. Praha 2017.

¹⁶ Tabulka vytvořena na základě Databáze.

¹⁷ VÚA – VHA Praha, fond Náhradní těleso ve Velké Británii 1939–1947 (dále jen NT – VB), inv. č. 164, kart. 50. Číselný přehled měsíčního přírůstku branců do čs. zahraniční armády za roky 1939–1940.

¹⁸ Zpracováno podle Tamtéž.

maďarská	26	5,8 %	2,6 %
jiná	5	1,1 %	2,3 %
celkem	451	100 %	100 %

Jak z tabulky vyplývá, zastoupení vojáků deklarujících německou mateřštinu, bylo mezi interbrigadisty téměř třikrát vyšší, než u vojska jako celku. Podobnou situaci lze doložit i v případě maďarské mateřštiny. Je jisté, že komunistické přesvědčení v kombinaci s (někdy ovšem spornou) německou (resp. maďarskou) národností nepůsobilo důvěryhodně na exilové vojenské orgány. Ideologické důvody se v jejich případě snoubily s nedůvěrou k vojákům neslovanských menšin. Nabízí se proto otázka, zda exilové vojenské orgány nepodnikaly nějaké kroky, aby těmto „podezřelým“ dobrovolníkům nástup do vojska znemožnily či alespoň ztížily, a v případě, že ano, jakým způsobem. Podobný přístup je totiž doložen pro období mobilizace v září 1938, kdy byli lékaři odvodních komisí instruováni, aby co nejvíce příslušníků neslovanských menšin odmítali ze zdravotních důvodů.¹⁸

Průzkum odvodních protokolů čs. vojska ve Francii skutečně potvrdil vyšší zastoupení neslovanských menšin (rozměj vojáků, udávajících německou nebo maďarskou mateřštinu) mezi vojáky, kteří byli u odvodního řízení **odmítnuti**.¹⁹ Většinou deklarované zdravotní důvody se v perspektivě celkových čísel zdají být spíše zástupným důvodem, neboť není proč věřit, že by příslušníci národnostních menšin byli v podstatně horší fyzické kondici, než Češi a Slováci. Podobnou situaci lze doložit i u interbrigadistů. Pro nedostatečnou fyzickou kondici (zdravotní důvody) jich nebylo ve Francii odvedeno celkem 52, z nich ovšem plných 29 udávalo jako mateřskou řeč němčinu, další tři maďarštinu; mezi odmítnutými tedy bylo přes polovinu „Němců“. Na první pohled je vidět výrazný nepoměr oproti složení přijatých vojáků, a motiv národnostní diskriminace se tedy zdá evidentní. Apriorní závěry by ale byly předčasné. Podrobné zkoumání důvodů odmítnutí u každého jednotlivce totiž přineslo překvapivá zjištění. Důvody jednotlivých verdiktů se ukázaly jako zcela relevantní a takového charakteru, jaký bylo lze jen velmi těžko „nadsadit“ nebo „zfalšovat“ (TBC a další plicní nálezy, následky průstřelů, amputace, deformace hrudníku apod.). Takováto důkladná sonda nebyla provedena u všech odmítnutých dobrovolníků ve Francii, ale jen v případě interbrigadistů. Aniž by byla vyvrácena podezření z jistého diskriminačního přístupu odvodních komisí jako celku, alespoň v případě interbrigadistů se spíše nabízí otázka po subjektivních důvodech, proč se tolik invalidů z řad československých „Němců“ hlásilo do exilového vojska, přestože věděli, že k aktivní službě povolání nebudou.²⁰

Je pozoruhodné, že uvedené „národnostní“ složení interbrigadistů, sloužících v československém zahraničním vojsku, se v průběhu dalších let nijak podstatně neměnilo, bez ohledu na proměny absolutních počtů. Vzájemnými poměry „nezamíchala“ ani evakuace z Francie,

¹⁸ VÚA – VHA Praha, fond MNO – Hlavní štáb/1. oddělení, 1938, kart. 157, sign. 32/10/56, č. j. 4332 Mob., 17. 9. 1938.

¹⁹ V rámci mobilizace se do vojska ve Francii museli hlásit všichni čs. občané. Z různých důvodů však v jednotkách nakonec sloužila jen asi polovina z nich. Zatímco u vojáků české mateřské řeči „výtěžnost“ odvodů přesahovala 50 %, u „Němců“ a „Maďarů“ nedosahovala ani 30 %. Vypočteno na základě odvodních protokolů: VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 6, odvodní protokoly.

²⁰ Jak je v předchozí poznámce uvedeno, ve Francii podléhali čs. občané všeobecné mobilizaci, a to včetně možného exekvování případných absentérů. Kdo odmítl přihlásit se čs. orgánům, podléhal následně příslušným francouzským zákonům: buď se musel přihlásit k dispozici francouzským branným silám, nebo s ním bylo nakládáno jako s „nepřátelským cizincem“, což většinou znamenalo odsun do internačního tábora. Invalidé z řad čs. interbrigadistů svoji přihláškou deklarovali loajalitu exilovému vedení a měli tak naději na lepší zacházení a snad i propuštění z táborů, čehož se však nepodařilo dosáhnout. Blíže viz studii Friedl, Jiří: „Španěláci“ z tábora Gurs (ke vstupu čs. interbrigadistů do naší armády ve Francii 1939–40). Historie a vojenství 2000, č. 4, s. 806–827.

kdy na britské ostrovy odjela asi polovina interbrigadistů (zatím zjištěno 224 osob), ani důsledky vzpoury v Cholmondeley, kdy v červenci 1940 bylo z vojska vyloučeno 537 vojáků, mezi nimi nejméně 163 bývalých interbrigadistů. Ani u této skupiny nelze vysledovat žádný opravdu výrazný výkyv v poměrech (například, že by z armády odešlo podstatně více vojáků německé mateřské řeči). Ostatně, 92 z těchto 163 „vzbouřenců“ se později do armády znovu vrátilo – mezi nimi i dobrovolníci německé a maďarské mateřské řeči.

Jako další skupinu pro srovnání s interbrigadisty jsem zvolil vojáky československé armády v samém závěru roku 1940, které zachytila evidenční skupina náhradního tělesa čs. vojska v Británii. Tehdy, po francouzské katastrofě v červnu 1940 a po odchodu nespokojených vojáků (včetně většiny interbrigadistů) v červenci téhož roku, zůstalo v jednotkách sloužit prakticky jen „tvrdé jádro“, většinou složené z vlastenců, kteří po březnu 1939 utíkali za hranice s myšlenkou na ozbrojený boj, a dále z těch exulantů, emigrantů a krajanů, kteří zůstali loajální vedení zahraničního odboje i v tehdejších kritických dobách. K 31. prosinci 1940 vojenská správa uváděla celkem 3724 sloužících vojáků.²¹ Z nich plně dvě třetiny (2465 osob) přišli do odboje přímo z území ČSR, zbylých 1259 vojáků pak nastoupilo z francouzského nebo britského území (mezi nimi ovšem byli nejen krajané, ale především čerství exulanti židovského původu, prchající před nacisty; rozdělení evidence podle místa pobytu, odkud se přihlásili do odboje, tak může být zavádějící).²² Z uvedených 3724 vojáků takřka osmdesát procent deklarovalo jako mateřský jazyk češtinu, zatímco němčinu jen pět procent a maďarštinu necelé jedno procento. Pro lepší porovnání je tabulka doplněná o rekapitulaci procentuálního složení interbrigadistů z Tabulky 3.

Tabulka 4: Čs. jednotky v Británii, stav k 31. prosinci 1940 (podle mateřské řeči)²³

mateřská řeč	počet	%	interbrigadisté z Tabulky 3
česká	2 901	77,9 %	51,2 %
slovenská	515	13,8 %	23,5 %
rusínská a ukrajinská	29	0,8 %	1,8 %
německá	189	5,1 %	16,6 %
maďarská	34	0,9 %	5,8 %
jiná	56	1,5 %	1,1 %
celkem	3 724	100 %	100 %

Jak je vidět, rozdíly ve složení „dobrovolníků zahraničního odboje“ a „dobrovolníků-interbrigadistů“ byly ještě výraznější, než v případě armády ve Francii. Je nepochybné, že situace, kdy více než každý pátý interbrigadista mluvil německy nebo maďarsky, musela v národnostně silně vyhraněném prostředí exilového vojska nalézt svůj odraz.

²¹ VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 164, kart. 50, Číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940. Evidence zahrnovala 3010 vojáků, kteří byli k 31. 12. 1940 příslušníky pozemní složky exilového vojska a také 714 osob, které byly do tohoto data přemístěny k letectvu. Nezahrnuje příslušníky letectva, kteří byli evidováni přímo u leteckých jednotek – šlo většinou o letce, kteří se k letectvu dostali již ve Francii a neprošli tudíž evidencí náhradního tělesa pozemních složek čs. exilového vojska. V zdrcující většině deklarovali českou mateřskou řeč. V případě jejich započítání by se tak dominance vojáků české mateřské řeči ještě více zvýšila.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž, Číselný přehled měsíčního přírůstku branců do čs. zahraniční armády za roky 1939–1940.

Neodmyslitelným aspektem národnostní identifikace se zvláště v reáliích druhé světové války a zahraničního odboje stala i otázka židovská. Identifikovat vojáky židovského původu, ať už ho definujeme jakkoliv, je ovšem nesmírně obtížné. Dochovaná data osobní evidence nabízejí pouze rubriky mateřské řeči, výjimečně národnosti, a dále rubriku konfesní. Pokud jako nepochybný znak židovské identity zařadíme případy, kdy dotyčný deklaroval židovskou konfesi, popřípadě „židovskou mateřskou řeč“ (jak znělo souhrnné označení vojenské správy), zbývá velké množství vojáků s židovskými kořeny, které statisticky není jak identifikovat. Lze se o to pokusit pouze jednotlivě, zkoumáním osobních příběhů a všech dosažitelných materiálů. V každém případě je nutné mít na paměti, že počet židovských vojáků v čs. zahraničních jednotkách byl mnohem vyšší, než by se zdálo z údajů o deklarované konfesi nebo mateřské řeči.

Zcela flagrantním případem jsou v tomto ohledu právě interbrigadisté. Přestože vysoký podíl osob židovského původu mezi nimi je obecně známým a často zdůrazňovaným faktem, pro jejich osobní ideové postoje je typické, že téměř polovina ze 499 interbrigadistů, kteří sloužili v čs. jednotkách, se nehlásila k žádnému vyznání (236 osob), zatímco židovskou konfesi deklarovalo jen 23 vojáků.²⁴

Regionalita původu

Jednou z možností, jak zkoumat složení skupiny interbrigadistů, je jejich regionální původ. Otázka regionality původu vojáků exilových jednotek je totiž zajímavým aspektem, v problematice zahraničního odboje dosud jen málo reflektovaným.²⁵

Interbrigadisté pocházeli ze všech částí předválečné republiky, mnozí se také narodili v zahraničí. Kromě základního rozlišení podle zemské příslušnosti v rámci Československé republiky (Země česká, Země moravskoslezská, Země slovenská a Země podkarpatoruská) můžeme pomocí rozboru dochovaných údajů sledovat i další dělení podle menších regionů (okresů, měst apod.) – jednoduše řečeno, můžeme se pokusit zjistit, odkud vojáci pocházeli, zda byly „rekrutační zdroje“ rovnoměrně rozloženy po celém území Československa či naopak byly mezi jednotlivými regiony významné rozdíly. Výsledky mohou nabídnout plastičtější obraz o vnitřním složení celé skupiny.²⁶ Pro toto zpracování jsem jako referenční skupinu zvolil všechny interbrigadisty, o nichž měla exilová vojenská správa záznamy, tedy celkem 641 osob.

První tabulka ukazuje rozdělení podle zemí, v nichž se dobrovolníci narodili.

Tabulka 5: Interbrigadisté, registrovaní exilovou vojenskou správou 1939–1945 (regionální původ podle zemí)²⁷

místo narození*	počet
Čechy	235
Morava	111
Slezsko	41

²⁴ Databáze.

²⁵ Některé základní postuláty viz Maršálek, Zdenko: Rodáci z okresu Slaný v zahraničním vojenském odboji a otázka zkoumání regionality původu příslušníků zahraničních vojenských jednotek. In: Bartoníček, Pavel – Čečrdle, Jan – Hrabánková, Blažena (eds.): Slaný a Slánsko v letech 1939–1945. Sborník z historické konference. Slaný 2010, s. 66–76.

²⁶ Blíže viz tamtéž.

²⁷ Zpracováno podle Databáze.

Slovensko	173
Podkarpatská Rus	16
celkem území ČSR	576
cizina**	64
nezjištěno	1
CELKEM	641

* „Místo narození“ je definováno podle údajů exilové vojenské správy. Rozdělení politických zemí odpovídá stavu k roku 1937, s tím, že do samostatných skupin byli rozdělení dobrovolníci z Moravy a Slezska, které byly od roku 1928 v důsledku správní reformy sloučeny do Země moravskoslezské. Za referenční zdroj byl zvolen *Statistický lexikon obcí v Republice československé*. I, II, III. Státní úřad statistický, Praha 1934, 1935.

** Nejvíce osob uvádělo jako místo narození Rakousko (14), dále Maďarsko (9), Německo (7), Jugoslávie (3), po jednom až dvou pak Francie, Itálie, Polsko, Rumunsko, Sovětský svaz, Švýcarsko a USA.

Jak již bylo výše uvedeno, zkoumání regionálního původu může sledovat i menší celky. Lze tak porovnat jednotlivé regiony, a hledat důvody případných rozdílů. Následující tabulka uvádí zastoupení interbrigadistů z některých vybraných politických okresů.

Tabulka 6: Interbrigadisté, registrovaní exilovou vojenskou správou 1939–1945 (regionální původ podle okresů – výběr)

charakteristika	politický okres*	počet
vnitrozemské okresy v Čechách	Kladno	4
	Kolín	1
	Mladá Boleslav	7
	Poděbrady	5
	Praha-venkov	5
pohraniční okresy v Čechách	Děčín	6
	Duchcov	7
	Cheb	3
	Liberec	9
Morava	Hodonín	13
	Uherské Hradiště	8
	Prostějov	5
Slezsko	Frýdek	9
	Fryštát	10
Slovensko	Kežmarok	2
	Topoľčany	7
	Vráble	7

Podkarpatská Rus	Berehovo	3
	Svalava	2
velká města	Praha	22
	Bratislava	10
	Videň	16

* Rozdělení politických okresů odpovídá stavu k roku 1937. Za referenční zdroj byl zvolen *Statistický lexikon obcí v Republice československé*. I, II, III. Státní úřad statistický, Praha 1934, 1935.

Opět je možné srovnání se situací jednotek zahraničního odboje v Británii v prosinci 1940 – zjednodušeně řečeno, nastínit rozdíl mezi vnitřním složením skupiny interbrigadistů a „tvrdého jádra“ dobrovolníků exilové armády. Statistický materiál skladby pozemních jednotek v prosinci 1940²⁸ ukazuje velký nepoměr regionálního původu vojáků z Čech mezi okresy vnitrozemskými („českými“) a pohraničními („německými“) – což v důsledku přímo souvisí s národnostním složením jednotek, prezentovaným výše. Pohraničních okresů v Čechách, v nichž neměl domovskou příslušnost ani jeden voják, bylo plných dvanáct, z ostatních pak sloužilo maximálně několik jednotlivců.²⁹

Zajímavým rysem složení jednotek v prosinci 1940 je míra zastoupení Moraváků. Ta byla vůči zastoupení vojáků z Čech nejen podstatně vyšší v relativním poměru vzhledem k počtu obyvatelstva, ale dokonce i absolutně: z 3274 vojáků mělo na Moravě domovskou příslušnost 1552 (42 %), zatímco v podstatně lidnatějších Čechách jen 1488 (40 %).³⁰ Také na Moravě lze ovšem sledovat výrazně nižší zastoupení „německých“ okresů. Skupina interbrigadistů naproti tomu vykazovala prakticky rovnoměrné rozvrstvení regionálního původu. Rozdíly mezi vnitrozemskými a pohraničními okresy byly minimální. Nepřehlédnutelným faktorem je i početné zastoupení interbrigadistů, narozených v cizině: každý desátý ze sledovaného vzorku 641 osob se narodil mimo území ČSR.

Je tedy možné sumarizovat, že kromě „národnostního“ složení se interbrigadisté odlišovali od „tvrdého jádra“ zahraničního odboje i regionálním původem – a dá se říci, že se do značné míry jedná o souvztažné kategorie.

Otázka věku

Věk vojáka je pro vojsko jedním z nejdůležitějších kritérií, a československá exilová armáda nebyla v tomto ohledu žádnou výjimkou. Oproti masovým armádám, budovaným na základě mobilizace a průběžného doplňování z masového rezerváru veškerého obyvatelstva dané země však exilové armády tento problém pocitovaly ještě silněji. „Běžné“ armády mohly svůj relativně početný lidský potenciál rozdělovat podle fyzických i duševních dispozic mezi elitní jednotky, řadové útvary, zápolní služby, válečné hospodářství, pomocné složky aj. Exilové armády se však musely spokojit s veškerými dobrovolníky, kteří byli k dispozici, a výběr tak mohl probíhat jen velmi omezeně. Fyzicky nej kvalitnější část lidského potenciálu odčerpávalo letectvo (v menší míře pak i paravýsadky do vlasti). Pozemní vojsko

²⁸ VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 164, kart. 50, Číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940. Je nutné upozornit na rozdíl v relevantních kategoriích. Zatímco u interbrigadistů operují s místem narození, zmiňované dobové přehledy jsou založeny na tzv. domovské příslušnosti. Pro srovnání však oba vzorky postačí.

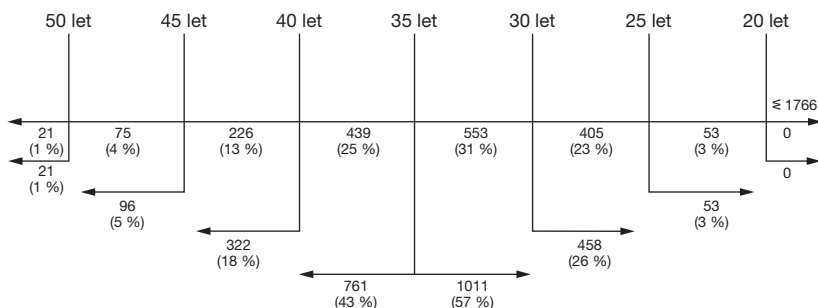
²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž. Základní rozbor údajů viz Maršálek, Z.: Rodáci z okresu Slaný v zahraničním vojenském odboji a otázka zkoumání regionality původu, s. 72–76.

v Británii sestávalo z jediného polního svazku (brigády), u kterého se jen stěží dařilo naplnit (maximálně snížené) tabulky počtů. Počítalo se tedy doslova s každým vojákem, a o nějaké redistribuci podle schopností a vhodnosti nemohla být řeč. Charakteristickým znakem (nejen československých) exilových jednotek proto byl celkově vyšší věkový průměr a zařazování vojáků, kteří by v jiných armádách pro svůj věk nebo slabší fyzickou kondici mohli sloužit u týlových jednotek, v administrativě, u pomocných sil nebo ve válečném hospodářství. Otázku zapojení interbrigadistů v československém exilovém vojsku tedy musíme vnímat v naznačeném kontextu.

Věková struktura interbrigadistů vycházela z chronologie španělské občanské války, která jasně omezila jeden z krajních bodů pomyslného věkového intervalu. Jen zcela výjimečně do interbrigád vstupovali mladíci pod osmnáct let – tomu ostatně odpovídají údaje z (neúplně) statistiky,³¹ kde je jako nejmladší ročník narození uveden rok 1920. Věková struktura interbrigadistů ovšem napovídá, že mladých Čechoslováků (do 25 let) odcházelo do Španělska jen málo, spíše se jednalo o třicátníky a starší. Na druhou stranu, věk přes padesát let byl výjimkou, a většina se tak pohybovala mezi 25 a 40 lety.³² Ideální věk pro vojiny prvosledových útvarů je v rozmezí 20 a 25 let, pro poddůstojníky i vyšší. Naopak věk nad čtyřicet let je pro polní jednotky (obecně vzato!) spíše přítěží, a za hranici „ještě dobrého“ věku pro prvosledové útvary lze považovat stáří 35 let. Z těchto premis vychází technické zpracování následujících grafů.

Graf 1
Věková struktura čs. interbrigadistů ve Španělsku
(vztaheno k roku 1940)

Graf zpracován na podkladě přehledu, uloženého in: VÚA – VHA Praha, f. Českoslovenští interbrigadisté 1936–1969, inv. č. 955, kart. 54, statistika. Z celkových 2171 osob, s nimiž statistika operuje, byl věk registrován u 1766 interbrigadistů.

Podobnou skladbu lze nalézt i v případě interbrigadistů, kteří vstoupili do československých jednotek.³³ Více než polovina z nich byla v roce 1940 ve věku mezi třiceti a čtyřiceti lety (259 osob), tedy poněkud starších, než byl ideální věk pro vojáky polních jednotek.

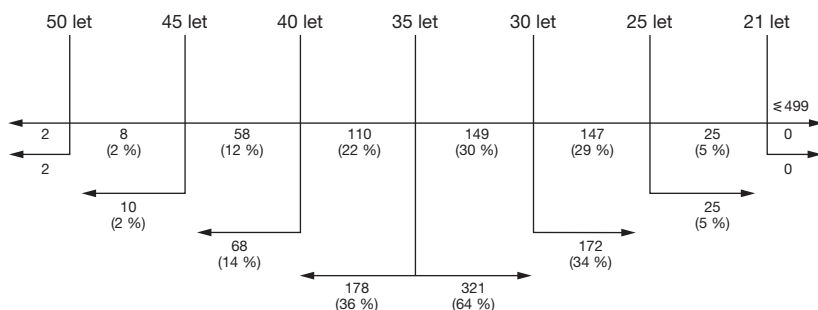
³¹ VÚA – VHA Praha, Českoslovenští interbrigadisté 1936–1969, inv. č. 955, kart. 54, statistika.

³² Tamtéž.

³³ Výše uvedený graf vychází z věku interbrigadistů v roce 1940, kdy statistika vznikla. Odpovídá proto následujícímu grafu, kde je rozhodným datem také rok 1940, kdy do čs. vojska vstoupila největší část interbrigadistů. Poskytuje tak přehled „vojenské hodnoty“ interbrigadistů v okamžiku jejich prezentace v řadách exilové armády.

Z pochopitelných důvodů se mezi interbrigadisty-vojáky zahraniční armády jen výjimečně vyskytovali zástupci nejmladších ročníků – od okamžiku jejich odchodu do Španělska čas přeci jen neúprosně plynul. Přesto lze ze získaných údajů opět doložit, že do Španělska odcházeli lidé spíše dospělí, než „nerozvázní“ mladíci. Pod hranici 35 let jich v čs. jednotkách bylo v roce 1940 jen těsně nad polovinu z nich. Vyšší průměrný věk interbrigadistů se jistě kladně odrazil v míře jejich osobnostního rozvoje: V jejich rozhledu, životních zkušenostech i sebevědomí, na druhou stranu nelze přehlížet negativní dopady vyššího věkového průměru v otázce fyzické zdatnosti, zvláště ve spojení s následky těžkých frontových zážitků ze Španělska a často i důsledků chudoby a svízelných rodinných poměrů. Neklamnou ilustrací jsou v tomto ohledu portrétní fotografie interbrigadistů – až příliš často je vidět, jak je život „převálcoval“, a nakolik byla jejich fyzická schránka opotřebovaná. Na opačnou miskou vah ale jistě padaly jejich vojenské zkušenosti. Mnozí z interbrigadistů sloužili od roku 1936 či 1937 prakticky nepřetržitě v řadách vojska (včetně francouzské internace), a návyky a nároky služby jim přešly tak říkajíc „do krve“. Ať již strávili na frontách španělské války kratší nebo delší čas, v každém případě měli za sebou podstatně delší dobu bojového nasazení, než (až na naprosté výjimky) jakýkoliv řadový příslušník exilového vojska. Ve frontových zkušenostech jim mohli konkurovat jen pamětníci první světové války, zážitek těchto veteránů však překryly dvě desetky uběhlých let.

Graf 2
Věková struktura čs. interbrigadistů,
kteří sloužili v čs. exilovém vojsku 1939–1945
(vztaženo k roku 1940)

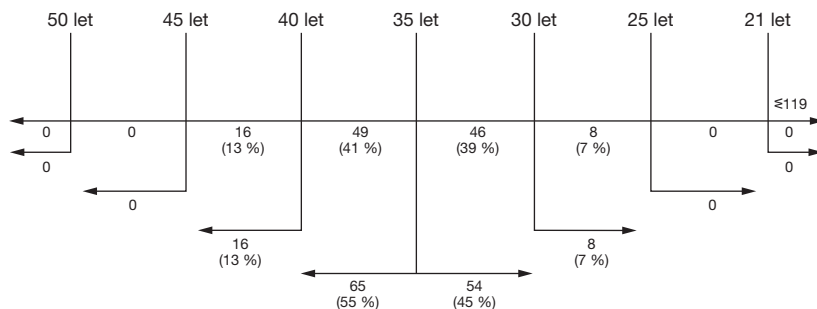
Graf zpracován na základě Databáze, zachycuje 499 bývalých interbrigadistů, u nichž se podařilo prokázat, že sloužili v čs. jednotkách v zahraničí v letech 1939–1945

Poslední graf uvádí skupinu interbrigadistů, kteří na přelomu srpna a září 1944 vyrazili „do pole“ v řadách Československé samostatné obrněné brigády.³⁴ Graf tedy zachycuje jejich věkovou strukturu v rozhodný okamžik, kdy měli nastoupit do bojové linie. Přestože před

³⁴ Čs. samostatná obrněná brigáda byla oficiálně ustavena 1. září 1943 na základě reorganizace původní Čs. samostatné brigády, která se postupně formovala na britské půdě od roku 1940. Díky sloučení s vojáky ze Středního východu mohlo být v létě 1943 přikročeno k zformování moderního polního svazku, jenž byl oproti původnímu vševojskovému konceptu vydatně vyzbrojen tanky a prostředky mechanizace.

odjezdem brigády do Francie byli od jednotek vyřazováni méně fyzicky zdatní a věkem již nevyhovující vojáci, mezi interbrigadisty klesl podíl mužů mladších pětácti let pod polovinu, a 13 % z celé skupiny dokonce představovali čtyřicátníci. Příčina byla jednoduchá – všichni od roku 1940 zestárlí o další čtyři roky.

Graf 3
Věková struktura čs. interbrigadistů,
příslušníků Čs. samostatné obrněné brigády, 1. 9. 1944
(vztaheno k roku 1944)

Graf zpracován na základě Databáze, zachycuje 119 bývalých interbrigadistů, u nichž se podařilo prokázat, že k 1. 9. 1944 sloužili v řadách Čs. samostatné obrněné brigády.

Od invaze Spojenců do Normandie doslova raketově narůstal příliv nových dobrovolníků, a to jak z řad krajaňské obce ve Francii, tak i „z druhé strany fronty“. Kromě několika stovek přeběhlíků z vládního vojska se hlásili především zajatci, Čechoslováci, přinucení ke službě ve *wehrmachtu*. Většinou se jednalo o mladé muže, a věkový průměr obrněné brigády se díky nim výrazně snížil. Interbrigadisté tak v posledním roce války představovali skupinu „starých vojáků“, a to jak ve smyslu vojenském („mazáci“), tak i věkovém. Někteří nárokům služby vyhověli beze zbytku, zbylí působili na místech, kde nebylo potřeba vynikající fyzické kondice, ale hlavně řemeslné zručnosti, dovedností a zkušeností (dílny, logistika, administrativa apod.).³⁵

³⁵ V odstavci o věku nelze zmínit interbrigadisty, kteří sice ve vojsku sloužili, do řad polního svazku se ale v roce 1944 nedostali. Patnáct (zvláště starších věkem nebo v horší fyzické kondici) sloužilo u náhradního tělesa, které zůstalo v Británii. Vojáci zde plnili různé administrativní a pomocné úkoly, popřípadě se podíleli na výcviku nováčků. Tři interbrigadisté byli v té době zařazeni do Oddílu stráže prezidenta republiky (dva z nich měli přes 45 let). Na druhou stranu, k 1. září 1944 sloužilo 18 interbrigadistů u letectva, a to jak u letáckého, tak pozemního personálu. Zde vypadala věková struktura mnohem příznivěji – tři čtvrtiny byly mladší 35 let (13 osob).

Povolání

S výše uvedenými věťami souvisí otázka povolání interbrigadistů. V krátkosti lze sumarizovat, že v naprosté většině se jednalo o dělnické profese všech kategorií (dělník, zámečník, horník, pekař, klempíř, krejčí, řidič atd.), naopak bylo možné nalézt jen čtyři rolníky. Zcela osobitou skupinou byla intelektuální „elita“ interbrigadistů – úzký okruh vysokoškolsky vzdělaných představoval směr úředníků, právníků, redaktorů, novinářů...

Vojenské hodnosti

Bližší pohled na okruh nejvyšších velitelů z řad čs. interbrigadistů opravňuje k názoru, že v rámci Mezinárodních brigád ve Španělsku měli cestu k důstojnickým hodnostem otevřenou především straničtí funkcionáři. Partajní vedoucí různých stupňů (okresní a vyšší tajemníci, příslušníci stranického aparátu a administrativy, zaměstnanci tisku a médií), zkrátka „kádry“, bez výhrady obsadili politický aparát interbrigád (funkce politických komisařů), ale politické motivy a ideologické základy formování interbrigád se jasně projeví i v obsazování míst velitelů: Na velitelské funkce bývali pravidelně jmenováni funkcionáři podle stranického klíče s vírou, že ideově vyspělý straník bude stejně dobrým velitelem i v poli. Neopodstatněnost těchto premis si zpětně uvědomovali i někteří interbrigadisté,³⁶ je ovšem pravdou, že jiní velitelé k dispozici zpočátku prakticky nebyli. Situaci nijak neulehčil ani nedostatečný systém přípravy velitelského sboru interbrigád přímo ve Španělsku, kdy z nedostatku času i zkušených instruktorů mělo školení v důstojnických kurzech jen nízkou úroveň, o přípravě vyšších velitelů ani nemluvě. Několik dobrovolníků přijelo do Španělska poté, co v Sovětském svazu absolvovali důstojnické školy. I v těchto případech se ale jednalo o základní školení (zhruba v rozsahu škol na důstojníky v záloze). Přesto mělo vyšší úroveň, než zmíněné improvizované školy španělské.

Naopak někteří vojáci, kteří získali nějakou hodnost v meziválečné československé armádě, měli ve Španělsku hodnosti nižší. Tuto skutečnost komentovali i čs. důstojníci exilového vojska.³⁷

Velké rozladění nastalo u interbrigadistů při jednání o jejich vstupu do čs. vojska ve Francii. Vojenská správa totiž odmítla uznat jejich hodnosti, dosažené ve Španělsku, a přiznávala pouze ty hodnostní stupně, které dotyční získali v armádě československé. Pravidelně byl tento krok prezentován jako doklad nechuti „buržoazních“ důstojníků k interbrigadistům a snahy je „upozadit“. Tato praxe se však netýkala jen interbrigadistů – podobně obezřetně, respektive odmítavě, přistupovala vojenská správa ke všem dobrovolníkům, kteří hodlali uplatnit svoje hodnosti, dosažené v jiných armádách (např. ve francouzské Cizinecké legii, v rakousko-uherské, carské či Rudé, maďarské aj. – jeden dobrovolník hlásil dokonce hodnost z armády brazilské). Postoj vojenské správy však vycházel z logických důvodů. Hodnost předurčovala k jmenování do velitelské či jiné funkce; pokud však dotyčný nebyl obeznámen

³⁶ V letech 1966–1968 proběhla na stránkách Příspěvků k dějinám KSČ (později Revue dějin socialismu) velice zajímavá diskuse o některých palčivých otázkách zkušeností československých interbrigadistů v Mezinárodních brigádách. Otázka rozdělování vojenských hodností a určování velitelů byla její součástí. Diskusi zahájil článek Hromádka, Otakar: K historii československých dobrovolníků ve Španělsku. In: Příspěvky k dějinám KSČ 1966, s. 346–389, dále pak Marek, Karel: V zájmu historické pravdy. In: Příspěvky k dějinám KSČ 1967, s. 434–449; Pavel, Josef: K historii československých dobrovolníků ve Španělsku. In: Příspěvky k dějinám KSČ 1967, s. 583–608; Hromádka, Otakar: Ještě poznámky k historii čs. dobrovolníků ve Španělsku. In: Příspěvky k dějinám KSČ 1967, s. 917–921; Komar, Waclaw: Jaká byla „historická pravda“. In: Revue dějin socialismu 1968, s. 227–241; Novák, Ladislav – Soběšlavský, Alois: Několik poznámek k diskusi interbrigadistů. In: Revue dějin socialismu 1968, s. 244–252.

³⁷ Plk. Karel Lukas, který na zmíněnou skutečnost upozornil ve své zprávě z návštěvy tábora Gurs, se domníval, že důvodem mohlo být buď selhání dotyčných v podmínkách skutečného boje, nebo politický klíč v otázce hodnosti. Friedl, J.: „Španěláci“ z tábora Gurs, s. 814.

s předpisy a praxí československé armády a snažil by se zavádět odlišné metody a způsoby, nutně by došlo ke zmatkům a selháním, což by se projevilo jak v každodenní službě, tak především – tragicky – na frontě.³⁸

Funkční zařazení a služební postup

Limity důvěry a nedůvěry vůči interbrigadistům dostatečně ilustruje otázka jejich příslušného služebního zařazení a postupu v hodnostech. Pokud by se je vojenská správa snažila *en gros* upozadit, jistě by se to odrazilo v jejich pomalejším povyšování nebo v jejich funkčním zařazení. Nic takového se nepotvrdilo, spíše naopak. U prezentace byli rozděleni podle druhu výcviku, který absolvovali v předmnichovské armádě, a zařazení na odpovídající funkce podle hodností. Pokud byli poddůstojníky, zcela běžně se dostávali na nejnižší velitelská místa. Dokonce i několika důstojníkům, kteří svoje hodnosti získali v československé armádě, bylo svěřeno velení podle jejich stupně.³⁹ Vrcholně zajímavým zjištěním je fakt, že interbrigadisté byli ve Francii nadprůměrně často mimořádně povyšováni, s čímž se většinou pojil i funkční postup.⁴⁰ Jistý nedostatek zkušených poddůstojníků, který vznikající 1. československá divize⁴¹ pocítovala, měli totiž pomoci řešit i interbrigadisté – muži, kteří již měli za sebou nejen výcvik v československé armádě, ale i delší každodenní službu v bojových podmínkách.⁴²

O nedůvěře k interbrigadistům kvůli jejich přesvědčení a z obav z šíření komunistické ideologie není sporu. Zpravodajci je proto pečlivě sledovali.⁴³ Nicméně se zdá, že velitelé si byli jisti svojí schopností tento problém zvládnout,⁴⁴ obvykle rozdělením skupiny po jednotlivcích, čímž měli dokázat vymanit „řadové“ interbrigadisty zpod ideologického působení jejich vedoucích: *aby do každého družstva po 13 mužích přišel 1 dobrovolník, aby byl dán na ně pozor*, jak tvrdil generál Sergěj Ingr, náčelník Vojenské správy Národního výboru československého.⁴⁵ Rozdělení mělo i čistě vojenské důvody. I v těch nejmenších jednotkách by byl alespoň jeden voják, již obeznámený s realitou boje, *aby tak celá armáda byla vyztužena lidmi s nejnovější válečnou zkušeností*.⁴⁶

³⁸ Později byly uznávány hodnosti dosažené ve spojeneckých armádách, zpravidla se tak dělo po komisionelním přezkoušení.

³⁹ Funkčně nejvyššího zařazení dosáhl nadporučík pěchoty v záloze Jaroslav Křen, jenž velel 7. rotě 1. pěšího pluku. VÚA – VHA Praha, Sb. Kvalifikační listiny vojenských gázistů, Jaroslav Křen.

⁴⁰ Interbrigadisté se pravidelně stávali veliteli družstev, žádnou výjimkou nebyli ani na funkcích zástupců velitelů čet. Vyšší velitelské posty jim byly svěřeny jen výjimečně. Tento fakt ovšem nebyl důsledkem nedůvěry, ale přebytku důstojníků: Prakticky všem četám divize veleli důstojníci. Příkladem může být obsazení velitelských funkcí jednoho z pěších pluků divize: VÚA – VHA Praha, fond Čs. vojenské jednotky ve Francii (dále jen ČsVJ – F), inv. č. 198/2, kart. 23, Válečný deník 1. pěšího pluku, s. 2–5.

⁴¹ První československá divize byla ustavena dne 15. 1. 1940. VÚA – VHA Praha, ČsVJ – F, inv. č. 130, kart. 15, Denní rozkaz 1. čs. divize č. 1.

⁴² Do poloviny června se stěžl podařilo naplnit počty výrazně snížených tabulek. Zatímco důstojníků byl vzhledem k potřebám přebytek, nedostávalo se rotmistrů a poddůstojníků z povolání nebo dělesloužících, kteří by mohli působit v roli instruktorů.

⁴³ Např. viz VÚA – VHA Praha, ČsVJ – F, inv. č. 362, kart. 41, Zpravodajské situační hlášení 1. divize z 1. 4. 1940. Podplukovník Karel Lukas, který s interbrigadisty přišel služebně do styku, se přímo vyjádřil: „*zdravá armáda bude moci absorbovatí určité rozkladné nebezpečí, které by přítomnost skupiny GURS mohla vyvolat*.“ Podrobněji viz Friedl, J.: „Španěláci“ z tábora Gurs, s. 813.

⁴⁴ Dokumenty československé zahraniční politiky, ser. B, sv. I. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940 (16. březen 1939–15. červen 1940). Příloha. Zápis zasedání Československého národního výboru 1939–1940 (red. J. Němeček – J. Kuklík – H. Nováčková – I. Štoviček), Praha 1999, dok. č. 32.

⁴⁶ Friedl, J.: „Španěláci“ z tábora Gurs, s. 813.

Rozdělování interbrigadistů přetrvalo i v dalších letech. Ilustrativní příklad poskytuje opět stav Čs. samostatné obrněné brigády z přelomu srpna a září 1944. V rámci brigády byli interbrigadisté začleněni rovnoměrně mezi jednotlivé části, jak ukazuje následující tabulka:

Tabulka 7: Interbrigadisté v Čs. samostatné obrněné brigádě, stav k 1. 9. 1944⁴⁷

jednotka	počet
brigádní štábní rota	9
tankový prapor 1	14
tankový prapor 2	16
motorizovaný prapor	10
dělostřelecký pluk	14
oddíl kanonů proti útočné vozbě	3
protiletadlová baterie	0
motorizovaný přezvědný oddíl	6
spojovací rota	7
ženijní rota	15
dopravní oddíl	10
brigádní těžké dílny	12
lehká brigádní ambulance	3
celkem	119

V rovnoměrnosti zastoupení u jednotek lze nalézt jen několik výjimek. Vysoký podíl interbrigadistů u ženijní roty byl způsoben tím, že rota, a ženijní vojsko obecně, sloužila do jisté míry jako „odkladistište nepohodlných“. ⁴⁸ Vyšší zastoupení u brigádních těžkých dílen vycházelo (kromě podobného důvodu) i nároků na technickou a řemeslnou zručnost – čtyři z dvanácti interbrigadistů byli původním povoláním automechaniky a jeden řidičem, na druhou stranu lze u brigádních dílen nalézt i obuvníka, holiče a dva krejčí.

Výjimečná situace u protiletadlové baterie, kde v září 1944 nesloužil jediný interbrigadista, vznikla tím, že baterie se v září 1944 prakticky úplně skládala z vojáků bývalého 200. Čs. lehkého protiletadlového pluku ze Středního východu, kde bylo zastoupení interbrigadistů zcela minimální. ⁴⁹ Podobná situace nastala i u motorizovaného praporu, jehož obě pěší roty měly také velmi vysoký podíl vojáků ze Středního východu. Prapor sice měl ve svých řadách nejméně deset interbrigadistů, osm z nich však sloužilo v rotě doprovodných zbraní, která naopak vznikla z jednotky, zformované v Británii (kulometná rota).

V zemi sovětů

Většina interbrigadistů sloužila v jednotkách na Západě, a výše uváděné rozklady proto charakterizují zvláště je. Celkový počet bývalých interbrigadistů, kteří nastoupili do jednotek na východní frontě, je tak nízký (ověřeno 15 osob), že nemá smysl podrobovat je nějaké

⁴⁷ Zpracováno podle Databáze.

⁴⁸ Blíže viz Maršálek, Z.: „Česká“, nebo „československá“ armáda?, s. 187, 281–282, 285.

⁴⁹ U jednotky na Středním východě nastoupili službu jen tři interbrigadisté. Databáze.

samostatné analýze ve smyslu statistického přehledu. Šest z nich se zúčastnilo boje u Sokolova,⁵⁰ celkem čtyři během války zahynuli.⁵¹ Někteří bývalí interbrigadisté byli v Sovětském svazu mimo rámec československé armády vycvičeni a vysláni do parašutistických operací plnicích úkolů příslušných sovětských orgánů. V jednotkách v Sovětském svazu došlo také poprvé v historii samostatně československé armády k zařazení žen – mezi mnoha dalšími se zapojily i bývalé interbrigadistky, z nichž některé ve Španělsku (a posléze i v čs. armádě) dokonce dosáhly důstojnických hodností.

Srovnání

Výsledky, získané předcházejícími sondami, lze porovnat s dobovými přehledy ze zmíněné „moskevské“ statistiky.⁵² „Podmnožina“ interbrigadistů-vojáků exilové armády se svým složením od „množiny“ všech interbrigadistů nijak zásadně neliší. Větší odchylku vykazuje pouze národnostní složení: Do exilového vojska se dostalo o něco méně „Němců“, a pouhá polovina „Maďarů“ a „Rusínů“. Tím více vynikne původní rozvrstvení interbrigadistů, které mnohem lépe odráželo národnostní složení meziválečné republiky.⁵³ Byť jde o pouhou řeč čísel, kterou není možné přeceňovat, zjištění je možné interpretovat v tom smyslu, že idea pomoci Španělské republice proti frankistům oslovila Čechoslováky skutečně napříč celým širokým národnostním spektrem, a to v míře, která daleko převýšila poměrné vyjádření podpory boje za obnovení československé státnosti v zahraničním odboji za druhé světové války.

Bývalí interbrigadisté tvořili poměrně ucelenou skupinu vojáků čs. zahraničního odboje, kterou spojovala společná historie. Většinu z nich stmelovaly i sdílené ideové a ideologické hodnoty. Charakteristickým znakem byla také vysoká míra disciplinovanosti vzhledem k direktivám a instrukcím, které dostávali od svých autorit. Vztah k oficiálnímu vedení československého odboje a k vedení vojenskému byl ovšem limitovaný, a odvíjel se právě od aktuálních stranických direktiv, které většina interbrigadistů nadřazovala nad příkazy a rozkazy orgánů zahraničního odboje. Z tohoto pohledu tedy byli pro vedení odboje dosti nejistou složkou. V obdobích, kdy je stranické orgány instruovaly, aby službu ve vojsku plnili loajálně („každý komunista vzorným vojákem“), je nadřazení po vojenské stránce oceňovali vysoko, oboustranná nedůvěra v rovině politické nicméně zůstala.

Po válce se někteří interbrigadisté rozhodli zůstat v cizině (především šlo o ty, kteří měli v zahraničí nějakou existenci již dříve), velká část se ale vrátila do Československa. V letech 1945–1949 jako skupina představovali pro komunistickou stranu hodnotný potenciál pro chystaný boj o podobu státu. Mnozí z nich postupně obsazovali významné funkce ve státním aparátu, nelze ale zapomínat ani na masu dalších interbrigadistů zastávajících především v silových resortech „řadové“, a někdy i jen pomocné funkce – všude, kde byli přítomni, byli současně spolehlivou zálohou. Právě tato „síť“ založená na osobních známostech

⁵⁰ Srov. Brož, Miroslav: Hrdinové od Sokolova: 1. čs. samostatný polní prapor. Praha 2006.

⁵¹ Jako českoslovenští vojáci zahynuli postupně Jan Ferák, Ignác Spiegel, František Král a Vendelín Opatrný.

⁵² Přehledy národnostního složení, věkového rozvrstvení, politické příslušnosti, vzdělání, sociální skladby a povolání, uložené ve zmíněném fondu ve VÚA – VHA Praha, komentoval Nedvěd, J.: Českoslovenští dobrovolníci, mezinárodní brigády a občanská válka ve Španělsku v letech 1936–1939, s. 115–124.

⁵³ J. Nedvěd předložil zajímavé srovnání s procentuálním složením obyvatelstva ČSR podle výsledků ze sčítání lidu z roku 1921. Tamtéž., s. 116. Situaci v době španělské občanské války však chronologicky lépe odpovídají výsledky cenzu z roku 1930, kdy výše zastoupení občanů německé národnosti poněkud poklesla na 22,3 %, maďarské pak na 4,8 %, naopak podíl národnosti „ruské“ se zvýšil na 3,8 %. Ještě více by tak vyniklo nadprůměrné zastoupení „Maďarů“ v interbrigádách a vysoké zastoupení „Němců“. Celé srovnání je však možné považovat maximálně za hrubě orientační. Jak již bylo zdůrazněno výše, evidence v armádě probíhala podle kritéria mateřské řeči, zatímco sčítání lidu podle národnosti. Domnívám se, že zvláště v případě „Maďarů“ byly rozdíly mezi těmito dvěma kritérii podstatné – posouzení by vyžadovalo zjistit, kterou národnost interbrigadisté uváděli při sčítání v roce 1930. Netíhám navíc jasné, podle jakých údajů byla zpracována statistika v Moskvě.

a společném prožitku pak ovšem byla ve změněné politické situaci po roce 1949 vyhodnocena jako potenciální nebezpečí.

Předložená studie má napomoci při dalším výzkumu této počtem sice relativně nevelké, svým významem ale důležité skupiny vojáků československého zahraničního odboje za druhé světové války.

Internationalisten im Fokus. Interbrigadisten in den tschechoslowakischen Einheiten während des Zweiten Weltkriegs aus der Sicht soziologischer Kategorien

In der Studie wird die Zusammensetzung der Gruppe tschechoslowakischer Interbrigadisten erörtert, die sich nach dem Ende des Bürgerkriegs in Spanien dem tschechoslowakischen Widerstandskampf im Ausland 1939–1945 unmittelbar angeschlossen haben. In Spanien kämpften über 2200 Tschechoslowaken. Bisher konnte belegt werden, dass 614 von ihnen in der tschechoslowakischen Exil-Armee während des Zweiten Weltkriegs eingetragen wurden. Von diesen dienten 499 Personen tatsächlich für kürzere oder längere Zeit in den tschechoslowakischen Exil-Truppen – der Rest wurde entweder aus Gesundheitsgründen abgelehnt oder trat man aus eigener Entscheidung der Armee nicht bei. Die überwiegende Mehrheit (451 Personen) ging zum Militär in den Jahren 1939/1940 in Frankreich, sie kamen vor allem aus dem Internierungslager Gurs. In anderen Territorien, wo die tschechoslowakische Armee organisiert wurde, waren Interessentenzahlen gering. Die genannten Daten müssen als die mindestmöglichen Zahlen betrachtet werden, denn die Forschung und Verifizierung laufen immer noch. Die statistische Bearbeitung verfolgt ausgewählte soziologische und militärisch-soziologische Kategorien, wie die Nationalitäten-Struktur, Regionalität der Herkunft, das Alter, den Militärrang, die Beförderung und Einordnung nach der Funktion. Konkrete Zahlenangaben und ihre Analyse bringen neue Erkenntnisse über diese zahlenmäßig kleine, aber sehr bedeutende Gruppe in der tschechoslowakischen Exil-Armee während des Zweiten Weltkriegs. Die Ergebnisse können in Form von „harten Daten“ als Ausgangsmaterial für eine weitere Forschung dienen.

„Internationalists“ under microscope. The International Brigades Members in Czechoslovak Units in WWII in the sociological perspective

The paper analyses the internal composition of the group of Czechoslovaks in international brigades that, after the end of the Spanish Civil War, got involved in the Czechoslovak Exile Resistance in 1939–1945. More than 2 200 Czechoslovaks fought in Spain, and 614 of them can be documented to have gone through the evidence of the Czechoslovak army-in-exile in the WWII – 499 of them actually served in the military units at least for some time others were either turned down for medical reasons, or decided not to serve after all. An absolute majority (451 persons) were mustered already in 1939–1940 in France, especially in the internment camp Gurs, while, on other territories where the Czechoslovak Army was being organized, there were only very small numbers of them. The numbers given are to be considered as minimal, since the research and verification are still in progress. The statistical treatment follows several selected sociological and military sociological categories, such as national structure, place of origin, age, or military rank, promotions and functional categorisation. Actual, quantitative data and their analysis bring new findings about this small, yet important group in the Czechoslovak army-in-exile during the WWII. The results can, in the form of hard data, serve as a starting point for further research.

MATERIÁL

ZAPOMENUTÉ ZASEDÁNÍ NOVINÁŘSKÉ ORGANIZACE V OBDOBÍ OBRODNÉHO PROCESU (BŘEZEN 1968)

MIROSLAV ŠEPTÁK

Navzdory určité názorové diferenciaci patřil Svaz československých novinářů (SČSN) v druhé polovině 60. let minulého století mezi loajální podporovatele politiky Komunistické strany Československa (KSČ). Ani vrcholící krize režimu Antonína Novotného nezměnila nic na konformní linii žurnalistické organizace. V červnu 1967 rozjitřil společenskou atmosféru IV. sjezd Svazu československých spisovatelů. Část z českých literátů, například Antonín Jaroslav Liehm, Milan Kundera, Ludvík Vaculík nebo Václav Havel, poukázala na rozpor mezi ústavou zaručenými právy a skutečností vznesením požadavku na svobodu slova a možnost tvorby bez cenzurních zásahů. Pobouřené vedení komunistické strany proti rebelujícím spisovatelům tvrdě zasáhlo. Obávalo se, aby příklad odbojných literátů neinspiroval další umělecké svazy a dobrovolné zájmové organizace.¹ Z tohoto důvodu věnovalo v říjnu 1967 značnou pozornost V. sjezdu Svazu československých novinářů.

Přednesené referáty vytvářely iluzi aktivní organizace, jež svědomitě plní úkoly vedoucí k rozvoji Československa. Z proudu samochvalných projevů nijak zvlášť nevybočovaly ani příspěvky na téma materiálních a sociálních podmínek novinářů. Delegáti ve svém dopise i v závěrečné rezoluci ostře odsoudili způsob psaní v Literárních novinách, který údajně narušil pozitivní úsilí „*naprosté většiny*“ žurnalistů. Přitom „*došlo k pokusu o formulaci vlastní opoziční platformy*“. Proto svaz konstatoval: „*S tímto negativním jevem nesouhlasíme, byl na škodu naší žurnalistice, neboť znevažoval poctivé úsilí velké obce socialistických novinářů.*“ Žurnalistická organizace chtěla v budoucnu přispět, „*aby náš tisk, rozhlas a televize byly co nejúčinnějšími pomocníky v revolučním poslání Komunistické strany Československa při plnění jejího XIII. sjezdu*“.² Vládní garnitura s ulehčením i povděkem zároveň reflektovala loajální postoj novinářů. Antonín Novotný nešetřil na adresu svazu pochvalnými slovy, když pravil: „*Váš sjezd sehrál význačnou roli... řekli jste svoje jasné slovo v procesu zrání naší nové socialistické společnosti.*“³

Zásadní proměnu do vývoje SČSN přinesl pokus o demokratizaci socialismu v Československu známý pod názvem Pražské jaro. Obrodný proces odstartovalo 5. ledna 1968 odvolání Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka ústředního výboru KSČ. Na postup-

¹ IV. sjezd Svazu československých spisovatelů Praha 27.–29. června 1967 (stenografický protokol). Praha 1968, s. 39–44, 112–113, 141–151.

² Cit. dle: Národní archiv (dále NA), fond Archiv Syndikátu novinářů, (dále ASYN), karton č. 191, složka 191/5, (dále kart., sl.), V. sjezd Svazu československých novinářů, 19.–20. 10. 1967. Stenografický záznam jednání, s. 24/3–24/5. Text dopisu zveřejněn rovněž Materiály z V. sjezdu Svazu čs. novinářů, Praha, b. r. (1968), nečíslováno; Novinář 19, 1967, č. 11, s. 343.

³ Cit. dle: Novinář 19, 1967, č. 11, s. 342.

nou liberalizaci poměrů reagovalo vedení svazu pasivně.⁴ Teprve zasedání předsednictva 29. února vyzvalo členy SČSN, aby vyjádřili své připomínky k aktuálním otázkám.⁵ Počátkem března žurnalisté prolomili režimem pečlivě budovanou bariéru strachu znovuobjevením dříve tabuizovaných témat, například odhalením korupce a neodpovědného nakládání se státním majetkem v tzv. Šejnově aféře.⁶ Podstatný průlom do práce novináře přineslo 4. března rozhodnutí předsednictva ústředního výboru KSČ o zrušení cenzury a převedení následné cenzury pod ministerstvo kultury.⁷

Jednotlivé redakce, kluby a sekce SČSN i samotní členové posílali předsednictvu podněty, co udělat v budoucnu lépe a jinak tak, aby žurnalistická organizace podpořila reformní proces a opětovně získala důvěru veřejnosti.⁸ Společné zasedání ústředních výborů Svazu československých novinářů a Zvazu slovenských novinářů ve dnech 19. a 20. března 1968 v Brně mělo původně zhodnotit peripetie dosavadního soužití Čechů a Slováků ve společném státě. Překotný vývoj posledních týdnů si ale vyžádal změnu programu. Bilanční schůzi vystřídalá živá diskuse.⁹ Bylo potřeba vybrat z pestré palety názorů několik programových priorit a přistoupit k personálním změnám ve vedoucích orgánech.

V moravské metropoli přednesl úvodní sjezdový referát ústřední tajemník SČSN Adolf Hradecký.¹⁰ Podle jeho slov přijali žurnalisté obrodný proces s radostí i velkým ulehčením, protože „*dlouhá minulé etapa vývoje svírala novinářské svědomí a zabraňovala vyjádřit to, co vyjádřit novináři chtěli a mnohdy nemohli. Veliký proces, který nastal po lednovém plénu, začíná přetvářet celý náš život i naši žurnalistiku k těm podobám, k tomu obrazu, jak jej měl vždy před očima Lenin*“.¹¹ Hradecký veřejně přiznal, že po roce 1948 došlo k ústupu od kvalitní a žánrově rozmanité novinářské práce k „*bezduchému přizpůsobování se cizím vzorům*“, což vedlo k vymýcení osobních stanovisek a přetvoření tisku „*na oficiální mluvči vládnoucích skupin*“. Žurnalistika „*byla sevřena do krunýře pouhého vykonavatele pokynů, vycházejících mnohdy a pouze z vůle mocného jedince*“.¹² I navzdory tomu dokázali novináři v minulosti kriticky vystoupit vůči oficiální politice například u příležitosti ustavujícího sjezdu Svazu slovenských novinářů v květnu 1963.¹³

O co tehdy šlo? Po uvitacích projevech a úvodním referátu následovala buřičská téměř hodinová řeč Miroslava Hyska.¹⁴ Docent žurnalistiky na Novinářské fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě kritizoval nezákonnost stalinského období a dotkl se přitom problematiky kampaně proti tzv. buržoaznímu nacionalismu veřejným zpochybněním platných závěrů IX. sjezdu Komunistické strany Slovenska.¹⁵ Neopomenul poukázat na nedemo-

⁴ Maleček, Stanislav: Byli jsme přítom. Čeští novináři a publicisté vzpomínají na události let 1968–1969. Praha 1993, s. 11, 46; Novinář 20, 1968, č. 3, [nesignováno], Ruch v novinářské organizaci, s. 71.

⁵ NA, ASYN, kart. 261, sl. 261/1, 3. schůze předsednictva ÚV SČSN. Stenografický záznam, 29. 2. 1968, s. 1/1–10/40.

⁶ Kalous, Jan: Generál Jan Šejna – předmět zájmu vojenské kontrarozvědky. Securitas imperii. Sborník k problematice bezpečnostních služeb 8, 2001, s. 95–148.

⁷ NA, fond Předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, 02/1, svazek 63, archivní jednotka 70, záznam ze schůze předsednictva ÚV KSČ ze 4. 3. 1968, bod 24 – usnesení.

⁸ Rozmanité materiály k tomu uloženy v: Tamtéž, ASYN, kart. 219, sl. 219/1.

⁹ Tamtéž, kart. 218, sl. 218/1, Pozvánka ke společnému zasedání ÚV SČSN a SSN v Brně, 11. 3. 1968.

¹⁰ Adolf Hradecký (1923–2004), 1945–1951 redaktor Rudého práva, 1951–1955 šéfredaktor Obrany lidu, 1955–1959 ústřední ředitel Československé tiskové kanceláře a v letech 1959–1963 ředitel Československé televize, 1963–1968 ústřední tajemník Svazu československých novinářů, poté působil v časopise Reportér. V říjnu 1969 začal pracovat jako knihovnik na zámku Kačina, kolem vánočních svátků roku 1970 byl vyloučen z KSČ. V závěru roku 1988 se obrátil se žádostí o obnovu členství v Československém svazu novinářů. V březnu 1989 přijat za nového člena.

¹¹ Cit. dle: NA, ASYN, kart. 218, sl. 218/1, Ústřední výbor 1967–1968, 2. schůze, společné zasedání ústředních výborů SČSN a SSN, 19.–20. 3. 1968, 19. 3. 1968, s. 1/2, Adolf Hradecký.

¹² Cit. dle: Tamtéž, s. 1/3, Adolf Hradecký.

¹³ Mervart, Jan: Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformní hnutí šedesátých let. Brno 2010, s. 37–59.

¹⁴ I. zjazd slovenských novinářů v r. 1963. Výpis z protokolu. Bratislava 1968, s. 57–71.

¹⁵ K problematice buržoazního nacionalismu a procesu se slovenskými buržoazními nacionalisty srov. přehledně Rychlík, Jan: Proces s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty, in: Vladimír Clementis 1902–1952. Zborník

kratické praktiky neveřejného cenzurního úřadu vybudovaného podle sovětského vzoru – Hlavní správa tiskového dohledu. Rovněž druhý z příspěvků, referát Romana Kaliského¹⁶ zvedl adrenalin komunistickým politickým špičkám, když kritizoval deformaci postavení slovenského národa v Československu přerukováním některých skutečností o Slovenském národním povstání. Redaktor Kulturného života následně bez servítek hovořil o ekonomických problémech, především o negativěch centrálního plánování ve vztahu ke slovenským přírodním, geografickým, dopravním a sociálním specifickým.¹⁷

Po Hyskovo a Kaliského kritických projevech se sjezd zcela vymkl předem připravenému scénáři. Mnozí z delegátů využili možnost po dlouhých letech vlastně poprvé promluvit „od plic“. Stranické vedení reagovalo pobouřeně. Ještě na sjezdu obhajoval oficiální kulturní politiku Vasil Biľak. Ostřejší slova zvolil v Košicích 12. června 1963 Antonín Novotný. Ohradil se proti článkům Miroslava Hyska v deníku Pravda. Podle Novotného prezentovaly „nesprávné názory“ a představovaly tak „snůšku hysterických výpadů“, a proto v budoucnu nepřipustí „aby pomocí těchto článků, které jsou zveřejňovány v tomto orgánu, byla falešně ovlivňována nejen slovenská, ale i česká veřejnost“. Novotný označil rebelující novináře za bezcharakterní převlékače kabátů, kteří svou činností podporují západní propagandu, rozvířují národnostní spory mezi Čechy a Slováky a šíří opoziční nálady, čímž podřívají úsilí pracujícího lidu o překonání ekonomických obtíží. Závěrem k tomu poznamenal: „Stojíte v této frontě? Ne, vy stojíte vedle nebo dokonce proti. Tak je třeba vidět vaše vystoupení v současné době.“¹⁸ Vedení SČSN nezaujalo ke slovenským událostem jednoznačné stanovisko. Adolf Hradecký ocenil pozitivní rysy sjezdu, zároveň odmítl některá tvrzení Romana Kaliského.¹⁹

Po pasáži věnované sjezdu slovenských novinářů v roce 1963 pojednal ústřední tajemník SČSN o ožehavé otázce cenzury. Trn v oku většiny žurnalistů představovalo Usnesení předsednictva ústředního výboru KSČ k aktuálním otázkám stranického vedení tisku a ostatních masových prostředků ideového působení z 30. srpna 1966 a tiskový zákon č. 81/1966 Sb. le-

příspěvků z konference 28. 5. 2002 v Bratislavě, ed. Peter Holásek, Mira Baňacká. Bratislava 2003 s. 46–53; Týž: K problematice tzv. slovenského buržoazního nacionalismu. Slované historické studie 24, 1998, s. 373–396; Týž, Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům, in: Česko-slovenská historická ročenka. Ročník 2005, s. 181–194; Týž, Recidiva boje proti tzv. buržoaznímu nacionalismu v letech 1956–1962, in: Česko-slovenská historická ročenka. Brno 2006, s. 303–314; Barnovský, Michal: Proces s takzvanými slovenskými buržoazními nacionalistami, in: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14.–16. dubna 2003 v Praze, ed. Jiří Pernes. Brno 2005 s. 158–170; Pešek, Jan: Nepriateľ so stranickou legitímáciou: proces s tzv. slovenskými buržoazními nacionalistami, in: Sto-ročie procesov. Súdny, politika a spoločnosť v moderných dejinách Slovenska, ed. Valerián Bystrický. Bratislava 2013, s. 210–226.

¹⁶ Roman Kaliský (1922–2015), v letech 1946–1948 redaktor deníku Práca, 1948–1953 šéfredaktor deníku Ľud, 1956–1967 pracoval v týdeníku Kulturný život. Za normalizace perzekuován. Od února do srpna 1990 ředitel Slovenskej televízie. Dále působil v Literárním týždenníku, Slovenských národných novinách, v deníku Republika. Pracoval také v Kanceláři prezidenta Slovenské republiky 1993–1994. Autorsky spolupracoval rovněž s periodiky Národná obroda, Koridor a Pravda.

¹⁷ I. zjazd slovenských novinárov, s. 121–122.

¹⁸ Cit. dle: [nesignováno] Za rozkvet našich národů a další upevnění jednoty lidu, in: Rudé právo 16. 3. 1963, s. 3–4. Hradecký podle stenografického záznamu ze zasedání Předsednictva ÚV SČSN dne 31. 5. 1963 řekl: „Kromě kladných stránek čestného vystoupení delegátů, v nichž se vyznávali ze své lásky ke straně, a konečkoně i velmi upřímné a otevřené se vyznávali i z chyb, kterých se jako novináři dopouštěli a které ovlivnily veřejné mínění při celé kampani proti buržoazním nacionalistům a kdy vyjadřovali jistě upřímnou bolest nad tím, co se nevinným lidem způsobilo, zazněly tam podle našeho názoru některé otázky a momenty, které byly přinejmenším velmi podivné nebo s nimiž nebylo možno souhlasit. Bylo to zejména ve vystoupení soudruha Kaliského... Domníváme se, že sjezd opravdu stál v duchu XII. sjezdu KSČ, v duchu rozhodného boje proti pozůstatkům kultu osobnosti, přestože tam bylo několik problémů, s nimiž nebylo možno v plném rozsahu souhlasit.“ Cit. dle: NA, ASYN, kart. 255, Stenografický záznam ze schůze předsednictva SČSN, 31. 5. 1963, s. 21–22.

galizující v Československu cenzuru a činnost Ústřední publikační správy.²⁰ Třebaže při jeho přípravě členové svazu oficiálně působili jako konzultanti, fakticky jim zbyla role pouhých statistiků. Nedokázali například prosadit požadavek na zrušení předběžné cenzury a její nahrazení cenzurou následnou omezenou na případy zveřejnění citlivých údajů.²¹

Vedle tiskového zákona zmínil Hradecký zásahy komunistických špiček do příprav a průběhu V. sjezdu SČSN. Promluvil také o genezi kontroverzní pasáže týkající se Literárních novin v závěrečné rezoluci V. sjezdu. Uvedl, že on sám a také ústřední výbor „*podlehl politickému klimatu loňského podzimu*“. Poukázal na chybějící odvahu postavit se proti tlaku nejvyšších stranických míst ve věci administrativně-represivních zásahů proti rebelujícím umělcům vystoupivším v rámci IV. sjezdu spisovatelů. Nevyloučil ani personální změny v předsednictvu a závěrem shrnul devět požadavků předsednictva koncipovaných jako základ budoucího akčního programu novinářské organizace.²²

Svaz chtěl aktivně zasahovat do obrodného procesu a to nejen v profesních záležitostech. Jeho funkcionáři nabyli rychle značného sebevědomí. Zřetelně se to projevilo při formulaci dříve neslychaného požadavku k Novotnému odstoupení. Výzvu k abdikaci československého prezidenta přečetl Jiří Kubka.²³ Nejprve upozornil na Novotného vztah k žurnalistům: „*Osobně jste nejednou paušálně ovlivňoval stranické mínění k neprospěchu novinářské práce. Z pozice své velké moci jste potlačoval názory, které se Vám protivily, a uchyloval jste se k administrativním opatřením proti těm, kdo se Vám znelíbili. Ostatně tento styl práce byl příznačný pro všechny oblasti, do kterých jste přímo zasahoval, což způsobilo všeobecné závažné deformace v naší vlasti.*“

Následoval apel k Novotnému, aby dodržoval právní předpisy, neboť „*hlava socialistického státu, která nepřeje svobodě socialistického tisku, rozhlasu a televize, dostává se do rozporu s ústavou*“. Závěr dopisu vyzněl jako výzva k včasnému odchodu: „*Vždyť štěstí socialistické demokracie, které mnohým bývalo dříve odepřeno, je právě v možnosti čestného odchodu. Využijte této velké humanistické vymoženosti a nestavte se do cesty pozitivního vývoje.*“ Návrh dopisu Antonínu Novotnému zůstal pouhým konceptem. Delegáti jej nakonec neodeslali v situaci, kdy považovali Novotného odstoupení za otázku času.²⁴

Nejdéle debatovali přítomní o Hradeckého referátu. Někteří mu vyčítali nekonkrétnost a alibismus, zároveň však varovali před lynčováním generálního tajemníka za dlouholeté působení v čele novinářské organizace.²⁵ Mezi další témata diskuse patřila kritika placených funkcí²⁶, malá akceschopnost nejvyšších orgánů svazu²⁷, požadavek na jejich personální obměnu²⁸, obnova syndikalistického charakteru organizace²⁹, podpora svolání mimořádného sjezdu³⁰ nebo poukaz na ukvapeně názorové změny některých členů.³¹

²⁰ Končelík, Jakub: Tiskový zákon č. 81/1966 Sb. jako předěl v konstrukci mediálního systému a jeho kontrolních mechanismů. Právněhistorické studie 41, 2012, č. 1, s. 70–87.

²¹ NA, ASYN, kart. 262, sl. 262/1, Zápis z 3. schůze předsednictva ÚV SČSN, 15. 3. 1968, s. 1–5/7. Identický názor vyjádřil také Adolf Hradecký. Srov. tamtéž, s. 15–36/11.

²² Tamtéž, kart. 218, sl. 218/1, Ústřední výbor 1967–1968, 2. schůze, společné zasedání ústředních výborů SČSN a SSN, 19.–20. 3. 1968, 19. 3. 1968, s. 1/6–1/19, Adolf Hradecký.

²³ Jiří Kubka (1924), syn spisovatele Františka Kubky, redaktor Obrany lidu, 1948–1951 Lidových novin, 1952–1965 Československého vojska, od roku 1966 byl prvním šéfredaktorem Reportéra a tajemníkem Mezinárodní organizace novinářů v Praze.

²⁴ NA, ASYN, kart. 218, sl. 218/1, Ústřední výbor 1967–1968, 2. schůze, společné zasedání ústředních výborů SČSN a SSN, 19.–20. 3. 1968, 19. 3. 1968, s. 1/19–1/20, Jiří Kubka; 20. 3. 1968, s. 14/2, Vladislav Jisl.

²⁵ Tamtéž, s. 1a/6, Ladislav Zajac; s. 3/3, 3/5, Jan Štern; s. 3/10, Jiří Kubka.

²⁶ Tamtéž, s. 1a/2, Elena Stušková.

²⁷ Tamtéž, s. 2/1–2, Ladislav Zajac.

²⁸ Tamtéž, s. 3/6, Jan Štern; s. 4/2, Andrej Putra.

²⁹ Tamtéž, s. 1a/4, Elena Stušková; s. 3/7, 3/9, Jiří Kubka.

³⁰ Tamtéž, s. 1a/4–5, Elena Stušková.

³¹ Tamtéž, s. 1a/7, Elena Stušková; s. 4/2, Andrej Putra.

Druhý den zasedání, 20. března 1968, rezignoval Adolf Hradecký na funkci ústředního tajemníka svazu. Během pětiletého období v čele novinářské organizace přiznal chyby, odmítl však obvinění z kariérismu i snahu zařadit jej po bok Antonína Novotného.³² Redaktor odborářského deníku *Práce* Juraj Charvát prezentoval ve svém příspěvku slovenský pohled na problematiku.³³ Zatímco českým žurnalistům šlo o demokratizaci práce novináře a zefektivnění činnosti svazu, jejich slovenští kolegové pokládali za prioritu nahrazení dosavadního asymetrického modelu žurnalistické organizace federativním uspořádáním. Převládalo u nich přesvědčení, že si vlastní problémy dovedou účinněji řešit sami. V praxi by tak analogicky k již existujícímu Svazu slovenských novinářů vznikl Svaz českých novinářů. Jádrem profesního sdružení českých žurnalistů měla být podle Charvátova názoru tehdy právě se formující pražská organizace. Dva samotné svazy by spravovaly národní záležitosti, společné otázky by spadaly do kompetence československého celostátního výboru.³⁴ Podporu federativnímu uspořádání vyslovil redaktor Československého rozhlasu Rostislav Běhal.³⁵ Upozornil na zájem novinářů pracovat bez zásahů cenzurního úřadu a obav před ztrátou zaměstnání v případě vyjádření odlišného názoru od oficiálního stanoviska.³⁶

Následující projevy rozvíjely stávající diskusi v otázce hodnocení práce ústředního tajemníka, tiskového zákona, federalizace svazu. Závěrem dvoudenní diskuse delegáti schválili dopis ústřednímu výboru KSČ, v němž odvolali názory vyslovené na V. sjezdu proti Literárním novinám učiněné pod nátlakem a bez možnosti předchozí diskuse. Nejvyšší orgány svazů doporučily ústřednímu výboru KSČ přehodnotit stanovisko k IV. sjezdu spisovatelů. Dále vyjádřily úmysl podílet se na novele tiskového zákona a připravit mimořádný sjezd. Delegáti zvolili také nové předsednictvo, v jehož čele stál Bohumil Marčák.³⁷ Šéfredaktor brněnské *Rovnosti* nebyl jmenován ústředním tajemníkem, nýbrž pověřen zastupováním novinářské organizace navenek a řízením předsednictva do konání mimořádného sjezdu.³⁸

Společné zasedání ústředních výborů Svazu československých novinářů a Zvazu slovenských novinářů v Brně abstrahovalo několik zásadních témat z původní názorové tříště, čímž precizovalo programové priority svazu pro nejbližší období. Personálně obměněné předsednictvo mělo dát veřejnosti i dalším uměleckým a tvůrčím svazům jasný signál o rozchodu s minulostí a započeti nové etapy v činnosti profesní organizace novinářů. Víru ve svobodnou žurnalistickou tvorbu a lepší budoucnost čekal drsný střet s realitou mezinárodní politiky v období studené války. Vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 posunul veškeré naděje na demokratizaci novinářské činnosti do roviny pouhých přání.

³² Tamtéž, 20. 3. 1968, s. 1/4–2/8, Adolf Hradecký.

³³ Juraj Charvát (1922–2013), redaktor *Národnej obrody*, *Práce*, vysokoškolský pedagog, v letech 1970–1989 nesměl publikovat ani učit.

³⁴ NA, ASYN, kart. 218, sl. 218/1, Ústřední výbor 1967–1968, 2. schůze, společné zasedání ústředních výborů SČSN a SSN, 19.–20. 3. 1968, 20. 3. 1968, s. 3/3–4/5, Juraj Charvát.

³⁵ Rostislav Běhal (1922–2007), 1952 nastoupil do Československého rozhlasu, od roku 1962 programovým ředitelem, 1969–1970 působil ve studijním oddělení, následně propuštěn, 1971–1990 skladník v Mototechně, 1990–1991 redaktor Československého rozhlasu.

³⁶ NA, ASYN, kart. 218, sl. 218/1, Ústřední výbor 1967–1968, 2. schůze, společné zasedání ústředních výborů SČSN a SSN, 19.–20. 3. 1968, 20. 3. 1968, s. 5/1–6/8, Rostislav Běhal. Stejný argument opakoval například Jan Štern. Srov. tamtéž, s. 16/1, Jan Štern.

³⁷ Bohumil Marčák (1924–2010), redaktor brněnské *Rovnosti* a zakladatel *Moravského večerníku*, za aktivní účast na obrodném procesu musel opustit deník *Rovnost*. Poté pracoval jako dokumentátor na Masarykově univerzitě v Brně. Po listopadu 1989 působil v redakcích České politiky, Svobodného slova nebo revue s názvem ROK.

³⁸ NA, ASYN, kart. 218, sl. 218/1, Ústřední výbor 1967–1968, 2. schůze, společné zasedání ústředních výborů SČSN a SSN, 19.–20. 3. 1968, 20. 3. 1968, s. 7/1–20/8. Stručná informace o zasedání srov. *Novinář* roč. 20, 1968, č. 4, s. 111.

Editovaný výťah ze stenografického záznamu je uchovávan v Národním archivu v Praze ve fondu Archiv Syndikátů novinářů. Z prvního dne byly vybrány části úvodního sjezduvého projevu Adolfa Hradeckého a návrh dopisu československému prezidentovi Antonínovi Novotnému. Z druhého dne je publikována abdikace Adolfa Hradeckého na funkci ústředního tajemníka svazu i část projevu Juraja Charváta a Rostislava Běhala. Editované výťahy z referátů rezonovaly v pozdější diskusi a tvořily převážnou část programových priorit novinářské organizace v průběhu obrodného procesu.

EDICE

1

1968, 19. březen, Brno. – Stenografický záznam ze společného zasedání ústředních výborů Svazu československých novinářů a Svazu slovenských novinářů.^a

NA, ASYN, kart. 218, sl. 218/1. Originál, strojopis.

[...] ^b

Hradecký: Chtěli jsme podle našich původních představ věnovat toto zasedání otázkám československé vzájemnosti a vzpomínce na padesátileté spožití našich národů a jejich žurnalistiky v jednotném státě. Vývoj situace, tak, jak se vyvinul od první poloviny února, vedl však předsednictva obou svazů k tomu, aby v kontextu událostí, k nimž došlo, se zamyslela především nad aktuálními otázkami naší novinářské organizace. To však vůbec neznamena, že by naše společná schůze měla zcela zapomenout na to, co bylo původním smyslem a cílem tohoto společného zasedání. Veliký obrodný proces, který po lednovém plénu zahájil a jemuž v čele stojí ústřední výbor komunistické strany, umožňuje nám vytýčit nové pohledy, formulovat nové názory a sjednotit naši vůli nejenom na otázky společné minulosti, ale především – a to je daleko důležitější – i na otázky příští budoucnosti našich novinářských organizací, dalších vzájemných česko-slovenských vztahů, na otázky budoucnosti české a slovenské žurnalistiky ve společném státě budovaném na nových základech, na vzájemné důvěře dvou naprosto sobě rovných národů a jejich kultur.

Novináři naší vlasti nejen s radostí, ale i s velkým ulehčením přijali velký obrodný proces, který v naší zemi probíhá. Vždyť novinářská práce i novinářské myšlení znamená neustále spojení s lidmi, s jejich názory, starosti, spojení se vším novým, co samo o sobě je v základech novinářství. Dlouhá minulé etapa vývoje svírala novinářské svědomí a zabráňovala vyjádřit to, co vyjádřit novináři chtěli a mnohdy nemohli. Veliký proces, který nastal po lednovém plénu, začíná přetvářet celý náš život i naši žurnalistiku k těm podobám, k tomu obrazu, jak jej měl vždy před očima Lenin³⁹.

Tak jako všechny ostatní podobné společenské organizace, máme i my za povinnost posoudit minulý vývoj a říci si jak dál. Dovolte mi, abych trochu obsírněji hovořil k oběma otázkám. Už proto, že téměř pět let stojím v čele této organizace a že jsem za ni, za všechny její členy, za všechny volené orgány cítil a nesl nejvyšší odpovědnost na všech místech. Před vámi, před celou naší organizací, před celou veřejností, i před stranou. Domnívám se, že otevřený, jednostranný pohled, omezený jistě jen mírou poznání, může plně přispět k tomuto celkovému procesu. Začal jsem pracovat ve stranickém tisku v květnu 1945 a plně jsem prožíval onen známý a zdravý model komunistické žurnalistiky, tak jak existoval do února 1948. Prožíval a zažil jsem i onen druhý model naší žurnalistiky, který se začal vytvářet

^a Dokument je publikován ve výňatku.

^b Vypuštěny uvací projev.

³⁹ Vladimír Iljič Lenin (1870–1924), ruský revolucionář a politik.

po roce 1948, především po I. sjezdu svazu novinářů a po zásazích soudruha Gottwalda⁴⁰ do naší žurnalistiky. Všichni víme, že tyto zásahy z gruntu začínaly měnit naše novinářství nejen z hlediska tzv. uklidňování tisku, nejen z hlediska bezduchého přizpůsobování se vzorům cizím, nikoli naše vlastní, že to vedlo k vymývání osobních novinářských stanovisek, k poklesu autority, omezování funkce tisku na pouhou osvětářskou a organizující činnost, že docházelo k přetváření tisku na oficiální mluvčí vládnoucích skupin, že docházelo k bezhlavé citátománii, ale i k propůjčování novinářského pera k útokům a štvanicím proti velkým zjevům naší kultury, Seifertovi⁴¹, Novomeskému⁴², Bieblvi⁴³ a dalším i na podporu politických procesů, že vývoj vedl až k postupnému vystřízlivění po roce 1956. Ovšem ani tehdy nemohla naše žurnalistika dojít ke své vlastní seberealizaci, neboť i nadále byla sevřena do krunýře pouhého vykonavatele pokynů, vycházejících mnohdy a pouze z vůle mocného jedince.

Historickým mezníkem, i když omezeným svou dobou, byl I. sjezd Svazu slovenských novinářů v roce 1963 a statečné mužné vystoupení Miroslava (!) Hysky⁴⁴ a řady dalších soudruhů, kteří první procitli a na svůj prapor znovu vepsali heslo statečnosti, pravdy, odvahy nesloužit zlému, nýbrž pouze a jediné svému lidu, své zemi, její budoucnosti, své straně a skutečným jejím socialistickým, humanistickým ideálům. Do dnešního dne prožíváme tyto chvíle vzrušení a čistých lidských emocí, jimž se sice zkrátka dostalo potvrzení odvoláním Viliama Širokého z funkce předsedy vlády⁴⁵, ale kterým se dostalo i odsouzení ve známém vystoupení Antonína Novotného v Košicích a stanoviskem stranického vedení. Naši slovenští přátelé si jistě vzpomenou na to, jak kdo z české delegace na tomto historickém I. sjezdu vystoupil i na to, že ústřední výbor Svazu československých novinářů se nikdy nepropůjčil přes neustálé nátlaky k tomu, aby odsoudil I. sjezd Svazu slovenských novinářů. Myslíme, že bude správné v zájmu historie vydat nyní urychleně materiály z I. sjezdu Svazu slovenských novinářů a to nikoli tak, jak byly zkráceně zveřejněny ve slovenském tisku, ale podle plného stenografického záznamu.⁴⁶ Jsme povinni tak učinit nejenom před historií, ale i tváří v tvář dnešku i zítřku. Naše společné zasedání by mělo vyzvat i ty soudruhy, kteří byli vysláni z Prahy do Bratislavy „napravit“ našim slovenským kolegům hlavu a současně i předsednictvo ústředního výboru Komunistické strany Slovenska, aby změnilo své stanovisko k I. sjezdu Svazu slovenských novinářů. A aby byl veřejně přehodnocen statečný postoj soudruha Klokoče⁴⁷, který na svou osobní zodpovědnost dal vytisknout Hyskův projev a byl za to stranicky potrestán.

[...]c

⁴⁰ Klement Gottwald (1896–1953), v letech 1929–1935 poslanec Národního shromáždění republiky Československé za KSČ, 1929–1945, 1951–1953 předseda ÚV KSČ, 1946–1948 předseda vlády, 1948–1953 československý prezident.

⁴¹ Jaroslav Seifert (1901–1986), český básník, spisovatel, novinář a překladatel. Jediný český nositel Nobelovy ceny za literaturu.

⁴² Ladislav Novomeský (1904–1976), slovenský básník a politik, člen Komunistické strany Slovenska, člen Sboru poverníkov. V roce 1950 obviněn tzv. buržoazního nacionalismu, o čtyři roky později odsouzen na 10 let vězení, 1956 podmínečně propuštěn, 1963 rehabilitován.

⁴³ Konstantin Biebl (1898–1951), český básník, člen Skupiny surrealistů v ČSR.

⁴⁴ Správně Miroslav Hysko (1917–1977), redaktor Pravdy, 1948–1949 právník československého vyslanectví ve Varšavě, vědecký pracovník a ředitel Novinářského studijního ústavu, 1972–1976 působil v Institutu pro výzkum masovokomunikačních prostředků v Bratislavě.

⁴⁵ Viliam Široký (1902–1971), komunistický politik, 1950–1953 ministr zahraničních věcí, 1953–1963 předseda vlády.

⁴⁶ Stranické vedení odmítlo sjezdový protokol otisknout z obav před reakcí veřejnosti, ačkoli jednotlivé referáty byly připraveny k publikaci v časopise *Novinár*. Výtah ze stenografického protokolu vyšel až v roce 1968.

⁴⁷ Ondrej Klokoč (1911–1975), v letech 1958–1968 šéfredaktor deníku *Pravda*, 1968–1975 předseda Slovenské národní rady.

c Vypuštěna pasáž o platové úpravě z roku 1965.

Pro správné pochopení i kvalifikaci onoho období byla situace v přípravě tiskového zákona. Chceme tuto otázku již přímo spojit i s V. sjezdem naší novinářské organizace.

Ve svazu se po řadu let volalo po novelizaci tiskového práva. Není třeba připomínat všechen ten zmatek nejrůznějších platných či překonaných publikovaných i tajných usnesení a vyhlášek, nižších než jsou zákonné normy. Na návrhu zákona se pracovalo dlouho. Samozřejmě, že došlo i na otázky cenzury. V zájmu historie je třeba říci, že představitelé svazu hájili od počátku stanovisko, že politická cenzura v naší zemi být nemá a má-li nějaký dohled existovat, pak má být prováděn následně a jen nad skutečným tajemstvím, jehož seznamy mají být podstatně zúženy. Byli jsme od počátku proti tomu, aby tento dohled byl zařízením ministerstva vnitra. Je rovněž třeba říci, že zásady návrhu zákona se projednávaly většinou bez účasti zástupců svazu v řadě orgánů. A je snad pochopitelné, že od jednání k jednání se věci měnily k horšímu. Ještě někdy v září 1965 byl předložen ideologickým oddělením právní komisi ústředního výboru Komunistické strany Československa jeden z návrhů zásad, kde se sice již hovořilo o předběžném dohledu, ale výslovně jenom z hlediska dodržení jednotlivých ustanovení trestního zákona. Největší ránu našim představám však dalo stanovisko předsednictva ústředního výboru Komunistické strany Československa z dubna 1966 k zásadnímu návrhu tiskového zákona. Práce pak pokračovaly a představitelé svazu byli již více méně jen svědky, i když se snažili do poslední chvíle udržet alespoň trochu přijatelné formulace. Po schválení usnesení předsednictva o stranickém řízení tisku ze září 1966 mnoho prostoru pro poctivé úsilí funkcionářů svazu už nezbylo.

[...] ^d

Jiná ovšem byla litera zákona, zejména § 17 odstavec 4, který poskytoval Ústřední publikační správě právo upozornit šéfredaktora a vydavatele, případě, když je „obsah informace v rozporu s jinými zájmy společnosti“. Bohužel, tento paragraf doprovázelo do života cestou moci politické usnesení, především ta část usnesení předsednictva ústředního výboru Komunistické strany Československa ze září 1966 o stranickém řízení tisku, které považovalo státní cenzurní orgán za pomocný článek politického ideového řízení. Chci v této souvislosti naprosto poctivě prohlásit, že nikdo ze Svazu československých novinářů ani jeho ústředního výboru, ani předsednictva neměl účast na těchto formulacích. Je rovněž třeba prohlásit, že tímto zákonu předcházejícím usnesením (!) předsednictva ústředního výboru Komunistické strany Československa došlo ke zcela vědomému porušení a torpédování zákona. Stejným porušením zákona bylo, že svaz novinářů, který podle zákona má konzultativní statut, nedostal ke konzultaci a vyjádření návrh statutu Ústřední publikační správy. Chci rovněž ústřednímu výboru sdělit, že ještě ve třetí verzi referátu připravovaného pro V. sjezd bylo řečeno: „Stojí ovšem za úvahu některé podněty přednesené v předsjezdových shromážděních: – ponechání Ústřední publikační správy jediné a výlučné práva nad dohledem státního tajemství a zvýšení informovanosti a v důsledku toho i zpřísnění politické odpovědnosti šéfredaktorů se všemi důsledky, které by z toho mohly vyplynout nebo začlenění Ústřední publikační správy do ministerstva kultury tak, jak je tomu ve Svazu sovětských socialistických republik.“ Taková formulace v hlavním referátu sama o sobě předpokládala novelizaci zákona. Byl to sekretariát ústředního výboru Komunistické strany Československa, který v pokynech pro další práci na sjezdovém referátu zabránil navrženým formulacím.

[...] ^e

Chci nyní přejít k dalším otázkám, jež souvisely s přípravou V. sjezdu. Hovořil jsem již o tom, jak prostřednictvím stranických skupin byla ideově zpracována skupina komunistů v předsednictvu i ústředním výboru. Je třeba dělit, že první, třetí a čtvrtá verze návrhu referátu,

^d Vypuštěna pasáž o snaze svazu změnit licenční systém pro vydávání časopisů a obecné úvahy za jaké programové priority se postavil ústřední výbor na V. sjezdu ČSČSN.

^e Vypuštěna pasáž o přípravě rezoluce na V. sjezdu ČSČSN o materiálních a sociálních podmínkách práce novináře.

dříve než byla předložena svazovým orgánům, nebo i po jejich projednání ve svazových orgánech, byla vyžádána ideologickým oddělením a do ní byly na základě přímých pokynů vkládány nejrůznější změny. Vzpomněl jsem již oné změny, jež se týkala de facto návrhu na novelizaci zákona a zařazení Ústřední publikační správy pod ministerstvo kultury a informací. Je třeba vzpomenout i schůze vedení ideologického oddělení k první verzi a schůze sekretariátu ústředního výboru Komunistické strany Československa při projednávání třetí verze. Z této schůze byly tlumočeny přímé pokyny Antonína Novotného, Hendrycha⁴⁸ a Kouckého⁴⁹, které vedly ke konečným formulacím sjezdového referátu, zejména v pasážích o Literárních novinách. Musím poctivě přiznat, že ne všem těmto příkazům a pokynům jsme měli odvalu se postavit. Stanovisku Vladimíra Kouckého, že přeháníme stavovské zájmy – ano.

[...] ^f

Zde, na tomto místě, chci hovořit za starý ústřední výbor, ale i za sebe.

Je třeba říci, že já sám a ústřední výbor spolu se mnou podlehl politickému klimatu loňského podzimu. Projevilo se to především v hodnocení IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů a vystoupení tří našich novinářských kolegů Liehma⁵⁰, Klímy⁵¹ a Vaculíka⁵² na tomto sjezdu. Považuji za naprosto poctivé jménem svým a jménem ústředního výboru před V. sjezdem říci, že jsme byli nebo alespoň já sám, že jsem byl, zmaten tím, co na spisovatelském sjezdu probíhalo. Účastnil jsem se pouze prvního sjezdového dne, celou řadu vystoupení jsem si mohl přechíst až v listopadu, Vaculíkův projev sice dříve ale v zahraničním tisku, což mě velmi překvapilo. Četl jsem však vystoupení a stanovisko skupiny 21 spisovatelů k průběhu IV. sjezdu přednesené Miroslavem Válkem.⁵³ V této skupině byla řada spisovatelů, kterých si hluboce vážím a mnozí z nich jsou mými osobními přáteli. Jejich prohlášení, které zde nechci citovat, ale které vešlo do historie oné doby, vykonalo na mě i jistě na celý ústřední výbor jistý vliv.

Byl bych rád, kdyby bylo možno dnes pochopit i psychologický nátlak, který vykonával Antonín Novotný spolu s Jiřím Hendrychem dne 21. září minulého roku na Pražském hradě u příležitosti setkání s velkou skupinou novinářů a kde označil a významnými slovy i pomlkami zdůraznil, že má v rukou důkazy, že IV. spisovatelský sjezd byl připravován nepřátelskou emigrací v Paříži a jeho organizátoři si byli v Paříži pro radu.

V září se sešel ústřední výbor strany, který za absence 2 hlasů, které se zdržely, odsoudil spisovatelský sjezd a usnesl se na oněch známých administrativních opatřeních proti Literárním novinám a jejich redaktorům.

Za této situace se scházel V. sjezd. Je třeba ještě doplnit, že sehrála svou úlohu i stranická kázeň členů ústředního výboru a snad i obava z chaosu, který by mohl nastoupit před 50. výročí Velké říjnové socialistické revoluce, obava z represe na všech novinářích, i otevřené návody Svobodné Evropy⁵⁴ následovat spisovatelský sjezd. To vše snad vedlo nejenom

⁴⁸ Jiří Hendrych (1913–1979), od konce 50. let patřil k nejbližším spolupracovníkům Antonína Novotného, v letech 1946–1971 byl členem ÚV KSČ a současně (1948–1969) poslancem Národního shromáždění, 1965–1968 předseda ideologické komise ÚV KSČ.

⁴⁹ Vladimír Koucký (1920–1979), v letech 1955–1958 šéfredaktor Rudého práva, 1958–1968 tajemník ÚV KSČ, 1963–1965 vedl ideologickou komisi ÚV KSČ.

^f Vypuštěna pasáž o polemice s Vladimírem Kouckým.

⁵⁰ Antonín Jaroslav Liehm (1924), filmový a literární kritik. Od roku 1961 člen redakce Literárních novin. Po roce 1968 odchází do emigrace. Za projev na IV. sjezdu spisovatelů vyloučen z KSČ.

⁵¹ Ivan Klíma (1932), spisovatel a dramatik. Redaktor Květů, Literárních novin, Literárních listů, Května, Plamene a Orientace. Za projev na IV. sjezdu spisovatelů vyloučen z KSČ.

⁵² Ludvík Vaculík (1926–2015), spisovatel a publicista. Od roku 1965 redaktor Literárních novin. Za projev na IV. sjezdu spisovatelů vyloučen z KSČ. Autor manifestu Dva tisíce slov, signatář Charty 77.

⁵³ Jedná se o dopis přednesený slovenským spisovatelem Vojtěchem Mihálíkem v druhý den IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů (28. 6. 1967). Srov. IV. sjezd, s. 149–150; J. Mervart: Naděje, s. 209–210.

⁵⁴ Mýšleno Rádio Svobodná Evropa.

ústřední výbor k tomu, že schválil hlavní sjezdový referát, ale i všechny účastníky sjezdu, že žádný z nich se neodvážil vystoupit jinak, než vystoupil.⁵⁵ Myslím, že není příliš správné od některých účastníků sjezdu zdůvodňovat svou tehdejší mlčenlivost tím, že měli ženu a děti. Myslím, že je naprosto poctivé říci, že scházela odvaha vystoupit proti v krátké době před tím formulovaném stanovisku ústředního výboru strany, ani proti vystoupení stranické delegace vedené Jiřím Hendrychem. Myslím, že nemáme právo obviňovat delegáty V. sjezdu výboru strany, že tři týdny před tím hlasovali pro rezoluci záříjového pléna.

Byla to prostě taková doba, byl to takový model disciplíny a chápání stranických povinností. To je, myslíme, třeba pochopit ne proto, abychom měli všichni, jak tu jsme, kteří jsme na tomto sjezdu byli přítomni a kteří jsme z něho v tajných volbách vyšli jako funkcionáři svazu – nějakou omluvu před vlastním svědomím, hostií a budoucností, ale abychom si jednou provždy uvědomili, že něco podobného nás, tuto zemi, tuto společnost, naši stranu už nesmí potkat. Je také zcela jasné, že my všichni, kteří máme v sobě kus cti, musíme a jsme povinni veřejně odvolat to, co bylo řečeno, že tato povinnost je především na mě, který z pověření ústředního výboru referát přednesl. Navrhl jsem předsednictvu a předsednictvo to ústřednímu výboru doporučuje, aby bylo z našeho dnešního zasedání vydáno samostatné zvláštní usnesení třeba ve formě dopisu ústřednímu výboru strany, které by jednak revokovalo pasáže referátu ústředního výboru, které jsem přednesl i dopisu, který delegáti sjezdu poslali ústřednímu výboru Komunistické strany Československa. Předsednictvo rovněž doporučuje vyzvat ústřední výbor strany, aby revokoval celé usnesení ústředního výboru Komunistické strany Československa ze září 1967, nejenom administrativní opatření proti Literárním novinám a komunistům z nich. Předsednictvo se domnívá, že takový postup je nejenom správný, ale i nanejvýš čestný a je v zájmu i toho, aby se něco podobného v socialismu již nikdy neopakovalo.

[...]⁵⁶

Předsednictvo se na dvou svých posledních schůzích široce zabývalo celou naší budoucností svazu a jeho budoucí činností.⁵⁶ Došlo po obsáhlé diskusi k některým závěrům, které předkládá oběma ústředním výborům k posouzení i jako příspěvek pro budoucí akční program svazu.

1. Předsednictvo se domnívá, že by bylo správné, kdyby se Svaz československých novinářů vrátil zpět i právně do Národní fronty již i proto, že převedení svazu do péče ministerstva kultury a informací bylo jednak provedeno administrativně, bez našeho souhlasu a i proto, že to byl pokus – uplatněný ostatně vůči všem ostatním společenským a tvůrčím organizacím – postavit je pod státní kuratel.

2. Předsednictvo se domnívá, že by v příštích stanovách svazu měla být jasně vyjádřena zásada, která vyjde ze skutečnosti, že základem československé státnosti je dobrovolné rovnoprávné soužití všech národů a národností republiky. Je sice pravda, že nás svaz našel již před pěti lety, na rozdíl od jiných společenských organizací určitou cestu tím, že Svaz slovenských novinářů svolal svůj vlastní I. sjezd a byla dána široká možnost uplatnění novinářské organizace na Slovensku. Předsednictvo se však domnívá, že přišel čas, aby ve stanovách svazu byl vyjádřen symetrický model organizačního uspořádání a to tak, aby vedle sebe pracovaly dva zcela rovnoprávné novinářské svazy – Svaz českých novinářů a Svaz slovenských novinářů – a aby byly vytvořeny malé celostátní orgány pro řízení společných věcí. V tom smyslu by měla při Svazu českých novinářů pracovat polská a německá sekce a u Svazu slovenských novinářů maďarská a ukrajinská sekce.

⁵⁵ Vypuštěna pasáž sumarizující události v novinářské organizaci od 16. ledna do poloviny března 1968.

⁵⁵ K tomu srov. NA, ASYN, kart. 260, 38. schůze předsednictva ÚV SČSN, stenografický záznam jednání, 6. 10. 1967; kart. 217, sl. 217/3, zápis z 22. schůze ÚV SČSN, 12. 10. 1967.

⁵⁶ NA, ASYN, kart. 262, sl. 262/1, 4. schůze předsednictva ÚV SČSN, 15. 3. 1968; 5. schůze předsednictva ÚV SČSN, 18.–20. 3. 1968.

V nových stanovách svazu by mělo být upraveno i daleko samostatnější postavení krajských organizací, nově vyjádřeno i postavení klubů a sekcí a zde zakotveny i jejich vazby na mezinárodní organizace. Nové stanovy svazu by měly řešit i postavení skupin našich členů v jednotlivých redakcích.

3. Předsednictvo se domnívá, že Svaz československých novinářů by měl být skutečnou politickou a zájmovou organizací a dává ústřednímu výboru k úvaze, zda by neměl být nově vyjádřen i náš vztah odborovému hnutí, nebo dokonce, zda by svaz neměl převzít odborovou úlohu.

4. Předsednictvo se domnívá, že je sice správné rozhodnutí předsednictva ústřednímu výboru Komunistické strany Československa ze 4. března, jímž byla zrušena ta část usnesení ze září 1966, která ukládala jiná než zákonná práva Ústřední publikační správě. Nicméně, je však toho názoru, že by bylo správné zrušit toto usnesení vcelku, neboť se opírá o vyložení administrativní formy řízení jak vůči šéfredaktorům a vydavatelům, tak i svazu novinářů. Po léta byly společenské organizace budovány jako nástroj centrálních direktiv, pák a převodů ze shora dolů a bylo jim znemožňováno, aby tvorba jednotlivých rozhodnutí orgánů společenských organizací byla výsledkem demokratického jednání. Domníváme se, že zrušení tohoto usnesení o direktivním stranickém řízení tisku, rozhlasu a televize, je přežitkem starého modelu a že by mělo být vcelku zrušeno.

Za těchto nových podmínek by tedy ve stanovách svazu mělo být vyjádřeno skutečné právo a vliv všech členů svazu na vypracování a tvorbu politické linie svazu. Je třeba říci, že staré stanovy až příliš připomínají schematismus stranický. Bylo by jistě správné, aby se příští stanovy vrátily znovu k funkci neuvolněného předsedy svazu, aby se však vrátily k operativnímu sekretariátu, jehož zrušení se stále znovu a znovu projevuje jako nesprávné a je i jednou z příčin, proč s takovými obtížemi se zvládají a postupují v realizaci jednotlivé závěry V. sjezdu.

Z těchto, i když nejenom z těchto důvodů, došlo předsednictvo ústředního výboru k názoru, že by bylo správné a potřebné svolat nejpozději do konce roku mimořádný sjezd svazu, který by přijal novou akční platformu, nové stanovy, vyjádřil ve smyslu, jak bylo řečeno, i nové uspořádání a postavení obou novinářských organizací a pochopitelně, aby zvolil i nové svazové orgány. Předsednictvo věří, že ústřední výbory posoudí tento námět a přijmou příslušná usnesení, o svolání mimořádného sjezdu.

5. Předsednictvo již dvakrát pojednávalo stav prací na novele tiskového zákona. Předsednictvo se domnívá, že návrh této novely by měl být předložen příští řádné květnové schůzi ústředního výboru tak, aby s ní mohl svaz iniciativně vystoupit. Domnívá se rovněž, že tiskový zákon musí zrušit jakoukoliv předběžnou cenzuru a daleko výrazněji kodifikovat právo každého občana být plně a o všem informován. V této společnosti nesmí existovat žádná směrnice nebo předpis o čem smějí nebo nesmějí být lidé informováni. Předsednictvo se rovněž domnívá, že je nutno umožnit odlišení oficiálních stanovisek státu, strany a publicistiky a že ani stranický tisk nemůže být plně ztotožňován s oficiálními státními stanovisky. Předsednictvo se domnívá, že je na čase zřídít k tlumočení oficiálních státních stanovisek vládní deník. Jsme přesvědčeni, že když bude k tomu dostatek vůle, že se najde papír, tiskárna, redakční místnosti, o redakci již nemluvě.

6. Vycházejí ze skutečnosti, že příští ústava republiky, svazové stanovy a především zájem socialismu a občanů tohoto socialistického státu má a musí spočívat na co nejširší informovanosti a svobodě slova i svobodě myšlení, domnívá se předsednictvo, že by měla být vydána deklarace práv občanů této země na plnou a svobodnou informovanost o všech otázkách života doma a v zahraničí.

7. Předsednictvo soudí, že by toto shromáždění mělo odeslat ústřednímu výboru strany dopis, v němž by byla veřejně revokována ta stanoviska V. sjezdu, jež se týkala Literárních

novin a našich kolegů, kteří v nich tehdy pracovali. Tento dopis by měl vyslovit i žádost, aby ústřední výbor strany revokoval svá stanoviska k IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů.

8. Předsednictvo se domnívá, že k projednání návrhu akčního programu je třeba využít aktivity všech členů svazu. Domnívá se rovněž, že by toto shromáždění mělo vyslovit souhlas se svoláním celostátní konference svazu nejdéle do konce května tohoto roku.

9. Předsednictvo se rovněž domnívá, že by bylo správné, kdyby toto kvalifikované shromáždění českých a slovenských novinářů odeslalo Antonínu Novotnému naléhavou výzvu, aby odstoupil ze svých funkcí, nebránil dalšímu demokratickému vývoji. Předsednictvo předložilo oběma ústředním výborům v tomto smyslu příslušný návrh.

Předsednictvo je přesvědčeno, že přednesený pokus o politickou analýzu celého dlouhého období vývoje naší žurnalistiky i pohledů na klima, v němž byl připravován a konal se V. sjezd, a stejně tak i návrhy, s nimiž dnes přichází před oba ústřední výbory, jednak odpovídají naléhavým potřebám dneška a že mohou významnou měrou přispět naší straně a celé naší společnosti v neustálém prohlubování procesu obrody, k prohlubování i zásad demokracie i vskutku humanistického obsahu československého socialismu.

[...] ^h

Soudruh Kubkaⁱ: Vážený soudruhu, ústřední výbory Svazu československých novinářů a Svazu slovenských novinářů na svém společném zasedání v Brně dne 19. března 1968 se zabývaly problémy novinářské práce v posledních letech. Při tomto posuzování nemohly opomenout soustavně nepříznivý vliv Vašich názorů na konkrétní činnost novinářů. Ať toto nepochopení poslání novinářské práce vyplývalo z jakýchkoliv subjektivních důvodů, objektivně způsobilo vážné škody na formování veřejného mínění, upevňování demokratických a čestných vztahů v naší společnosti a vážně narušilo vzájemný soulad a spolupráci našich bratrských národů, Čechů a Slováků i ostatních národností.

V období, kdy jste plně uplatňoval své názory ve vysoké stranické a státní funkci, byla příležitost urychlit rozvoj našeho státu a vzájemné porozumění našich národů i tím, že jste mohl podporovat širokou a svobodnou výměnu názorů na všechny aktuální problémy, rozvázat jazyk lidem a tím i jejich nadšení a iniciativu. Bohužel, pravý opak byl skutečností. Osobně jste nejednou paušálně ovlivňoval stranické mínění k neprospěchu novinářské práce. Z pozice své velké moci jste potlačoval názory, které se Vám protivily, a uchyloval jste se k administrativním opatřením proti těm, kdo se Vám znelíbili. Ostatně tento styl práce byl příznačný pro všechny oblasti, do kterých jste přímo zasahoval, což způsobilo všeobecné závažné deformace v naší vlasti.

I když zde nechceme vypočítávat a přisuzovat pouze Vám vše, co bylo nedobrého, je třeba říci; hlava socialistického státu, která nepřeje svobodě socialistického tisku, rozhlasu a televize, dostává se do rozporu s ústavou.

Vaše neustálé obavy z publikování smělých názorů a Vaše úsilí bránit uveřejnění rozličných a rozdílných mínění bylo nesprávné. Uznejte, že současný názorový kvas nejen naší socialistickou společností neohrožuje, ale významně prospívá k jejímu rozvoji.

Ani nepochopení vývojových tendencí a nesprávné rady a informace, kterých se Vám snad dostávalo, Vás nemohly opravňovat k tomu, abyste plnou vahou své autority uváděl v omyl své spoluobčany, pokud jde o závažné problémy našeho života. Jako jeden z příkladů uvedme třeba Vaše stanovisko k I. sjezdu Svazu slovenských novinářů, vyslovené veřejně v Košicích 13. června 1963.

^h Vypuštěna pasáž, kde delegáti schválí členy návrhové komise.

ⁱ Čte návrh dopisu prezidentu republiky.

Tento náš dopis nechce stavět na pranýř a svalovat na Vás veškerou odpovědnost, jak to bývalo zvykem ještě v nedávné minulosti. Chceme jen říci, že v naší společnosti tam, kde chybějí síly a pochopení, nestačí subjektivní přesvědčení o vlastní dobré vůli a je třeba po-nechat místo těm, kdo dokazují, že jsou schopni vést naši věc účelněji a osvěceněji k cíli.

Vždyť šesti socialistické demokracie, které mnohým bývalo dříve odepřeno, je právě v možnosti čestného odchodu. Využijte této velké humanistické vymoženosti a nestavte se do cesty pozitivního vývoje.

Ústřední výbor SČSN⁵⁷

Ústřední výbor SSN⁵⁸

[...]^j

2

1968, 20. březen, Brno. – Stenografický záznam ze společného zasedání ústředních výborů Svazu československých novinářů a Svazu slovenských novinářů.^k

NA, ASYN, kart. 218, sl. 218/1. Originál, strojopis.

[...]^l

Hradecký: Jsem šťasten, že ta moje máma toto nemohla slyšet, protože leží v domově důchodců a myslím, že by to pro ni nebylo dobré.

Chci z tohoto místa znovu říci: udělal jsem chyby. Je správné, abyste mě za ně kritizovali, je správné, aby si z mých chyb vzali poučení jiní lidé. Já si z nich své poučení do života dál ponesu. Ale, soudruzi, nemohu souhlasit s tím, že bych měl stát na jedné lodi, na jednom břehu s Antonínem Novotným, Pastyříkem⁵⁹ a s těmi lidmi. To nemohu, soudruzi, poněvadž to by bylo proti mému přesvědčení i proti tomu, co jsem vždy v životě dělal. Ovšem, soudruzi, nemohu pracovat v čele této organizace. Nemohu. Jsem hluboce lidsky citově dotčen. Připadám si dnes jako Herodes⁶⁰, nebo Nero⁶¹, dostávám anonymní dopisy, prostě situace je taková, že v novinách se ptají, kdy Hradecký vyvodí důsledky ze svých chyb a ze své kritiky. Soudruzi, já nechci a nemohu odejít prostě pro to, že jsem stejný jako tito lidé. Nikoliv. Takovou situaci nemohu přijmout, ale nemohu tuto práci dělat dál, nemohu, nemám k ní sil, nikoli politických, nemám k ní fyzických sil, nemám k tomu nervy a nemohu prostě, protože jsem člověk, který jestliže někomu někdy nepomohl, tak rozhodně žádnému záměrně neublížil.

Jsem hluboce dotčen a hluboce lidsky uražen. Prosim Vás, abyste se rozhodli přijmout tato moje naprosto upřímná slova, která, věřte, neměla jiný smysl, ani Vás nijak ovlivňovat, nýbrž Vám pouze a pouze vysvětlit moje stanovisko i moji osobní lidskou situaci.

[...]^m

Charvát: Pokud jde o náš druhý sjezd v Bratislavě⁶², tak tam se situace vyvinula takto:

Několik málo dní před tímto sjezdem se konala menší novinářská recepce v budově rozhlasu, která byla svolána z příčin téměř soukromých. Byl to uzavřený kruh předních brati-

⁵⁷ Zkratka Svazu československých novinářů.

⁵⁸ Zkratka Svazu slovenských novinářů.

^j Vypuštěno rozhodnutí delegátů jednat o dopise následující den jednání a další referáty prvního jednacího dne. Dokument je publikován ve výňatku.

^k Vypuštěn projev Michala Štrbáka. Vypuštěna pasáž přibližující vývoj vztahů mezi Svazem československých novinářů a Svazem československých spisovatelů i jeho reakce na kritiku dosavadního vedení Svazu československých novinářů.

^l Miroslav Pastyřík (1912–1995), 1967–1968 předseda Ústřední rady odborů, 1970–1975 vedoucí nakladatelství Orbis.

⁶⁰ Herodes (73? p. n.l.–4 n. l.), král Judeje, vojevůdce, spojenec Říma.

⁶¹ Nero (37–68), římský císař v letech 54–68 pocházející z julsko-klaudijské dynastie.

^m Vypuštěn referát Edity Pačajové a část referátu Juraja Charváta.

⁶² II. sjezd Svazu slovenských novinářů se konal ve dnech 3. a 4. 10. 1967 v Bratislavě.

slavských novinářů. Na tuto schůzku se neočekávaně dostavil soudruh Biľak⁶³ⁿ a v rozhovoru s novináři naznačil, že vztahy mezi soudruhem Novotným a Dubčekem⁶⁴ se nebyvalou měrou přiosťrují a že je třeba nyní uvážit, že k jakékoliv situaci by došlo v Bratislavě, která by mohla zavdat příčinu pro oslabení pozice Dubčka, takže by to nesloužilo nejbližšímu vývoji, který se očekává. Novináři toto myslím vcelku pochopili, a proto druhý sjezd slovenských novinářů měl takový průběh. Na druhé straně je třeba říci, že soudruzi nám situaci usnadnili potud, že na rozdíl od Prahy od nás nežádali nějaké stanovisko, ani ke sjezdu spisovatelů, ani k Literárním novinám.

Já osobně jsem si mysl, že přes tuto situaci nebylo by správné, některé zásady, které se u nás tradovaly od našeho prvního sjezdu opustit, a zejména ne ty zásady, o kterých jsem si mysl, že by mohly zkomplikovat situaci soudruha Dubčka.

[...]°

Je třeba říci, že ani na stranické skupině předsednictva, na stranické skupině sjezdových delegátů, ani na samotném našem sjezdu ani jediný delegát nevystoupil s protestem, ani s dotazem, proč vlastně opouštíme náš volební systém, který skutečně v revolučních dnech našeho prvního dne v roce 1963 vznikl.

Myslím, že v tom případě pasivita našich delegátů šla příliš daleko a nemůžeme nyní uznávat názor některých soudruhů, kteří si vzpomínají až teprve dnes, po půlroce a kteří vyhlašují, že volby byly nedemokratické a podobně. I za této situace podle mého názoru bylo v moci delegátů, aby tuto maličkost nebo formalitu změnilo.

Nyní bych chtěl zaujat stanovisko k soudruhovi Hradeckému, stanovisko svoje a seznámit Vás s názory, které odzněly na plénu ústředního výboru Svazu slovenských novinářů před týdnem v Bratislavě. Na soudruha Hradeckého se mi díváme takto: s jeho příchodem do svazu, s tím, kdy nastoupil funkci generálního tajemníka svazu, nastala v našem svazu radikální změna a to po všech stránkách k lepšímu. Svaz, který pod vedením soudruha Dolejšího⁶⁵ neznamenal nic, který, když už něco udělal, tak všechno dělal proti novinářům, v období mezi IV. a V. sjezdem dosáhl vynikajících výsledků, o kterých se netřeba šířit, poněvadž jsou všeobecně známy. Toto období, pokud je mi známo, většina mých kolegů hodnotí jednoznačně kladně. Stejně všichni slovenští novináři jednoznačně kladně hodnotí vztahy soudruha Hradeckého ke slovenským novinářům, zvláště k našemu I. sjezdu. Soudruh Hradecký se prvního sjezdu zúčastnil, pěkně tam vystoupil, na prvním zasedání ústředního výboru Svazu československých novinářů na Roztěži⁶⁶ v roce 1963 po tomto našem I. sjezdu, kdy někteří členové ústředního výboru vystupovali proti nám [...]p, třeba říci, že soudruh Hradecký své stanovisko nezměnil a on nikdy proti I. sjezdu slovenských novinářů jako takovému nevystoupil. V dalších letech v podstatě vycházel vstříc našim požadavkům.

Soudruh Hradecký v posledních letech byl též šéfredaktorem. Reportér⁶⁷ má na Slovensku bohužel slabý obdýt, takže to vy budete vědět lépe než my, ale domníváme se, že v tomto časopise, jehož šéfredaktorem fakticky od jeho založení byl soudruh Hradecký, nikdy nebylo

⁶³ Vasil Biľak (1917–2014), v letech 1954–1989 člen ÚV KSČ, poslanec Slovenské národní rady, Národního shromáždění Československé socialistické republiky a Federálního shromáždění.

ⁿ Vypuštěna pasáž o jednání předsednictva ústředního výboru Svazu československých novinářů z 31. 5. 1963.

⁶⁴ Alexander Dubček (1921–1992), od roku 1963 první tajemník ÚV KSS, od 5. 1. 1968 do 17. 4. 1969 první tajemník ÚV KSČ. Poté předseda Federálního shromáždění a vyslanec v Turecku, 1970 vyloučen z komunistické strany. V letech 1989–1992 předseda Federálního shromáždění.

^o Vypuštěna pasáž o možném způsobu volby členů ústředního výboru svazu.

⁶⁵ Vojtěch Dolejší (1903–1972), šéfredaktor deníku Práce (1950–1953), Rudého práva (1953–1955), Tvorbý (1956–1962) a Květt (1963–1966). Předseda Svazu československých novinářů v letech 1951–1963.

⁶⁶ Míňeno svazové rekreační středisko na zámku Roztěž u Kutné Hory.

^p V textu chybně uveden jako Billiak.

⁶⁷ Časopis Reportér vycházel od roku 1966.

uveřejněno nic takového, zač by se svaz novinářů musel hanbit, naopak tento časopis vřdycky dával místo a průchod velmi progresivním myšlenkám.

Nedostatky soudruha Hradeckého jsme viděli v podstatě ve dvou bodech: Předně někteří soudruzi uvažovali o tom, zda angažování se soudruha Hradeckého na V. sjezdu proti Literárkám a spisovatelům nešlo o krok dále, než bylo nevyhnutelné. Někteří si mysleli ne, někteří si mysleli ano.

Druhá skupina výčitek na adresu soudruha Hradeckého šla asi v tom smyslu, že v těchto posledních dnech svaz pod jeho vedením, jmenovitě jde o únor 1968, se stavěl negativně apod. Osobně si myslím, že je třeba všechny tyto klady a zápory hodit do jedné kapsy, zamíchat, nebo do nějakého elektronického počítačového stroje a odtud by mělo vypadnout, zda převažují ty kladné, nebo záporné stránky.

Někteří soudruzi si myslí, že je důležitější to nejposlednější (!) období, já osobně si myslím, že je třeba hodnotit celé období, osobně se domnívám, že převažují ty kladné prvky v práci soudruha Hradeckého.

Kromě toho mám ještě jednu soukromou připomínku, takový názor na věc. Ani v naší společnosti jako celku, ani v našem svazu novinářů nemáme příliš mnoho koncepčních lidí, kteří by viděli dál dopředu, kteří by měli poměrně pevnou, vyhraněnou představu, kam to chtějí dotáhnout a postupně nevyužívali všechny možnosti na realizaci této své koncepce. Já si této stránky osobnosti soudruha Hradeckého velmi vážím, pokládám ho za člověka koncepčního a hrozím se toho, abychom se příliš lehkomyšlně nezbavovali lidí tohoto druhu, kterých skutečně není ve společnosti mnoho. Chtěl bych zvláště politování vyslovit nad tím, že mezi našimi kolegy, mezi příslušníky inteligence, mezi v první řadě politicky zaangažovanými lidmi, že i mezi námi se objevila, jak se to říká, pěna, která sleduje každý společenský pohyb a že i mezi námi se vyskytli kolegové, kteří dospěli, řekl bych, nejen k nekolégiálnímu stanovisku, ale snad až k hyenistickému a nehumánnímu stanovisku vůči soudruhovi Hradeckému, což se projevilo v některých stanoviscích, relacích, článcích, telefonátech, anonymních dopisech atd., o kterých soudruh Hradecký před chvílí nás informoval. Myslím, že kdybychom byli skutečně takřka profesionální politikové strážlivě uvažující lidé, že bychom neměli dopustit, aby se takové věci v našich kruzích šířily, a myslím, že naší povinností [je] bránit pozice strážlivého rozumu a kolégiálních vztahů mezi námi až do nejkrajnějších mezí.

Lituji, že soudruh Hradecký mi vyfoukl tu paralelu s Pastyříkem, neboť já, který jsem byl 19 let redaktorem Práce, jsem chtěl přesně této paralely použít, zda je skutečně možné, aby v konečných důsledcích, tak jak budou veřejnosti předloženy na základě publikování našich usnesení o odvolání atd., před veřejností v celé republice stál soudruh Hradecký v jedné frontě s tím Pastyříkem.

Soudruh Štrbák⁶⁸, ať se na mě nehněvá, ale několik polemických slov k Tvému vystoupení. Ty ses vyslovil za to, abychom byli organizací ryze zájmovou, povídal jsi, že bychom nebyli bývali tak politicky angažováni, že se nám to nemuselo stát, přednesl jsi zde takový názor, jestli jsem dobře pochopil, že Rolnické noviny nemají co zasahovat do kulturního života atd. Já mám k tomu dvě poznámky.

Především si myslím, že deník je výrazná politická instituce, že i svaz novinářů je politická instituce, že novináři z deníků nemají si nechat vzít právo hovořit do těch nejširších politických souvislostí. My jsme o toto právo bojovali. Nevím, nakolik se někteří z Vás budou pamatovat, že to byli právě soudruzi ze stranického aparátu, kteří nejednou s tímto vystupovali a hovořili ke kulturnímu životu: Vy pište recenze o knihách, nemíchejte se do politiky. Vy, odboráři, z odborářského deníku, pište o ochraně a bezpečnosti práce a nemíchejte se do politiky. Vy, Rolnické noviny, pište o kompostování a nemíchejte se do politiky.

⁶⁸ Michal Štrbák (1930), člen ústředního výboru Svazu slovenských novinářů, redaktor Zemědělských novin v Bratislavě.

Kdo potom se měl vměšovat do politiky? Když si to domyslíte s konečným důsledkem, vyplývá Vám, že my, příslušníci stranického aparátu. Myslím, že k tomu bychom se neměli dobrovolně hlásit.

Kromě toho, soudruzi, my samozřejmě máme být především zájmovou organizací. Jiná je už otázka, zda my jako novináři pracujeme ve svobodných podmínkách, nebo v nesvobodných podmínkách. Není to otázkou zájmovou nás novinářů a našeho svazu? Nebo otázka, že o věcech našeho politického názoru, nebo našeho lidského svědomí rozhoduje úředník ministerstva vnitra, anebo zda o tom rozhoduje politický orgán, vydavatel nebo já sám? Je toto zájmová profesionální otázka? Myslím, že je, a proto myslím, že je třeba se vrátit k tomu, co říkal zde soudruh Zajac⁶⁹, který včera říkal, že nyní se takřka zrušila cenzura. Nevím, jaká je situace v Praze, ale pokud jde o Bratislavu, mohou kolegové potvrdit, že ve Smeně, Práci, Večerníku v minulém týdnu došlo k celé řadě cenzurních zásahů, a to jak v oblasti politické, tak v oblasti kultury. Myslím, že toto je ve chvíli, kdy se chceme usnášet o vydání proklamace o svobodě informací, že to je otázka zájmová, která nemůže nezajímat svaz novinářů.

Nakonec bych chtěl říci něco k organizačním otázkám. My jsme nejdříve byli překvapeni, když se v únoru sešla česká část předsednictva Svazu československých novinářů. To u spisovatelů je běžná věc. U nás to nebylo. Nejprve jsme z toho byli trochu zmateni, potom převládl názor, kterého se držíme, že to je vlastně dobrá věc, neboť to je začátek uskutečňování symetrického modelu. Z toho důvodu se domnívám, že je správné, aby vznikla pražská organizace novinářů jako zárodek budoucího českého svazu novinářů. Myslím, že na základě této pražské organizace s přidáním příslušných krajských organizací, které jsou už zformulovány, bude potom malý krůček ke vzniku české organizace novinářů. Že je tato česká organizace potřebná o tom mě přesvědčil soudruh Hradecký. Pražští novináři vystupují totiž vůči soudruhovi Hradeckému jako vůči tajemníkovi českého svazu novinářů. Soudím tak podle toho, že kdyby ho uznávali za československého tajemníka, že by se pravděpodobně poradili s námi. Soudruh Hradecký, jak vidíte, ať už chce nebo nechce, prakticky vystupuje ve dvou funkcích. Z toho vyvstává praktická otázka, že my nemůžeme, ani nechceme, ani nemáme důvod bránit pražským novinářům, ani koordinačnímu výboru, aby vyjadřovali jakékoli stanovisko vůči soudruhovi Hradeckému, sice v jeho jedné funkci, a to jako tajemníkovi českého svazu. Ale musíme upozornit, že pokud jde o tu druhou funkci soudruha Hradeckého, o to, že je tajemníkem celostátního svazu, který je, anebo musí být formován na paritním rovný s rovným, že v tomto případě máme nejméně právo hovořit do polovičky jeho osoby, přinejmenším jeho nohavice, nebo sako jsou naše. Bylo by velkým neštěstím, kdyby v těchto dnech, kdy jde o napravování křivd ve vztahu mezi českým a slovenským národem, se objevily jakési náznaky toho starého, nezlobte se, nač je skutečně Slovensko alergické, že Praha má dojem, že má výlučné právo rozhodovat o celostátních otázkách. Prosim, abychom takto problematiku rozdělili, aby bylo jasno, kdo do čeho vlastně mluví a v tomto případě, když hovoříme o generálním tajemníkovi Svazu československých novinářů, prosím, abyste přijali moji informaci, že na plenáře Svazu slovenských novinářů jsme nepřijali žádné usnesení, ani návrh na odvolání soudruha Hradeckého, ani jsme nepřijali rezoluci, jejímž obsahem by bylo vyslovení nedůvěry soudruhovi Hradeckému. Jinak předpokládám, že náš budoucí svaz, který se snad na tom mimořádném sjezdu ustaví, bude budován na delegačním principu, jak se jeho prvky projeví na V. společném sjezdu, to znamená, že tento ústřední výbor bude složen z delegátů klubů, sekcí, krajských organizací obdobně na Slovensku a že ten střešový Svaz československých novinářů bude složen paritně ze Svazu českých a Svazu slovenských novinářů.

[...] ^q

⁶⁹ Ladislav Zajac (1919), 1945–1946 člen redakce Národnej obrody. Od března 1946 šéfredaktor deníku Práca.

^q Vypuštěna diskuse pléna o činnosti Adolfa Hradeckého.

Běhal:[...] ^r Nemyslím přitom, že je rozhodující otázka, jestli má jít o svaz ideově-tvůrčí nebo syndikalistický. Myslím, že v naší organizaci je tato otázka dost zbytečná, protože tyto věci se navzájem absolutně prolínají a nelze je od sebe oddělit.

Co to jsou zájmy novinářů? Podle mého Ústřední publikační správa, svoboda projevu, svoboda tisku. To je otázka profesionálního zájmu, to je otázka stavovská, za to by se měla prát i odborová organizace, ale právě tak je to nejzásadnější otázka ideová. Při tom v našich požadavcích, když stavíme některé plány na perspektivní přestavby a příprav toho akčního programu, že bychom se měli v našich plánech vyjádřit jasně, že Ústřední publikační správa, že její samotná existence ohrožuje a bude vždycky ohrožovat svobodu projevu, protože jsme se koneckonců přesvědčili, že stačí, aby přijala jedno usnesení a orgán, který začne výkonným způsobem tu svobodu projevu a tisku omezovat, je tady okamžitě pohotová a k dispozici, aby nastoupila. Jiná taková otázka je, jestli je to zájem novinářů nebo zájem ideový. No – to je přece zrovna otázka, o které mluvil soudruh Kubka. To je otázka ochrany novinářského svědomí, otázka výpovědních lhůt, která zákoníkem práce a jeho přijetím, proti kterému svaz novinářů protestoval, když byl připravován, tato vymoženost novinářů byla zrušena. I to je jedna z věcí. Je to otázka profesionální nebo ideová?

[...] ^s

Další záležitost, která je zásadně koncepční otázkou a zase může otevřít oči na problémy akceschopnosti našich vedoucích orgánů, je otázka asymetrického nebo symetrického modelu našeho svazu.

Chtě nechtě, uvědomme si, že mnoho problémů našeho státu, našeho hospodářství, tkví i v samotném asymetrickém modelu a jeho nepružnosti. Mnoho těch problémů má tu své kořeny, protože je to typický výraz tuhého centralismu. Za daných okolností se přenášely a projevovaly tyto nedostatky i v našem svazu. Vždyť fakticky jen ten vznik české části předsednictva, to bylo uvědomění si takové nutné, pružné okamžité reakce ze dne na den, dopoledne to bylo svoláno a odpoledne se to sešlo. Pochopitelně bez slovenské účasti. Ale vždycky budou zvláštní problémy novinářů na Slovensku, v českých krajích, a ukazuje například tato rozdílná situace, která dnes je v této problematice novinářů, že skutečně potřeba dvou svazů, které při tom ale zachovají společný vrcholný orgán, aby mohly vystupovat jako společná síla, je otázkou akceschopnosti a pružnosti reagování. Vždyť to je i otázka ústředního výboru, vždyť i ústřední výbor by se mohl a měl scházet daleko častěji, kdyby nebyly problémy jeho počtu, jeho dlouhého cestování atd. Všechny tyto věci se tu odrážejí a řeknu upřímně, že lituji a cítím diskriminaci slovenských soudruhů z předsednictva, jestliže na schůzi, na kterou nadávám, že mně bere čas a strávím na ni celý den, oni na ni tráví ještě přes dvě noci. Přičte se k těmto nocím dva další dny... i to je problém pružnosti a akceschopnosti těchto orgánů.

Čili otázka přechodu na symetrický nebo federativní systém našeho svazu je jednak otázka historické povinnosti právě českých soudruhů, českých novinářů, aby napravili tuto chybu, aby vystoupili s tímto návrhem, a musíme jen litovat, že ústřední výbor Svazu slovenských novinářů nás o jeden den s tímto návrhem předběhl.

Je fakt, že ovšem v oblasti rozhlasu jsem tento návrh vypravoval a přednesl soudruhům v Bratislavském rozhlase o 14 dnů dříve.

Myslím, že je to naše povinnost, nejdůležitější věc, kterou musíme realizovat a tou dostaneme úplně nový pohled na činnost orgánů svazu, umožní se nám prohloubení styků se členy, vznikne nový pohled na problém pražské pobočky, protože všechno se dostane do nové, nedeformované polohy.

[...] ^t

^r Vypuštěno zamyšlení Rostislava Běhala o potřebě akceschopnosti novinářské organizace.

^s Vypuštěna úvaha o právu na informace.

^t Vypuštěn zbytek sjezdového jednání.

Eine vergessene Sitzung des Journalistenverbands in der Zeit des Reformprozesses (März 1968)

Der tschechoslowakische Journalistenverband, ein treuer Befürworter der Politik der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei hat auf den im Januar 1968 gestarteten Versuch, den Sozialismus zu reformieren, zurückhaltend reagiert. Erst nachdem die Journalisten die vom Regime sorgfältig gebaute Angstbarriere überwunden hatten, formulierten sie ihre Forderungen, mit denen sie den Reformprozess unterstützen und ihren Ruf vor der Öffentlichkeit hätten verbessern können. Aus dem mannigfaltigen Meinungsspektrum wurden bei einer gemeinsamen Tagung der Zentralkomitees des Tschechoslowakischen und des Slowakischen Journalistenverbands am 19.–20. März einige grundlegende Themen abstrahiert. Der publizierte Auszug einer stenographischen Aufnahme der Verhandlungen wird in der Geschichtsschreibung zum ersten Mal für einen breiteren Leserkreis zugänglich gemacht. Er gehört zum Bestand Archiv des Journalistensyndikats, der im Nationalarchiv aufbewahrt wird.

A forgotten session of journalist organisation in the period of reform movement (March 1968)

Union of Czechoslovak Journalists, as a loyal follower of Czechoslovak Communist Party policy, reacted with restraint to the first reform attempt from the January 1968. First after overcoming the barrier of fear, thoroughly built by the totalitarian regime, the journalists started to formulate demands to support the reform movement and improve their reputation at the public. The joint meeting of central committees of Union of Czechoslovak Journalists and Union of Slovak Journalists, that took place on March 19 and 20, 1968, in Brno, generalised several essential topics from a diverse opinion spectre. An edited extract from stenographic minutes of the proceedings, part of the Journalist Syndicate Archive at the National Archives, has been made accessible for a wide range of readers for the first time.

ANALÝZA JUSTIČNÍCH FONDŮ V ARCHIVU HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY

MIROSLAV VESELKA

Úvodem

Ve svém příspěvku se pokusím přiblížit justiční fondy uložené v Archivu hlavního města Prahy (AMP) jako prvořadý pramen pro historické bádání a rovněž zásadní zdroj „úředních“ informací o právních poměrech v minulosti.

Inspirací k tomuto pokusu mi byla studie Heleny Pochobradské, uveřejněná v loňském monotematickém čísle tohoto sborníku, analyzující justiční fondy uložené ve Státním oblastním archivu v Zámrsku.¹ Na rozdíl od autorky studie, která svou analýzu provedla „při vědomí výrazné podobnosti situace i v dalších oblastních archivech“², nemohu analogicky konstatovat obdobnou podobnost se situací v dalších městských archivech (či, chcete-li, archivech územních samosprávných celků) České republiky. AMP totiž až do roku 2004 (přijetí nového zákona o archivnictví) plnil funkci státního oblastního archivu pro území hlavního města Prahy a zároveň státního okresního archivu pro území každého z deseti pražských obvodů (Praha 1–10), což byla situace zcela ojedinělá v měřítku celého českého archivnictví, která se projevila i ve struktuře a množství přebíraných písemností pražských justičních orgánů. Vždyť počínaje uplynutím skartačních lhůt u písemností vzniklých od roku 1960 (reorganizace soudů v souvislosti s novým územním členěním státu) prováděl AMP výběr archiválií ve skartačním řízení u Městského soudu v Praze (působícího na úrovni soudu krajského) a deseti pražských obvodních soudů (působících na úrovni okresních soudů), analogicky též u všech pražských prokuratur, kde byla dvojinstančnost zavedena již roku 1957.

Historicky byl AMP samozřejmě vždy v první řadě archívem městským. I v tomto ohledu byla jeho role ojedinělá, neboť byl nejstarším a řadu let i jediným městským archívem na našem území, hovoříme-li o archivu jako samostatné instituci v moderním smyslu tohoto slova. Jako archív hlavního města byl přirozeně též jedním z nejvýznamnějších archivů v rámci českého státu. Jde ostatně o nejstarší český archív existující kontinuálně pod stejným názvem – od svého založení roku 1851. Jeho významu odpovídalo i technické vybavení a personální obsazení. AMP byl schopen řádně pečovat o svěřené archiválie nejen městské, ale i de iure státní provenience – kupř. agendu starých pozemkových knih, předávaných mu počínaje rokem 1900 okresními soudy Karlín a Smíchov. V té době se také začala psát historie již více než stoletého „stýkání se a potýkání“ Archivu hl. m. Prahy, coby archivu městského, s pražskými (a s tehdy ještě předměstskými) státními soudy.³

¹ Pochobradská, Helena: Analýza justičních fondů uložených ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a možnosti jejich využití. *Paginae historiae* 24/2 (Třídí justice), 2016, s. 10–41.

² Tamtéž, s. 10.

³ K prolomení zásady, že „soudní archiválie“ nemají být mimoresortně vydávány jiným než státním archivům, došlo v Čechách již v letech 1898–1900 v rámci velké akce hromadného předávání starých pozemkových

Samotné přebírání vlastních písemností „pražských“ soudů, tj. soudů, jejichž působnost se vztahovala na území hl. města Prahy (a později připojených obcí), do AMP začalo až o půl století později – v polovině 20. století. Konkrétně počátkem roku 1951, kdy AMP převzal péči o spisovny pražských okresních soudů, kterou do té doby vykonával (Ústřední archiv ministerstva vnitra.⁴ Později se k nim logicky přidružila předarchivní a archivní péče o písemnosti dalších s justicí spjatých orgánů (s působností pro území hl. m. Prahy): prokuratur (státních zastupitelství), státní arbitráže, veřejných notářů a orgánů advokacie. Tato péče trvá dosud, v období po roce 2004 v podmínkách vyplývajících z ustanovení nového zákona o archivnictví, tj. při skartačním řízení v nezbytné součinnosti se Státním oblastním archivem v Praze (SOA Praha).

Justiční fondy v AMP

V AMP jsou uloženy písemnosti těch soudů a dalších justičních orgánů, jejichž působnost se vztahovala na území hl. města Prahy (a později připojených obcí) v období od vzniku novodobé justice v polovině 19. století. Těmto fondům jsou z praktických důvodů předřazeny (jako tzv. „nepravá priora předbřeznová“) i písemnosti „místních soudů“ (Ortsgerichte) z let 1784–1850, které od bývalých patrimoniálních soudů převzaly roku 1850 nově zřízené okresní soudy Karlín a Smíchov. Dále jsou jim předřazeny i tzv. „Domovní fassé“ – fond teprve roku 2014 přesunutý k justičním fondům z oddělení historických sbírek AMP. Tímto názvem byly v AMP označeny extrakty (výtahy, „Grundbuchauszüge“) ze starších knih pozemkových (městských, gruntovních) a na ně navazující zápisy pořizované v letech 1851–1883, zakládané v souvislosti s přechodem vedení pozemkových knih na řádné soudy roku 1850.

Horní hranice časového rozsahu v AMP uložených justičních fondů je dána uplynutím skartačních lhůt písemností vybíraných jako archiválie ve skartačním řízení (aktuálně cca 1974/84/94) a bude se posouvat až do konce roku 2004. (V případě písemností bývalých obvodních státních notářství pro Prahu 1–10 do konce roku 1992, v případě býv. Státní arbitráže pro hl. město Prahu do konce roku 1991, tedy do zániku těchto původců). Všechny novější písemnosti budou – v souladu se zákonem č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě, se smlouvou o výpůjčce archiválií uzavřenou na základě § 79, odst. 2), písm. d) zákona mezi Státním oblastním archivem v Praze a Archivem hlavního města Prahy a dle zásad na smlouvu navazujícího Protokolu o rozdělení předarchivní a archivní péče mezi Státním oblastním archivem v Praze a Archivem hlavního města Prahy ze dne 23. 8. 2013 – ukládány do Státního oblastního archivu v Praze. Za předpokladu, že během následujících cca osmi až deseti let, kdy by se vzhledem k uplynutí skartačních lhůt u části agend stalo rozsáhlejší pravidelné přebírání dokumentů pražských soudů a státních zastupitelství do SOA Praha reálným, nedojde k normativní úpravě, která by AMP umožnila pokračovat v tradiční péči o pražské justiční fondy.

(gruntovních i městských) knih, vesměs ještě z doby před r. 1784, a to z podnětu fideiustelství Archivu země České, který tehdy od soudů sám převzal na 10 000 svazků těchto knih. Byl to archiv původně stavovský, později archiv zemské samosprávy, tedy striktně vzato nikoliv „státní“. Na rozdíl od příslušného státního archivu, jímž byl Místodržitelství archiv (pozdější Archiv ministerstva vnitra). Srov. Šolle, Václav: Vývoj soudních skartací a vytváření soudních archivních fondů. Sborník archivních prací (dále SAP) 7/1, 1957, s. 213–239, zde zejm. s. 221, 228–229. AMP pak v pozdějších letech, zejména po vzniku Velké Prahy, získal část starých pražských pozemkových knih právě delimitací z českého zemského archivu. Spolu s přejímkami městských knih od zemského soudu a pozemkových knih z území připojených obcí od okresních soudů tak postupně soustředil staré pozemkové knihy z územního obvodu hlavního města. Srov. Čarek, Jiří a kol.: Městské a jiné úřední knihy Archivu hlavního města Prahy. Praha 1956, s. 167.

⁴ Hlavsa, Václav a kol.: Archiv hlavního města Prahy. Průvodce po fondech a sbírkách. Praha 1955, s. 9.

Justiční fondy jsou v AMP spravovány oddělením fondů státních orgánů, které ke dni 31. 12. 2016 pečovalo o celkem 61 archivních souborů o celkovém rozsahu cca 4 785 běžných metrů (dále jen bm). Archivně zpracována je přibližně polovina tohoto rozsahu.

Do péče uvedeného oddělení spadají zejména „vlastní“ justiční fondy – tedy fondy soudů a fondy ostatních, s justicí více či méně spjatých původců, jimiž jsou: prokuratury (státní zastupitelství), státní arbitráž, veřejní notáři a orgány advokacie (nikoli však klientské spisy jednotlivých advokátů, neboť ty netvoří součást Národního archivního dědictví). K nim jsou z důvodu obsahové i procesní souvislosti s fondy soudů přidruženy i fond zcela specifické Komise č. 1 pro zařazování do TNP se sídlem v Praze a fond tzv. „malého [retribučního] dekretu“. Těmto volněji „přidruženým“ fondům bude pro úplnost v přiměřené míře věnována pozornost na závěr následujícího přehledu archivních souborů. Samotný přehled je členěn do dvou hlavních částí – A) Soudy, B) Ostatní justiční fondy. Osahuje základní údaje o fondech, jejich původcích, obsahu a zpracovanosti.

Po vlastním přehledu, resp. rozboru archivních souborů, bude uveden přehled vyhotovených archivních pomůcek, souhrnně přiblíženy možnosti využití těchto fondů a podán přehled publikovaných textů vztahujících se k justičním fondům v AMP, resp. na těchto fondech výhradně založených, následovaný závěrečným zamyšlením.

Přehled archivních souborů

A. SOUDY

Přehled archivních souborů soudů (= 42 fondů) uložených v Archivu hl. m. Prahy uvazuje souhrnná tabulka obsahující název a časový rozsah každého soudního fondu, číslo evidenčního listu Národního archivního dědictví (NAD) a také číslo kmenového spisu, pod nímž je fond veden ve vnitřní evidenci oddělení fondů státních orgánů AMP. Dle těchto čísel kmenových spisů je také tabulka řazena – s výjimkou dvou „předřazených“ fondů a dodatečně zařazeného specifického fondu Soudu pro zkoušení cen obuvi Praha, 1917–1919.

Název a časový rozsah archivního souboru	Číslo km. spisu	Číslo listu NAD
Ortsgerichte, 1784–1850	40	114
„Domovní fassé“ (extrakty z pozemkových knih), 1851–1883	61	1483
Okresní soud pro Staré Město a Josefov, 1850–1855	1	79
Okresní soud pro Nové Město a Vyšehrad, 1850–1855	2	82
Okresní soud pro Malou Stranu a Hradčany, 1850–1855	3	86
Okresní městský delegovaný soud civilní pro Staré Město, Josefov, Nové Město a Vyšehrad, 1855–1883	4	80
Okresní (městský delegovaný) soud civilní pro Malou Stranu a Hradčany, 1855–1926	5	83
Okresní soud trestní (pro přestupky) Praha, 1855–1949	6	101
Okresní (městský delegovaný) soud civilní pro Staré Město a Josefov, 1884–1926	7	81
Okresní (městský delegovaný) soud civilní pro Horní Nové Město, 1884–1926	8	85

Okresní (městský delegovaný) soud civilní pro Dolní Nové Město, 1896–1926	9	84
Okresní soud civilní pro Holešovice-Bubny, 1905–1928	10	88
Okresní soud Smíchov, 1850–1926	11	91
Okresní soud Karlín, 1850–1928	12	89
Okresní soud Královské Vinohrady, 1878–1928	13	92
Okresní soud Žižkov, 1890–1928	14	95
Okresní soud Nusle, 1904–1928	15	90
Okresní soud Vršovice, 1904–1928	16	93
Okresní soud civilní pro vnitřní Prahu, 1926–1949	17	87
Okresní soud civilní pro Prahu-západ, 1926–1949	18	97
Okresní soud civilní pro Prahu-sever, 1929–1949	19	96
Okresní soud civilní pro Prahu-východ, 1929–1949	20	1352
Okresní soud civilní pro Prahu-jih, 1929–1949	21	1353
Okresní soud exekuční Praha, 1926–1949	22	98
Okresní soud obchodní (bagatelní) Praha, 1873–1949	23	99
Živnostenský soud Praha, 1900–1931	24	102
Pracovní soud Praha, 1932–1949	25	1351
Soud pro zkoušení cen obuvi Praha, 1917–1919	60	2730
Okresní (Lidový) soud civilní Praha, 1949–1960	26	1354
Okresní (Lidový) soud trestní Praha, 1949–1960	27	94
Městský soud Praha, 1960–(2004)	28	1419
Obvodní soud pro Prahu 1, 1960–(2004)	29	106
Obvodní soud pro Prahu 2, 1960–(2004)	30	2293
Obvodní soud pro Prahu 3, 1960–(2004)	31	107
Obvodní soud pro Prahu 4, 1960–(2004)	32	108
Obvodní soud pro Prahu 5, 1960–(2004)	33	2294
Obvodní soud pro Prahu 6, 1960–(2004)	34	109
Obvodní soud pro Prahu 7, 1960–(2004)	35	110
Obvodní soud pro Prahu 8, 1960–(2004)	36	111
Obvodní soud pro Prahu 9, 1960–(2004)	37	1331
Obvodní soud pro Prahu 10, 1960–(2004)	38	112
Místní lidové soudy v Praze, 1961–1969	39	113

Ortsgerichte, 1784–1850 (č. km. spisu 40)

Fond o rozsahu 35 bm v 15 kartonech a 135 balících. Původci fondu jsou „místní soudy“, které v rámci patrimoniální správy vykonávaly (z titulu zeměpanské delegace) všeobecnou civilní pravomoc v první instanci.⁵ V AMP jsou (jako tzv. „nepravá priora předbřeznová“) v rámci soudních fondů uloženy spisy, které od bývalých patrimoniálních soudů – jako svých předchůdců – převzaly roku 1850 nově zřízené okresní soudy Karlín a Smíchov ke své úřední potřebě. Jedná se zejména o pozůstalosti (poručenstva) a spory. Fond dosud není archivně zpracován, a je tudíž – vzhledem k absenci původních evidenčních pomůcek – zatím zcela nepřístupný.⁶

„Domovní fassé“ (extrakty z pozemkových knih), 1851–1883 (č. km. spisu 61)

Fond o rozsahu 52,00 bm tvoří 275 „kartonů“ (ve skutečnosti dřevěných krabic) a 172 balíků.

V krabicích, tvořících jádro fondu, jsou uloženy extrakty (výpisy), které byly zakládány (podle čís. nař. č. 67/1851) v souvislosti s tím, že vedení veřejných knih pozemkových (městských, gruntovních) přešlo roku 1850 v Rakousku na řádné okresní soudy. V Praze ke „spojenému úřadu desk zemských a knih pozemkových“ při II. sekci Okresního soudu na Malé Straně (viz dále). Do extraktů (též „Grundbuchauszug“) se zapisoval aktuální stav vlastnických i závazkových práv k nemovitostem – na základě starších knih, za tím účelem tehdy soudem u příslušných úřadů vyžádaných. Šlo vlastně o předchůdce pozdějších nových (z hlediska současného Katastrálního úřadu „starých“) pozemkových knih, zavázaných na základě říš. knihovního zákona z 25. 7. 1871 (ř. z. č. 95/71), prováděcího nařízení z 20. 1. 1872 (ř. z. č. 5/72) a zemského zákona z 15. 12. 1874 (č. 92). Vzhledem k určité prodávě s reálným zavedením nových pozemkových knih se do extraktů zapisovalo vesměs až do roku 1883. Se založením příslušné složky nových pozemkových knih byl pak vždy uzavřen daný extrakt („Grundbuchauszug“).

Zmíněné krabice jsou seřazeny dle historických pražských měst, v jejich rámci pak podle čísel popisných všech pražských domů. Jsou vzorně popsány, přičemž nemovitosti zapsané v deskách zemských jsou vyznačeny červenou barvou. Uvnitř jsou samotné extrakty – složky se zápisy ke všem domům, ovšem s výjimkou právě těch zemskodeskových! Vzhledem k tomu, že fond byl do péče oddělení fondů státních orgánů převeden teprve po dokončení Generální inventury archivních souborů v roce 2014, se dosud nepodařilo tuto skutečnost blíže objasnit ani určit 172 balíků nezpracovaného materiálu.

Pražské okresní soudy, 1850–1855 (č. km. spisu 1–3)

Fondy okresních soudů pro **Staré Město a Josefov** (6,70 bm = 10 knih a 38 kartonů), **Nové Město a Vyšehrad** (13,20 bm = 12 knih a 108 kartonů) a **Malou Stranu a Hradčany** (5,00 bm = 27 knih a 25 kartonů).

Tyto soudy vznikly v rámci nové, od politické správy již plně odlučené organizace státního soudnictví k 1. 7. 1850. Okresní soudy, působící jako samosoudy, se staly základními jednotkami nové soudní organizace. Do jejich pravomoci patřil výkon prvoinstanční pra-

⁵ K příslušnosti a agendě místních soudů (Ortsgerichte) srov. Šolle, Václav: Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích, SAP 10/1, 1960, s. 111–145, zde zejm. s. 119n.

⁶ S agendou místních soudů (Ortsgerichte) související patrimoniální knihy pro území připojené k Praze zákonem z roku 1920 se nacházejí ve Sbírce rukopisů Archivu hl. města Prahy. Další materiály vztahující se k místním soudům jsou uloženy ve Státním oblastním archivu Praha (archivy jednotlivých velkostatků, např. Klecany, Roztoky, Statenice ad., a fond Administrace nadačních statků Tuchoměřice).

vomoci v občanskoprávních (civilních) i v trestních věcech podle platných kompetenčních předpisů. Ve sporných věcech byla jejich předmětná příslušnost určována jednak hodnotou sporu (do 500 zl. k. m.), jednak povahou věci, kde jim příslušely zejména spory o nájem a pacht, o rušení držby věcí movitých i nemovitých, ze smluv služebních a námezdních, o náhradu škod na pozemcích, o zrušení manželského společenství, jakož i o úpravu dalších rodinných poměrů, a také žádosti za prozatímní opatření. Ve věcech nesporných náleželo do jejich agendy zvláště projednávání pozůstalostí, poručenství a opatrovnictví, dobrovolné rozvody a prohlášení za mrtva.⁷

Vedení pozemkových knih (městských knih, gruntovních knih, desek zemských a lenních) z okruhu všech dřívějších, aktivací nových soudů zrušených, pražských „reálných jurisdikcí“ bylo přikázáno „spojenému úřadu desk zemských a knih pozemkových“ při II. sekci okresního soudu na Malé Straně.⁸ S reorganizací platnou od 26. 5. 1855 pak tento úřad přešel k Zemskému soudu v Praze, který nadále vedl pražské pozemkové knihy „v užším oboru své působnosti“.

V oboru trestní pravomoci okresní soudy jakožto samosoudy úplně projednávaly (vyšetřovaly i rozhodovaly) věci přestupkové, pokud nebyly přikázány obecní policii. Dále spolupracovaly s okresními soudy sborovými při vyšetřování zločinů a přečinů podle ustanovení trestního řádu.⁹

Písemnosti vzešlé z činnosti pražských okresních soudů období let 1850–1855 se dochovaly dosti mezerovitě. Spisy (a menší část knih) byly původně převzaty již v meziválečném období, resp. v rámci hromadného přejímání soudních spisů v letech 1937–1945 do Archivu ministerstva vnitra,¹⁰ odkud je tento archiv (roku 1950 přejmenovaný na Ústřední archiv ministerstva vnitra) v roce 1952 postoupil neuspořádané do AMP. V šedesátých letech 20. století byly spisy uvedených původců vytrženy, proskartovány a dílem uspořádány, část fondu Okresního soudu pro Staré Město a Josefov byla opatřena rukopisným inventárním soupisem. Knihy pak byly ve své většině převzaty ze spisovny Městského soudu v Praze (viz níže) v roce 1979, kdy byl též zhotoven jejich inventární soupis. V následujících letech byly spisové řady příležitostně doplňovány, zvláště materiálem nalezeným při zpracovávání soudních fondů následného období, naposledy pak v souvislosti se stěhováním justičních fondů z Trautmannsdorfského paláce do novostavby AMP na Chodovci v roce 1997. V téže době bylo také přistoupeno k soustavnému (do)uspořádání fondů pražských okresních soudů z období let 1850–1855, završenému v roce následujícím, v jehož rámci byla provedena i katalogizace pozůstalostních spisů.

Fondy obsahují dochované evidenční pomůcky, zejména Indexy k podacímu protokolu a zároveň registraturní rejstříky a Knihy soudních deposit; u malostranského soudu se dochovala i ucelená řada podacích protokolů. Dále vybrané spisy civilních agend – zejména zn. C (věci sporné, v rámci výše uvedeně věcné příslušnosti okresních soudů), D (věci týkající se pozůstalostí), E (poručenství a opatrovnictví) – i agendy trestní (přestupkové) zn. G. Ve fondech OS pro Staré Město a Josefov a OS pro Nové Město a Vyšehrad se dochovaly též testamenty. Ve fondu malostranského soudu pak částečně i spisy zn. A (zákonné věci a normálie) a aktový materiál zn. F (věci pozemkových knih) a zn. H (věci smíšené) II. sekce OS pro Malou Stranu a Hradčany, při níž v letech 1850–1855 působil spojený úřad desek

⁷ Šolle, Václav, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích. Část první. SAP 18/1, 1968, s. 86–140, zde s. 114–115.

⁸ Tamtéž, s. 116.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ K velké akci soustřeďování soudních spisů do r. 1870, resp. 1897 ze spisoven okresních soudů v Čechách do Archivu ministerstva vnitra srov. Pešák, Václav: Archiválie patrimoniálních a okresních soudů v Čechách (= Inventáře Archivu ministerstva vnitra, č. 1 / Justiční archiválie, sv. 1). Praha 1947, s. 51n. K pražským okresním soudům viz údaje tamtéž, s. 67–68 a 114–115.

zemských a knih pozemkových. Fondy jsou uspořádány a zpřístupněny formou inventářů. Všechny pozůstalostní spisy v těchto fondech obsažené jsou navíc zkatalogizovány, a to i formou počítačové databáze (cca 4500 záznamů).

Pražské okresní (městské delegované) soudy civilní, 1855–1926 (1928) (č. km. spisu 4, 5, 7–10)

Fondy okresních soudů (s výlučnou pravomocí civilní) pro **Staré Město, Josefov, Nové Město a Vyšehrad, 1855–1883** (97,80 bm = 341 knih a 651 kartonů), **Malou Stranu a Hradčany, 1855–1926** (61,10 bm = 319 knih a 415 kartonů), **Staré Město a Josefov, 1884–1926** (75,40 bm = 532 knih a 447 kartonů), **Horní Nové Město, 1884–1926** (79,50 bm = 566 knih a 463 kartonů), **Dolní Nové Město, 1896–1926** (17 bm = 120 knih a 104 kartonů) a **Holešovice-Bubny, 1905–1928** (14,5 bm = 247 knih a 91 kartonů).

V roce 1855 došlo – v návaznosti na reorganizaci politické správy – též k reformě soudnictví, v jejímž důsledku bylo mj. provedeno oddělení civilní a trestní pravomoci na nižším stupni soudní organizace v Praze. Namísto původních tří pražských okresních soudů vznikly s působností od 26. 5. 1855 dva nové okresní městské delegované soudy civilní (pro Staré Město, Josefov, Nové Město a Vyšehrad a pro Malou Stranu a Hradčany) a vedle nich celopražský Okresní soud trestní (pro přestupky) v Praze. Zvláštní označení civilních okresních soudů jakožto „městských delegovaných“ pak zaniklo dnem 1. 1. 1898 v souvislosti s dalšími soudními reformami.¹¹

Okresní městský delegovaný soud civilní pro Staré Město, Josefov, Nové Město a Vyšehrad působil od 26. 5. 1855 do 31. 12. 1883. Dnem 1. 1. 1884 se tento soud rozdělil na Okresní městský delegovaný civilní soud pro Staré Město a Josefov a Okresní městský delegovaný soud civilní pro Nové Město a Vyšehrad. Z posledně jmenovaného byl v roce 1895 vyčleněn Okresní městský delegovaný soud civilní pro Dolní Nové Město a „zbytkový“ soud pak působil pod názvem Okresní městský delegovaný soud civilní pro Horní Nové Město. Uvedené soudy ukončily svou činnost roku 1926, v důsledku zásadní reorganizace soudnictví na území hl. m. Prahy, která se zpožděním několika let reagovala na vznik Velké Prahy. Téhož roku ukončil svou činnost též Okresní městský delegovaný okresní soud civilní pro Malou Stranu a Hradčany, kontinuálně působící od 26. 5. 1855, od roku 1898 pak se změněným názvem Okresní soud pro Malou Stranu. Po připojení Holešovic-Buben k Praze byla jeho působnost dnem 10. 1. 1885 rozšířena i na tuto čtvrt, vyňatou z obvodu okresního soudu na Smíchově. Tento stav trval pouhých deset let, neboť v roce 1895 byl tento městský obvod přičleněn k nově vzniklému Okresnímu městskému delegovanému soudu civilnímu pro Dolní Nové Město. V roce 1905 byl pak vytvořen pro Holešovice-Bubny samostatný okresní soud, který působil až do 31. prosince 1928.¹²

Městské delegované okresní soudy vznikly v sídlech sborových soudů první stolice a vykonávaly pouze výslovně přikázanou část jejich všeobecné okresní pravomoci. Jejich civilní působnost byla v celku obdobná jako v předcházejícím období, jen spory manželské přešly do kompetence soudů sborových.¹³ Ve sporných věcech civilních jim náležely zejména spory, které podle ceny předmětu (*ratione valoris*) nepřesáhly určitou peněžitou hodnotu (500 zl., později 1000 K rak., resp. od 1. 5. 1921 5000 Kč); povahou věci (*ratione causae*) sem patřily zvláště rozepry o otcovství k nemanželskému dítěti, o určení či opravu hranic nemovitostí,

¹¹ Šolle, Václav: Justiční správa, in: Státní archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech. Praha 1958, s. 76–134, zde s. 88.

¹² Blíže viz úvodý k inventářům těchto fondů a Jelínek, Tomáš: Organizace pražského soudnictví v druhé polovině 19. století na úrovni okresních soudů, seminární práce na Katedře PVH FF UK. Praha 1983, rkp. (Knihovna AMP, sign. 1 C 1243 427/2017), s. 3.

¹³ Šolle, Václav: Justiční správa, s. 86.

z rušené držby, rozepře z nájmu a pachtu věcí movitých nebo bytů, o výpověď, o odevzdání věcí, rozepře ze smluv služebních a námezdních mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, spory z pozůstalosti aj. Vedle těchto vlastních rozepří pak v rámci jejich sporné pravomoci též jednotlivé procesní úkony jako vydávání rozkazů v řízení upomínacím, provádění exekucí či povolování prozatímních opatření. V řízení nesporném byla nejdůležitější agenda pozůstalosti a poručenská (a opatrovnická), dále řízení o zbavení svéprávnosti, agenda adopční a legiti-mační, ověřování a vidimování opisů a sepisování posledních pořízení.

Písemnosti vzešlé z činnosti pražských okresních (městských delegovaných) soudů ci-vilních z let 1855–1926 (1928) se dochovaly mezerovitě. Spisy (a menší část knih) staršího období (1855–1870, resp. 1897), které byly již před rokem 1945 převzaty do Archivu mini-sterstva vnitra, byly tímto archivem (roku 1950 přejmenovaným na Ústřední archiv mini-sterstva vnitra) v roce 1952 postoupeny neuspořádané do AMP. V šedesátých letech 20. stol. probíhalo jejich třídění, vnitřní skartace a mechanické kartonování bez inventurních sou-pisů. Mladší spisy byly posuzovány pracovníky AMP přímo na soudních spisovnách. Nej-prve v padesátých letech 20. stol. ve spisovně tehdejšího Lidového soudu civilního v Pra-ze na Karlově náměstí,¹⁴ později ve spisovně Městského soudu v Praze na Malostranském náměstí, kam byly po roce 1960 (soudní reorganizace) postupně soustředěny všechny spi-sy starších pražských soudů. Posuzování (výběr archiválií ve skartačním řízení) a následné přebírání spisů z této spisovny probíhalo v sedmdesátých letech a v první polovině osmdě-sátých let 20. stol. Knihy byly ve své většině hromadně převzaty ve dvou fázích: k roku 1979 a 1987, přičemž pro ně byly zhotoveny inventurní soupisy. K soustavnému uspořádání fon-dů uvedených původců došlo v průběhu let 1992–2005, kdy bylo také provedeno dodatečné posouzení a převzetí dříve neprevzatého materiálu.

Fondy těchto soudů jsou členěny do dvou, resp. tří manipulačních období. První z nich, období 1855–1897, je charakterizováno užíváním římských číslic pro označení jednotlivých civilních agend, druhé z nich, období 1898–1923, pak užíváním písmen – v podobě, která se po úpravě spočívající zejména v počestění znaků jednotlivých agend a platné od roku 1924 udržela až do roku 1949.¹⁵ V AMP není při inventarizaci fondů spisové období od roku 1924 pojímáno jako samostatné, nýbrž je v praxi slučováno s obdobím předcházejícím.

Fondy obsahují dochované registraturní pomůcky ke všem civilním agendám. Základní pomůckou do roku 1897 (tj. do konce manipulačního období let 1855–1897) představoval Index k podacím protokolů a zároveň registraturní rejstřík, který se dochoval v relativně souvislých řadách – spolu s vlastními podacími protokoly. Od roku 1898 začaly být vedeny rejstříky jednotlivých agend a k nim příslušné seznamy jmen. Tedy způsob, který se v po-dstatě udržel i ve století následujícím. Od té doby je také poněkud zavádějící starší dělení soudních knih na „úřední“ (= zejména knihy normálií vedené u krajských soudů), ve fon-

¹⁴ Toto posuzování probíhalo v podmínkách pro archiváře krajně svízelných. Na předávacím protokolu vybra-ných spisů bývá. Okresního soudu pro Horní Nové Město se dochoval přípis tehdejšího ředitele AMP Jiřího Čarka, který vypovídá velice názorně o tehdejších poměrech a postavení AMP: „*Spisovna na Karlově náměstí byla ve velmi špatném stavu, spisy uloženy ve špině a pokryty silnou vrstvou prachu. I myši byly tam zjištěny. Ar-chivní kolektiv byl soudružskou vedoucí spisovny přijat s otevřenou nelibostí, také ani ona ani nikdo z LSC archi-vářům nepomáhal, ani se skartace neúčastnil. Archivní kolektiv si proto musil sám zamést papíry, sklo a jiné smě-tí, aby si mohl vůbec postavit stůl k práci. Přitom si ovšem musili archiváři nosit spisy z vysokých regálů pomocí špatných žebříků, takže došlo i k nebezpečným pádům. Pracovalo se za naprosto nedostatečného světla, v zimě v netopeném skladišti. Mýt ruce po práci jsme musili chodit k pumpě na ulici. Přesto archivní kolektiv neustoupil před těmito překážkami a svůj úkol splnil, třebaže ohrožoval svoje zdraví a ničil svůj oděv. Pokládá však za svoji povinnost alespoň dodatečně na špatný stav upozornit.*“ (Cit. podle Ryba, Jan: Okresní městský delegovaný soud civilní pro Horní Nové Město, 1884–1926, Inventář, AMP 2005, s. 3.)

¹⁵ Přehled spisových značek okresních soudů v civilních věcech od roku 1850 podává Pešák, Václav: Archiválie patrimoniálních a okresních soudů v Čechách, s. 33, a až k roku 1949 jej dovádí Šolle, Václav: Justiční správa, s. 107. Týž autor jej dále rozvádí spolu s doporučením způsobu jejich posuzování při skartaci v práci Šolle, Václav: Návod pro zpracování fondů okresních soudů, SAP 10/2, 1960, s. 246–260.

dech pražských okresních soudů vůbec nedochované, a na knihy pomocné evidence, mezi něž by měly spadat i rejstříky. Zápisy v rejstřících totiž, jak ukázala praxe, mnohdy soudům nahrazují nedochovaný spis a slouží jako zdroj pro jejich rozhodování. Jejich reálný význam tedy úlohu pouhé evidenční pomůcky výrazně přesahuje.

Ze spisů jsou ve fondech obsaženy v první řadě spisy pozůstalostní a poručenské (a opatrovnícké). Ty byly do roku 1897 vedeny ve společné agendě – zn. IV. Od roku 1898 pak byly rozděleny na agendu zn. A (od r. 1924 zn. D) pro věci pozůstalostní a agendu zn. P pro věci poručenské a opatrovnícké. Pozůstalostní spisy tvoří významný celek zachycující zemřelé všech sociálních vrstev, stavů a povolání. V menší míře pak jsou ve fondech obsaženy vybrané spisy výše uvedených agend ve věcech sporných – zn. III, resp. C (zde zejména spory o uznání otcovství a placení alimentů a spory majetkové, zvláště vymáhání dluhů a pohledávek), dále věci exekuční – zn. III, resp. E, a z věcí nesporných pak též řízení o zbavení svéprávnosti – zn. L (od r. 1898, předtím v rámci agendy opatrovnícké). Dále pak dochované spisy prezidiální a testamenty. Fondy jsou uspořádány a zpřístupněny formou inventářů. Všechny pozůstalostní spisy (do roku 1897 včetně spisů poručenských a opatrovníckých) v těchto fondech obsažené, které tvoří přibližně 4/5 všech archivovaných spisů a jejichž zpřístupnění byla věnována speciální pozornost, jsou navíc zkatologizovány, a to i formou počítačové databáze (celkem přes 88 000 záznamů).

Ukázka standardního katalogového záznamu pozůstalostního spisu:

Fond: OS pro Malou Stranu a Hradčany (1855-1926) - pozůstalostní spisy		
Rok: 1855	Kmenový spis: 5	
Signatura: IV 35 / 1855	Karton číslo: 1	
 Jméno: Peukert Franz		
Pohlaví: muž	Stav: ženatý	Vyznání: katolické
Povolání: býv. hospodářský správce v Bohnicích, okr. Karlín		
Bydliště: 163/III.		
 Zemřel: 25.8.1853		
Úmrtí list: ano	Inventář: ano	Ve věku: 51
Soupis majetku: ne		
 Poručenství:		
Karoline (10), Josef (9), Maria (6)		
Poznámka:		

Okresní soud trestní (pro přestupky) Praha, 1855–1949 (č. km. spisu 6)

Fond o rozsahu 140,50 bm tvoří 1010 knih a 822 kartonů.

Jeho původcem je jednotný celopražský okresní soud s výlučnou trestní pravomocí, který vznikl v rámci reformy pražského soudnictví (viz výše) dnem 26. 5. 1855 pod názvem Okresní městský delegovaný soud pro přestupky, a to vyčleněním a soustředěním trestní agendy všech tří dosavadních pražských okresních soudů. Od 1. 1. 1898 působil pod názvem Okresní soud pro přestupky. V letech 1926–1928 došlo ke značnému rozšíření územního obvodu soudu v souvislosti s celkovou reorganizací pražského soudnictví, která reagovala na sjednocení býv. předměstských obcí s Prahou, tedy na vznik Velké Prahy k 1. 1. 1922. Na celopražský soud tak byla dnem 4. 11. 1926 přenesena trestní agenda býv. Okresního soudu Smíchov a dnem 29. 11. 1928 trestní agenda býv. Okresních soudů Karlín, Žižkov,

Vinohrady a Vršovice. K témuž datu pak byl změněn název soudu na Okresní soud trestní v Praze. Územní obvody bývalých předměstských soudů nebyly do organismu Velké Prahy začleněny úplně, takže i obvod Okresního soudu trestního v Praze na některých místech přesahoval správní hranice hl. města Prahy.

Trestní (přestupková) agenda nového soudu byla oproti předchozímu stavu ochuzena o tzv. „policejní přestupky“. Od 1. 1. 1874 spočívala trestní pravomoc soudu jednak v provádění celého přestupkového řízení v první stolici (vyšetřování i rozhodování), jednak v součinnosti se sborovými soudy první stolice při přípravném vyhledávání a vyšetřování zločinů a přečinů podle trestního řádu.¹⁶

Písemnosti fondu jsou v AMP členěny do dvou velkých manipulačních období: 1855–1897 a 1898–1949. Vnitřně byla agenda od počátku činnosti soudu rozdělena do pěti skupin: A–E. Agenda A – udání o zločinech a přečinech (postoupená nebo zastavená bez vyšetřování skutkové podstaty trestného činu), B – případy, kde byl zjištěn skutkový podklad, avšak nebylo zavedeno zvláštní vyšetřování (přestupky ukončené bez hlavního líčení), C – po zavedení zvláštního vyšetřování proti určité osobě (přestupky ukončené po hlavním líčení), D – právní pomoc v trestních věcech a věci jinam neodkázané, E – spisy vězeňské. V roce 1898 došlo ke změně, kdy byla dominující agenda C sloučena s agendou B a dostala novou značku U (od roku 1924 T) a byla vnitřně rozdělena do oddělení. Agenda A dostala novou značku Z (od roku 1924 Tv). Agenda D byla rozdělena na právní pomoc – značka Hs (od r. 1924 Td) a věci jinam neodkázané – zn. Ns (od r. 1924 Nt), mezi nimiž byly projednávány i věci tiskové.

Písemnosti vzešlé z činnosti původce fondu se dochovaly mezerovitě a jejich osudy jsou nejasné. Původně byly uchovávány v budově soudu ve Spálené ulici. Pravděpodobně zde skončila v neznámé době fyzická existence téměř všech spisů a evidenčních pomůcek z období před rokem 1870. V roce 1961 byly nalezeny ve sklepeních této budovy tři místnosti se spisy z let 1871–1928, které byly následně narychlo nakartonovány (do r. 1913), resp. též proskartovány (1914–1928). Spisy z let 1929–1949 byly postupně skartovány a přebírány během padesátých let 20. stol. V souvislosti s tím byly vytvořeny dvě kartotéky k převzatým spisům – první tvoří dílčí abecední rejstřík k převzatým spisům agendy T z let 1929–1942, druhá pak výběrový abecední rejstřík ke spisům agendy Nt – věci tiskové pro léta 1924–1949. Knihy před rokem 1870 jsou bohužel nezvěstné, knihy mladší pak byly převzaty do AMP v blíže neurčeném období. Knihy z let 1906–1949 byly převzaty z Centrální spisovny Městského soudu v Praze roku 1987, knihy věznice Okresního soudu trestního z let 1927–1949 (s drobnými přesahy) převzal AMP od Útvaru sboru nápravné výchovy ČSR č. 2 v roce 1981.

Roku 1992 byl pořízen Inventární seznam 891 knih manipulačního období 1898–1949. V roce 2002 bylo započato se systematickým zpracováváním fondu, roku 2005 byl definitivně uspořádán.

Fond obsahuje knihy pomocné evidence (od roku 1871), vybrané spisy prezidiální (od počátku činnosti soudu), vybrané spisy trestní z celého období činnosti soudu, přičemž ročníky 1875, 1885, 1894, 1903 a 1913 byly ponechány jako intaktní „ročníky-vzorky“, a rovněž knihy věznice OST z let 1925–1949. Trestní spisy dokumentují celou škálu soudních přestupků – drobnými krádežemi, potulkou a prostitucí, resp. kuplířstvím počínaje a stíháním přestupků proti zákonům tiskovému, shromažďovacím a koaličnímu konče. Odráží problematiku sociální a politickou, v prvé řadě růst dělnického hnutí, reflektují eskalaci konfliktů nacionálních, projevy antisemitismu i narůstající polarizaci české společnosti v otázce náboženské. Pro období první světové války a krátce po ní je ve spisech mj. zdokumentováno stíhání lichvy, pro období po druhé světové válce spory na ochranu cti (podle zákona č. 108/1933 Sb.) mezi oběťmi poválečné „očisty“ a jejich uduvači či politic-

¹⁶ Šolle, Václav: Justiční správa, s. 90.

ký boj mezi KSČ a demokratickými stranami (zejména v agendě přestupků tiskových). Pro období 1913–1949 je dochována též agenda vyšetřování dopravních nehod. Výběrově za celé období činnosti soudu pak spisy týkající se významných osobností, spolků a institucí; v omezené míře též různé kuriozity.

Fond je uspořádán a zpřístupněn formou inventáře, který byl – vzhledem k dodatečnému přebírání jednotlivin ze SOA Praha – definitivně dokončen v r. 2010.

Předměstské okresní soudy, 1850–1926 (1928) (č. km. spisu 11–16)

Fondy okresních soudů: **Smíchov, 1850–1926** (145,00 bm = 750 knih a 957 kartonů), **Karlín, 1850–1928** (166,00 bm = 745 knih a 1018 kartonů), **Královské Vinohrady, 1878–1928** (65,00 bm = 727 knih, 1 kartotéka a 354 kartonů), **Žižkov, 1890–1928** (41,70 bm = 638 knih a 195 kartonů), **Nusle, 1904–1928** (31,10 bm = 203 knih, 97 kartonů a 128 balíků), **Vršovice, 1904–1928** (13,80 bm = 167 knih a 74 kartonů).

Okresní soudy Smíchov a Karlín vznikly – stejně jako tři výše uvedené pražské okresní soudy – v rámci nové, od politické správy již plně odloučené organizace státního soudnictví k 1. 7. 1850.¹⁷

Do rozsáhlého obvodu Okresního soudu v Karlíně náležely v roce 1850 následující obce (na tomto místě uvedené bez osad a zaniklých míst): Bašť, Bohnice, Bořanovice, Braník, Březiněves, Brnky, Čakovice, Čimice, Ďáblice, Dolínky, Dolní Chabry, Dolní Počernice, Drasty, Hloubětín, Hodkovičky, Holešovice, Horní Počernice, Hostavice, Hostivař, Hoštice, Hrdlořezy, Husinec, Chodov, Chvaly, Karlín, Kbely, Klecany, Klíčany, Kobylisy, Kojetice, Krč, Kunratice, Kyje, Letňany, Lhotka, Libeň, Líbeznice, Malešice, Městec, Michle, Miškovice, Nusle, Odolena Voda, Panenské Břežany, Podolí, Prosek, Předboj, Přemyslen, Radonice, Satalice, Sedlec, Strašnice, Strážkov, Šeberov, Štěrbolohy, Troja, Třeboradice, Veliká Ves, Větrušice, Vinohrady, Vínov, Vodochody, Vršovice, Vysočany, Záběhlice a Zdislav.¹⁸

V souvislosti s dynamickým růstem počtu obyvatel v obvodu působnosti Okresního soudu Karlín došlo ke zmenšení územního rozsahu tohoto soudu vyčleněním samostatného Okresního soudu Královské Vinohrady, který zahájil svou činnost po dvouletých přípravách 1. 8. 1878. K tomuto soudu byly z karlínského soudu vyčleněny obce (bez osad a zaniklých míst): Braník, Chodov, Hodkovičky, Hostivař, Hrdlořezy, Krč, Kunratice, Malešice, Michle, Nusle, Podolí, Štěrbolohy, Strašnice, Královské Vinohrady, Vršovice a Záběhlice. Vzhledem neustávajícímu rychlému rozvoji pražské aglomerace však již zanedlouho došlo ke zmenšení územního rozsahu vinohradského soudu zřízením Okresního soudu Žižkov, který zahájil činnost 1. 5. 1890 a zahrnoval obce Hrdlořezy, Malešice a Žižkov (obec vznikla 1877). Později byl ještě z obvodu OS Královské Vinohrady k 1. 1. 1904 vyčleněn Okresní soud Nusle, zahrnující obce Braník, Hodkovičky, Krč, Kunratice, Michle, Nusle a Podolí. Konečně pak dnem 1. 6. 1904 vznikl Okresní soud Vršovice zahrnující obce Hostivař, Chodov, Vršovice a Záběhlice.¹⁹

Do rozsáhlého obvodu Okresního soudu Smíchov patřily obce (bez osad a zaniklých míst): Běloky, Břevnov, Bubeneč, Čižovice, Dejvice, Dobrovíz, Dobříč, Dolní Liboc, Hlu-

¹⁷ Problematika určitého dobově ohraničeného regresu v letech 1855–1868 v podobě smíšených okresních úřadů, z hlediska výkonu soudní pravomoci prvoinstančních, se netýká pražských soudů, ale ani Okresního soudu Karlín. Karlín patřil mezi šest výjimek v Království českém, které měly samostatné a oddělené okresní úřady a okresní soudy i v uvedeném „regresivním“ období. Smíchov naopak nebyl výjimkou z pravidla a měl v tomto období smíšený okresní úřad, jehož soudní sekce měla ovšem vlastní registraturu a řídila se jednacími pravidly okresních soudů.

¹⁸ Kompletní výčet, včetně osad a zaniklých míst viz Ryba, Jan: Okresní soud Karlín, 1850–1928, Inventář, AMP 2016, s. III.

¹⁹ Kompletní výčty, včetně osad a zaniklých míst viz Ryba, Jan: Okresní soud Vršovice, 1904–1928, Inventář, AMP 2016, s. II–III.

bočepy, Holubice, Horoměřice, Choteč, Chrášťany, Chýnice, Chýnov, Jinonice, Kněžves, Košíře, Kováry, Kozinec, Libochovičky, Lichoceves, Lysolaje, Motol, Nebuše, Noutonice, Okoř, Ořech, Přední Kopanina, Radlice, Roztoky, Ruzyně, Řeporyje, Řepy, Sedlec, Smíchov, Statenice, Stodůlky, Středokluky, Střešovice, Suchdol, Svrkyně, Trněný Újezd, Třebonice, Tuchoměřice, Tursko, Úholičky, Unětic, Velešlavin, Velké Přílepy, Vokovice, Zadní Kopanina, Zájezd, Zbuzany, Zličín. Od 1. 1. 1887 pak byly do obvodu soudu připojeny ještě Libčice nad Vltavou.²⁰

Z pohledu na rozsah soudních okresů vidíme, že jejich obvody zahrnovaly jak dynamicky rostoucí předměstí pražské aglomerace, tak ryze venkovské lokality. Pochopitelně se tato skutečnost odráží i v soudní agendě. Skutečnost, že soudní obvody bývalých předměstských soudů na některých místech přesahovaly územně správní hranice Velké Prahy, se projevila i v pozdější organizaci pražského soudnictví (od roku 1926, resp. 1929) a je třeba ji mít na zřeteli i při využívání fondů těchto soudů.

Předměstským okresním soudům náležel výkon prvoinstanční soudní pravomoci jak v civilních, tak i v trestních věcech. Obsahově se civilní či trestní agenda těchto soudů výrazněji nelišila od výše uvedených agend vnitropražských soudů v příslušných obdobích. S výjimkou v podobě agendy pozemkových knih, která předměstským okresním soudům náležela po celou dobu jejich činnosti. Knihovní věci měly značku F (1850–1855), resp. VI (1855–1897). Manipulační období písemností těchto fondů jsou rovněž analogická s výše uvedenými pražskými soudy.

Dějiny uvedených fondů, postupně přebíraných do AMP od 50. do 90. let 20. století, jsou na mnoha místech nejasné. V tomto období bylo postupně prováděno jak skartování spisů přímo na spisovných soudů, tak pořádání dílčích spisových celků v AMP, místy spojené s razantní vnitřní skartací. Výsledkem mnohdy nekoordinovaných snah byl stav, kdy větší část spisů civilních agend byla nakartonována a provizorně popsána (někdy ve více překrývajících se řadách téže agendy) a menší část byla v původních či druhotných balících a rozspech. Spisy přestupkové pak byly vesměs v původních balících.

Evidenční pomůcky civilních agend jsou dochovány relativně dobře, pomůcky trestních agend jsou dobře dochovány až pro spisové období od r. 1898, předtím spíše torzovitě – s výjimkou fondu Okresního soudu Karlín. Ten se vyznačuje souborem evidenčních pomůcek v pražských poměrech unikátním jak propracovanou šíří a strukturací hlavně pomocných knih, tak i jejich dochovalostí (např. Kniha služebních přísah, Seznam projednaných pozůstalostí, Seznam padlých vojáků, Inventář soudní knihovny, Účet pokut či řada pomocných knih sirotčí pokladny).

Struktura vybraných, resp. dochovaných spisů civilních agend ve fondech odpovídá zhruba struktuře těchto agend ve fondech vnitropražských soudů. Spisy prezidiální se dochovaly pouze u soudu karlínského (zde nejlépe, do roku 1874 takřka neporušeně) a smíchovského (pouze do r. 1870). Ve fondech OS Karlín a Smíchov pak navíc nacházíme sbírku listin k pozemkovým knihám z let 1851–1872, ve fondu OS Žižkov pak sbírku listin obsahující zejména sbírku testamentů předchůdců tohoto soudu z let 1839–1889. U trestních agend se setkáváme takřka výlučně s vybranými, resp. dochovanými spisy dominující agendy zn. C, resp. U, T, které dokumentují obdobnou škálu soudních přestupků jako výše uvedené spisy Okresního soudu trestního (pro přestupky) v Praze. Ve fondu OS Vinohrady a OS Vršovice nacházíme též zajímavý průřez agendou Ns, Nt, (věci trestního řízení jinam neodkázané).

Soustavné (do)uspořádání fondů proběhlo v letech 2005–2016. Na rozdíl od výše uvedených fondů pražských okresních soudů přitom (zatím) nebyly zkatalogizovány spisy po-

²⁰ Kompletní výčet, včetně osad a zaniklých míst viz Ryba, Jan: Okresní soud Smíchov, 1850–1926, Inventář, AMP 2011, s. II–III.

zůstalostní. Fondy jsou uspořádány a zpřístupněny formou inventářů, s jedinou výjimkou fondu OS Nusle, jehož pořádání dosud nebylo dokončeno.

Pražské okresní soudy civilní, 1926 (1929)–1949 (č. km. spisu 17–21)

Fondy okresních soudů civilních pro **vnitřní Prahu, 1926–1949** (257,00 bm = 706 knih, 1 kartotéka a 1905 kartonů), **Prahu-západ, 1926–1949** (152,00 bm = 334 knih a 1172 kartonů), **Prahu-sever, 1929–1949** (82,30 bm = 355 knih a 584 kartonů), **Prahu-východ, 1929–1949** (113,00 bm = 280 knih, 2 kartotéky a 852 kartonů), a **Prahu-jih, 1929–1949** (153,00 bm = 385 knih, 5 kartoték a 1157 kartonů).

Tyto soudy vznikly na základě zákona č. 213/1925 Sb., „kterým se upravuje soudnictví v hlavním městě Praze“. Zákon ukládal, aby obvody a sídla pražských okresních soudů byly „ustanoveny účelně a přihlížejíc k potřebám obyvatelstva“. Zároveň stanovil, že k obvodům okresních soudů zřízených v hlavním městě Praze náleží i obce a osady, které jsou mimo obvod hl. m. Prahy, avšak dosud náležely k obvodům okresních soudů v Karlíně a Smíchově (viz výše). Výsledkem reorganizace byl vznik pěti pražských okresních soudů civilních, z nichž OS civilní pro vnitřní Prahu působil již od 1. 9. 1926, OS civilní pro Prahu-západ od 15. 11. 1926, ostatní tři pak od 1. 1. 1929.²¹ Tyto soudy ve výkonu civilního soudnictví (s výjimkou věcí exekučních) nahradily bývalé městské a předměstské okresní soudy z období před vznikem Velké Prahy. Pro věci exekuční byl roku 1926 zřízen samostatný celopražský Exekuční soud v Praze. Výkon trestního soudnictví zajišťoval na území působnosti všech pěti uvedených civilních soudů celopražský Okresní soud trestní (pro přestupky) v Praze (viz výše), který působil jako jednotný celopražský soud již od r. 1855 a nyní rozšířil svou působnost i na obvody bývalých předměstských soudů.

Agenda těchto soudů se výrazněji nelišila od výše uvedených civilních agend jejich předchůdců. V řízení nesporném přibyla od 20. 11. 1945 řízení k prohlášení za mrtva – zn. M. Na základě dekretu presidenta republiky č. 117/1945 Sb. převzaly tuto agendu okresní soudy (pro dřívější období byla v kompetenci soudů druhé instance). Pražské okresní soudy civilní ovšem věcně příslušné např. k vedení pozemkových knih, které v Praze příslušelo zemskému soudu, k projednávání věcí exekučních, sporů z jednání obchodních, které v Praze příslušely Okresnímu soudu pro věci obchodní (bagatelní); dále ke sporům pracovním spadajícím do kompetence Živnostenského (od 1. 1. 1932 Pracovního) soudu v Praze, či do kompetence dalších mimořádných soudů (rozhodčích, pojišťovacích).

Písemnosti uvedených původců přebíral AMP postupně a značně nesourodě od padesátých let 20. stol., přičemž jednotlivé přebírací akce nelze vždy přesně datovat. Na počátku šedesátých let byla provedena velice razantní skartace spisů agendy D Okresních soudů pro Prahu sever, jih a východ do r. 1939, a to na základě mimořádného zkrácení skartační lhůty těchto spisů na pouhých 20 let (skartační řád ve znění instrukce ministerstva spravedlnosti z 10. 3. 1959 č. 341/59-L), které naštěstí bylo odstraněno – obnovením 50leté lhůty – již skartačním řádem z roku 1964. V šedesátých a sedmdesátých letech probíhaly dílčí pořádkové práce, ve druhé polovině osmdesátých a počátkem let devadesátých byl proveden kvalitní výběr agendy C a Nc z období 1945–1948 v Centrální spisovně Městského soudu v Praze, následovaný převzetím spisů agendy Pres. V roce 1995 převzal AMP všechny evidenční pomůcky s výjimkou agend D, P a M, jejichž spisy dosud nemohly být – s ohledem na délku skartačních lhůt (50, resp. 75 let) v úplnosti převzaty.

Z potřeby ujednotit a zpřístupnit dosud značně chaoticky podchycený materiál byly v letech 1996–1997 sepsány dílčí inventáře všech pěti fondů. Posuzování dosud nepřevzatých spisů agendy D na Centrální spisovně Městského soudu v Praze, která tehdy již sídlila v Pát-

²¹ K detailnímu vymezení územní působnosti těchto soudů srov. inventáře příslušných fondů v AMP.

kově ulici v Praze – Troji, bylo přerušeno katastrofální záplavou v srpnu 2002, která těžce postihla asi polovinu spisů agend M, D (nepřevzatých) a P. AMP následně převzal všechny nezaplavené spisy agend M a D a provedl výběr u agendy P. Převzaté spisy byly v AMP uloženy jako tzv. „samovolně uhasínající depozita“. V letech 2006–2010 pak byly zaplavené, následně zamražené, a poté postupně rozmražené, dezinfikované a usušené spisy agend M a D přebírány v úplnosti, u agendy P pak výběrově. Na závěr byly převzaty evidenční pomůcky těchto agend.

Fondy uvedených pěti pražských okresních soudů civilních obsahují poměrně ucelené řady knih, spisy prezidiální (v relativní úplnosti dochované pouze pro léta 1944–1949) a vybrané spisy civilní agendy sporné i nesporné, vesměs za celé období činnosti původců těchto fondů. Ze sporných věcí se jedná zejména o spory majetkové, spory o určení otcovství k nemanželskému dítěti, o určení či opravu hranic nemovitostí, z rušené držby, ze smluv nájemních, o výpověď, o odevzdání věci, spory z pozůstalostí aj. Z řízení nesporného je pak tradičně nejvýznamněji zastoupena agenda pozůstalostní (vyjma důsledků výše zmíněné skartační akce z počátku šedesátých let 20. stol.), poručenská, řízení o zbavení svěprávnosti, adopční, legitimační a dobrovolné rozvody a rozluky. Od roku 1945 pak i řízení k prohlášení za mrtva – agenda M. V úplnosti převzaté spisy této agendy z let 1945–1948 představují významný pramen pro osudy několika tisíc obětí druhé světové války i poválečného období.

Z období poválečného jsou zde také v rámci agendy Nc zastoupeny spisy týkající se restitucí majetku zabaveného nacisty, v prvé řadě majetku židovského. Pro dobu poválečnou je dále ve všech fondech, v rámci agendy D, založena řada spisů bývalého Německého úředního soudu v Praze (Deutsches Amtsgericht Prag), které byly na základě dekretu č. 79/1945 Sb. postoupeny místně příslušným soudům.

U fondů OSC pro vnitřní Prahu a OSC pro Prahu západ je význam agendy D ještě umocněn tím, že velkou část (zvláště objemově) představují spisy Zemského (Krajského) soudu v Praze a Zemského (Krajského) obchodního soudu v Praze z let 1850–1930, které byly po roce 1930 postoupeny na základě zákona č. 130/1930 Sb. místně příslušným okresním soudům. V Praze totiž po roce 1850 pozůstalosti osob vlastnicích nemovitostí zapsané v zemských deskách nerefily okresní soudy, ale Zemský soud civilní. Podobně pak Zemský obchodní soud řešil pozůstalosti protokolovaných obchodníků. Agenda D našich dvou soudů tak obsahuje i pozůstalosti značné části šlechtických, politických a kulturních elit, jakož i elity podnikatelské.

Uvedené fondy jsou uspořádány a od roku 2017 zpřístupněny formou inventářů, nahrazujících původní dílčí inventáře z let 1996–1997. Do budoucna je ještě plánováno provést katalogizaci všech pozůstalostních spisů formou počítačové databáze.

Okresní soud exekuční Praha, 1926–1949 (č. km. spisu 22)

Fond o rozsahu 185,30 bm tvoří 1056 knih a 1369 kartonů.

Jeho původce byl zřízen (s působností od 1. 11. 1926) v rámci reorganizace pražského soudnictví na základě zákona č. 213/1925 Sb. (viz výše) k výlučnému projednávání věcí exekučních, které tak byly z pragmatických důvodů vyňaty z pravomoci řádných pražských okresních soudů civilních.

Písemnosti Okresního soudu exekučního v Praze přebíral AMP značně nesourodě v období od roku 1954, kdy převzal blíže nespecifikované „spisy exekučního soudu v Praze II, Na Poříčí“, až do roku 1996, kdy byl převzat zbytek evidenčních pomůcek.

V průběhu druhé poloviny šedesátých a první poloviny osmdesátých let 20. stol. byla ve venkovském depozitáři v Novém Studenci u Chotěboře postupně provedena vnitřní skartace spisů agendy E (věci exekuční) do roku 1931. Ročník 1932 (rok vyvrcholení hospodářské krize) byl ponechán v kompletní řadě celý jako vzorek. Spisy ostatních agend, tj.

Nc (ostatní civilní právní věci jinam neodkázané), Cn (věci sporné, nepatrné) a C (sporné věci občanské, obyčejné) byly, až na uvedený ročník 1932, kompletně skartovány. Douspořádání fondu proběhlo v letech 1994–1996.

Obsah fondu tvoří kompletní řady evidenčních pomůcek (rejstříky a seznamy jmen všech agend). Ze spisů agendy E jsou ve fondu (tradičně) obsaženy „zásadně ponechávané spisy politických činitelů, nakladatelů, redaktorů, herců a jiných kulturních pracovníků“.²² Dále pak vybrané spisy z běžné agendy mobiliárních exekucí (exekuce na svršky a platy) a pokud možno kompletně převzaté spisy týkající se vnucených správ a exekučních dražeb nemovitostí (tedy spisy obsahující odhady a podrobné popisy majetku, roční vyúčtování, přehledy příjmů a výdajů apod.). Ukázkově byly ponechány též spisy obsahující přiznání k majetku podle vyjevovacích přísah a soupisy inventáře při exekučním vystěhování z bytu. Z roku 1932 jsou archivovány kompletně všechny dochované spisy. Fond je uspořádán a od roku 1997 zpřístupněn formou inventáře.

Okresní soud obchodní (bagatelní) Praha, 1873–1949 (č. km. spisu 23)

Fond o rozsahu 37,00 bm tvoří 333 knih, 12 kartoték, 158 kartonů a 18 balíků.

Jeho původcem je rovněž „specificky pražský“ (tj. – obdobně jako u pražského exekučního soudu – jinde se v Čechách nevyskytující) soud, příslušný v okruhu pražských soudů pro spory z jednání obchodních, jež by jinak patřily do působnosti řádných okresních soudů. Obsahuje souvislou řadu knih pomocné evidence, původní kartotéku a vybrané spisy v uspořádaném stavu (až na výjimky). Je opatřen inventárním soupisem. Definitivní (do)uspořádání a zpřístupnění fondu je plánováno na rok 2017/18.

Živnostenský soud Praha, 1900–1931 a Pracovní soud Praha, 1932–1949 (č. km. spisu 24 a 25)

Fond Živnostenského soudu Praha o rozsahu 6,10 bm tvoří 143 knih, 14 kartonů a 3 balíky. Do AMP byl převzat ve dvou fázích: roku 1959 a roku 1978. Fond Pracovního soudu Praha o rozsahu 15,90 bm tvoří 138 knih, 114 kartonů a 6 balíků. Do AMP byl převzat v roce 1978.

Fondy mimořádných civilních soudů zřízených k projednávání rozepří mezi podnikateli a dělníky (resp. i mezi dělníky téhož závodu navzájem). Obsahují ucelené řady knih pomocné evidence a vybrané spisy o rozepřích ve sporech mzdových, ve sporech o nastoupení či zrušení pracovního poměru a o náhradu z toho plynoucí, o výpovědi, vyklizení služebních dělnických bytů či o nájemném z nich apod. Pracovní soud též spisy smířčího řízení v hromadných sporech mezi zaměstnavateli a odbory.

Fondy jsou z většiny uspořádány a opatřeny provizorními rukopisnými inventárními soupisy. Definitivní (do)uspořádání a zpřístupnění obou fondů je plánováno na rok 2017/18.

Soud pro zkoušení cen obuvi v Praze, 1917–1919 (č. km. spisu 60)

Fond o rozsahu 0,22 bm ve dvou kartonech je unikátně dochovaným (podle PEvA se žádný obdobný fond v rámci českých zemí nevyskytuje) torzem spisového materiálu soudu, který vznikl v reakci na tíživou zásobovací situaci ke konci první světové války.

Soud sestával ze soudce jako předsedy, jehož ustanovoval prezident vrchního zemského soudu, a z členů, jmenovaných zemským politickým úřadem, jimiž byli (po jednom): zástupce spotřebitelů, obchodníků s obuví a obuvnických mistrů. Soud mohl ukládat tresty

²² Cit podle Slunečko, Radek: Okresní soud exekuční v Praze, 1926–1949, Inventář, AMP 1997, s. 4.

vězení v rozmezí 1 týden až 6 měsíců a pokuty do 5000 K. Naprostou většinu agendy překvapivě netvořily případy předražování obuvi, ale stanovování ceny obuvi pro účely náhrad zásilek ztracených během poštovní přepravy.²³

Do AMP se spisy tohoto soudu dostaly neznámo kdy. Byly objeveny autorem tohoto příspěvku v létě roku 1995 v depozitáři v Novém Studenci. V roce 2006 byl fond uspořádán, přičemž byly všechny dochované spisy ponechány v úplnosti. Od roku 2010 je zpřístupněn formou inventáře.

Okresní (Lidový) soud civilní Praha, 1949–1960 (č. km. spisu 26)

Fond o rozsahu 245,00 bm tvoří 475 knih, 60 kartoték, 684 kartonů a 1672 balíků.

Jeho původcem je celopražský, výlučně civilní soud vzniklý v rámci zásadní poúnorové reorganizace soudnictví (zákon „o zlidovění soudnictví“ č. 319/1948 Sb., s účinností od 1. 2. 1949). Okresní soudy převzaly zásadně veškerou civilní i trestní příslušnost dřívějších řádných soudů (tedy nejen okresních, ale i krajských a zemských) a rovněž pravomoc zrušených soudů mimořádných. Na zákon o zlidovění soudnictví navazoval zákon č. 320/1948 Sb., o územní organizaci krajských a okresních soudů, dle něhož byly obvody a sídla okresních (krajských) národních výborů zpravidla shodné s obvody a sídly okresních (krajských) národních výborů. V Praze, která byla pojata jako jeden soudní okres, byly vytvořeny dva velké okresní soudy – jeden výhradně civilní a druhý výhradně trestní, přičemž působnost každého z nich se vztahovala jak na vlastní městský obvod (obvod ÚNV hl. m. Prahy), tak i na obvody ONV Praha-sever, východ a západ. (Pro obvod ONV Praha-jih byl příslušný Okresní soud na Zbraslavi.) Takto vznikl velký Okresní soud civilní v Praze, který působil od 1. 2. 1949 (od 1. 1. 1953 pod názvem Lidový soud civilní) až do 31. 3. 1960, tedy do nové reorganizace, kdy byla Praha postavena na úroveň soudního kraje (Městský soud v Praze) a její obvody na úroveň soudních okresů (Obvodní soudy pro Prahu 1–10).

Přebírání písemností Okresního (Lidového) soudu civilního v Praze (LSC Praha) do AMP má své počátky již v padesátých letech 20. století, ovšem soustavný výběr archiválií ve skartačním řízení u dominantní agendy sporných věcí občanských – zn. C (včetně věcí pojišťovacích zn. Cp a pracovních zn. Cpr) započal až koncem let osmdesátých. Přebírání i archivní zpracování fondu bylo bohužel vážně narušeno (výše již zmíněnou) povodní v roce 2002, která zaplavila zhruba polovinu spisů a většinu knih pomocné evidence i původních kartoték uložených na Centrální spisovně Městského soudu v Praze, včetně zde uložených spisů a evidenčních pomůcek LSC Praha, a jejíž následky, tj. škody na celistvosti a na fyzickém stavu písemností, se přes veškerou snahu nepodařilo zcela odčinit. Zatím poslední přejímkou do AMP, uskutečněnou v listopadu roku 2016, bylo převzetí spisů a evidenčních pomůcek agendy D z let 1949–1954, tedy do konce vedení této agendy u soudu (dnem 1. 1. 1955 předaly lidové soudy řízení o projednání dědictví státním notářstvím). Fond je ještě částečně „otevřený“, neboť dosud nebyly do archivní péče převzaty spisy a evidenční pomůcky agendy P (poručenské a opatrovnícké), jejichž skartační lhůta činí 75 let, resp. (od r. 2016) 90 let! Dále se na spisovnách z dosud nezjištěných důvodů nepodařilo dohledat správní deníky (agenda Spr, do roku 1950 Pres), ze spisů této agendy se dochovaly pouze jednotliviny z r. 1949.

Fond tedy (s uvedenými výhradami) v současnosti obsahuje souvislé řady převzatých pomůcek všech agend za celé období 1949–1960 a v AMP rekonstruované původní kartotéky, které byly po zaplavení v naprostém rozsahu. Ze spisů pak v první řadě vybrané spisy agendy C, z nichž ročník 1955 byl převzat intaktně jako „ročník-vzorek“ (uceleně byl převzat i ročník C 1950, kde byla ovšem provedena „technická“ skartace uvnitř jednotlivých spisů);

²³ Ryba, Jan: Soud pro zkoušení cen obuvi v Praze, 1917–1919, Inventář, AMP 2010, s. I.

u ostatních ročníků pak byly kompletně přebírány spisy obsahující spory o uznání otcovství. Z dalších „podagend“ spisů C byly výběrově převzaty zejména spisy rozvodové, spory o placení výživného, projednávání soudních výpovědí z bytů a nebytových prostor, vymáhání dluhů a pohledávek, spory majetkové o velké hodnoty a takové pře, kde jednu ze stran představovala státní instituce či organizace, dále pak spory týkající se významných, resp. známých osobností a různé kuriozity. Výběrově (pro rok 1955 kompletně) jsou ve fondu obsaženy též spisy agendy Nc (spisy všeobecného rejstříku), z nichž největší část představuje pokračující agenda restitucí majetku zabaveného nacisty, v první řadě majetku židovského. Kompletně pak byly archivovány všechny dochované spisy Nc týkající se adopcí. Z agendy věcí exekučních – zn. E jsou dochovány vybrané spisy z let 1949–1954 (všechny novější byly roku 1988 hromadně skartovány). Z roku 1949 též spisy o řízení konkurzním – zn. K. Kompletně jsou převzaty a budou trvale archivovány výše zmíněné spisy agendy D.²⁴ Rovněž kompletně jsou převzaty spisy agendy M (prohlášení za mrtva).

Fond je částečně uspořádán a opatřen rukopisnými inventárními seznamy.

Okresní (Lidový) soud trestní Praha, 1949–1960 (č. km. spisu 26)

Fond o rozsahu 191,00 bm tvoří 298 knih, 63 kartoték, 1360 kartonů a 8 balíků.

Původcem fondu je celopražský okresní výlučně trestní soud (způsobem vzniku a obvodem působnosti, jakož i přejmenováním k 1. 1. 1953 na „lidový“²⁵, analogický svému civilnímu protějšku), který v obvodu své působnosti projednával v první instanci veškeré trestné činy, včetně tzv. trestných činů proti republice, s výjimkou těch, které byly vyňaty z pravomoci řádných soudů a přikázány Státnímu soudu (tj. delikty s trestními sazby nad 10 let odnětí svobody), resp. od 1. 1. 1953 prvoinstančně Krajskému soudu v Praze.

Písemnosti tohoto původce byly do AMP přebírány na základě výběru archiválií ve skartačním řízení, prováděného na Centrální spisovně Městského soudu v Praze ve dvou fázích. Posouzení a převzetí (vybraných) spisů z období 1949–1951 bylo provedeno již v letech 1985–1988, posouzení spisů ročníků 1952–1960 pak až po ukončení soudních rehabilitací dle zákona č. 119/1990 Sb. v letech 1997–1999. Roku 1999 byly převzaty vybrané spisy a všechny evidenční pomůcky. Fond tudíž cíleným převzetím do archivní péče unikl stěhování Centrální spisovny MS v Praze z Malostranského náměstí do Prahy – Troji a následně pak i povodni z roku 2002.

Fond obsahuje souvislé řady převzatých evidenčních pomůcek: podací deníky (Tp), rejstříky a seznamy jmen stěžejní agendy T (věci trestní, včetně oddělení Ml pro mladistvé),²⁶ k nimž je též zachována původní jmenná kartotéka; dále rejstříky a seznamy jmen agendy Nt (ostatní věci [trestní] jinam neodkázané), správní deníky, rejstříky Vs (vyšetřujících soudců, pouze v roce 1949) a rejstříky Znt (záznamy o trestech, které nemohou být vykonány).

²⁴ Chápání významu pozůstalostních spisů bývalo v minulosti zpravidla zúženo na význam osob, resp. majetku, které byly předmětem pozůstalostního řízení. Tomu odpovídala i kritéria a praxe výběru archiválií. Od počátku devadesátých let 20. století AMP z podnětu autora těchto řádků přejímá, archivuje a postupně zpřístupňuje zásadně všechny pozůstalostní spisy všech zesnulých obyvatel Prahy bez výjimky.

²⁵ S dokončením sjednocování soudnictví na základě ústavního zákona č. 64/1952 Sb., o soudech a prokuratuře, a zákona č. 66/1952 Sb., o organizaci soudů, byl mj. k 31. 12. 1952 zrušen státní soud. K tomuto dni bylo formálně dokončeno i „zlidovení“ soudnictví, v důsledku čehož se okresní soudy od 1. 1. 1953 nazývaly soudy lidovými.

²⁶ Soud se vnitřně členil na cca 30 oddělení, s příslušností zpravidla místní. Některá oddělení měla však příslušnost věcnou, kupř. pro trestné činy spáchané mladistvými. V polovině roku 1949 došlo k vyčlenění tří oddělení výlučně k projednávání trestných činů proti republice. Srov. Veselka, Miroslav: Komunistická justice a její oběti ve spisech Okresního soudu trestního v Praze 1949–1951. Pražský sborník historický 27, 1994, s. 145–179, zde s. 153.

Vybrané trestní spisy (zejména agendy T a doplňkově i Nt) se člení na dvě hlavní části:

1) Spisy ročníků 1949–1951 (pouze agendy T), které byly do archivu převzaty před listopadem 1989. U těchto ročníků byly spisy týkající se běžných kriminálních deliktů převzaty výběrově, kdežto spisy týkající se „politických“ trestných činů, tj. činů stíhaných dle zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidové demokratické republiky, resp. od 1. 8. 1950 podle hlavy prvé zvláštní části nového trestního zákona č. 86/1950 Sb. (trestné činy proti republice), byly převzaty kompletně, a tvoří zde tak zhruba polovinu všech převzatých případů. Kompletně převzaty byly také de iure hospodářské, de facto mnohdy rovněž politické delikty, jako černý obchod či ohrožení zásobování.²⁷

2) Spisy agendy T ročníků 1952–1960, a doplňkově i Nt z celého období činnosti soudu (spisy Spr se dohledat nepodařilo), které byly převzaty až po dokončení soudních rehabilitací podle zákona č. 119/1990 Sb. U těchto ročníků byly spisy agendy T podléhající rehabilitaci (dle prováděcího pokynu ministerstva spravedlnosti) vyjmuty z původních spisových řad a priorovány k novým spisům „Rt“. Pro toto období jsou tak v našem fondu obsaženy „pouze“ spisy týkající se kriminálních deliktů, o rehabilitovaných případech „politických“ jsou k dispozici pouze záznamy v rejstřících.²⁸ Z trestních spisů „nepolitických“, tj. obecně kriminálních, byly archivovány všechny případy, v nichž soud vynesl nepodmíněný trest odnětí svobody od 2 let výše, jmenovitě všechny případy vraždy, znásilnění, loupeže, pohlavního zneužití, těžkého ublížení na zdraví a dalších závažných trestných činů. Ostatní případy byly přebírány výběrově, přičemž obsah zhruba třetiny všech převzatých spisů tvoří trestné činy majetkové, zejména rozkrádání národní majetku, krádež, zpronevěra a podvod. Vybírány byly též spisy týkající se významných, resp. známých osobností a v omezené míře i různé kuriozity. Ročník 1955 byl převzat kompletně jako vzorek.

Fond je částečně uspořádán: písemnosti z let 1949–1951 jsou opatřeny rukopisným inventárním seznamem, který má pro roky 1950 a 1951 podobu katalogových záznamů, novější pak provizorními soupisy.

Městský soud Praha, 1960–(2004) (č. km. spisu 28)

Dosud neuzavřený fond o rozsahu 125,25 bm tvoří (ke dni 31. 12. 2016) 17 knih, 898 kartonů a 77 balíků. Fond je až na další ponecháván jako otevřený, tj. pokračující – nehledě na legislativní úpravu, přijatou po 17. listopadu 1989, v podobě zákona č. 335/1991 Sb., o soudech a soudcích. Tato úprava totiž nezměnila zásadním způsobem kompetenční náplň soudu ani nepřinesla jeho strukturální změnu.

Městský soud v Praze vznikl v rámci nové územní reorganizace soudů (odpovídající novému územnímu členění státu dle zákona č. 36/1960 Sb.) pro samostatnou územní jednotku hlavního města Prahy o deseti obvodech. Zřízen byl vyčleněním z obvodu Krajského soudu v Praze a na jeho úrovni, s účinností od 1. 4. 1960.

Písemnosti tohoto původce byly (a stále jsou) do AMP přebírány na základě výběru archiválií ve skartačním řízení, prováděného na Centrální spisovně Městského soudu v Praze (CSMS). Přebírání i archivní zpracování fondu bylo bohužel rovněž vážně narušeno již zmíněnou povodní v roce 2002, která zaplavila přibližně polovinu z cca 8 000 bm soudních spisů pražských soudů tehdy na CSMS uložených. AMP, jemuž příslušela předarchivní péče o písemnosti těchto soudů, pomohl CSMS tím, že – po odvozu „mokřých“ spisů do mrazí-

²⁷ Tamtéž, s. 152.

²⁸ V roce 2015 ovšem AMP převzal – jako soudní depozitum – komplexní celek dokumentů rehabilitační agendy od pražských obvodních soudů, v rámci toho i spisy agendy „Rt“ z let 1990–2004 Obvodního soudu pro Prahu 2, tedy soudu, který byl věcně příslušný rozhodovat o zrušení rozsudků býv. Okresního (Lidového) soudu trestního v Praze. Součástí spisů Rt jsou i priorované spisy T původního soudu! Ty tak nyní tvoří jakýsi pandán k dokumentům původce převzatým o cca dvě desetiletí dříve, byť prozatím nepřístupný pro badatelské využití.

ren – z této spisovny převzal jako dočasné depozitum cca 4 000 bm „suchých“ spisů. A to jak samotného MS Praha, tak Obvodních soudů pro Prahu 2 až 9. V těchto spisech následně provedl zrychlený výběr archiválií, na jehož základě převzal dne 30. 4. 2004 vybrané spisy s prošlými skartačními lhůtami. Všechny ostatní pak byly navráceny na CSMS, která dnem 3. 5. 2004 obnovila provoz v nových prostorách v Praze 9 – Vysočanech. Tímto způsobem AMP převzal i (nezaplavené) spisy agendy T (věci trestní) Městského soudu v Praze z let 1960(62)–1975 a agendy Tr (řízení dle zákona č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci) tohoto soudu z let 1968–1971. Další spisy a evidenční pomůcky pak AMP přejímal až po jejich rozmrazení, vysušení a dezinfikování z nových prostor CSMS, v průběhu let 2008–2016. Vzhledem k závažnosti případů projednávaných Městským soudem v Praze v první instanci (mezi nimi trestných činů proti republice, na něž zákon stanovil dolní hranici trestu odnětí svobody nejméně 5 let) byly do archivu přebírány všechny dochované spisy agendy T! Po převzetí bylo nutno v archivu zkompletovat řady dříve převzatých „suchých“ spisů s nově přebíranými, původně „zaplavenými“ spisy.

Fond tak k 31. 12. 2016 obsahuje kompletně převzaté spisy a evidenční pomůcky agendy Tr z let 1968–1975, které jsou unikátním dokladem poúnorových soudních represí. Dále všechny dochované písemnosti agendy T z let 1960 až 1985 a všechny dochované evidenční pomůcky (rejstříky a seznamy jmen) do r. 1981. U agendy T však nemohly být do AMP převzaty ty spisy T Městského soudu v Praze z daného období, které byly priorovány ke spisům rehabilitační agendy Rt tohoto soudu při provádění řízení podle zákona č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci. Městský soud v Praze byl totiž dle ustanovení § 7, odst. 2 tohoto zákona příslušný k provádění rehabilitačního řízení též ve věcech býv. Státního soudu. Ke spisům Rt Městského soudu v Praze, převážně z let 1990–1992, byly tudíž priorovány jak soudní spisy Státního soudu v Praze z let 1948–1952 (z větší části, cca ¾ priorovaných spisů), tak i spisy Městského soudu v Praze z let 1960–1989 (z menší části, cca ¼ priorovaných spisů). S odkazem na připojené spisy Státního soudu a ve snaze tyto spisy zachránit převzal v období po povodních roku 2002 postupně ve čtyřech etapách všechny spisy Rt Městského soudu v Praze Národní archiv v Praze (zprvu jako dočasné depozitum), a to včetně priorovaných spisů T Městského soudu v Praze!²⁹ Otázka místa jejich trvalého archivního uložení – logicky se nabízí AMP – bude muset být ještě v budoucnu dořešena.

Za současné situace nejenže v AMP není uložen soubor rehabilitačních spisů Rt Městského soudu v Praze z devadesátých let 20. stol., a to na rozdíl od souboru rehabilitační agendy Tr téhož soudu z let 1968–1972(!), ale ani vlastní původní spisy T tohoto soudu od roku 1960, které byly priorovány ke spisům Rt. Jde sice „pouze“ o cca 230 spisů, avšak zásadní důležitosti, týkajících se „politických“ trestných činů.

Prvotní příčinou všech zmatků byl samotný princip priorování. AMP již počátkem devadesátých let minulého století protestoval proti nešťastné instrukci Ministerstva spravedlnosti z 23. 4. 1990, č. j. 665/90-Org, k provedení zákona o soudní rehabilitaci č. 119/1990 Sb., resp. proti jejímu ustanovení o priorování původních trestních spisů k novým Rt spisům, a to formou Podnětu k zachování celistvosti soudních spisů z období totality, v němž varoval před rozbitím jednotných spisových řad soudních spisů – bohužel neúspěšně. Neblahé důsledky onoho priorování se stále znovu a znovu projevují, nota bene zesílené faktorem

²⁹ První etapa proběhla v srpnu 2002, kdy Národní archiv (NA) převzal jako dočasné depozitum z Centrální spisovny Městského soudu v Praze spisy Rt, které nebyly přímo zasaženy záplavami (tzv. „suché“ spisy). Zbývající (rozmražené a vysušené) spisy „Rt“ Městského soudu v Praze převzal NA v dalších třech etapách, a to ve dnech 23. 1. 2007, 7. 3. 2008 a 5. 12. 2008, čímž byly do NA převzaty veškeré spisy Rt Městského soudu v Praze. Stalo se tak mj. s podporou přípisu Odboru dohledu Ministerstva spravedlnosti ČR, čj. 547/2005-ODS-ORG/20, ze dne 24. 1. 2008, jímž vyzýval Městský soud v Praze k předání i zbývajících spisů býv. Státního soudu do NA a v případě předání i spisů rehabilitačních k uzavření smlouvy o úschově. Otázka, který archiv je příslušný či určený k uložení spisů, jejichž původcem je výlučně Městský soud v Praze, přitom řešena nebyla.

povodní, v jejichž důsledku leckdy v pořádaných spisech T Městského soudu v Praze „vyplavou“ jednotlivé spisy Státního soudu, které pak AMP předává do NA, či dokonce torza spisů, u nichž lze jen stěží určit, k jaké sp. zn. vlastně náleží! Bude úkolem spolupráce zainteresovaných archivů tento stav postupně napravit.³⁰

Vedle spisů agendy T (Tr) byly do AMP převzaty též spisy agendy Nt z let 1960–1982 a spisy Pp (o podmíněném propuštění) z roku 1960 (1961), převzaté původně Městským soudem od Krajského soudu v Praze. Spisy druhoinstanční trestní agendy To, ani jakékoliv spisy civilních agend, spisy správní nevýmaje, dosud do archivu přebírány nebyly. Fond je částečně uspořádan a opatřen provizorním inventárním soupisem.

Obvodní soudy pro Prahu 1–10, 1960–(2004) (č. km. spisu 29–38)

Dosud neuzavřené fondy, jejichž rozsah (ke dni 31. 12. 2016) činí u **Obvodního soudu (OS) pro Prahu 1:** 230,00 bm (= 79 knih a 1837 kartonů); u **OS pro Prahu 2:** 141,00 bm (= 123 knih, 450 kartonů a 467 balíků); u **OS pro Prahu 3:** 65,17 bm (= 94 knihy, 361 kartonů a 94 balíků); u **OS pro Prahu 4:** 117,50 bm (= 166 knih, 420 kartonů a 273 balíků); u **OS pro Prahu 5:** 70,00 bm (= 89 knih, 427 kartonů a 121 balíků); u **OS pro Prahu 6:** 72,5 bm (= 68 knih, 282 kartonů a 210 balíků); u **OS pro Prahu 7:** 53,00 bm (= 71 knih, 276 kartonů a 95 balíků); u **OS pro Prahu 8:** 51,80 bm (= 85 knih, 230 kartonů a 119 balíků); u **OS pro Prahu 9:** 40,15 bm (= 74 knih, 204 kartonů a 72 balíků); u **OS pro Prahu 10:** 80,00 bm (= 8 knih, 502 kartonů a 103 balíků). Celkem je tedy v těchto deseti fondech obsaženo 921 bm dokumentů, z nichž (takřka přesně) 2/3 celkového rozsahu tvoří písemnosti trestních agend a 1/3 pak písemnosti agend civilních.

Původci těchto deseti fondů jsou pražské obvodní soudy zřízené současně s výše zmíněným Městským soudem v Praze v rámci nové územní organizace a působící pro jednotlivé pražské obvody na úrovni soudů okresních, s účinností od 1. 4. 1960. Fondy jsou ještě „otevřené“ a obsahují pouze doposud převzaté písemnosti těchto původců, tj. vybrané písemnosti civilních i trestních agend.

I jejich přebírání a následné archivní zpracování bylo bohužel vážně narušeno povodní v roce 2002. Konkrétně pokud jde o písemnosti OS pro Prahu 2 až 9, které byly uloženy na Centrální spisovně Městského soudu v Praze a zde přibližně z jedné poloviny zaplaveny. U těch byla provedena záchranná akce, tj. deponování všech „suchých“ spisů v AMP a zrychlený výběr archiválií, stejným způsobem jaký je popsán výše u písemností MS Praha. Tímto způsobem byly roku 2004 do AMP převzaty vybrané spisy agendy C těchto soudů 1960–1973 a agendy T do roku z let 1960–1973 (u OS Praha 4 též spisy Nt z let 1960–1968). Další spisy a evidenční pomůcky pak AMP (po jejich vysušení a dezinifikování) přebíral na základě výběru archiválií, který byl kontinuálně prováděn na půdě CSMS v Praze – Vysočanech v průběhu let 2008–2016.

Písemnosti OS Praha 1 a 10, které na CSMS uloženy nebyly, a zůstaly tak povodní ušetřeny, byly přejímány na základě výběru prováděného na spisovně těchto původců, u OS pro Prahu 1 ovšem zkomplikovaného krajně nevhodným uložením části spisového materiálu, v jehož důsledku došlo k fyzickému poškození některých trestních spisů.

³⁰ Nabízí se zde možnost oddělení pův. spisů T Městského soudu v Praze od Rt spisů a následně též oddělení pův. spisů Státního soudu od Rt spisů MS Praha, zaštitěného, byť retrospektivně, novou Instrukcí Ministerstva spravedlnosti z 18. 12. 2007, čj. 547/2005-Org. (která zrušila priorování), a podmíněného předchozím vytvořením nejen digitálních fotokopíí pův. evidenčních pomůcek, ale též elektronického rejstříku, který by všechny spisy propojil a evidoval. Optimálně po dokončení aktuální vyhledávací agendy k zákonu č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu.

V roce 1998 byla u všech deseti pražských obvodních soudů i u Městského soudu v Praze provedena skartace navržených utajovaných písemností těchto původců (tajných a přísně tajných se sníženým stupněm utajení). Vzhledem k naprosté dominanci záležitostí CO (civilní obrany) v této agendě byly do AMP (po odtajnění) převzaty pouze ojediněle vybrané spisy za účelem dokumentačním.

Fondy pražských obvodních soudů k 31. 12. 2016 obsahují vybrané spisy a k nim příslušné dochované evidenční pomůcky těchto agend (počínaje rokem 1960): u Obvodních soudů pro Prahu 2 až 9 písemnosti agendy C do roku 1984, E do roku 1994, Nc do roku 1983, T (Ta [vyjma OS Praha 4]) do roku 1973, resp. 1978 (u OS Praha 2, 3 a 5), Nt do roku 1983 (u OS Praha 2 do roku 1968). Kompletně byly převzaty všechny spisy agendy podmínečných propuštění „Pp“ (přicházejí pouze u OS Praha 4, 6 a 7) do roku 1989.

U Obvodního soudu pro Prahu 1 pak vybrané spisy agendy C a Nc do roku 1983 (Nc dochovány mezerovitě až torzovitě), spisy agendy E do roku 1993; spisy a rejstříky (seznamy jmen) agendy T (Ta) z let 1960–1976 a agendy Nt z roku 1989 (žádné starší spisy agendy Nt k archivnímu posouzení předloženy nebyly). U Obvodního soudu pro Prahu 10 jsou to vybrané spisy agendy C do roku 1984, Nc do roku 1979, spisy a rejstříky agendy E do roku 1994; spisy agendy T (Nt, Ta) z let 1960–1981.

Od Obvodních soudů pro Prahu 1 a 5 byla již výběrově převzata i razítka navržená k vyřazení.

Aktuálně probíhá u většiny pražských obvodních soudů (i Městského soudu v Praze) výběr spisů agendy Spr, k jejich převzetí však dosud nedošlo.

V rámci archivního posuzování civilních agend byly dochované spisy agend C i Nc z let 1965 a 1975 vybrány k trvalému archivnímu uložení kompletně, jako „ročníky-vzorky“. U dominantní agendy C byla – vzhledem k ponechání značně rozsáhlých ročníků-vzorků – skartace provedená v ostatních ročnících poměrně razantní. V úplnosti byly převzaty spisy obsahující spory o uznání otcovství, a to – vzhledem 75leté skartační lhůtě – jako tzv. samovolně uhasínající depozita. Dále pracovní spory obětí politické perzekuce (zvláště po roce 1968 a Chartě 77), spory ohledně odškodnění v rehabilitačních kauzách přelomu šedesátých a sedmdesátých let a spory o vlastnictví majetku zabaveného emigrantům (zde se jedná zejména o fiktivní převody majetku před emigrací). U ostatních, výběrově převzatých spisů převládají spory významných či známých osobností, spory o velké majetkové hodnoty či spory nějakým způsobem pozoruhodné. Z agendy Nc byly – rovněž jako tzv. samovolně uhasínající depozita – kompletně převzaty k trvalému archivnímu uložení všechny spisy se 75letou skartační lhůtou: prohlášení za mrtva, osvojení a prohlášení o určení otcovství.

V rámci posuzování trestních agend byly z dochovaných spisů agendy T kompletně, jako vzorky, převzaty ročníky 1963 a 1972 všech deseti soudů. U OS Praha 1 byly pak jako vzorky kompletně převzaty všechny ročníky T z let 1968–1972. Ostatní ročníky agendy T byly převzaty výběrově, podobně jako spisy přečinové agendy Ta (oddělené vedené od roku 1969).

Bohužel se již ve spisových řadách posuzovaných spisů vesměs nenacházely spisy týkající se tzv. trestných činů proti republice podle hlavy první zvláštní části trestního zákona, jakož i dalších trestných činů spadajících pod ustanovení zákona č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, neboť tyto spisy byly zpravidla při rehabilitačním řízení vyjmuty z původních spisových řad a priorovány k novým spisům „Rt“. Jde o obdobný případ, jaký byl zmíněn výše u Okresního soudu trestního a u Městského soudu v Praze. I v tomto případě však mohou v budoucnu (po uplynutí 50leté skartační lhůty) posloužit spisy agendy Rt a rejstříky a seznamy jmen agendy Rt (a Ntr) Obvodních soudů pro Prahu 2–10 z let 1990–2004, které AMP převzal v roce 2015 (celkem 237 bm) – včetně starších priorovaných spisů T těchto soudů z období let 1960–1989 – jako soudní depozitum! (V roce 2016 pak i spisy agendy Ntr OS Praha 2 z let 1990–2004.)

Spisy a rejstříky agendy Rt (a Ntr) Obvodního soudu pro Prahu 1 z let 1990–1993 (celkem 28 bm), včetně priorovaných starších spisů T, převzal AMP od SOA Praha, jemuž byly předtím soudem roku 2010 předány, na základě Rozhodnutí o převedení archivních souborů do péče jiného archivu (za účelem scelení archivních souborů) vydaného Odborem archivní správy a spisové služby MV ČR čj. MV-133315-4/AS-2015 ze dne 9. 9. 2015.

Vzdor uvedenému ochuzení původních spisových řad o „politické“ případy, se mezi převzatými spisy nacházejí i výjimky potvrzující pravidlo, jako např. spis z velkého politického procesu s novinářem Jiřím Ledererem z počátku sedmdesátých let 20. století (OS Praha 1). Z deliktů obecně kriminálních byly archivovány všechny případy, v nichž soud vynesl nepodmíněný trest odnětí svobody od 2 let výše (mezi nimi i několik vražd, řada znásilnění a dalších závažných trestných činů), ostatní pak výběrově. Mezi výběrově převzatými trestnými činy hospodářskými dominuje rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, následované nedovoleným podnikáním. Výběrově podchycovaným deliktem bylo i příživnictví, zahrnující mj. ženskou (ale i mužskou) prostituci. U OS pro Prahu 1 bylo soustředěno vyšetřování dopravních nehod z celé Prahy. Výběrově byly ode všech soudů tradičně převzaty též trestní spisy týkající se významných, resp. známých osobností a různé kuriozity.

Fondy jsou částečně uspořádány a opatřeny provizorními inventárními soupisy.

Místní lidové soudy v Praze, 1961–1969 (č. km. spisu 39)

Fond o rozsahu 11,60 bm ve 102 kartonech.

Tyto soudy vznikly na základě zákona č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech. Dle preambule zákona jako důležitá: „součást opatření směřujících ke zvyšování aktivní účasti pracujících na výkonu soudnictví“. Tyto soudy měly jako orgány pracujících v obcích a na pracovištích projednávat méně závažné případy porušování právního řádu a drobné spory mezi občany. Zřizovány byly v obcích nad 3000 obyvatel a ve velkých závodech, k projednávání provinění (proti majetku v socialistickém i osobním vlastnictví, proti socialistickému soužití, rodinným vztahům, proti zájmům socialistického hospodářství, pracovní kázní ad.) a jednoduchých majetkových sporů. Místní lidové soudy, „jejichž koncepce značně předstihla společenský vývoj“³¹ byly zrušeny zákonem č. 150/1969 Sb., o přechínech.

V Archivu hl. m. Prahy jsou po archivním výběru uloženy zejména spisy pražských MLS, v menší míře i spisy analogicky působících Závodních lidových soudů. Fond tak obsahuje vybrané spisy Místních lidových soudů Praha 3, Praha 4, Praha 7 a podniků: Tesla Strašnice, ČKD Polovodíče, Vozovna Pankrác, Plynárna Klementa Gottwalda v Praze 4, OSP Praha 4, Pramen Praha 4 a Praha 7 – Jatky.

Právě díky specifickému charakteru a pouze bagatelní agendě těchto soudů přibližují spisy jedinečným způsobem každodenní realitu života v socialistické Praze šedesátých let 20. století.

Fond dosud není archivně zpracován.

B. OSTATNÍ JUSTIČNÍ ORGÁNY

Přehled archivních souborů ostatních s justicí více či méně spjatých původců (= 19 fondů), uložených v AMP, uvozuje souhrnná tabulka obsahující název a časový rozsah každého fondu, číslo evidenčního listu Národního archivního dědictví (NAD) a také číslo kmenového spisu, pod nímž je fond veden ve vnitřní evidenci oddělení fondů státních orgánů AMP.

³¹ Šolle, Václav: Organizační vývoj našeho soudnictví ve světle legislativy posledního desetiletí (část I.), Archivní časopis 1972/2, s. 61–73, zde s. 65.

Název a časový rozsah archivního souboru	Číslo km. spisu	Číslo listu NAD
Okresní prokuratura Praha, 1949–1956	44	1450
Obvodní prokuratury pro Prahu I–XVI, 1957–1960	45	116
Městská prokuratura (státní zastupitelství) Praha, 1957–(2004)	46	103
Obvodní prokuratura (státní zastupitelství) pro Prahu 1, 1960–(2004)	47	2312
Obvodní prokuratura (státní zastupitelství) pro Prahu 2, 1960–(2004)	48	2313
Obvodní prokuratura (státní zastupitelství) pro Prahu 3, 1960–(2004)	49	2314
Obvodní prokuratura (státní zastupitelství) pro Prahu 4, 1960–(2004)	50	2315
Obvodní prokuratura (státní zastupitelství) pro Prahu 5, 1960–(2004)	51	2316
Obvodní prokuratura (státní zastupitelství) pro Prahu 6, 1960–(2004)	52	2317
Obvodní prokuratura (státní zastupitelství) pro Prahu 7, 1960–(2004)	53	2318
Obvodní prokuratura (státní zastupitelství) pro Prahu 8, 1960–(2004)	54	2319
Obvodní prokuratura (státní zastupitelství) pro Prahu 9, 1960–(2004)	55	2320
Obvodní prokuratura (státní zastupitelství) pro Prahu 10, 1960–(2004)	56	2321
Státní arbitráž pro hlavní město Prahu, 1950–1991	42	104
Notáři Praha, 1850–1951	41	105
Státní notářství Praha, 1952–1960	59	2920
Městské sdružení advokátů v Praze, 1957–1990	43	115
Komise č. 1 pro zařazování do TNP se sídlem v Praze, 1948–1950	57	117
Malý dekret, 1945–1948	58	118

Okresní prokuratura Praha, 1949–1956 (č. km. spisu 44)

Fond o rozsahu 173,20 bm tvoří 197 knih, 50 kartoték, 1200 kartonů a 4 balíky.

Původcem fondu je Okresní prokuratura v Praze, která vznikla současně s Okresním soudem trestním v Praze (viz výše) – jako úřad veřejné žaloby první instance v obvodu jeho působnosti. Od 1. 1. 1953 byl tento úřad na základě zákona o prokuratuře č. 65/1952 Sb. nadán i kompetencemi všeobecného dozoru nad dodržováním zákonnosti (předtím jen dozor nad trestním řízením).³²

³² Srov. Kollmann, Josef: Okresní prokuratura Praha (1. 2. 1949–31. 12. 1956). Documenta Pragensia 8, 1988, s. 281–288.

Agenda prokuratury byla zpočátku rozdělena na 14 referátů, od 1. 9. 1951 na 10 oddělení – s příslušností jednak místní pro čtvrti města, jednak věcnou. Zvláštního významu nabylo dopravní oddělení, jehož územní pravomoc přesahovala hranice města Prahy.³³

Písemnosti fondu byly do AMP postupně přebírány na základě výběru archiválií ve skartačním řízení, prováděného v letech 1982–1993. Od roku 1992 AMP též usiloval o převzetí tzv. utajované spisovny, střežené v prostorách spisovny Městské prokuratury v Lazarské ulici, Praha 2. Ta obsahovala celkem 61 svazků utajovaných písemností, z nichž u 43 svazků byla původcem Okresní prokuratura v Praze, u zbylých pak Městská prokuratura v Praze a Obvodní prokuratura pro Prahu 1–16 z let 1957 až 1960(65). Nešlo o utajované písemnosti v dnešním slova smyslu, ale o spisy agend Pt, Pv a Pnt (viz dále), které byly svého času označeny za tajné a jako takové vyňaty z jednotné řady spisů a uloženy odděleně. Zatímco u spisů soudních (býv. Okresního, resp. Lidového soudu trestního v Praze) došlo u analogických případů v roce 1960 ke hromadnému odtajnění takovýchto spisů a k jejich navrácení do jednotné spisové řady, u spisů pražských prokuratur bylo nadále zachováno jejich utajení a zvláštní uložení. Úsilí AMP bylo korunováno úspěchem v roce 2003, kdy Městské státní zastupitelství rozhodlo, že dle § 1 instrukce MSp z 6. 7. 1999 čj. 61/99-ÚOO/SOBR bude u shora jmenovaných písemností zrušen stupeň utajení. Veškeré svazky byly pak v srpnu 2003 fyzicky převzaty k trvalému archivnímu uložení.

Do Archivu hl. města Prahy byly převzaty všechny dochované evidenční pomůcky a výběrové spisy všech agend tohoto původce. Jádrem fondu jsou písemnosti agendy Pt (trestní věci; do 1. 8. 1950 pod zn. St; od 1. 4. 1954 [rozdělení agendy na Pt a Pv] trestní věci, v nichž prokurátor podal žalobu) a Pv (od 1. 4. 1954; trestní dozor v ostatních věcech, deníky vyšetřovatele prokuratury). Při jejich výběru byl kladen důraz zejména na spisy týkající se „politických“ deliktů, včetně řízení proti emigrantům (většina úkonů tohoto řízení byla od roku 1950 v kompetenci prokuratury), dále závažných násilných trestných činů proti osobám, jako je vražda, loupež, znásilnění či těžké ublížení na zdraví, deliktů mravnostního rázu, některých trestných činů hospodářských a obecně pak všech deliktů trestaných odnětím svobody na více než 1 rok nepodmíněně. Ve fondu jsou dále obsaženy vybrané spisy správní – Spr (do 1. 8. 1950 pod zn. Pres). Výběrově převzaté spisy agendy všeobecného rejstříku Pnt (do 1. 8. 1950 pod zn. NSt) se v převážné míře týkají podezřelých úmrtí osob, zejména sebevražd. Kompletně byly pak převzaty spisy agendy dohledu ve věcech tiskových Tlz (od 1. 8. 1950 v rámci agendy Pnt jako podagenda „Pnt-tisk“), obsahující vždy exempláře zabavených tiskovin (periodik)! Fond je tak nejen důležitým doplňkem paralelně vedených písemností soudních, ale i sám o sobě cenným historickým pramenem.

Fond je částečně uspořádán; bývalé utajované spisy jsou uloženy separátně a evidovány formou inventárního soupisu.

Obvodní prokuratury pro Prahu I–XVI, 1957–1960 (č. km. spisu 45)

Fond o rozsahu 30,50 bm tvoří 182 knih, 131 kartonů a 77 balíků.

Sdružený fond dvanácti původců, vzniklých v rámci reorganizace pražské prokuratury na základě nového zákona o prokuratuře č. 65/1956 Sb., s účinností od 1. 1. 1957. Agenda dosavadní Okresní prokuratury v Praze byla k tomuto datu decentralizována do dvanácti

³³ Z tohoto oddělení se později vyvinula Dopravní prokuratura pro území hl. města Prahy, zřízená od 1. 4. 1964. Srov. tamtéž, s. 285.

AMP převzal dne 12. 10. 2015 mimo skartační řízení ze SOA Praha mezi jiným spisy Dopravní prokuratury v Praze z let 1990–1994, spolu se spisy Obvodní prokuratury pro netrestní věci v hlavním městě Praze (zřízené s účinností od 1. 11. 1991 výnosem Generálního prokurátora České republiky č. 441/1991 Sb.) z let 1991–1994, které v obou případech dosud nebyly zaevidovány do PEvA, ani blíže prozkoumány. Po osudech starších spisů Dopravní prokuratury v Praze zatím nebylo pátráno.

obvodních prokuratur pro (tehdy ještě) šestnáct pražských územních obvodů. Působnost čtyř z těchto obvodních prokuratur se vztahovala na dva městské obvody zároveň. Z „důvodu účelnosti“ se vztahovala působnost obvodního prokurátora: pro Prahu 4 i na územní obvod ONV v Praze 16, pro Prahu 5 i na územní obvod ONV v Praze 6, pro Prahu 10 i na územní obvod ONV v Praze 11, pro Prahu 14 i na územní obvod ONV v Praze 15. Pro obvody ostatních ONV byly zřízeny samostatné obvodní prokuratury.³⁴

Současně byla zřízena i Městská prokuratura v Praze, a to jako těmto obvodním prokuraturám nadřízený, druhoinstanční orgán na úrovni krajské prokuratury.

Značná část spisů vzešlých z činnosti Obvodních prokuratur pro Prahu I–XVI se v roce 1975 stala obětí neuvážené, „od stolu“ provedené skartace. Řádný výběr archiválií byl pak prováděn od roku 1999, nejdříve v depozitářích spisovny Městského státního zastupitelství (MSZ) v Praze v budově Obchodního soudu (krajského) ve Slezské ulici v Praze 2 a později ve spisovně MSZ dislokované v budově Obvodního státního zastupitelství (OSZ) pro Prahu 1 a 7 v Praze na Klárově (nábreží Edvarda Beneše). Přebírání a tím i následné archivní zpracování písemností bylo bohužel také vážně narušeno povodní v roce 2002, která zaplavila část spisovny MSZ dislokované na malostranském Klárově a v jejímž důsledku došlo k fyzickému poškození, resp. zániku části evidenčních pomůcek i spisů. V rámci popovodňových záchranných prací převzal AMP na vysušení celé řady spisů s již uplynulší skartační lhůtou, v nichž poté provedl vnitřní skartaci. Rovněž převzal všechny nezatopené evidenční pomůcky.

Obsah fondu těchto původců tvoří zejména knihy pomocné evidence, včetně správních deníků (Spr), rejstříků k agendám dozoru v trestním řízení (Pv), dozoru občansko-soudního (Pc) a dozoru všeobecného (Pd) i všeobecných rejstříků věcí jinam nepatřících (Pn). Jádrem dochovaných spisů jsou pak spisy agend Pv, Pn a Spr, které byly u prokuratury vedeny jako utajované, separátně uloženy a následně archivem kompletně roku 2003 převzaty – spolu s utajovanými spisy bývalé Okresní prokuratury v Praze (viz výše).

Fond dosud není archivně zpracován.

Městská prokuratura (státní zastupitelství) Praha, 1957–(2004) (č. km. spisu 46)

Fond o rozsahu 109,40 bm tvoří 48 knih, 290 kartonů a 356 balíků.

Fond je ponecháván jako otevřený, navzdory níže zmíněným legislativním a organizačním změnám, včetně změny názvu původce na Městské státní zastupitelství v Praze ke dni 1. 1. 1994, neboť tyto úpravy nezměnily zásadním způsobem kompetenční náplň původce ani nepřinesly jeho strukturální změnu.

Městská prokuratura v Praze vznikla současně s výše uvedenými dvanácti pražskými obvodními prokuraturami na základě nového zákona o prokuratuře č. 65/1956 Sb., s účinností od 1. 1. 1957, jako těmto prokuraturám nadřízený druhoinstanční orgán v postavení prokuratury krajské. S účinností od 1. 4. 1960 byl počet podřízených obvodních prokuratur snížen na deset – tak, aby odpovídaly novému územnímu členění státu dle zákona č. 36/1960 Sb., který samostatnou územní jednotku hlavního města Prahy rozčlenil na deset obvodů. V období po 17. listopadu 1989 pak na základě zákona č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, který zřídil státní zastupitelství jako soustavu úřadů státu, určených k zastupování státu při ochraně veřejného zájmu, vzniklo i Městské státní zastupitelství v Praze. V rámci soustavy státního zastupitelství vykonává s účinností od 1. 1. 1994 v obvodu hlavního města Prahy působnost krajského státního zastupitelství. Působnost okresních státních zastupitelství vykonávají obvodní státní zastupitelství.

³⁴ Oběžník rady ÚNV hl. města Prahy – odboru organizačního a kontrolního ze dne 27. 12. 1956, určený radám ONV v Praze 1–16, informující o zřízení městské prokuratury v Praze a obvodních prokuratur v Praze. (Interiér materiál oddělení fondů státních orgánů AMP, založený v kmenovém spisu původce.)

Písemnosti fondu byly do AMP přebírány na základě výběru archiválií ve skartačním řízení prováděného na spisovných původců v letech 1999–2004, bohužel rovněž narušeného povodní v roce 2002 (viz výše), která zapříčinila škody na celistvosti a na fyzickém stavu písemností. Protokolem ze dne 30. 12. 2004 byly všechny k tomuto dni vybrané písemnosti Městské prokuratury v Praze z let 1957–1973(75) převzaty do AMP. Ke dni 17. 6. 2010 AMP dokončil zrychlené archivní posuzování ve spisovně MSZ Praha v Lazarské ulici, kterou bylo nutno vyklidit kvůli rekonstrukci a stěhování, a převzal mj. zde uložené písemnosti Městské prokuratury v Praze, agendy Kv (dozor v trestním řízení), resp. (od 1. 1. 1976³⁵) agendy 1 Kv (pro trestní věci podle první hlavy zvláštní části trestního zákona, včetně dozoru nad vyšetřováním prováděným vyšetřovateli Státní bezpečnosti) z let 1957–1981. Před zahájením Generální inventury (GI) archivních souborů v roce 2012 pak AMP ještě převzal 14 balíků spisů agendy 2 Spr z let 1976–1989.

Fond Městská prokuratura (státní zastupitelství) Praha, 1957–(2004), tedy obsahuje doposud převzaté evidenční pomůcky z let 1957–1975: rejstříky (seznamy jmen) dozoru občanskosoudního (Kc), všeobecného (Kd) a věcí ostatních, jinam nepatřících (Kn); dále rejstříky (seznamy jmen) Kv a KPt (pro trestní věci vyřizované krajskou prokuraturou jako prokuraturou nadřízenou, tj. spisy druhoinstanční); konečně též správní rejstříky (Spr).

Z dochovaných spisů pak výběrově převzaté spisy z období let 1957–1975, zejména spisy správní (Spr – ty až do roku 1989), spisy netrestních agend (Kc, Kd, Kn), spisy odvolací, druhoinstanční (Kpt), spisy Kv a 1 Kv (ty až do roku 1981) a spisy vyšetřovacích agend Vk (vyšetřovatel krajské prokuratury) a Vkn (vyšetřování ostatní). Konečně též spisy agendy Sk (stížnosti podávané na zaměstnance prokuratury) z let 1957–1965.

Fond dosud není archivně zpracován.

Pozn.: U tohoto původce, jakož i u následujících fondů Obvodních prokuratur (státních zastupitelství) pro Prahu 1–10, uvádíme v rozsahu fondů údaje platné ke dni ukončení GI v rámci oddělení fondů Státních orgánů AMP, tj. ke dni 30. 5. 2014 (na rozdíl ode všech ostatních fondů, kde uvádíme údaje platné ke dni 31. 12. 2016). Je tomu tak proto, že velká část písemností těchto původců, převzatých do AMP po ukončení GI, byla převzata v rámci „záchranných“ akcí (při vzestupu hladiny podzemních vod či v rychlosti před stěhováním spisoven původců) včetně „en bloc“ přejímaných klíčových agend (zejména Pv, resp. Kv), u kterých teprve bude provedena či dokončena vnitřní skartace, a až poté budou zaevidovány do PEvA – ve svém finálním rozsahu. I tak jsou ovšem započítány do (v úvodu zmíněného) celkového rozsahu bm a za rozbořem fondů pražských obvodních prokuratur (státních zastupitelství) bude pro úplnost podán souhrnný přehled všech přejímek písemností dotčených původců v době od ukončení GI do 31. 12. 2016.

Obvodní prokuratury (státní zastupitelství) pro Prahu 1–10, 1960–(2004) (č. km. spisu 47–56)

Dosud neuzavřené fondy, jejichž rozsah (ke dni 30. 5. 2014) činí u **Obvodní prokuratury (státního zastupitelství) pro Prahu 1**: 97,57 bm (= 1 kniha, 695 kartonů a 123 balíků); u **Obvodní prokuratury (státního zastupitelství) pro Prahu 2**: 20,52 bm (= 9 knih a 163 balíků); u **Obvodní prokuratury (státního zastupitelství) pro Prahu 3**: 41,38 bm (= 6 knih, 226 kartonů a 122 balíků); u **Obvodní prokuratury (státního zastupitelství) pro Prahu 4**: 68,47 bm (= 10 knih, 89 kartonů a 666 balíků); u **Obvodní prokuratury (státního zastupitelství) pro Prahu 5**: 0,90 bm (= 3 knihy a 6 kartonů); u **Obvodní prokuratury (státního zastupitelství) pro Prahu 6**: 30,55 bm (= 12 knih a 243 kartonů); u **Obvodní prokuratury (státního zastupitelství) pro Prahu 7**: 32,37 bm (= 9 knih, 72 kartonů a 298 ba-

³⁵ Počátek účinnosti Příkazu generálního prokurátora ČSR ze dne 23. 6. 1975, o spisové službě na prokuratuře.

líků); u **Obvodní prokuratury (státního zastupitelství) pro Prahu 8:** 46,69 bm (= 10 knih, 11 kartonů a 448 balíků); u **Obvodní prokuratury (státního zastupitelství) pro Prahu 9:** 1,57 bm (= 32 knih a 11 kartonů); u **Obvodní prokuratury (státního zastupitelství) pro Prahu 10:** 41,49 bm (= 6 knih a 331 kartonů).

Celkem je tedy v těchto deseti fondech obsaženo 381,50 bm dokumentů; z podstaty věci jde v naprosté většině o písemnosti trestních agend. Není zde započítán více než třicetivrtinový podíl pražských obvodních prokuratur (státních zastupitelství) na přejímkách celkem 195 bm materiálu, uskutečněných v době od ukončení GI do 31. 12. 2016 (viz dále).

Původci těchto deseti fondů jsou pražské obvodní prokuratury zřízené s účinností od 1. 4. 1960 a působící pro jednotlivé pražské obvody na úrovni prokuratur okresních. Vznikly v souvislosti s novým územním členěním státu, v podstatě redukcí původního počtu dvanácti pražských obvodních prokuratur působících na této úrovni již od roku 1957 (viz výše). Ze stejných důvodů jako u fondu Městské prokuratury (státního zastupitelství) v Praze nebyly změny uskutečněné s účinností od 1. 1. 1994 na základě zákona č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, včetně změny názvu pražských obvodních prokuratur na obvodní státní zastupitelství, důvodem k uzavření fondů těchto původců.

Písemnosti pražských obvodních prokuratur byly do AMP přebírány na základě výběru archiválií ve skartačním řízení prováděného na spisovných původců v letech 1999–2004, bohužel rovněž narušeného povodní v roce 2002 (viz výše), která zapříčinila škody na celistvosti a na fyzickém stavu písemností. Protokolem ze dne 30. 12. 2004 byly všechny k tomuto dni vybrané písemnosti Obvodních prokuratur pro Prahu 1–10 z let 1960–1976 převzaty do AMP. Ke dni 17. 6. 2010 AMP dokončil zrychlené archivní posuzování ve spisovně MSZ Praha v Lazarské ulici, kterou bylo záhodno vyklidit před stěhováním, a převzal zde uložené písemnosti Obvodních prokuratur Praha 1, 3, 4, 7, 8 a 9. Spisy klíčové agendy Pv z rozmezí let 1960–1986 přitom byly převzaty kompletně, s tím že teprve na půdě AMP bude provedena vnitřní skartace. Před zahájením GI v roce 2012 pak AMP ještě převzal spisy Obvodních prokuratur pro Prahu 1 (2 Pv 1978–1980), Prahu 3 (Pv 1961–1979, Po 1976–1979, Pc 1974–1980, Pd 1971–1987, Pn 1969–1978) a Prahu 6 (Pv 1965–1977, Po 1974–1989, Pn 1970–1975, Pc 1974–80).

Fondy pražských obvodních prokuratur tedy obsahují doposud převzaté dochované evidenční pomůcky z let 1960–1976 (1989): rejstříky (seznamy jmen) agend Spr, Pv, Pn, Pc a Pd z uvedeného období. Ojedinele jsou dochovány knihy stížností Sk.

Ze spisů pak výběrově převzaté agendy z uvedeného období: spisů správních (Spr), spisů dozoru v trestním řízení (Pv) a věcí týkajících se přečinů (Po), spisů vyšetřovací agendy (Vp), spisů všeobecného rejstříku (Pn), jakož i spisů občanskosoudního dozoru (Pc) a všeobecného dozoru (Pd).

Při výběru z trestních agend (Pv, Vp) byl kladen důraz zejména na spisy týkající se „politických“ deliktů, závažných násilných trestných činů proti osobám, jako je vražda, loupež, znásilnění či ublížení na zdraví, ale i neúmyslných deliktů, kdy došlo k úmrtí osob. Dále deliktů mravnostního rázu, některých trestných činů hospodářských, zejména spekulace, a obecně pak všech deliktů trestaných odnětím svobody na více než 1 rok nepodmíněně. Při výběru z netrestních agend byly uschovávány zejména spisy týkající se podezřelých úmrtí osob, zejména sebevražd, pracovních úrazů, velkých škod na veřejném majetku, prověrek vůči orgánům bytových družstev, státní správy, ale i prokuratury samé, stížností občanů na porušování pravidel občanského soužití, vyklizení bytů, zbavení svéprávnosti a zahazování odsouzení. Výběrově podchycovanými jevy byly též majetkové přesuny související s vyvlastňováním a zasahování prokuratury do dědických řízení vztahujících se k osobám žijícím v exilu.

Fondy dosud nejsou archivně zpracovány.

Přehled všech přejímek písemností Městské prokuratury (státního zastupitelství) Praha, 1957–(2004) a Obvodních prokuratur (státních zastupitelství) pro Prahu 1–10, 1960–(2004) v době od ukončení GI (30. 5. 2014) do 31. 12. 2016:

AMP převzal v uvedeném období celkem 195 bm písemností nadepsaných původců.

V květnu roku 2014 došlo k vzestupu hladiny podzemních vod ve spisovně MSZ na malostranském Klárově a k průniku cca 3 cm vody do místnosti, kde byla uložena část spisů Obvodní prokuratury pro Prahu 5, zejména klíčové agendy Pv. AMP za této situace přikročil k záchrannému „en bloc“ převezení spisů této agendy (50 bm) dne 2. 6. 2014. Po provedení dezinfekce byla zahájena vnitřní skartace těchto spisů v AMP.

Dne 8. 12. 2014 převzal AMP spisy Městské prokuratury v Praze (agendy 2 Kv [pro trestní věci, v nichž prokuratura vykonává dozor nad vyšetřováním prováděným vyšetřovateli VB], 1979–1987) a Obvodní prokuratury pro Prahu 2 (Pv, 1961–1990), celkem 560 bal. = 67 bm. Z důvodu zahájení stěhování prostor uvedené spisovny MSZ, dislokované v budově Obvodního státního zastupitelství (OSZ) pro Prahu 1 a 7 v Praze na Klárově (nábřeží Edvarda Beneše), byly spisy urychleně převzaty bez provedení výběru, tedy s tím, že bude provedena vnitřní skartace v AMP a teprve pak budou spisy zaedidovány do PEvA.

Dne 13. 4. 2015 převzal AMP od Městského státního zastupitelství v Praze výběrově i razítka MSZ a pražských OSZ navržená k vyřazení (celkem 24 ks).

Dne 3. 9. 2015 převzal AMP 32 balíků (4 bm) písemností Městské prokuratury v Praze – spisy agendy všeobecného rejstříku Kn (2 Kn) z let 1990–1991, vybrané ve skartačním řízení na spisovně Městského státního zastupitelství v Praze, nám. 14. října 9, Praha 5.

Dne 12. 10. 2015 převzal AMP mimo skartační řízení ze SOA Praha 11 bm písemností Městské prokuratury (Městského státního zastupitelství) v Praze z let 1990–1995, konkrétně spisy agend Kd (všeobecný dozor), Kc (občanskosoudní dozor), KZc (spisy o účasti v občanském soudním řízení, nová sp. zn. počínaje rokem 1994), Kn a VKn (pro věci všeobecné, jinam nepatřící).³⁶ Téhož dne pak i 23,25 bm písemností Obvodních prokuratur pro Prahu 1 až 4 a pro Prahu 6 až 9 z let 1989 až 1998, včetně spisů Dopravní prokuratury (1990–1994) a Obvodní prokuratury pro netrestní věci (1991–1994),³⁷ konkrétně spisy agend Pc, Pd, Po, Pd, Pn, Pv, Spr a Zn a registraturní pomůcky agend Kc, Pd, Pc.

Konečně dne 10. 11. 2016 převzal AMP 39 bm písemností z let 1960–2003 vybraných ve skartačním řízení na spisovně MSZ v Praze na Klárově, jejichž původci jsou Městská prokuratura (Městské státní zastupitelství) v Praze, Obvodní prokuratury pro Prahu 1 až 6, Obvodní prokuratura (státní zastupitelství) pro Prahu 7 a Obvodní prokuratury pro Prahu 8 až 10, a to v souvislosti se závěrečnou fází stěhování uvedené spisovny.

Státní arbitráž pro hlavní město Prahu, 1950–1991 (č. km. spisu 42)

Fond o rozsahu 16,60 bm tvoří 145 knih, 37 kartonů a 41 balíků.

Pod názvem Státní arbitráž pro hlavní město Prahu fungovala daná instituce od 1. 1. 1963. Jejím předchůdcem byla Státní arbitráž při ÚNV Praha (od 1953), resp. Krajská arbitrážní komise při ÚNV Praha (od r. 1950). Do roku 1962 působily arbitrážní komise, resp. státní arbitráže při každém KNV, komise působící při ÚNV Praha tedy měla širší krajskou působnost. Teprve podle zákona ze dne 19. prosince 1962 č. 121/1962 Sb., o hospodářské arbitráži, začala k 1. 1. 1963 působit Státní arbitráž pro hlavní město Prahu, která dle § 6, odst. 1, písm. b) zákona vykonávala působnost krajské státní arbitráže pro území hlavního města Prahy. Nová Státní arbitráž pro hlavní město Prahu si k sobě priorovala i starší spisy z okruhu své územní působnosti.

³⁶ Spolu se spisy, uloženými v celkem 93 kartonech, předal SOA Praha též inventární soupis těchto dokumentů pořízený Mgr. Silvií Kramářovou.

³⁷ Viz pozn. č. 33.

Základním úkolem arbitráže bylo rozhodovat spory mezi socialistickými hospodářskými organizacemi. Zákonné opatření č. 106/1967 Sb. ze dne 16. listopadu 1967 oprávnilo Státní arbitráž pro hlavní město Prahu k projednávání sporů, při nichž jednou ze stran byla organizace pověřená prováděním zahraničního obchodu. Zákonem č. 106/90 Sb. z 19. dubna 1990 (kterým se mění a doplňuje zákon č. 121/62 Sb.) se hospodářská arbitráž stala soustavou nezávislých orgánů rozhodujících hospodářské spory. K 1. 1. 1992 byly kompetence Státní arbitráže pro hlavní město Prahu převedeny ke Krajskému obchodnímu soudu v Praze.

AMP v období před zánikem původce postupně převzal jeho písemnosti z období let 1950–1971. Další, již archivně posouzené spisy z let 1972 a 1973, jakož i spisy z let 1974–1984 byly na půdě státní arbitráže neoprávněně skartovány. Spisy z let 1985–1991 byly po ukončení činnosti původce převzaty Krajským obchodním soudem v Praze. Ty z nich, které byly u Státní arbitráže pro hlavní město Prahu již ukončeny (a nebyly tudíž priorovány k novým soudním spisům), byly pak po uplynutí skartačních lhůt na půdě spisovny soudu³⁸ archivně posouzeny a převzaty v roce 2014. Šlo o celkem 8,5 bm spisů agendy arbitrážních sporů býv. Státní arbitráže pro hlavní město Prahu z let 1987–1991. Tento přírůstek byl v téměř roce doplněn převzetím spisů téže agendy z let 1985–1986 a registračních pomůcek z let 1973 až 1986 (celkem 5 bm písemností) od SOA Praha mimo skartační řízení.

Obsahem fondu tedy jsou – vedle evidenčních pomůcek dochovaných pouze z let 1951 až 1967 a 1973–1986 – zejména vybrané spisy týkající se projednávání sporů mezi hospodářskými organizacemi (včetně sporů, kde byly jednou ze sporných stran správní orgány) z let 1950–1971, od roku 1967 včetně projednávání sporů, při nichž jednou ze stran byla organizace pověřená prováděním zahraničního obchodu, a dále z let 1985–1991.

Fond je zpřístupněn formou dílčího inventáře pro období let 1950–1971, sepsaného roku 1994, tedy po dokončení první fáze přebírání písemností, v souvislosti se zánikem původce.

Městské sdružení advokátů v Praze, 1957–1990 (č. km. spisu 43)

Fond o rozsahu 7,00 bm tvoří 61 kantonů.

Městské sdružení advokátů v Praze vzniklo na základě zákona č. 57/1963 Sb., o advokacii. Tento zákon vytvořil s účinností od 19. 7. 1963 následující organizační strukturu advokacie: nejvyšším článkem bylo Ústředí československé advokacie, na území jednotlivých krajů řídila a kontrolovala výkon advokacie Krajská sdružení advokátů a pro území hl. města Prahy bylo jejich obdobou právě Městské sdružení advokátů. Advokáti působili v advokátních poradnách, zřízených v okresech (obvodech), a byli členy územně příslušného sdružení. V podstatě byli zaměstnanci příslušného sdružení. Poradny nevystupovaly vlastním jménem a byly jen pracovišti jednotlivých sdružení.

Městské sdružení advokátů zaniklo s novým zákonem o advokacii č. 128/1990 Sb., jímž byla s účinností od 1. 7. 1990 zřízena Česká advokátní komora jako právní nástupce Ústředí české advokacie v Praze, krajských sdružení advokátů i Městského sdružení advokátů v Praze.

Obsah fondu tvoří písemnosti převzaté roku 1990 Archivem hl. města Prahy od Likvidační komise zaniklého Městského sdružení advokátů v Praze, a to jednak kompletně převzaté utajované písemnosti (5 kantonů), jednak výběrově převzaté písemnosti administrativní. Převzaté administrativní písemnosti jsou patrně torzem – naprostá většina jich pochází z osmdesátých let, vůbec nejstarší jsou z roku 1971. Utajované písemnosti jsou naproti tomu zřejmě dochovány kompletně a jsou mezi nimi též priora od roku 1957. Týkají se samotného vymezení utajovaných skutečností a zacházení s nimi. V pozdější době pak zejména styku s cizinou a cizinci. Nalezneme zde však i personální záležitosti, kupř. záznam

³⁸ Krajský soud obchodní v Praze působil od 1. 1. 1992 do 31. 12. 2000, kdy jeho agendu převzalo obchodní oddělení Městského soudu v Praze, a to i s budovou soudu ve Slezské ul. v Praze 2.

o pohovoru, uskutečněném v roce 1963 na základě usnesení ÚV KSČ, s advokáty dr. V. Bar-tošem, dr. V. Fáčkem, dr. Z. Šustou a dr. J. Vízkem obviněnými z podílu na porušování so-cialistické zákonnosti v padesátých letech, kdy hájili obviněné v procesech se Slánským, Švermovou, Závodským ad.

Součástí fondu nejsou a být ani nemohou tzv. klientské spisy jednotlivých advokátů, ne-boť tyto spisy nejsou součástí Národního archivního dědictví a jako takové nepodléhají ar-chivnímu dohledu.

Fond je uspořádán a zpřístupněn formou inventáře.

Notáři Praha, 1850–1951 (č. km. spisu 41)

Fond o rozsahu 130,00 bm tvoří 1516 knih, 71 typářů (= 28 pečetidel a 43 razítek) a 764 kar-tonů.

Jedná se fondy notářů ustanovených na základě notářského řádu vydaného 29. 9. 1850, který v Čechách nabyl účinnosti k 1. 10. 1851, a předpisů jej nahrazujících, z nichž notářský řád z roku 1871 zůstal v platnosti až do 31. 12. 1951.

Fond je vnitřně členěn na dvě relativně samostatná manipulační období: 1850–1903 a 1904–1951. Ta vznikla zcela uměle, v důsledku okolnosti, že písemnosti pražských notářů byly do AMP převzaty ve dvou částech, a to s velkým časovým odstupem. První část již v ro-ce 1956, druhá teprve v roce 1990.

Při obou předáních byla povolena skartace podstatné části notářských spisů. V obou ma-nipulačních obdobích byl proveden výběr dalších notářských písemností poněkud odlišně: Od roku 1904 byly (na rozdíl od období předchozího) vybírány k uložení – vedle notář-ských spisů – jen rejstříky a indexy k nim, které byly převzaty kompletně. Legalizační proto-koly byly hromadně vyřazeny. Totéž platí (až na výjimky) i o depozitních knihách, knihách svatebních smluv, knihách směnečných protestů a seznamech osob pod kuratelou. Ve star-ším manipulačním období (1850–1903) jsou tyto písemnosti (a navíc i seznamy testátorů) naopak ve výběru zastoupeny. Zachovány jsou zde i některé písemnosti vzniklé z činnosti notářů jako soudních komisařů. Při pořádání fondu v letech 1991–1995 byl tento výběr re-spektován a až na několik silně poškozených spisů a technickou skartací byl převzatý mate-riál ponechán.³⁹

Základem celého fondu jsou tedy kompletně převzaté notářské rejstříky (knihy, do nichž notáři zaznamenávali v chronologické řadě všechny spisy, označené čísly jdoucími za se-bou v nepřetržité řadě od zahájení do ukončení činnosti notáře v určitém obvodu) a in-dexy k těmto rejstříkům, doplněné zejména ve starším manipulačním období uvedenými pomocnými notářskými knihami. Spisy jsou pak převzaty výběrově – s výjimkou hromad-ně vyřazených legalizačních protokolů mladšího období. Knihy i spisy jsou v rámci ma-nipulačních období seřazeny abecedně podle jmen notářů a u jednoho každého notáře pak chronologicky, resp. numericky podle čísel jednacích. Součástí fondu nejsou dosud nepře-vzaté (s ohledem na skartační lhůty) spisy notářské, jimiž byla sepsána poslední vůle, resp. vlastnoruční, u notáře uložené závěti.

K fondu byla roku 1996 přiřazena sbírka abecedně seřazených notářských typářů. Fond je uspořádán a zpřístupněn formou inventáře.

Státní notářství Praha, 1952–1960 (č. km. spisu 59)

Fond o rozsahu 3,00 bm tvoří 30 balíků.

Normativními právními akty z roku 1951 (zákon č. 116/1951 Sb. a nařízení min. spra-vedlnosti č. 117/1951 Sb.) byla notářství přetvořena ve státní úřady s novými úkoly. Státní

³⁹ Pátková, Hana – Kreuz, Petr: Notáři Praha, 1850–1951, Inventář, AMP 1996, s. 4.

notářství byla zřízena od počátku roku 1952 ve všech sídlech okresních (od roku 1953 lido-
vých) soudů a pro jejich celé obvody. Tak vzniklo i Státní notářství Praha. Státní notáři pů-
sobili jednak ve vlastním oboru působnosti, jednak z pověření soudu a konečně na žádost
účastníků.

Obsahem fondu jsou prozatím jen nahodile převzaté materiály z roku 1952, tedy z po-
čátku činnosti nově vzniklého Státního notářství v Praze, dohledané při provádění GI 2012.
Všechny ostatní písemnosti tohoto původce jsou dosud uloženy na Centrální spisovně
Městského soudu v Praze, podobně jako písemnosti nástupnických Obvodních státních no-
tářství pro Prahu 1–10, působících v letech 1960–1992.

Dnem 1. 1. 1993, kdy vstoupil v platnost nový notářský řád, v podstatě obnovující in-
stitut veřejných notářů na principech stanovených již shora zmíněným notářským řádem
z roku 1850, včetně jejich působení jako soudních komisařů, byla všechna státní notářství
zrušena. Jejich písemnosti týkající se již uzavřených věcí byly postoupeny příslušným sou-
dům, v případě Prahy tedy Obvodním soudům pro Prahu 1–10 a od nich později převedeny
na uvedenou Centrální spisovnu Městského soudu v Praze.

Komise č. 1 pro zařazování do TNP se sídlem v Praze, 1948–1950 (č. km. spisu 57)

Fond o rozsahu 12,30 bm tvoří 6 kartoték a 106 kartonů.

Původcem fondu je Komise pro zařazování osob do táborů nucené práce č. 1 se sídlem
v Praze. Vznikla na základě zákona č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce, s působnos-
tí pro obvod ÚNV hl. města Prahy. Sídli na Národní třídě č. 13. Tříčlenné komise zřízené
na základě uvedeného zákona Ministerstvem vnitra, resp. krajskými národními výbory, roz-
hodovaly o zařazení osob do táborů nucené práce (TNP) až na dobu 2 let. Do TNP byly za-
řazovány na „převýchovu“ jednak osoby vyhýbající se práci, jednak osoby ohrožující výstav-
bu lidově demokratického zřízení nebo hospodářský život. V praxi zpravidla pouze z titulu
svého „reakčního zaměření“. Do TNP byli rovněž zařazováni – jaksi návdavkem – občané,
kteří si již odpykali trest uložený soudem podle zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově
demokratické republiky, přičemž od poloviny roku 1950 se tak dělo z rozhodnutí komisí
pro podmíněné propuštění [sic!] při krajských soudech.

TNP byly využity i k realizaci dvou masových perzekučních „akcí“ komunistického reži-
mu. Na podzim roku 1949 to byla tzv. Akce T-43, která měla přinést „vyčištění velkých měst
od reakce“, a to zařazením vytípaných osob do TNP, spojeným s vysídlením těchto osob
a jejich rodinných příslušníků především z Prahy, ale i z dalších velkých měst.⁴⁰ Na přelomu
let 1949 a 1950 pak proběhla v několika fázích tzv. Akce D, spočívající v prikazování nepo-
hodných důstojníků armády, kupř. letců z Anglie, do TNP Mírov. Táboře nucené práce byly
definitivně zrušeny až v roce 1954.

Písemnosti Komise č. 1 byly do AMP převzaty v šedesátých letech 20. století, přičemž
spisy věznice Mírov se podařilo zachránit v posledním okamžiku před odvozem do stoupy.⁴¹

Jádrem fondu Komise č. 1 jsou spisy týkající se „řádného“ zařazování osob do TNP
a dále spisy o „mimořádném“ hromadném internování občanů z řad tzv. buržoazie v rámci
„akce T-43“. Odděleně jsou uloženy i spisy týkající se občanů (zejména bývalých důstojní-

⁴⁰ Vysídlovací část akce se nezdařila zcela dle představ svých iniciátorů, myšlenka očisty velkoměst od reakce tím
ovšem nezanikla. V Praze (v menší míře i v Brně a Bratislavě) byly později seznamy „nespolehlivých osob“
z Akce T-43 využity ještě jako jeden z podkladů pro provádění tzv. Akce B, realizované v letech 1952 až 1953,
jejímž cílem bylo „vystěhovávat osoby obývajících byty proti veřejnému zájmu“ a následně přidělování těchto
bytů zejména důstojníkům armády, StB a pracovníkům aparátu KSČ.

⁴¹ Ledvinka, Václav a kol.: Archiv hlavního města Prahy. Pamětní kniha k otevření novostavby. Praha 1997, s. 28.

ků armády) zařazených do TNP Mírov. Ke spisům jsou dochovány původní abecední kartotéky. Fond dosud není archivně zpracován.

Malý dekret, 1945–1948 (č. km. spisu 58)

Fond o rozsahu 152,95 bm tvoří 10 knih, 54 kartoték a 1275 kartonů.

Původcem fondu jsou Trestní komise vyšetřovací a nalézací Ústředního národního výboru hl. města Prahy, které prováděly řízení podle dekretu prezidenta republiky ze dne 27. října 1945 č. 138/1945 Sb., o stíhání některých provinění proti národní cti – tzv. „malého dekretu“. Ten byl vydán v návaznosti na vydání retribučního dekretu ze dne 19. června 1945 č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech,⁴² známého též pod neoficiálním názvem „velký dekret“. Mimořádné lidové soudy, zřízené k jeho provádění v sídlech soudů krajských, rozhodovaly v pětičlenných senátech a proti jejich rozsudkům nebylo opravných prostředků. Dolní hranice trestní sazby přitom činila 5 let těžkého žaláře. Ke stíhání méně závažných projevů kolaborace byl pak vydán „malý dekret“, podle něhož měl být potrestán „okresním národním výborem vězením do jednoho roku nebo pokutou do 1 000 000 Kčs nebo veřejným pokáráním nebo všemi těmito tresty“ ten, kdo v době zvýšeného ohrožení republiky „nepřístojným chováním, urážejícím národní citění českého nebo slovenského lidu, vzbudil veřejné pohoršení“. Podle směrnic Ministerstva vnitra k tomuto dekretu prováděly řízení pětičlenné trestní komise (vyšetřovací a nalézací) okresních národních výborů (v Praze Ústředního národního výboru hl. m. Prahy). Jejich předsedou býval právník.

Účinnost obou retribučních dekretů zanikla ke dni 4. 5. 1947 a nedokončené případy pak převzaly řádné soudy, v Praze výše uvedený Okresní soud trestní (pro přestupky). Jedním z prvních počínů poúnorového režimu bylo ovšem obnovení účinnosti „velkého“ retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví zákonem ze dne 25. března 1948 č. 33/1948 Sb. (tato účinnost definitivně zanikla k 31. 12. 1948). Zákonem č. 34/1948 Sb. z téhož dne byla rovněž téměř plně obnovena i účinnost „malého dekretu“, a to formou revize, příp. i zahájení řízení, přičemž jako nejzazší termín pro zahájení revize či řízení byl stanoven 31. červenec 1948.

Jednotlivé trestní komise postupovaly vyřízené spisy k uložení Referátu pro vnitřní národní bezpečnost ÚNV hl. m. Prahy, kde byly očíslovány v jedné řadě a opatřeny abecední kartotékou. Počátkem padesátých let byl všechn materiál postoupen Ministerstvu národní bezpečnosti, kde byly neodborně přemanimulovány spisy přibližně v rozmezí puv. č. 1–5500 (z celkového množství cca 43 000 spisů). Ty byly dle nejištěných kritérií seskupovány do jakýchsi sdružených spisů, obsahujících cca pět až deset spisů původních, a opatřeny sign. „36“ s novými čísly. U všech ostatních byl pouze předrazen znak „36“ před původní číslicí z magistrátní evidence. Do AMP byl celý fond předán Ministerstvem vnitra roku 1960.

Fond obsahuje uvedených cca 43 000 spisů celkem 57 trestních komisí vyšetřovacích a nalézacích ÚNV hl. m. Prahy, k nimž je dochována původní abecední kartotéka. Fond dosud není archivně zpracován.

⁴² Dekretem č. 17/1945 Sb. z téhož dne byl rovněž zřízen tzv. Národní soud, určený ke stíhání protektorátních prominentů, který byl vázán hmotněprávními předpisy retribučního dekretu č. 16/1945 Sb.

Přehled vyhotovených archivních pomůcek justičních fondů v AMP

(řazený dle roku vyhotovení, v rámci téhož roku dle čísla pomůcky)

Název archivní pomůcky	Autor	Rok vyhotovení	Číslo pomůcky
Státní arbitráž pro hlavní město Prahu, 1950–1991 (Dílčí inventář)	Slunečko, Radek	1994	10
Městské sdružení advokátů v Praze, 1957–1990	Pátková, Hana – Ryba, Jan	1994	11
Notáři Praha, 1850–1951	Pátková, Hana – Kreuz, Petr	1996	9
Okresní soud exekuční Praha, 1926–1949	Slunečko, Radek	1997	109
Okresní (městský delegovaný) soud civilní pro Malou Stranu a Hradčany, 1855–1926	Ryba, Jan	1997	121
Okresní soud pro Staré Město a Josefov, 1850–1855	Ryba, Jan	1998	122
Okresní soud pro Malou Stranu a Hradčany, 1850–1855	Ryba, Jan	1998	123
Okresní soud pro Nové Město a Vyšehrad, 1850–1855	Ryba, Jan	1998	133
Okresní městský delegovaný soud civilní pro Staré Město, Josefov, Nové Město a Vyšehrad, 1855–1883	Ryba, Jan	2000	163
Okresní (městský delegovaný) soud civilní pro Dolní Nové Město, 1896–1926 (Dílčí inventář 1994)	Ryba, Jan – Šustek, Vojtěch	(1994) 2002	8
Okresní (městský delegovaný) soud civilní pro Horní Nové Město, 1884–1926	Ryba, Jan	2005	182
Okresní (městský delegovaný) soud civilní pro Staré Město a Josefov, 1884–1926	Ryba, Jan	2005	350
Okresní soud civilní pro Holešovice-Bubny, 1905–1928	Slunečko, Radek	2005	367
Okresní soud trestní (pro přestupky) Praha, 1855–1949	Ryba, Jan	2010	514
Soud pro zkoušení cen obuvi Praha, 1917–1919	Ryba, Jan	2010	515
Okresní soud Smíchov, 1850–1926	Ryba, Jan	2011	583
Okresní soud Vršovice, 1904–1928	Ryba, Jan	2016	582
Okresní soud Karlín, 1850–1928	Ryba, Jan	2016	5××

Okresní soud Královské Vinohrady, 1878–1928	Ryba, Jan	2017	5××
Okresní soud Žižkov, 1890–1928	Ryba, Jan	2017	5××
Okresní soud civilní pro vnitřní Prahu, 1926–1949 (Dílčí inventář 1996)	Ryba, Jan	(1996) 2017	101
Okresní soud civilní pro Prahu-západ, 1926–1949 (Dílčí inventář 1996)	Ryba, Jan	(1996) 2017	102
Okresní soud civilní pro Prahu-sever, 1929–1949 (Dílčí inventář 1996)	Veselka, Miroslav	(1996) 2017	103
Okresní soud civilní pro Prahu-jih, 1929–1949 (Dílčí inventář 1997)	Ryba, Jan	(1997) 2017	107
Okresní soud civilní pro Prahu-východ, 1929–1949 (Dílčí inventář 1997)	Ryba, Jan	(1997) 2017	108

Využití justičních fondů

Fondy justičních orgánů uložené v AMP jsou – vzdor částečné torzovitosti zachované-
ho materiálu v některých případech – jako celek významným pramenem pro poznání dějin
pražského civilního i trestního soudnictví. Nadto jsou důležitým pramenem pro historickou
demografii či výzkumy biografické a skýtají též řadu možností využití pro regionální dějiny
politické, sociální a hospodářské, v neposlední řadě však i pro kulturněhistorický výzkum,
např. k dějinám mentalit, či pro studium jazyka (zachycují nescetné množství přímých řečí
příslušníků všech sociálních skupin v obou zemských jazycích).

Využívání fondů justičních orgánů je pochopitelně podmíněno jejich zpřístupněním.
Zde platí, že fakticky jsou tyto fondy zpřístupněny lépe, než je možno vykazovat z hlediska
naplnění formálních kritérií zpřístupnění archivních fondů. Je tomu tak zejména díky rela-
tivně dobře vedeným původním evidenčním pomůckám, dále pak díky zevrubným soupi-
sům pořizovaným archiváři již při výběru archiválií.⁴³ Nezbytným předpokladem úspěšné-
ho badatelského využití zvláště velkých souborů dokumentů je pak osobní pomoc archivářů
s orientací ve spisovém materiálu.

Možnosti využití vyplývají již ze samotného výše podaného rozboru fondů. Pokusíme se
je nyní přiblížit se zvláštním zřetelem na reálné využívání těchto fondů v praxi. To můžeme
sledovat ve dvou základních rovinách: využití badatelského a vědeckého a využití úředního.

V rovině badatelského a vědeckého využití *civilních agend* soudních fondů dominuje stu-
dium genealogické – především v pozůstalostních spisech, okrajově též ve spisech poručens-
kých a opatrovnických. Jde též o jeden z pramenů biografii: každý člověk má svůj dědický
spis. V tomto smyslu jsou pozůstalostní spisy nepostradatelné, byť často opomíjené. Součas-
ně se zde dají někdy využít i spisy ostatních civilních agend (poručenské, civilní spory), ale

⁴³ Kupř. jen seznam „suchých“ spisů Obvodních soudů pro Prahu 1–10 převzatých do AMP v rámci popovod-
nové záchranné akce (30. 4. 2004), zkompletovaný poté se všemi od té doby až ke dni 31. 12. 2016 převzatý-
mi, původně „zaplavenými“ dokumenty těchto agend, čítá celkem 207 stran soupisů podchycujících celkem
4878 kartonů (1645 kart. civilních a 3233 kart. trestních agend) = 610 bm spisů. Zatím nedotažený do evido-
vané archivní pomůcky, avšak sloužící jako vítaná praktická pomůcka. (Před dotažením – nechceme-li vytvá-
řet pouze pro forma pomůcku – je nutno vyřešit problém s evidencí spisů týkajících se „politických“ deliktů,
které byly v průběhu soudních rehabilitací v devadesátých letech 20. století vyjmuty z původních spisových
řad a priorovány k novým Rt spisům.)

i agendy trestní (přestupkové). Jako vzor komplexního využití justičních fondů coby prameny pro biografii můžeme uvést nedávno vydanou knihu Anny Militzové: *Ani víru ani ctnosti člověk nepotřebuje ke své spáse*. Příběh Jany Černé, Praha 2015, kde autorka využívá jak dědických spisů předků k objasnění rodinných poměrů (zvl. testamenty), tak poručenského spisu týkajícího se předmětu biografie (česká spisovatelka Jana Krejcarová-Černá, dcera novinářky Mileny Jesenské a architekta Jaromíra Krejcara), tak trestních spisů soudních a spisů prokuratury, tak opatrovnických spisů (duševně chorá), civilních sporů (zvl. rozvody) a konečně vlastní pozůstalostní spis Jany Černé.⁴⁴

Pozůstalostní a poručenské spisy mohou sloužit též jako zdroj velkých souborů dat pro historickou demografii a výzkum sociálních dějin. Na základě pozůstalostních spisů pražských okresních soudů vznikla kupř. databáze o počtu 1 062 žen zemřelých v letech 1852–1926, kterou zpracovala Naďa Machková Prajzová jako podklad pro svou dizertační práci, jejíž část použila ve své studii *Profese služby v Praze na sklonku 19. a v prvních desetiletích 20. století*. *Služebná na trhu práce, Pražský sborník historicky* (PSH) 39, 2011, s. 151–173.

Pro období po druhé světové válce pak slouží též spisy agendy Nc pražských okresních soudů civilních jako zdroj úředních dokladů i pramen ke studiu problematiky restitucí majetku zabaveného nacisty, v prvé řadě majetku židovského. Srovnej kupř. studii Jana Ryby o restituci uměleckých předmětů v závěrečném přehledu literatury. Dalším významným, badatelsky dosud jen málo využívaným, pramenem pro osudy několika tisíc obětí druhé světové války i poválečného období jsou spisy agendy M (prohlášení za mrtva) z let 1945–1948. V naprosté většině se jedná o oběti rasové perzekuce – většinou je ve spisu uvedeno jen číslo transportu, které představuje poslední informaci o osobě, občas se však objevují i svědectví spoluvězňů, výjimečně pak i korespondence (či její kopie) z ghett v Terezíně či Lodži, zcela výjimečně i odjinud. Vedle pražských Židů tvoří velkou skupinu prohlášení za mrtva Židů z Podkarpatské Rusi, často celých početných rodin, které nechával prohlásit některý z přeživších členů.

V rovině úředního využití civilních soudních agend, do něhož řadíme i vyhledávací doklady občanů, dominuje zkoumání spisů týkajících se vlastní osoby – zejména spory o určení otcovství, spisy adopční, spisy týkající se prokazování doby důchodového pojištění, perzekuce v zaměstnání z politických důvodů apod. Dědické spisy jsou využívány pro potřeby dohledávání vlastnických vztahů k nemovitostem. Specifickým případem je dohledávání hrobek – případy, kdy se při dědickém řízení zapomene na hrobku, jsou velmi časté a mnohdy je třeba dohledávat několik generací zpátky, až do devatenáctého století.

V rovině badatelského a vědeckého využití *trestních agend* soudních fondů jsou starší přestupkové spisy pražských a předměstských okresních soudů cenným pramenem k sociálním dějinám, využívaným především k výzkumu života nižších a marginálních vrstev pražského obyvatelstva. Srovnej kupř. studie Pešek, Jiří – Šaman, David: *Chudina vinohradského okresu v letech 1885–1913*, PSH 20, 1987, s. 62–96, či ještě starší práce Pešek, Jiří: *Chudina z Benešovska a Sedlčanska mezi nejnižšími vrstvami proletariátu Královských Vinohrad na přelomu 19. a 20. století*, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 23, 1982, s. 273–308. Dále též výsledky výzkumu pouličních nevěstek města Královských Vinohrad na počátku 20. století od téhož autora, citované v závěrečném přehledu literatury.

Jako příklad využití prvoinstančních soudních trestních spisů z doby poúnorové může sloužit analytická studie autora těchto řádků: *Komunistická justice a její oběti ve spisech Okresního soudu trestního v Praze 1949–1951*, PSH 27, 1994, s. 145–175, založená na vytěžení cca 2400 trestních spisů, týkajících se „politických“ deliktů a více než 3300 rejstříkových záznamů, týkajících se zatýkačem stíhaných emigrantů.

⁴⁴ Vlastní pozůstalostní spis Jany Černé, podobně jako část opatrovnických spisů, je dosud uložen na Centrální spisovně Městského soudu v Praze.

V posledních letech dominuje především studium trestních spisů pražských obvodních soudů ze šedesátých a sedmdesátých let 20. století, převzatých již jako archiválie do AMP. Jedná se zejména o témata protestů při prvním a druhém výročí okupace Československa, tj. v srpnu 1969 a 1970, (odborný výzkum Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie ČR [ÚDV], stírající rozdíl mezi využitím úředním a badatelským a mapující i události méně známé), kriminality mládeže v období tzv. normalizace (Collegium Carolinum), závažné kriminality žen v období komunismu, valutových spekulací a tzv. veksláků, jakož i nočního života v normalizační Praze. Trestní spisy jsou využívány také k odbornému studiu některých osobností (např. Karel Koecher, Miroslav Lidák) či jednotlivých konkrétních případů (např. případ tzv. vyšehradských jezdců). Deponované rehabilitační spisy Rt z počátku devadesátých let 20. století prozatím k vědeckému bádání či odbornému studiu poskytovány být nemohou, neboť jejich zpřístupnění k odbornému či vědeckému studiu je vázáno na souhlas původce, resp. podmíněno uplynutím skartačních lhůt.

Zájem publicistů, filmářů apod., ale též řady „amatérských“ badatelů se soustřeďuje hlavně na případy vražd (kupř. Olga Hepnarová). Zde je třeba při předkládání archiválií, resp. jejich digitálních kopií, k nahlížení pečlivě zohledňovat problematiku citlivých osobních údajů žijících osob – v daném případě zejm. svědků.⁴⁵

V rovině úřední jsou písemnosti trestních soudních agend z období komunistického režimu od počátku devadesátých let 20. století do současnosti masově využívány jako zdroj k agendě soudních i mimosoudních rehabilitací, restitucí, odškodňování a odčiňování křivd. Aktuálně především jako podklady pro Ministerstvo obrany ČR v rámci řízení podle zákona z 31. 8. 2011 č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu. Pravidelně jsou trestní spisy využívány také již zmíněným ÚDV. Relativně mladší trestní spisy (zejména ze sedmdesátých let) jsou často využívány také jednotlivými soudy pro jejich rutinní agendy, zejména řízení o zahájení odsouzení. Stejným způsobem a týmiž institucemi jsou využívány také spisy Rt Obvodních soudů pro Prahu 1–10, které jsou uloženy AMP jako depozitum.

Jako doplňující zdroj informací k pramenům ze soudních fondů slouží fondy *pražských prokuratur*, což platí zejména pro jejich úřední využití. Písemnosti prokuratury jsou však mnohdy též pramenem zcela unikátním, zejména v případech, které prokuratura vyšetřovala či dozorovala, ale už je nepostupovala k soudnímu stíhání. Jde kupř. o sebevraždy, ale také o všechna další úmrtí bez cizího zavinění. Písemnosti trestní agendy prokuratury jsou zvláště důležité při historickém výzkumu příběhů osob, které uprchly do exilu,⁴⁶ či historických událostí, jako je např. sovětská vojenská invaze do Československa v srpnu 1968. Spisy pražských prokuratur jsou zde jedinečné v tom, že zachycují tehdejší dění v Praze, zejména kriminální delikty příslušníků okupačních vojsk, které nebyly nikdy soudně projednávány. Tyto spisy jsou aktuálně předmětem odborného výzkumu, který provádí ÚDV. Zajímavým pramenem k výzkumu politické perzekuce jsou i žádosti, podávané rodinnými příslušníky politických vězňů, o podmíněčné propuštění vězňených příbuzných a vyjádření prokuratury k těmto žádostem. V netrestní agendě pražských prokuratur najdeme také

⁴⁵ Soudní spis Olgy Hepnarové patří mezi ty spisy zaplavené na půdě Centrální spisovny Městského soudu v Praze při povodni r. 2002, které byly následně, po převzetí do AMP, zdigitalizovány z důvodu fyzické ochrany poškozené písemnosti, a jsou tudíž předkládány k nahlížení v digitální podobě – ovšem zatím pouze v badatelné AMP, tj. zaregistrovaným badatelům, nikoliv způsobem umožňujícím dálkový přístup. Digitalizace fyzicky poškozených spisů a rejstříků z justičních fondů je v AMP prováděna průběžně, avšak nutně pouze výběrově.

⁴⁶ Tyto osoby nebyly většinou souzeny, neboť zahájené trestní stíhání bylo obvykle přerušeno až do dopadení (aby tak byl zastaven běh promlčecí lhůty). Kromě toho bylo automaticky vydáváno předběžné usnesení o zajištění jejich majetku. Tyto úkony trestního řízení proti emigrantům přešly dnem 1. 8. 1950 (počátek účinnosti nového trestního řádu) do kompetence prokuratury.

prameny k ojedinělým pokusům obyvatel domáhat se spravedlnosti v případě mimosoudní perzekuce, jako je např. ztráta zaměstnání z politických důvodů.

Unikátním, badatelsky žel dosud nevyužitým pramenem, je téměř 900 kartonů tiskové agendy Okresní prokuratury v Praze z let 1949–1951. Spisy obsahují neuvěřitelně široké spektrum zahraničních tiskovin ve všech možných jazycích. Jsou v nich vyznačeny politicky závažné části textu, na jejichž základě prokuratura rozhodla o zabavení daného výtisku.

Fondy pražských prokuratur jako celek na své náležité využití badatelskou veřejností, podmíněné ovšem přechodným důkladným archivním zpracováním fondů, teprve čekají.

Totéž platí i pro písemnosti *Komise pro zařazování osob do táborů nucené práce č. 1* se sídlem v Praze. Ty byly ovšem během své archivní historie již dvakrát důležitým úředním zdrojem pro provádění rehabilitačního řízení. Poprvé na základě zákona č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci, který zrušil též všechna rozhodnutí o zařazení do TNP, „ledaže by už předchozí potrestání jasně ukazovala, že šlo o osobu práce se štitíci nebo nebezpečnou cizímu majetku“. Podruhé na základě zákona č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, který zrušil tato rozhodnutí, „ledaže by už předchozí potrestání jasně ukazovala, že šlo o osobu soustavně páchající majetkovou trestnou činnost“, a stanovil peněžní náhradu za dobu strávenou v TNP v rozsahu obdobném jako u rehabilitace soudní.

Naproti tomu spisy „malého dekretu“ slouží vedle úřední potřeby (historicky zejména nahlížení bezpečnostních orgánů) též badatelům. Ti se zaměřují především na zkoumání osudů významných osobností z oblasti vědy a kultury, „evergreenem“ je pak zájem o filmové a divadelní herce, režiséry, scénáristy atp., kteří se za protektorátu – domněle či skutečně – kolaboraci provinili proti národní cti. Badatelé, pokud nepřicházejí s názorem již dopředu jasně daným, při studiu spisů „malého dekretu“ a vyhodnocování jejich obsahu mnohdy vyložené tápou. Podobně jako kdysi trestní komise při nelehkém posuzování, zda byla naplněna dosti vágně formulovaná skutková podstata provinění. Ani detailní prostudování spisového materiálu nám totiž začasné neumožňuje zaujmout jednoznačné stanovisko k danému případu.

Příkladem hromadného využití fondu „malého dekretu“ při výzkumu založeném na konkrétně definovaném typu deliktu může být studie Jana Ryby o antisemitských deliktech ve spisech trestních komisí nalézacích Ústředního národního výboru hlavního města Prahy, založená na vyhledání a vytěžení spisů přibližně jednoho tisíce osob, uvedená v závěrečném přehledu literatury.

Konečně písemnosti pražských veřejných *notářů* slouží takřka výhradně pro úřední potřebu, zejména soudů a notářů současných, ale i dalších orgánů státní správy a obecní samosprávy. V neposlední řadě pak pro občany, pro něž jsou zápisy v notářských rejstřících a dochované spisy začasné jedinou nadějí na dohledání nějakého právně relevantního dokladu z minulosti – kupř. trhové (kupní) smlouvy sepsané u notáře, která se nedochovala ve sbírkě listin k pozemkovým knihám.

Přehled publikovaných textů vztahujících se k justičním fondům v AMP, resp. na těchto fondech výhradně založených

Jelínek, Tomáš: Organizace pražského soudnictví v druhé polovině 19. století na úrovni okresních soudů, seminární práce na Katedře PVH FF UK, Praha 1983, rkp. (Knihovna AMP, sign. 1 C 1243 427/2017).

Kostlán, Antonín: Z pozůstalosti sochaře Jana Štursy. Documenta Pragensia 1, 1980, s. 43–76.

Kuděla, Jan: Prozaický konec aféry plukovníka Redla (1913–2013). Nová fakta k aféře plukovníka Alfreda Redla na základě dosud nevyužitých či neznámých archivních dokumentů. Pražský sborník historický 41, 2013, s. 235–361.

- Kuděla, Jiří: Společenskovední literatura v knihovně Jana Evangelisty Purkyně. (K 200. výročí jeho narození). *Documenta Pragensia* 8, 1988, s. 69–145.
- Ledvinka, Václav: Pozůstalostní spis Karla Čapka. *Documenta Pragensia* 15, 1997, s. 359–479.
- Nořížová, Blanka: Dědictví po Viktoru Dykovi. *Documenta Pragensia* 2, 1981, s. 125–143.
- Pešek, Jiří: Nad soudní pozůstalostí Václava Brožíka. *Documenta Pragensia* 3, 1983, s. 253–277.
- Pešek, Jiří: Nekoncesované pouliční nevěstky města Královských Vinohrad na počátku 20. století. *Documenta Pragensia* 16, 1998, s. 129–132.
- Pešek, Jiří: Poslední kapitola z dějin rittersbergerovských sbírek. (Nad pozůstalostním spisem Jindřišky Slavínské z Rittersbergů). *Documenta Pragensia* 5/2, 1985, s. 294–321.
- Pešek, Jiří: Spisy okresních soudů období 1850–1918 jako pramen výzkumu života nižších vrstev pražského obyvatelstva. *Český lid* 73/1, 1986, s. 11–17.
- Pešek, Jiří: Z pařížského ateliéru Antonína Chittussiho. *Documenta Pragensia* 2, 1981, s. 83–105.
- Prošek, Jan: Soudní spisy o pozůstalosti Bedřicha Smetany a Antonína Dvořáka. *Documenta Pragensia* 3, 1983, s. 278–290.
- Ryba, Jan: Antisemitské delikty ve spisech trestních komisí nalézacích Ústředního národního výboru hlavního města Prahy (výsledky výzkumu). In: *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945–1948 a v některých zemích střední Evropy* (Sborník příspěvků). Praha – Opava 2002, s. 136–179.
- Ryba, Jan: Restituce uměleckých předmětů podle zákona č. 128/46 Sb. ve spisech pražských soudů. Budoucnost ztraceného kulturního dědictví. In: *Dokumentace identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války. Příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Českém Krumlově* (22.–24. 11. 2005). Praha 2007, s. 296–307.
- Ryba, Jan: Retribuční problematika ve spisech Okresního soudu trestního v Praze. *Pražský sborník historický* 37, 2009, s. 325–335.
- Slunečko, Radek: Stopa „Dlouhého lovce“ v justičních fondech Archivu hl. m. Prahy, závěrečná práce v rámci rekvalifikačního kurzu celoživotního vzdělávání Archivní kurz, Praha 2014, rkp. (Knihovna AMP, sign. F 9276 426/2017).
- Svatoš, Martin: Pozůstalostní spis Franze Kafky. *Documenta Pragensia* 15, 1997, s. 301–338.
- Šolle, Václav: Pracovní spory dělnictva v agendě živnostenského soudu v Praze. In: *K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu*. (Sborník příspěvků z mezinárodní konference PF UK ve dnech 24.–27. 5. 1982). Praha 1984, s. 93–108.
- Veselka, Miroslav: Komunistická justice a její oběti ve spisech Okresního soudu trestního v Praze 1949–1951. *Pražský sborník historický* 27, 1994, s. 145–175.
- Veselka, Miroslav: Všední dny komunistické justice v Praze doby pouťorové. *Dějiny a současnost* 15/1, 1993, s. 30–33.

Závěrem

Využití justičních fondů v AMP, o němž bylo pojednáno výše, je do značné míry podmíněno úrovní jejich zpracování. K usnadnění, resp. umožnění badatelského výzkumu se přihlíží při archivním zpřístupňování fondů, počínaje výběrem archiválií ve skartačním řízení, či při provádění vnitřní skartace v rámci pořádání. Vedle tradičního výběru archiválií dle stanovených kritérií je používána (v rámci možností daných stupněm dochovanosti spisového materiálu) např. metoda ponechávání vybraných intaktních „ročníků-vzorků“; zásadně se (žel teprve od počátku devadesátých let 20. století) neskartují spisy pozůstalostní, apod.

Se systematickým zpracováním, tj. (do)uspořádáním a inventarizováním fondů justičních orgánů bylo započato roku 1994 a je v něm kontinuálně pokračováno až do současnosti. Zinventarizovány jsou, resp. ke dni publikování této práce budou, všechny fondy praž-

ských okresních soudů z celého období let 1850–1949. Spolu s nimi i fondy Notáři Praha (1850–1951), Státní arbitráž pro hlavní město Prahu (1950–1991) a Městské sdružení advokátů v Praze (1957–1990). Všechny ostatní fondy oddělení, tj. zejména fondy pražských soudů a prokuratur z období od 1. 2. 1949 („zlidovení soudnictví“) budou zpřístupňovány již dle nových Základních pravidel pro zpracování archiválií.

Vedle hodnoty historického pramene si ovšem písemnosti této skupiny fondů dlouhodobě uchovávají i význam úředních dokladů, dosvědčujících právní poměry v minulosti. A to jak pro občany hlavního města, tak pro instituce, zejména soudy a úřady zabývající se problematikou rehabilitací, restitucí a odškodňování. Mladší spisy (zvláště z let šedesátých a sedmdesátých 20. století) slouží i k rutinní agendě soudů a dalších státních orgánů, civilní soudní spisy (zejména dědické z období před rokem 1955) pak též notářům.

Tzv. „druhý věk“, či „meziarchivní fáze“ života převážné části dokumentů v těchto fondech obsažených, kdy míra praktického využití [teprve postupně] klesá ve prospěch paralelního využívání jakožto historického pramene,⁴⁷ svou délkou výrazně přesahuje „věk první“, tj. fázi administrativní, danou délkou skartačních lhůt. K tomu je třeba rovněž přihlížet při provádění výběru archiválií ve skartačním řízení. Nota bene za situace, kdy jsou skartační lhůty uvedené ve skartačních řádech, jak ukazuje praxe, spíše podhodnocené. Je tudíž nutno zachovat ostražitost vůči různým podnětům směřujícím – ve snaze odlehčit přeplněným spisovně původců – k dalšímu zkracování skartačních lhůt, k vydávání trvalých skartačních souhlasů, či dokonce k představě, že by soudy mohly podávat skartační návrhy častěji než jedenkrát ročně [sic!].⁴⁸ Zejména poslední jmenovaný nápad je naprosto odtržen od reality spisové služby a skartačního řízení u justičních původců, jmenovitě pražských. Předarchivní péči u těchto původců – vyznačujících se výrazným nárůstem tradičních agend již v období před listopadem 1989 (!) a vznikem nových po něm – nepochybně bude nutno do určité míry zracionalizovat, avšak to je již téma přesahující rámec tohoto příspěvku.

* * *

Na samý závěr mi dovolu – na doklad jak v úvodu zmíněného historického „stýkání se a potýkání“ AMP se státními soudy, tak bohatství a pestrosti pramenů obsažených ve fondech těchto soudů – citovat ze spisu Okresního soudu v Karlíně, sp. zn. Praes. 216/22/1900. Tento spis byl založen ve věci „*protizákonného přenešení knihy městské zápisné (Jurisdiction Porzic, 1571) od tohoto soudu do městského archivu v Praze*“ [sic!]. K podání vysvětlení byl soudem v červenci roku 1900 předvolán JUDr. Josef Teige, adjunkt městského archivu v Praze, který skutečně – a zřejmě bez vědomí svého nadřízeného, městského archiváře JUDr. Jaromíra Čelakovského – stál za „protizákonným“ přenesením uvedené knihy do AMP. Aniž bychom zde mohli podrobněji rozvést tento pozoruhodný případ, svědčící o archivářském zápálu a neohroženosti našich předchůdců, konstatujeme alespoň, že JUDr. Teige svým počínáním s předstihem jednoho a půl roku předjímal situaci, která byla plně legalizována roku 1900 zvláštním výnosem c. k. ministerstva spravedlnosti ze dne 16. 5. 1900, č. 6858. Na jeho základě bylo Okresním soudem v Karlíně do AMP předáno 78 starých pražských pozemkových knih z období let 1522–1797. Ve spisu je založen úřední opis protokolu z 11. 7. 1900, v němž se za seznamem předávaných knih nachází místopřísežné prohlášení městské rady, podepsané starostou král. hl. m. Prahy dr. Srbem a dvěma radními, jímž se tato zavazuje, že: „*tyto knihy pozemkové budou stále v ohnivzdorné místnosti uschovány, že budou soudům*

⁴⁷ Viz definici in Wanner, Michal a kol.: Základní pravidla pro zpracování archiválií. Druhé, opravené a rozšířené vydání. Praha 2015, s. 17.

⁴⁸ Diskuse k problematice spisových značek pro vydání trvalých skartačních souhlasů pro soudy a stanovení intervalu skartačního řízení byla na programu jarní rady metodiků spisové služby a předarchivní péče konané ve dnech 28. a 29. 4. 2016 v Hotelu Solenice, které se autor těchto řádků – ac pouhý praktik – zúčastnil.

*na každé jich požádání zaslány, že i ostatním úřadům a stranám budou dosavadním způsobem přístupnými učiněny, a že v případě tom, že by městský archiv zrušen byl aneb že by jeho spisy jinému ústavu odevzdány býti měly, budou tyto pozemkové knihy praesidii ck. vrchního zemského soudu pro království České k dalšímu opatření vydány.*⁴⁹ Po sto sedmnácti letech lze konstatovat, že jak obec pražská, tak její archiv tento závazek dodržely, podobně jako veškeré další závazky a pravidla související s péčí o dokumenty přebírané od pražských státních soudů. AMP zrušen nebyl, ani nemusel odevzdat své spisy jinému ústavu, a lze jen doufat, že tomu tak bude v zájmu věci samé i nadále.⁵⁰

⁴⁹ AMP, fond Okresní soud Karlín, 1850–1928, sp. zn. Praes. 216/22/1900.

⁵⁰ Za konzultace poskytnuté při psaní tohoto textu děkuji kolegům z oddělení fondů státních orgánů AMP: Janu Rybovi, Petru Kreuzovi, Vojtěchu Šustkovi a Radku Slunečkovi. Zvláště pak děkuji kolegyni Janě Konvičné, bez jejíhož podnětu by tento příspěvek možná vůbec nevznikl.

SFRAGISTICKÉ KOLOKVIUM

ŘÍJNOVÉ SETKÁNÍ SFRAGISTIKŮ V OLOMOUCI

JITKA KŘEČKOVÁ – HANA SEICHTEROVÁ – KATEŘINA ZENKLOVÁ

Zemský archiv v Opavě a Národní archiv ve spolupráci s Mezinárodním centrem pro archivní výzkum (International Centre for Archival Research – ICARUS) uspořádaly ve čtvrtek 13. října 2016 mezinárodní workshop s názvem *Zpřístupňování sfragistického materiálu badatelské veřejnosti – digitalizace, katalogizace, edice pečeti*. Setkání, které se konalo v budově pobočky Zemského archivu Opava v Olomouci, bylo koncipováno jako pracovní s důrazem na diskuzi, které uzavíraly jednotlivé bloky. Úvodní slovo bylo v režii hlavních pořadatelů, a to Jitky Křečkové z Národního archivu a Karla Müllera ze Zemského archivu v Opavě. Oba se shodli na významu zpřístupňování pečeti pro širokou veřejnost, zároveň zdůraznili potřebu tento problém z hlediska sfragistiky lépe propracovat a v rámci meziarchivní spolupráce sjednotit. První blok otevřely kolegyně z Národního archivu Jitka Křečková a Kateřina Zenklová příspěvkem *Zpřístupňování pečeti Archivu České koruny – digitalizace a zpracování databáze*. Poodhalily svou práci na zpracovávání databáze pečeti v systému BACH a způsob digitalizace pečeti jednoho z nejvýznamnějších listinných fondů svého druhu v Evropě. Na příspěvek navázal Daniel Jeller, pracovník spolku ICARUS, který shrnul dosavadní spolupráci na mezinárodním virtuálním archivu Monasterium a pohovořil o problematice zpřístupnění metadat a fotografií pečeti Archivu České koruny. Výsledkem spolupráce pracovníků Národního archivu s týmem spolku ICARUS bude propojení databáze pečeti s již zpřístupněnými listinami na webové stránce virtuálního archivu. S tímto online archivem má mnoho archivářů i badatelů bohaté zkušenosti, a to, že by do budoucna mohly být v Monasteriu akcentovány i pečeti, ocenili všichni účastníci. Náhled do nejnovějších technologií prezentoval na závěr prvního bloku Stephan Makowski, pracovník Centre for eHumanities Univerzity v Kolíně nad Rýnem. Digitalizace pečeti pomocí fotografické metody *Reflectance Transformation Imaging (RTI)* se zdá být neúčinnější. Díky technickému provedení dokáže digitálně zobrazit a poodhalit i ne příliš zřetelné detaily. Právě RTI se týkala většina navazující diskuze.

Druhý dopolední blok zahájila Klára Woitschová, kurátorka starých sbírek Archivu Národního muzea. Ve svém příspěvku s názvem *Sfragistické bohatství Archivu Národního muzea od povodní k digitalizaci* popsala práci na digitalizaci pečeti i všechna úskalí, se kterými se potýkala. Zároveň zdůraznila dobrou spolupráci se studenty i dobrovolníky a ukázala, jak vypadá interní databáze pro potřeby pracovníků a její zpřístupnění badatelům. Miroslav Glejtek, člen Katedry historie na FF UKF v Nitře, vystoupil s příspěvkem *Dobové popisy středověkých pečatí a ich využitelnost při tvorbě sfragistických edicí*, v němž se zabýval pečeti jakožto historickým fenoménem a významnou součástí středověké společnosti, a to z několika aspektů. Poukázal na to, že dosud nebylo badateli věnováno příliš pozornosti dobovým popisům pečeti, proto ve svém příspěvku představil několik základních typů popisů pečeti, které můžeme najít v písemných pramenech Uherského království. První skupina se sestává z popisů pečeti v koroboračních a konfirmačních formulích v listinách. Druhou skupinu tvoří popisy pečeti v právních pramenech, např. v králov-

ských privilegiích, statutech náboženských organizací, královských nařízeních, směrnících apod. Tyto popisy jsou významné zejména v případech, kdy originály pečeti nebyly dochovány, a proto musely být rekonstruovány na základě písemných pramenů. Cílem příspěvku bylo představení těchto písemných pramenů jako zajímavého prvku ve vývoji moderních edicí pečeti.

Další řečník Marcin Hlebionek z Institutu historie a archivistiky Univerzity v Toruni se ve svém příspěvku *Pieczenie przy dokumentach Związku Pruskiego. Problemy edytorskie* zaměřil na obtíže editora při zpracovávání pečeti z konkrétního fondu. Tento blok uzavřela bouřlivá diskuse, protože snad každý z účastníků se již potýkal s obtížemi při zpracovávání databází pečeti či procesem digitalizace.

Na editorské problémy navázal v dalším bloku Piotr Pokora z Institutu historie Univerzity v Poznani referátem s názvem *Uwagi i refleksje na marginesie prac nad edycją typariuszy z Archiwum Państwowego w Poznaniu*, který představil tištěný katalog typářů z Archivu Państwowego w Poznani. Piotr Pokora přiblížil proces vzniku katalogu, způsob rozřazení typářů a informací, které byly k jejich popisům využity. Působivá je vizuální stránka knihy a barevné rozdělení jednotlivých sekcí zpřehledňuje práci s katalogem. Co nám pečete vypovídají o svých majitelích shrnul Jiří L. Bílý z Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v příspěvku *Novomoravští rodové – k edičnímu zpřístupnění jednoho olomouckého sfragistického pramene*. Listina zpečetěná olomouckými protestanty se stala základem pro vytvoření životopisů jednotlivých měšťanů. Do terminologické problematiky nás v příspěvku *Korpus českých pečeti do nástupu Jana Lucemburského a aktuální fenomény evropské sfragistiky* uvedl Karel Maráz. Potřeba jednotné sfragistické typologie, která by reagovala na nové poznatky, je stále aktuální. Karel Maráz shrnul dosavadní třídění pečeti hlavně z pera starších německých badatelů a ukázal limity této typologie. Diskuse, která po tomto bloku následovala, se nesla spíše v terminologickém a typologickém duchu.

Závěrečný čtvrtý blok zahájil představením mezinárodního sfragistického slovníku Ladislav Vrteř z Odboru archivů a registratur MV SR. Tento mezinárodní projekt rozšiřuje původní Vocabulaire international de la sigillographie, vydaný v Římě roku 1990, o terminologii s výkladem jednotlivých sfragistických pojmů v dalších čtyřech jazycích – v češtině, slovenštině, polštině a maďarštině. Dosud nejrozsáhlejší analytický výzkum v oblasti novověkých církevních pečeti provedla Martina Bolom-Kotari z Katedry pomocných věd historických a archivnictví Univerzity v Hradci Králové. Ve svém příspěvku nazvaném *Terminologické a metodologické problémy výzkumu novověkých pečeti* nastínila metodologická úskalí, se kterými se během svého výzkumu potýkala. Na závěr bloku byla Karlem Müllerem, Hanou Seichterovou a Janem Štěpánem ze Zemského archivu v Opavě představena podoba budoucího katalogu pečeti Archivu města Olomouce. Jejich příspěvek otevřel diskusi o současných možnostech zpřístupňování pečeti badatelům. Diskutující se zabývali otázkou, zda se spoléhat jen na digitální databáze nebo zda je v tomto „digitálním věku“ ještě přínosné vydávat tištěné katalogy.

Mezinárodní workshop v Olomouci proběhl v rámci naplánovaného programu probíhajícího projektu EU – Community as Opportunity (CO:OP), kterého se Národní archiv účastní jako jeden ze 17 hlavních partnerů a v jehož rámci probíhá také zmíněná digitalizace a zpřístupňování pečeti Archivu České koruny. Přednášky i následné diskuse, kterých se zúčastnili nejen řečníci, ale i publikum tvořené archiváři a dalšími odborníky z oblasti sfragistiky, byly pro všechny velkým přínosem. K úspěchu setkání také velmi přispěla milá atmosféra, kterou vytvořili kolegové olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě. Za to jim patří naše velké poděkování.

Die publizierten Vorlesungen wurden auf internationalem Workshop unter dem Namen „Making Sigillographic Material Accessible to Researchers – Digitising, Catalogues, Editions of seals“ vorgetragen, der am 13. Oktober 2016 vom Landesarchiv Troppau und Nationalarchiv in Zusammenarbeit mit International Centre for Archival Research – ICARUS veranstaltet wurde. Die Tagung, die sich im Gebäude der Zweigstelle des Landesarchivs Troppau in Olmütz stattgefunden hat, wurde in einzelnen Teilen konzipiert. Der erste Konferenzteil wurde der Zugänglichmachung von Siegeln des Böhmisches Kronarchivs von Mitarbeitern des Nationalarchivs in Zusammenarbeit mit ICARUS Verein und Vernetzung der Databasis mit schon zugänglich gemachten Urkunden auf Web-Seite des virtuellen Archivs Monasterium gewidmet. Weiter wurden die neuesten Möglichkeit der Siegeldigitalisierung mit Hilfe fotografischer Methode Reflectance Transformation Imaging (RTI) präsentiert. In zweitem Teil wurde der Beitrag zur Problematik der Siegeldigitalisierung und der Bildung einer internen Siegeldatabasis im Archiv des Nationalmuseums in Prag. Weitere Referate haben sich mit Grundtypen der Zeitbeschreibungen von Siegeln in schriftlichen Quellen Königreichs Ungarn und mit Problemen der Editoren mit Beschreibung von Siegeln aus konkretem Bestand. Dritter Teil der Konferenz wurde der Problematik der Editionsarbeit mit damit zusammenhängendem Bedarf einheitlicher sphragistischen Typologie, die auf neue Erkenntnisse reagieren konnte. Im Schlussteil wurde der Internationale Lexikon für Sphragistik vorgestellt, der ursprünglichen Vocabulaire international de la sigillographie erweitert, und zwar um Terminologie mit Erklärung einzelner Termine in weiteren vier Sprachen. Weiter wurden die methodologische Probleme der Forschung der kirchlichen Siegel aus der Neuzeit geschildert und zum Schluss wurde die neue Form künftiges Siegelkatalogs des Archivs der Stadt Olmütz vorgestellt. Der internationale Workshop wurde im Rahmen des geplanten Programmes EU-Projektes Community as Opportunity (CO:OP) realisiert, in dem sich Nationalarchiv als einer der 17 Hauptpartner beteiligt. Im Rahmen dieses Projektes wurde auch die Digitalisierung und Zugänglichmachung von Siegeln des Böhmisches Kronarchivs realisiert. Die beteiligten Fachleute haben auf grosser Bedeutung der Zugänglichmachung von Siegeln für breite Öffentlichkeit einverstanden, sowie haben sie auch Bedarf der besseren Bearbeitung von sphragistischer Terminologie betont.

ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ PEČETÍ ARCHIVU ČESKÉ KORUNY – DIGITALIZACE A ZPRACOVÁNÍ DATABÁZE

JITKA KŘEČKOVÁ – KATEŘINA ZENKLOVÁ

Národní archiv je jedním ze zakládajících členů mezinárodního centra pro archivní výzkum ICARUS (International Centre for Archival Research), zaměřeného na digitalizaci a zpřístupňování archivních fondů evropských archivů badatelské i laické veřejnosti.¹ Základními cíli a aktivitami spolku ICARUS je především podpora mezinárodní spolupráce a výměna informací, iniciování a podpora národních i mezinárodních projektů na poli elektronického zpřístupňování archiválií, vývoj mezinárodně uznávaných standardů a strategií pro digitální zpracovávání a zpřístupňování archivních fondů, zajištění potřebné infrastruktury, problematika ukládání dat, koordinace výměnných programů expertů, vývoj odborných internetových portálů nebo navazování kontaktů s potenciálními novými partnery. Jedním z hlavních projektů spolku ICARUS je projekt Monasterium, virtuální online archiv středověkých a raně novověkých listin střední Evropy, který v současné době zpřístupňuje přibližně 500 000 listin z více než 60 institucí z 10 evropských zemí.² V České republice bylo zdigitalizováno více než 43 000 listin z 11 státních a církevních archivů. Národní archiv se zúčastnil již několika projektů Evropské unie zaštiťovaných centrem ICARUS, díky kterým je možné český portál v Monasteriu nadále rozvíjet. Posledním z nich je od konce roku 2014 probíhající čtyřletý projekt EU Community as Opportunity (CO:OP), v němž je Národní archiv jedním ze 17 hlavních partnerů.³ Jedním z úkolů, který Národní archiv v tomto projektu plní, je digitalizace a zpracování pečeti Archivu České koruny.

Archivní fond Archiv České koruny je složitým listinným celkem mezinárodního charakteru a patří mezi nejvýznamnější listinné archivy svého druhu v Evropě. Je tvořen 2822 dokumenty, převážně listinami, z let 1158–1935, určenými představitelům státní moci, českému králi a později i českým stavům, které právně zajišťují a dokládají privilegia a suverenitu českého státu, rozsah jeho území včetně zahraničních lén a připojených zemí, zahraniční politiku českých panovníků i politický vývoj uvnitř státu.

Vznik tohoto archivního fondu sahá k počátkům českého státu. V období vlády rodu Přemyslovců tvořil součást panovnického pokladu a spolu s ním byl uchováván na Pražském hradě. K zásadním změnám v pojetí a organizaci archivu došlo za Karla IV., kdy se

¹ K počátkům vzniku mezinárodní spolupráce např. rozhovor s Thomasem Aignerem: Halla, Karel – Augustin, Milan: Dr. Thomas Aigner, ředitel Diecézního archivu v St. Pöltenu a prezident Mezinárodního centra pro archivní výzkum ICARUS, rozhovor. *Západočeské archivy* 2011, SOA Plzeň 2011, s. 57–61. Dále např. Křečková, Jitka: Spolek ICARUS jako mezinárodní centrum pro archivní výzkum a projekt Monasterium. *Zpravodaj Po-bočky ČIS NA* 51, 2009, s. 58–62; Křečková, J.: Vznik mezinárodního spolku ICARUS a pokračování digitalizace listin v rámci projektu Monasterium. *Archivní časopis* 60, 2010, s. 249–251.

² Viz <http://icar-us.eu/en/cooperation/online-portals/monasterium-net/> [20. 2. 2017]. Na této webové stránce lze najít také základní studie týkající se virtuálního archivu Monasterium.

³ <http://coop-project.eu> [20. 2. 2017].

stal archivem zemí České koruny, které zahrnovaly všechna území tehdejšího českého státu. Odtud také pochází název archivu. Spolu s korunou byl uložen ve Svatováclavské kapli v katedrále sv. Víta v blízkosti hrobu sv. Václava, patrona české země. Založení archivu České koruny Karlem IV. je doloženo formulářem listiny ve formulářové sbírce „Summa cancellariae“, který obsahuje též jmenování prvního archiváře s pravidelným platem a povinností třídit a zapisovat listiny stávající i budoucí.⁴ Patrně nejlepší obraz vnitřního uspořádání Archivu České koruny ve druhé polovině 14. století podává tzv. roudnický kopiář.⁵ Písemnosti v něm byly roztrženy podle vydavatelů na listiny králů římských, francouzských, anglických, jeruzalémských a sicilských, uherských a polských; listiny kurfiřtů duchovních (arcibiskupů mohučských, kolínských a trevírských) a světských (falckrabat rýnských, vévodů saských a markrabat braniborských); listiny vévodů bavorských a rakouských, markrabat míšeňských a lantkrabat durynských, markrabat moravských; dále na listiny knížat slezských, řazené podle jednotlivých knížectví; listiny biskupů a opatů, říšských hrabat, pánů a rytířů, listiny pánů českých, říšských měst a měst českých. Závěr tvořily kvitance a lenní reverzy. Kopiář zachycuje opisy více než 400 listin. Skutečnost, že český státní archiv byl pevně organizován až v době vlády Karla IV., nemůžeme považovat za náhodu. K reformě vedl panovníka neutěšený stav české královské kanceláře a značný počet listin, které byly písemným potvrzením uskutečněných prodejů, koupí a zástav nebo diplomatických jednání. Ty byly ukládány v korunním archivu, který se tak stále více stával archivem českého státu. Karel IV., inspirovaný francouzským „trésor des chartres“, znal cenu listiny i její význam pro podporu svých politických snah a pokusil se proto zabezpečit korunní archiv tak, aby byl v budoucnosti ušetřen větších ztrát.⁶

Po vypuknutí husitských válek odvezl král Zikmund archiv do Vídně, v letech 1436 až 1619 byl spolu s korunovačními klenoty uložen v kapli sv. Kříže na hradě Karlštejně. Archiv České koruny byl v té době archivem krále i českých stavů, především šlechty. Po porážce stavovského povstání v roce 1620 jeho význam poklesl. Centralizace státní správy v době vlády Marie Terezie a na ni navazující vytvoření společného centrálního archivu všech dědičných habsburských zemí měly za následek nejrozsáhlejší extradici v dějinách korunního archivu, kdy došlo k roztržení jedinečného celku na dvě početné i obsahem nestejně části – větší a z hlediska státoprávního cennější vídeňskou a menší pražskou. V letech 1750 a 1774 byla jeho závažnější část odvezena do Vídně, odkud se vrátila až v roce 1920 na základě archivní rozluky s Rakouskem. Pražská část, uložená v letech 1619 až 1884 opět na Pražském hradě, byla posléze předána do Archivu země České. Za nacistické okupace došlo k jejímu částečnému rozchvácení, odvezené listiny se však po roce 1945 vrátily zpět. Dnes je Archiv České koruny uložen v 1. oddělení Národního archivu.

Vzhledem k pohnutým osudům nebyly pergamenové listiny Archivu České koruny v padesátých letech 20. století v nejlepším stavu. Proto byla v květnu 1955 z důvodu napadení plísňemi velká část listin dezinfikována. K dezinfekci byla však bohužel použita neznámá a neověřená metoda převzatá ze Sovětského svazu. Listiny byly krátce namáčeny do roztoku dezinfekčního přípravku, vytírány štětcem a sušeny na vzduchu. V krátké době po dezinfekčním zásahu se projevil negativní účinky použitých chemikálií na pergamen. Růžově

⁴ Tadra, Ferdinand: *Summa cancellariae* (Cancellaria Caroli IV.). Formulář královské kanceláře české XIV. století. Praha 1895, s. 81. Viz také Matušíková, Lenka: Menší kopiář Archivu Koruny české. Sborník archivních prací 41, 1991, s. 368.

⁵ Jeho opis z 15. století se zachoval v rukopise roudnické Iobkovické knihovny. Viz Matušíková, L.: Listiny Karla IV. v Archivu České koruny. *Paginae historiae*, Státní ústřední archiv v Praze 1992, s. 23–44.

⁶ Pazdzerová, Alena – Křečková, Jitka: Der prächtigste tschechische Archivbestand – Das Archiv der Böhmischen Krone (Archivum Coronae Bohemiae), seine Urkunden und Siegel aus überregionaler Perspektive, přednáška na konferenci *En route to a shared Identity*, Univerzita ve Vídni 2014, <http://dighist.hypotheses.org/313>, aktualizováno 23. 3. 2016 [20. 2. 2017].

a hnědě zabarvené listiny byly nevzhledné a navíc byly ohroženy degradací vlivem zbytkových chemikálií v pergamentu. Až v osmdesátých letech 20. století se podařilo úspěšně tento problém úspěšně vyřešit a mohla být zahájena etapa rekonzervace dezinfikovaných listin. Zbytky chemických sloučenin byly odstraněny a pergamenové listiny byly stabilizovány. Zbarvení pergamentů je stále viditelné, avšak s navrácením listin do původního stavu se nepočítá, protože není možné riskovat další poškození během odbarvovacího procesu.⁷

V souvislosti se záchranou Archivu České koruny bylo rozhodnuto o uložení konzervovaných listin v tzv. Buijtenenově systému, dovezenému v roce 1985 ze Spolkové republiky Německo, který spočívá v jejich zavěšení na ramínkách ve speciálních melinexových foliích. Pro umístění listin byl v roce 1986 rekonstruován trezor Archivu České koruny v budově na třídě Milady Horákové v Praze 6. V letech 1988–1990 pak došlo v témže objektu k vybudování nového, rozsáhlého, technicky podstatně dokonalejšího trezoru, který od roku 1991 slouží jako trvalá schrána korunního archivu.⁸ Většina listin Archivu České koruny byla pro svůj význam vyhlášena v roce 1988 národní kulturní památkou.⁹

Díky uvedenému způsobu uložení listin je možná pravidelná kontrola jejich fyzického stavu, ukládací systém však v žádném případě neumožňuje badatelské studium originálů. Proto bylo v osmdesátých letech 20. století rozhodnuto o zpracování faksimilové edice Archivu České koruny, zahrnující alespoň listiny do roku 1526.¹⁰ Listiny byly zpřístupněny formou světlotiskových kopií, k nimž zároveň vznikala textová část obsahující registry a další údaje k listinám a pečetím. Zatímco faksimilová část edice je dovedena k roku 1526, textové díly obsahují zatím jen registry listin do roku 1419.¹¹ Dokončení textových částí edice, na kterém se pracuje, má svůj význam, protože jejich obsah překračuje rámec dosavadního zpracování fondu.

Díky rostoucím technickým možnostem a především díky spolupráci s projektem Monasterium mohlo v roce 2006 dojít k digitalizaci 2525 listin Archivu České koruny z let 1158–1935 a jejich zpřístupnění na webové stránce evropského virtuálního archivu www.monasterium.net. Virtuální archiv Monasterium byl však od počátku zaměřený pouze na možnosti diplomatického a paleografického studia; pro další vědecké disciplíny, tj. především pro sfragistiku, heraldiku a dějiny umění, je využitelný jen orientačně. Podobně jako pro faksimilovou edici, i pro účely Monasteria byly zhotovovány pouze celkové záběry listin z přední a zadní strany, nikoliv detailní obrázky pečeti, k nimž jsou uváděny pouze technické údaje. Pro metadata ke skenům listin na Monasteriu byly využity dosavadní textové části faksimilové edice, které byly naskenovány pomocí optického rozpoznávání znaků (OCR). U listin, které do edice zahrnuty nejsou, jsou jako metadata zatím použity stručné registry z původního inventáře k fondu.¹²

Odborníci v České republice měli dosud částečně k dispozici údaje z celostátního soupisu pečetí, pečetidel a sbírkových odlišků, který probíhá od roku 1997 pod gescí Odboru archivnictví a spisové služby MV ČR. V roce 2009 byl z původní databáze v prostředí FoxPro verze 2.5 operačního systému DOS vytvořen nový program kompatibilní se stále se vyvíjejícím operačním systémem Windows. Novou databázi vytvořila česká firma Bach

⁷ Podle informací Ing. Hany Paulusové z oddělení péče o fyzický stav archiválií NA.

⁸ Pazderová, Alena: Budova I. oddělení Státního ústředního archivu, In: Státní ústřední archiv v Praze a jeho sídla. Praha 2001, s. 17–21.

⁹ Status národní kulturní památky má 2525 listin. Viz Inventární soupis archiválií fondu AČK vyhlášených za národní kulturní památku z roku 1988.

¹⁰ Archivum Coronae regni Bohemiae. Editio diplomatum phototypica – Archiv České koruny. Edice faksimilií, I–V/1, 2. Praha 1982–2007. Tyto díly obsahují listiny do roku 1419.

¹¹ K posledním dílům edice listin do roku 1526 (VI/1, 2 a VII/1, 2) je vytištěna pouze faksimilová část. Textová část dílu VI/1, 2 bude odevzdána do tisku koncem roku 2017, textová část dílu VII/1, 2 se v současné době připravuje.

¹² Haas, A.: Archiv České koruny 1158–1935. Praha 1961, Inventář.

systems s.r.o., která má bohaté zkušenosti s uživatelskými programy určenými pro české a slovenské archivnictví.¹³ I přesto, že byly vytvořeny lepší technické podmínky, je databáze stále nedokončená a v současné době není přístupná badatelům. V rámci celostátního soupisu pečeti navíc probíhalo a v některých archívech stále probíhá pouhé plnění databáze a nikoliv souběžná digitalizace popisovaných pečeti. Pro badatele má tedy pouze informativní charakter. Nahlédnout do ní mohou jen v příslušných zpracovatelských archívech, které mají k dispozici CD-ROM zachycující stav posledního zpracování k roku 2011.¹⁴ Proto se dnes některé archívy začínají vydávat vlastní cestou a zpřístupňují fotografie pečeti na svých webových stránkách, a to s využitím zpracovaných metadat původního celostátního soupisu. Podobně i Národní archiv začal uvažovat o digitalizaci pečeti a využití údajů, které dosud ze svých fondů do databáze zpracoval a dále zpracovává, pro projekt Monasterium.

Vzhledem k významu fondu Archiv České koruny a snaze o jeho úplné zpřístupnění badatelské veřejnosti bylo v první fázi rozhodnuto o digitalizaci a zpracování jeho pečeti. Fond obsahuje velmi různorodý sfragistický materiál, využitelný pro badatele z celé Evropy. Ve fondu jsou zastoupeny pečeti českých a dalších evropských panovníků, říšských kurfiřtů, příslušníků především německé, rakouské, uherské, slezské a české šlechty, středoevropských měst včetně říšských a církevních hodnostářů a institucí, kteří své pečeti přivěsili buď jako vydavatelé nebo svědci.

Digitalizace a průběžné plnění databáze pečeti začala v roce 2015 a podílí se na ní tým archivářů 1. oddělení Národního archivu, konzervátorka z 10. oddělení a externí fotograf. Úzce spolupracujeme s kolegou Danielem Jellerem ze spolku ICARUS, který pracuje na propojení získaných metadat a fotografií pečeti s již zpřístupněnými listinami Archivu České koruny na Monasteriu. Opomenout samozřejmě nemůžeme ani spolupráci s 5. oddělením NA na ukládání fotografií a metadat.

Velkou výhodou zpřístupnění pečeti v rámci Monasteria je možnost interaktivní spolupráce všech zainteresovaných badatelů na vylepšování popisů pečeti, tj. oprav případných chyb, řešení terminologických problémů či nedostatků apod., protože v rámci virtuálního archivu existuje editorský systém MOM-CA, který umožňuje vkládání údajů online; tato činnost samozřejmě podléhá schválení administrátora.

Pořizování fotografií pečeti je realizováno fotoaparátom Canon s rozlišením 18,7 MB (cca 5184x3456 obrazových bodů), rozlišení je 350 DPI. Archivace probíhá ve formátu TIFF/24 b. Uvažovalo se i o nových trojrozměrných 3D technologiích, ale po provedeném průzkumu jsme zatím došli k názoru, že tyto digitální technologie nejsou zatím na takové úrovni, aby vyhověly našim požadavkům na kvalitu obrazu. Velmi zajímavou fotografickou metodou pro digitalizaci trojrozměrných předmětů se však zdá být metoda RTI (Reflectance transformation imaging), která dokáže zobrazit i špatně viditelné detaily.

Výsledkem práce všech zúčastněných odborníků bude zpřístupnění Archivu České koruny za pomoci moderních technologií a mezinárodních standardů. Do budoucna bychom chtěli pokračovat v našich sfragistických aktivitách a zpřístupňovat i další významné fondy obsahující pečeti, zvláště když k nim již máme zpracovaná metadata v rámci letité spolupráce na celostátním soupisu pečeti.

¹³ Růžek, Vladimír: Pečetě. Diferenční příručka pro přechod z programu Pečetě (AS MV ČR) do programu Pečetě (Bach systems, s.r.o.). Ministerstvo vnitra České republiky, Odbor archivní správy a spisové služby, Praha 2011.

¹⁴ Katalog pečeti, pečetidel a sbírkových odlišků z archívů České republiky. Stav zpracování k 23. 5. 2011, 3. edice, Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR.

PAST AND FUTURE. SEALS OF THE ARCHIVE OF THE BOHEMIAN CROWN AND THEIR REPRESENTATION IN MONASTERIUM.NET

DANIEL JELLER

Introduction

This paper tries to give an insight into the representation of seals in the charter database Monasterium¹ in general and the seals of the *Archiv České koruny* (= Archive of the Bohemian Crown, short AČK)² therein in particular. It summarizes the general approach to presenting seal imagery alongside meta-data in the portal as well as the current state of the AČKs' seals and changes to this specific collection within Monasterium in the near future.

Seals in Monasterium

Founded 2002 as an Austrian regional project, Monasterium, with its currently over 600.000 datasets, has become one of the biggest online resources for medieval and early modern charters. These historical documents cover an important part of European history and are provided by over 130 archives in 14 European countries. Depending on the data provided by the owner archives, charters in Monasterium are represented online both with one or more digital images as well as searchable meta-data for their contents and context. This data can not only be browsed and searched but also edited and improved by the Monasterium-community using its online visual XML-editor *editMOM*. The digital images created for Monasterium are focussed on accurately portraying all visible aspects of the charters, mainly its text area, its back side where archival remarks might be located as well as any attached seals. These images are usually either provided by the archives themselves or made on behalf of the Monasterium project in situ with specialized equipment. The main challenge during the digitisation is to find a balance between staying true to the original documents but keeping the digitisation costs per image in check by not spending too much time with each individual image. This implies that if possible, only one picture of each side of the charter is taken. Any seals are therefore usually part of the same image as the main charter body.³

¹ <http://monasterium.net> [21. 2. 2017].

² <http://monasterium.net/mom/CZ-NA/AČK/fond> [21. 2. 2017].

³ See figure 1.

Figure 1: Two images portraying a charter and its disconnected seal from the front and the back. Source: Monasterium; HStAM-Urk37-124

Figure 2: Different seal materials in comparison. Source: Monasterium; NA-AČK-2

Figure 3: Digitisation with Monasterium-Equipment. Source: Photo of the author

The resulting image quality is heavily dependent on the material, colour and structure of the seal.⁴

Darker materials (green, dark brown) have less contrast than lighter ones (red, amber). This effect can be somewhat lessened by using lighting able to give existing features more contrast. Images directly made by Monasterium are therefore usually created by using a specialized overhead book scanner with lights positioned on the left and right of the object to be digitised.⁵ This way the overall structure of both the charter and any seal is captured with more contrast than with frontal lighting.

The images are accompanied by a wide range of information in the charter database, depending on the particular charter. This information, the so called *meta-data*, is stored encoded in *CEI*, an XML-dialect specifically created to describe charters.⁶ This way

⁴ See figure 2.

⁵ See figure 3.

⁶ <https://www.cei.lmu.de/index.php> [21. 2. 2017].

information about a charters' issuer, issuing date, signature, its content and much more can be made accessible and searchable for Monasterium's users. This also includes information about any seals. Its material, owner, measurement, etc. can be therefore be described. For a short example of an encoded charter see listing 1.⁷

Listing 1: Basic charter data encoded in CEI-XML

```
1  <cei:text type="charter">
2    <cei:front/>
3    <cei:body>
4      <cei:idno id="8">8</cei:idno>
5      <cei:chDesc>
6        <cei:abstract>Wenceslaus I donates to a monastery.</cei:abstract>
7        <cei:issued>
8          <cei:dateRange to="12421231" from="12420101">1242</cei:dateRange>
9        </cei:issued>
10       <cei:witnessOrig>
11         <cei:traditioForm>Original</cei:traditioForm>
12         <cei:archIdentifier>
13           <cei:arch>National Archive Prague</cei:arch>
14         </cei:archIdentifier>
15         <cei:physicalDesc>
16           <cei:material>Parchment</cei:material>
17           <cei:condition>Damaged</cei:condition>
18           <cei:dimensions>24 x 14,5 2,5 cm</cei:dimensions>
19         </cei:physicalDesc>
20         <cei:auth>
21           <cei:sealDesc>
22             <cei:seal>
23               <cei:sigillant>Wenceslaus I</cei:sigillant>
24               <cei:sealDimensions>74mm</cei:sealDimensions>
25             </cei:seal>
26           </cei:sealDesc>
27         </cei:auth>
28       </cei:witnessOrig>
29       <cei:lang_MOM>Latin</cei:lang_MOM>
30     </cei:chDesc>
31   </cei:body>
32 </cei:back/>
33 </cei:text>
```

The Archiv České koruny and its seals

One of the first Czech archival holdings to be included in Monasterium is the Archiv České koruny, the archive of the Bohemian Crown. It has been digitized between 2007 and 2008.⁸ Its 2525 charters document the history of the Bohemian Crown from the 12th all the way up to the 20th century⁹ and are „probably the [sic] one of the most precious archives holdings in the Czech Republic“.¹⁰ Due to their status as czech cultural heritage access to these documents is highly restricted,¹¹ making the publication via Monasterium very beneficial for researchers and the general public.

⁷ Seal data on lines 21–26.

⁸ Křečková, Jitka: Charters of the National Archives in Prague on Monasterium.net. In: Aigner, Thomas et. al. (edd.): Archives on the Web. St. Pölten 2011, pp. 147–153, here p. 149.

⁹ Ibidem, p. 149.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

The charters of the AČK are represented in Monasterium as described in section 2 of this text. The meta-data was provided by the National Archives and the images were created by Monasterium staff in situ using a specialized scanner.¹²

The main difference to other fonds both inside and outside of the collections of the National Archives consists in the special way the charters are stored: they are smoothed out by a restorer and mounted hanging on racks in a climate-controlled room wrapped in protective plastic film.^{13,14} To avoid traction, some seals are additionally packaged in a clear plastic shell of matching size.¹⁵ Due to the preservation guidelines of the National Archives charters were at the time of digitisation only allowed to be removed from the protective casing if absolutely necessary.

This means that in Monasterium, the quality of the seals' depiction is very much dependent on whether or not the charter was allowed to be taken outside of its casing and whether or not the seal was additionally protected. The effect of this can be observed comparing figures 2, 4 and 5. While in theory the casing is transparent, in practice the dual layers of plastic can cause the seal to appear blurry. Figure 5 shows that in some cases the image quality is not as good as it could be when only taking the condition of the seal itself into account. The meta-data currently available for the seals of the AČK matches those of comparable archival collections. It mainly describes the seal in a general way without making use of the advanced elements of the CEI-XML dialect used to describe charters in Monasterium. The following three examples illustrate the general range of currently available data:

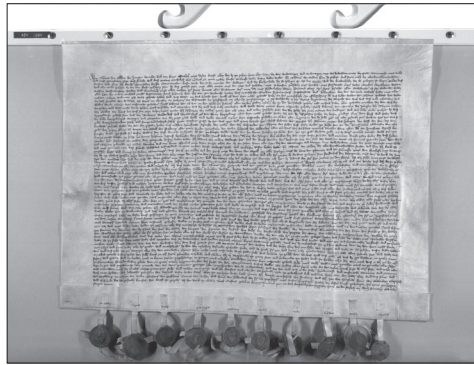

Figure 4: A charter protected by plastic film. Source: Monasterium; NA-AČK-1084

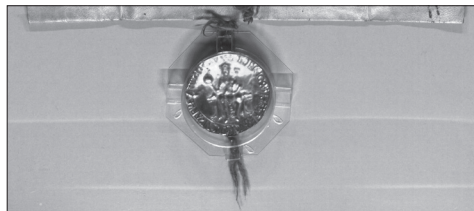

Figure 5: A seal from in a protective casing. Source: Monasterium; NA-AČK-3

¹² See figure 3.

¹³ See figure 4.

¹⁴ Křečková, J.: Chartres, p. 149.

¹⁵ See figure 5.

1. <cei:sealDesc>bullae aureae Friderici II., regis Siciliae, 56 mm fere illaesa in filis sericis pallide rubri coloris appendet.</cei:sealDesc>¹⁶
2. <cei:sealDesc>sigillum Friderici marchionis 37 mm in filis sericis flavi et rubri coloris appendet.</cei:sealDesc>¹⁷
3. <cei:sealDesc>1 řěšpivená čtpee</cei:sealDesc>¹⁸
- 4.

The data suffices to give users a way to search for specific seals but only in a very basic way. Using the full range of available CEI-XML Elements would enable visitors not only to use the full text search but to specifically look for seals that are made of a certain material, of a specific colour or are associated with a specific person.

Planned developments

Soon after finishing the digitisations for Monasterium, the National Archive was faced with „quite many researchers’ inquiries concerning the seals”.¹⁹ While participating in projects to physically reproduce the seals for the interested public, the archive started planning²⁰ a new digitisation project. New high quality photos of only the seals taken outside of their protective wrapping were to be taken by a photographer.²¹ Currently the digitisation is under way. For an example of the achieved image quality see figure 6 as compared to figure 5. There are much more details visible and the whole blur caused by the plastic casing is gone.

The new images are complemented by a new database with in-depth meta-data of the seals. Having already reached more than 2530 database records in October 2016 the project is planned to go on for another two years.²²

After the planned end of the project in 2018 the new meta-data and images will be incorporated into the already existing charter data on Monasterium. This way, the current database can be enhanced further and users of the charters get access to high quality seal descriptions and images.

Figure 6: NA-AČK-3, newly digitized. Source: National Archive; NA-AČK-3

¹⁶ NA, Archiv České koruny (AČK), inv. č. 3, monasterium.net, 1212, url: <http://monasterium.net/mom/CZ-NA/ACK/3/charter> [31. 1. 2017].

¹⁷ NA, AČK, inv. č. 30, monasterium.net, 1289, url: <http://monasterium.net/mom/CZ-NA/ACK/30/charter> [31. 1. 2017].

¹⁸ NA, AČK, inv. č. 1500, monasterium.net, 1423, url: <http://monasterium.net/mom/CZ-NA/ACK/1500/charter> [31. 1. 2017].

¹⁹ Křečková: Charters of the National Archives in Prague on Monasterium.net (see n. 8), p. 152.

²⁰ Ibid., p. 152.

²¹ J. Křečková (personal communication, 10/11/2016).

²² J. Křečková (personal communication, 10/11/2016).

DIGITALISIERUNG VON SIEGELN MITTELS REFLECTANCE TRANSFORMATION IMAGING (RTI)

FRANZ FISCHER – STEPHAN MAKOWSKI

Einleitung

Seit nunmehr etwa zwanzig Jahren wird die Digitalisierung von Archivgut und historischen Bibliotheksbeständen betrieben. Um die Jahrtausendwende setzte die Online-Konversion von archivalischen Findmitteln und Katalogen ein, sodass langsam erste Bestände der Archive online einsehbar wurden. Eine aktive Förderung von Digitalisierungsprojekten erfolgte insbesondere durch die Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), indem finanzielle Mittel für die Retrokonversion bereitgestellt wurden. Die Erzbischöflichen Diözesan- und Dombibliothek Köln (DDB) zählt hier zu den Pionieren weltweit. In Kooperation mit der Universität zu Köln ließ sie ihre mittelalterlichen Handschriftenbestände komplett digitalisieren und als „Digitale Bibliothek“ der Öffentlichkeit zugänglich machen.¹

Verglichen mit der bibliothekarischen Digitalisierung startete die archivische Digitalisierung mit einer gewissen Verzögerung. Bis heute sind Richtlinien und Standards für die Digitalisierung von Archivalien in Bezug auf viele technische Details vage oder unzureichend. Dies führte zu einer Vielfalt von Digitalisierungspraktiken mit jeweils unterschiedliche Ausrichtungen und Bewertungen maßgeblicher Faktoren wie Kosteneffizienz, Bildqualität, Beschreibungsumfang, Zweck und Nutzungsperspektiven.

In Deutschland wurde für alle von der DFG geförderten Digitalisierungsprojekte eine Vorgabe in Form einer Praxisrichtlinie herausgegeben.² Ziel dieser Praxisregeln war es, einen Standard für alle geförderten Projekte zu etablieren. Hierbei wurden sowohl selektive Kriterien (Auswahl der Bestände, etc.) als auch technische Details (Auflösung, DPI, Format, etc.) vorgegeben, damit qualitativ einheitliche Ergebnisse produziert würden. Allerdings war diese Praxisrichtlinie nicht primär auf den archivischen Sektor ausgerichtet. Vielmehr handelte es sich um Vorgaben, die hauptsächlich auf die Digitalisierung bibliothekarischer Inhalte und Objekte zugeschnitten waren. Diese Praxisrichtlinie wurde erst im Jahr 2016 im Zuge eines Pilotprojektes hinsichtlich der speziellen Anforderungen von Archiven hin spezifiziert.³ Neben technischen Spezifikationen für den Umgang mit diversen archivalischen Materialtypen wurden auch notwendige Erweiterungen und Anpassungen der Metadatenstandards vorgenommen und jeweils relevante Felder im Austauschprofil der METS/

¹ Codices Electronici Ecclesiae Coloniensis (CEEC): <http://www.ceec.uni-koeln.de/> [21. 2. 2017].

² DFG-Praxisregeln „Digitalisierung“, Dezember 2016, abzurufen unter: http://www.dfg.de/formulare/12_151/12_151_de.pdf [21. 2. 2017].

³ Rahmen-Abschlussbericht des Produktivipiloten „Digitalisierung von archivalischen Quellen“, Juli 2015, abzurufen unter: http://archivschule.de/uploads/Forschung/Digitalisierung/Ergebnisse/Rahmen-Abschlussbericht_DFG-Projekt_Digitalisierung_archivalischer_Quellen.pdf [21. 2. 2017].

MODS-Daten festgelegt. Diese Neuerungen betrafen aber vor allem die schriftlichen Überlieferungsträger (und mit Abstrichen auch Fotos und Audiovisuelle Medien). Andere Materialbestände wie Siegel- oder Münzsammlungen fanden bei dieser Standardisierung keine Beachtung, sodass in dieser Hinsicht bis zum heutigen Tag ein Desiderat vorherrscht.

Als besonders problematisch erweist sich hier, dass durch eine „flache“, zweidimensionale Digitalisierung die reliefartige Struktur solcher und ähnlich beschaffener archivalischer Objekte nicht klar erkennbar ist und sich somit für das Entziffern und die Analyse von Siegel- oder Münzoberflächen kaum eignet.⁴ Trotz diverser Experimente mit dreidimensionalen Digitalisierungsverfahren,⁵ haben diese im Archivsektor bisher zu keinen umfassenden Bestanderschließungen geführt. Ein Grund dafür liegt nicht zuletzt in den hohen Kosten einer 3D-Digitalisierung. Die Anschaffungskosten von qualitativ hochwertigem Equipment, vor allem aber der personelle und zeitliche Aufwand, der bei 3D-Digitalisierung einzelner Objekte zu leisten ist, lässt Archive und Förderinstitutionen davor zurückschrecken, komplette Siegel- oder Münzbestände auf diese Weise zu digitalisieren. Auch das breit angelegte internationale Forschungsprojekt SigNet, in dem etwa 50.000 Siegel hellenistischer Zeit digitalisiert werden sollen, wird sich hinsichtlich 3D-Erfassung auf ein kleine repräsentative Auswahl beschränken müssen.⁶

Dieser Artikel möchte mit dem sogenannten Reflectance Transformation Imaging ein alternatives digitales Bildgebungsverfahren vorstellen, das die Analyse und Lesbarkeit von Materialoberflächen in hohem Maße unterstützt, ohne dieselben Kosten zu verursachen. Das Verfahren wird bereits erfolgreich in einem derzeit am Cologne Center for eHumanities betriebenen und von der DFG geförderten Digitalisierungsprojekts *Magica Levantina* zur Erschließung spätantiker griechischer sog. Fluchtafeln angewendet. Auf kleinen Bleitafeln sind hier mit bloßem Auge oder konventionellen Bildgebungsverfahren nur schwer lesbare Flüche eingeritzt.⁷ Dasselbe Verfahren wurde nun für eine Testserie von byzantinischen Siegeln aus der Kölner Privatsammlung „Robert Feind“ verwendet,⁸ deren Ergebnisse hier zur Veranschaulichung präsentiert werden sollen.

Technisches Verfahren

Die hier vorzustellende Technologie wurde von den Hewlett-Packard Laboratories entwickelt und bereits im Jahre 2002 unter dem Namen „Polynomial Texture Mapping“ (PTM) veröffentlicht.⁹ Unter dem Namen „Reflectance Transformation Imaging“ (RTI) wurde sie seitdem in diversen Forschungs Kooperationen – insbesondere des Visual Computing Lab

⁴ Drei gleichwohl sehr nützliche Online-Kataloge von Siegelsammlungen, die unter „herkömmlichen“, d.h. 2D-Verfahren hergestellte Digitalisate einbinden, seien hier als Beispiel genannt: Online Catalogue of Byzantine Seals der Dumbarton Oaks Research Library and Collection: <http://www.doaks.org/resources/seals> [21. 2. 2017]; die Siegelsammlung Paul Arnold Grun der SUB Göttingen: http://sammlungen.uni-goettingen.de/sammlung/slg_1034/ [21. 2. 2017]; sowie das im April 2015 ausgelaufene Digitalisierungsprojekt zu mittelalterlichen Siegeln Portugals SIGILLVM – Corpus dos selos portugueses: <http://portugal-sigillvm.net/> [21. 2. 2017].

⁵ Einige Projektbeschreibungen: Projekt „BeWeB-3D“, angesiedelt an der Staatsbibliothek zu Berlin (<http://blog.sbb.berlin/tag/3d-digitalisierung/>); Kerzel, Martina – Reich, Mike – Weber, Heiko: Die Edition „Johann Friedrich Blumenbach – online“ der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. In: Neuroth, Heike u.a. (Hrsg.): Evolution der Informationsinfrastruktur. Kooperation zwischen Bibliothek und Wissenschaft. Glückstadt 2013, S. 107–136. Zur Nachnutzung drei-dimensionaler Scans, siehe: <http://digitalekunsthandwerker.de/startseite/leistungen/museen-und-sammler/3d-scan-und-druck-von-historischen-urkunden/> [21. 2. 2017].

⁶ Cf. Caneva, Stefano G. – van Oppen, Branko F.: SigNet: A Digital Platform for Hellenistic Sealings and Archives, in: Digital Heritage. Progress in Cultural Heritage: Documentation, Preservation, and Protection, hrsg. von Marinos Ioannides u.a. 6th International Conference, EuroMed 2016, Nicosia, Cyprus, October 31 – November 5, 2016, Proceedings, Part II (Springer: Berlin 2016), S. 222–231, 2016.

⁷ *Magica Levantina*: <http://papyri.uni-koeln.de/magica-levantina/index.html> [21. 2. 2017].

⁸ Vgl. Feind, Robert: Eine Einführung in die Sigillographie von Byzanz. Regenstein 2010.

⁹ Polynomial Texture Mapping (PTM): <http://www.hpl.hp.com/research/ptm/> [21. 2. 2017].

des Istituto di Scienza e Tecnologia dell'Informazione „A. Faedo“ (ISTI-CNR)¹⁰ und der gemeinnützige Organisation *Cultural Heritage Imaging* (CHI)¹¹ – weiterentwickelt und in unterschiedlichsten Digitalisierungsprojekten eingesetzt.

Es handelt sich um ein Bildgebungsverfahren, das mit Hilfe von Blitzlicht aus unterschiedlichen Einfallswinkeln versucht, feinste Oberflächenstrukturen ansonsten relativ flacher Gegenstände sichtbar zu machen und digital zu erfassen.¹² Das RTI-Equipment besteht im Wesentlichen aus einer möglichst hochwertigen Digitalkamera und einem Blitzlicht. Als mobile Konstruktion lässt es sich sowohl in Archiven und Museen als auch an archäologischen Fund- und Grabungsstätten einsetzen. Die Kamera muss in einem 90°-Winkel zu dem zu digitalisierenden Objekt fixiert werden. Das Blitzlicht muss nun bei mindestens zwölf Aufnahmen aus mindestens zwölf unterschiedlichen Positionen auf das ebenfalls fixierte Objekt treffen (vgl. Abb. 1). Diese bis auf den Lichteinfall identischen Aufnahmen werden anschließend übereinander gelegt, weiterverarbeitet und in einem entsprechenden RTI-Viewer präsentiert (Abb. 2–4).

Die Positionierung der Lichtquelle kann manuell, sozusagen „freihändig“ erfolgen. Für eine Massendigitalisierung aber empfiehlt sich der Bau einer sog. Dome-Konstruktion. Hierbei handelt es sich um eine kuppelartige Konstruktion, welche sowohl Kamera als auch eine Vielzahl von Lichtquellen fixiert. Der Vorteil liegt in der Automatisierung der Verfahrensschritte, die insbesondere bei einer seriellen Digitalisierung eine enorme Zeitersparnis bedeuten kann. Da keine manuelle Ausleuchtung mehr erfolgt, muss nach einer Aufnahme-session nur das zu digitalisierende Objekt ausgetauscht werden, während die Konstruktion direkt wieder einsatzfähig ist. Strikte Vorgaben für den Bau eines solchen Domes gibt nicht, so dass je nach Materialgröße und -beschaffenheit individuelle Lösungen gefunden werden können.¹³ Die Steuerung der Lichtquellen wird mit dem Auslöser der Kamera synchronisiert, d.h. mit jeder Aktivierung einer neuen Lampe wird zugleich automatisch eine Aufnahme getätigt. Denn standardmäßig sind zwischen 24–60 separate Aufnahmen je Archivalie zu tätigen.¹⁴ Die Dauer eines kompletten Aufnahmeprozesses hängt demnach zum einen von der Anzahl der Lichtquellen und zum anderen von der Steuerung des Aufnahme- und Beleuchtungsvorgangs ab. Eine weitere Reduktion des Zeitaufwands einer umfangreichen Digitalisierungsmaßnahme kann zudem dadurch erreicht werden, indem bei kleineren Archivalien wie Münzen oder Siegeln gleich mehrere Objekte unter der Dome-Konstruktion platziert und im Zuge einer Aufnahmesession digitalisiert werden.

Software

Die separaten Aufnahmen eines Objekts werden mittels einer kostenfrei verfügbaren Software zu einem einzigen RTI-Image kompiliert, in dem sämtliche Belichtungsstände mit ihrem jeweiligen Schattenwurf zusammengeführt werden.¹⁵ Für diese Verarbeitung ist

¹⁰ Visual Computing Lab, Istituto di Scienza e Tecnologia dell'Informazione „A. Faedo“ (Pisa), Consiglio Nazionale delle Ricerche: <http://vcg.isti.cnr.it/> [21. 2. 2017]; zu diversen Digitalisierungsprojekten vgl. <http://vcg.isti.cnr.it/~palma/kiosks/> [21. 2. 2017].

¹¹ Cultural Heritage Imaging: <http://culturalheritageimaging.org/Technologies/RTI/> [21. 2. 2017].

¹² Eine sehr übersichtliche und praxisorientierte Einführung in die Technologie und Methode gibt Martina Trognitz unter den IT-Empfehlungen für Altertumswissenschaften von IANUS: <http://www.ianus-fdz.de/it-empfehlungen/rti> (letzte Änderung: 27. Juli 2016). Eine ebenfalls sehr anschauliche Einführung gibt Sarah M. Duffy: *Multi-light Imaging for Heritage Applications*, English Heritage, 2013, online unter: https://content.historicengland.org.uk/images-books/publications/multi-light-imaging-heritage-applications/Multi-light_Imaging_FINAL_low-res.pdf [21. 2. 2017].

¹³ Am Cologne Center for eHumanities wird derzeit z.B. an der Konstruktion eines „Kölner Dome“ für eine serielle Digitalisierung von Siegeln und ähnlichen Materialien gearbeitet.

¹⁴ Duffy: *Multi-light Imaging*, S. 5.

¹⁵ Siehe http://culturalheritageimaging.org/What_We_Offer/Downloads/Process/index.html [21. 2. 2017].

es notwendig, dass in jeder Aufnahme der Winkel des einfallenden Lichtblitzes berechnet werden kann. Damit die Software aber in der Lage ist, die Position der Beleuchtung automatisch zu berechnen und das RTI-Image dementsprechend zu verarbeiten, bedarf es Identifikationsmarker, die die einfallende Beleuchtung adäquat abbilden (beispielsweise eine Billardkugel). Die Reflexion, die von dem «Marker» ausgeht, erlaubt der Software die genaue Position des Beleuchtungsmittels zu bestimmen und im kompilierten Image auszuwerten (vgl. Abb. 1). Die Konfiguration der Weiterverarbeitung richtet sich nach den individuellen Nutzungsperspektiven. Auch nicht-technisches Personal benötigt lediglich eine minimale Einarbeitungszeit. Für ambitionierte Nutzungsszenarien bestehen vielseitige Einstellungsoptionen und die Möglichkeit, die Erstellung des Images mit Hilfe von Konsolenbefehlen zu steuern und zu automatisieren. Je nach vorhandener Rechenleistung dauert der Prozess der Bildgenerierung nur wenige Minuten. Als fertiges Produkt ergibt sich schlussendlich eine auswertbare RTI- oder PTM-Datei, die mit Hilfe eines Webplugins oder eines Viewers betrachtet und manipuliert werden kann. Die Software ist derzeit für Windows und für MacOS frei zur Nachnutzung verfügbar.¹⁶

Publikation

Die Einbindung von RTI-Bilddateien in Online-Portale wurde bisher dadurch erschwert, dass zur Ansicht der Bilder ein entsprechender Viewer eigens heruntergeladen und lokal installiert werden musste. Erst in jüngster Zeit wurde am Consiglio Nazionale delle Ricerche (CNR) in Pisa ein browserfähiger Online-Viewer entwickelt.¹⁷ Dadurch ist nun die Voraussetzung dafür geschaffen, RTI-Bilddateien auch direkt im Internet zu präsentieren und von Nutzern vermittels diverser Ansichtsoptionen und Effekte bearbeiten zu lassen und so jeweils individuell eine optimale Lesbarkeit für jedes einzelnen Objekt herzustellen.¹⁸

Internationaler Abstimmungsbedarf besteht unter Sigillographen noch bezüglich eines allgemein akzeptierten Beschreibungsstandards und Metadaten-Austauschformats, um effektive Untersuchungen und Auswertungen über verschiedene Sammlungen hinweg zu ermöglichen. Man wird sich hier idealerweise an bereits etablierten Standards zur Beschreibung und Transkription epigraphischer Objekte (epidoc¹⁹) und numismatischer Objekte (z.B. NUML²⁰) ausrichten.

Ausblick

Öffentliche und private Kultureinrichtungen präsentieren mehr und mehr ihre Archivbestände online und ermöglichen damit sowohl der Forschung als auch der interessierten Öffentlichkeit weltweit einen direkten Zugriff auf ihr Material. Trotz ihrer historischen und kunstgeschichtlichen Bedeutung bleibt die umfassende Digitalisierung und Erschließung der mitunter sehr großen Siegelbestände von Archiven und Museen vielerorts ein Desiderat. Zweidimensionale Bildgebungsverfahren erweisen sich aufgrund der dreidimensionalen Beschaffenheit von Siegeloberflächen als problematisch, insbesondere dann, wenn Siegel Beschädigungen und Abnutzungsspuren aufweisen, was bei archäologischen Funden

¹⁶ Frei verfügbarer Viewer unter: http://culturalheritageimaging.org/What_We_Offer/Downloads/rtiviewer [21. 2. 2017].

¹⁷ Webviewer des VCP: <http://vcg.isti.cnr.it/rti/webviewer.php> [21. 2. 2017].

¹⁸ Auch das große virtuelle Urkundenportal Monasterium.net (<http://monasterium.net/mom/home>) plant RTI-Aufnahmen zukünftig einzubinden und intern zu adressieren. Je nach Format des vorgehaltenen Digitalisats wird dann entsprechend im Browser entweder der RTI-Viewer oder das Standard-Imagetool angesteuert.

¹⁹ Epidoc: <http://www.stoa.org/epidoc/gl/latest/>; Sigidoc: <http://sigidoc.wikidot.com/> [21. 2. 2017].

²⁰ Nomisma: <http://nomisma.org/> [21. 2. 2017].

und historischen Archivalien naturgemäß eher die Regel als die Ausnahme ist. Die Erkenn- und Lesbarkeit umschriftlicher, ikonographischer und ornamentaler Details lässt sich durch das hier vorgestellte Verfahren des Reflectance Transformation Imaging enorm verbessern. Der Einsatz von RTI für umfassende Bestandserschließungen erscheint daher durchaus vielversprechend und erwägenswert.

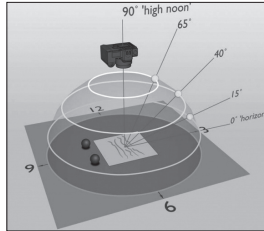

Abbildung 1: Verschiedene Belichtungspositionen und -winkel bei einer RTI-Aufnahme (Duffy: Multi-light Imaging, S. 6.)

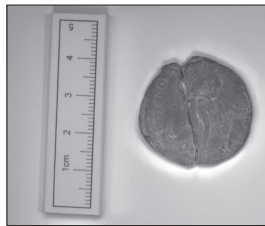

Abbildung 2: Siegel mit der Beleuchtung aus einem 90°-Winkel. Sammlung Robert Feind (Köln), SB-17 (Avers), zweite Hälfte 12. Jh. bis erste Hälfte 13. Jh.; stehende Gottesmutter mit dem Christuskind im linken Arm (Hodegetria-Typ); die umlaufende Inschrift ist nur teilweise lesbar: „ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΕ...“.

Abbildung 3: Dasselbe Siegel wie in Abb. 2, mit Beleuchtung von links kommend und niedrigerem Beleuchtungswinkel

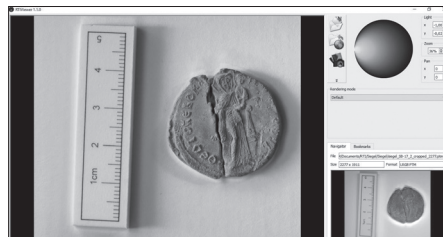

Abbildung 4: RTI-Viewer 1.1.0, frei verfügbar auf der CHI-Webseite

SFRAGISTICKÉ BOHATSTVÍ ARCHIVU NÁRODNÍHO MUZEA: OD POVODNÍ K DIGITALIZACI¹

KLÁRA WOITSCHOVÁ

Sfragistický materiál ve všech podobách byl Národním muzeu od jeho založení v roce 1818 a později i v jeho samostatně ustaveném archivu (po roce 1846) vždy hojně zastoupen a měl v jeho sbírkách také velmi pestré osudy. Někdy, podle odborného zaměření jednotlivých kustodů sbírek, se zdálo, že se jedná spíše o přítěž k ostatním trojrozměrným artefaktům či písемnostem, jindy se zas staly pečeti a pečetidla jablkem sváru mezi jednotlivými muzejními odděleními a se stopami tohoto neujasněného pojetí zacházení s odlišky pečeti, pečetiemi a pečetidly se v NM setkáváme vlastně dodnes. Již jen výčet oddělení, v nichž je možno je nalézt, hovoří poměrně výmluvně.

Krom archivu, o němž bude pojednáno samozřejmě velmi podrobně v následujícím textu, je třeba zmínit především Oddělení starších českých dějin Historického muzea. Zdejší soubor je poměrně rozsáhlý, čítá přibližně celkem 400 kusů pečetidel a voskových pečeti. Co do původců, nalezneme zde samozřejmě jednotlivce z různých vrstev společnosti, města, společenstva i úřady a z hlediska datace je sbírka široce časově rozprostřena od středověku (např. vosková pečeť pražského biskupa Daniela z roku 1165) až do moderní doby, kde se jedná především o těžko určitelná osobní pečetidla z 19. století.

Druhý, podstatně menší, avšak neopominutelný soubor chová ve svých depozitářích také Etnografické oddělení Historického muzea. V tomto případě je tvořen především pečetidly a pečetiemi (původními dobovými či moderními účelově pořízenými otisky označovanými jako „novopečeti“) obcí, měst a cechů, což pochopitelně souvisí s odbornou činností oddělení. Jedná se cirká o 100 kusů.² Máme-li vymezit jeho rozsah časově, pak se zde nesetkáme se středověkými pečetidly, což je dáno tématickým zaměřením, nýbrž celý soubor spadá až do doby novověké až moderní. O tomto celku, který byl inventován ve 2. polovině 20. století, se zaměstnanci archivu dozvěděli teprve v naprosto nedávné době a vlastně pouze náhodou při přebírání zcela jiného materiálu.

V průběhu doby můžeme také narazit na knihovnu NM a Numismatické oddělení Historického muzea jako na součásti, které měly v držení sbírku pečeti a pečetidel, ale v tomto případě se jednalo o celek, který postupně proplouval mezi jednotlivými odděleními a sbírkami podle zájmu jednotlivých kustodů či podle toho, jak určilo vedení NM, nicméně v tomto případě se jedná o soubor, který nakonec přešel do správy Archivu NM.³

¹ Text vznikl v rámci projektu GA ČR 16-02022S „Národní muzeum v éře Československa“.

² Původ tohoto souboru je zcela neznámý, v inventarizačních záznamech je jako původ objevuje, že se jedná o „starou zásobu“. Jako jedna z hypotéz se nabízí, že se mohlo jednat o artefakty převzaté po skončení Národního výstavy v Praze.

³ ANM takto převzal také jeden „typář“, který by vlastně pravděpodobně měl své lepší uplatnění právě v Numismatickém oddělení, a to razidlo reversu bílého groše z doby Rudolfa II. (1604). ANM, Sběrka pečetidel a razítek, sig. A260.

Sfragistický materiál, ať už nejružnější povahy, je v Historickém muzeu NM pochopitelně nejhodnější zastoupen v Archivu NM. Může se jednat buď o specializované sfragistické soubory, či o pečeti spojené s jinými typy archiválií, avšak i v takovém případě vlastně tvoří svého druhu sfragistické soubory (a v ANM ne zrovna malé), které je třeba při přehledu sfragistických prací brát v úvahu.

Podívejme se tedy podrobněji na hlavní sfragistické projekty, jenž v ANM probíhají v posledních letech.

Eichlerova sbírka

Sbírka G, neboli Eichlerova topografická sbírka tvoří jednu z tzv. starých sbírek muzejního archivu. Vznikla v souvislosti s přípravou nového popisu Českého království po již zastarávajícím popisu Jaroslava Schallera. Shromažďováním materiálu byl tehdy pověřen středoškolský profesor Josef Eichler, který vytvořil jednak zevrubný dotazník, jež měli vyplnit představitelé světské či církevní správy, a k tomuto dotazníku byly ještě přidruženy další vedlejší úkoly, jedním z nich bylo otištění všech místních dochovaných typářů a jejich podrobný popis. Na různých místech bylo ke splnění tohoto úkolu přistoupeno s různou pečlivostí, nicméně i tak je dodnes součástí Eichlerovy sbírky úctyhodný soubor 8689 kusů pečetních otisků do španělského vosku.⁴ Jedná se o relativně snadno přístupné a vesměs dobře fyzicky dochované (tedy neprošlé úředním či poštovním stykem) exempláře, celá sbírka včetně pečetních otisků je tedy velmi hojně badatelsky využívána. Z tohoto důvodu bylo přikročeno k digitalizaci a zpracování otisků do databáze s připojeným vyobrazením. Tuto aktivitu dokonce NM podpořilo udělením interního grantu.

V ANM to byl vlastně první soustavný pokus⁵ o zpracování pečetních otisků prostřednictvím moderních přístupů, tj. za využití elektronické databáze a digitalizace. Jako metodický základ byla použita pravidla stanovená pro celostátní Soupis pečeti, pečetidel a sbírkových odlišků v archivech České republiky.⁶ Velmi rychle se ukázalo, že celá řada kritérií a kategorií Soupisu je pro novověký až moderní materiál velmi dobře přijatelná, některé kategorie zůstaly naopak zcela nevyužity, či hůř, ukázalo se že zcela scházejí (např. v typech původců schází moderní samospráva, v pečetních obrazech není kam zařadit pečeti s postavami, které není možné považovat za portrétní atd.). Chybějící kategorie byly tedy volně doplněny podle potřeby.

Již brzy po započeti katalogizační práce se ukázalo jako velký problém značné množství exemplářů. Aby práce bylo možno dokončit ve stanoveném dvouletém limitu, byl vytvořen autorský kolektiv, jehož členy byli krom řešitelky projektu studenti oboru Pomocné vědy historické a archivní studia FF UK v Praze. Spolupráce vysokoškolského pedagoga a archiváře v jedné osobě a studentů na rozsáhlém projektu znamenala cennou zkušenost pro obě strany. Studenti na jedné straně na vlastní kůži poznali, že ani důkladné seznámení

⁴ Podrobně ke vzniku Eichlerovy sbírky srv. Woitschová, Klára: *Otisky dějin. Pečeti Eichlerovy sbírky*. Praha 2013, k pečetním otiskům speciálně s. 39nn.

⁵ V letech 2011–2012 byla řešitelkou projektu *Otisky dějin*. Sfragistický materiál ve starých sbírkách Archivu Národního muzea autorka tohoto textu.

⁶ O průběhu evidence typářů v rámci celostátního soupisu pořádaného Archivní správou MV ČR bude učiněna zmínka na příslušném místě.

⁷ Akce byla zahájena k 1. lednu 1997, č.j. AS/1-1/97 a předcházela jí a provázela bohatá diskuse na stránkách zejména Archivního časopisu, během níž krystalizoval příslušný postup popisu, jeho položky a terminologie popisu. Takto srv. např. Müller, Karel: *Návrh pravidel pro zpracování tmářů a dalšího sfragistického materiálu (pečeti, odlišků pečeti)*. Archivní časopis 39, 1989, s. 215–219, projekt pak detailně komentoval Růžek, Vladimír: *Soupis pečeti, pečetidel a sbírkových odlišků v archivech České republiky, Část 1: Východiska, důvody a cíle*. Archivní časopis 47, 1997, s. 143–158; *Část 2: Počítačový program Pečetě*, Archivní časopis 47, 1997, s. 213–233, ale i celou řadu dalších příspěvků obou jmenovaných na stránkách odborných periodik a příležitostných sborníků z příslušných odborných konferencí.

se s teoretickými postuláty sfragistiky je neuchrání před četným váháním a pochybnostmi při praktické práci s reálným materiálem, na druhou stranu někteří (naštěstí však skutečně pouze někteří) ze zúčastněných studentů zůstali splnění zadaného úkolu mnohé dlužni a bylo nakonec méně komplikované po nich celou svěřenou část předělat, nežli opravovat neuvěřitelné množství chyb (chybně určené lokality a přečtené opisy, nesprávně určené pečtní obrazy).

V době zpracovávání pečeti Eichlerovy sbírky bylo nutno také speciálně řešit vhodný software a posléze také způsob prezentace materiálu. Moderní program Pečeti z produktové řady fy Bach systems s.r.o. při započetí prací nebyl v ANM k dispozici a později pouze v jedné licenci, proto bylo po zralé úvaze přikročeno ke zpracování materiálu v prostředí jednoduché tabulky MS Excel, která krom toho, že je k dispozici široké škále uživatelů, umožňuje pozdější snadnou konverzi do pokročilejších programů. Stejně tak bylo nutno improvizovat ve věci plánované prezentace, vzhledem k tomu, že nebyl k dispozici ani dnes k těmto účelům ANM využívaný webový portál VadeMcCum zmiňované firmy. Byl tedy naprogramován relativně jednoduchý web, který však umožňuje vyhledávání pouze podle předem určených kritérií (současné správní zařazení a správní zařazení v době vzniku otisku, ke škodě věci bylo bohužel opomenuto původní správní zařazení z doby patrimoniální správy), což jej dnes značným způsobem handicapuje oproti takřka neomezeným vyhledávacím možnostem pokročilejších systémů. V roce 2012 však toto řešení představovalo pro Archiv NM vrchol technických a finančních možností (web byl programován svépomocí).

Další zcela samostatnou otázkou je pak digitalizace materiálu. Zde jsme měli větší štěstí, neboť v Archivu byl k dispozici tehdy velmi kvalitní skener Microtek ScanMaker 9800XL, který umožňoval kvalitní skenování předloh s hloubkou až 4 mm. Pro moderní pečeti s mělkým reliéfem byl tento způsob digitalizace zcela dostačující, pro skenování bylo stanoveno rozlišení 450 dpi a pro ukládání formát TIFF, které se obojí ukazuje jako dostatečné i v současné době a vyhovuje jak tiskovým, tak jiným prezentačním požadavkům, pro něž jsou obrázky pečeti požadovány pro interní i externí potřeby.

Celý projekt se tedy podařilo zhruba dokončit v roce 2012, v následujících letech probíhaly revize záznamů o pečetích a vyvrcholil vydáním již citované knihy s vloženým CD, které obsahuje pro tyto účely speciálně vytvořený web.

Sbírka pečetidel a razítek

Tato sbírka patří v ANM k těm z pomocněvědného hlediska nejvýznamnějším a zároveň k těm, které mají nejbarvitější osudy. Sáhá od středověku až prakticky do současnosti (přičemž současnost představují především razítka Národního muzea či z některých osobních fondů). Obsahuje celkem 1162 kusů. Soubor je tříděn podle původních majitelů (osoby, církevní původci, města, cechy, úřady, různé, moderní razítka bez ohledu na provenienci). Hodnotíme-li ji z hlediska vzniku, pak se na jejím shromažďování podílely prodejem i nezištnými dary desítky jednotlivých dárců prakticky již od samotného založení muzea, byť jeho přesné zmapování vzhledem ke značně nekonkrétním přírůstkovým záznamům není prakticky bohužel možné.⁸

Sbírka zažila během své existence dva otřesy. Prvním, z něž se dosud nevzpamatovala a jehož stopy pravděpodobně nebudou zaceleny již nikdy, byla v květnu 1995 krádež části sbírky z tehdejšího špatně zabezpečeného mimopražského muzejního depozitáře na zámku Kbírtec. Jedna z našich největších státních sbírek pečetidel tehdy byla umenšena o bezmála polovinu svého rozsahu, přičemž v některých případech je ztráta zatím definitivní, v jiných

⁸ Maximálně v této otázce vytěžila muzejní registraturu bývalá správkyň této sbírky: Běličová, Milena: Sbírka pečetních typářů a razítek Archivu Národního muzea. Časopis Národního muzea – řada historická (dále ČNM) 181, 2012, 1–2, s. 44–68.

je od ztracených exemplářů k dispozici alespoň starší otisk a konečně některé odcizené typáře se podařilo během let ke sbírce vrátit (v některých případech zásahem policie, jiný darem, z domova i ze zahraničí).⁹ Druhou kritickou chvílí byly pak ničivé povodně roku 2002, které postihly nový muzejní depozitář v Terezíně. Archivní materiály jsou jinak bezpečně uloženy v 1. patře terezínských Magdeburských kasárnách, avšak pečetidla spolu s pečeti byla jako jediná deponována v přízemí, protože speciálně pro ně v 19. století vyrobené účelové dřevěné skříně nebylo možno do archivu přidělených depozitářů prakticky uložit. Srpnové povodně účelové skříně zcela zlikvidovaly a spolu s nimi i určitou část sbírky pečeti a pečetních odličků, přes to jak zoufale situace vypadala, se však neztratilo ani jediné pečetídlo a ani jediné nebylo závažnějším způsobem poškozeno. Vybrané exempláře byly v průběhu následujících let díky dotacím MK ČR konzervovány.¹⁰

Při moderním zpracování bylo v případě Sbírký pečetidel a razítek na co navazovat. Existuje několik generací rukopisných/strojopisných knižních či listkových katalogů, které současným archivářům značně usnadňují orientaci v celém souboru. S prospěchem lze využít zejména strojopisnou listkovnici na předtištěných formulářích, která je pozůstatkem po první soupisové akci¹¹ pořádané Archivní správou Ministerstva vnitra již v 70. letech 20. století a jejímiž autory byli v ANM renomovaní sfragistickí a heraldičtí Vladimír Růžek a Pavel R. Pokorný. K novější celostátní soupisové akci¹² se ANM přidalo až poměrně pozdě, a sice v roce 2008, kdy jím byla po svém nástupu do ANM pověřena jako prvním úkolem autorka tohoto textu. Tehdy se ještě jednalo o původní software pracujícím v systému DOS, který však již v té době budil pro svou technologickou zastaralost rozpaky. S určitým časovým odstupem pak byl (v průběhu roku 2011) tento program nahrazen novým, na jehož vzniku se podílela firma Bach systems s.r.o., která jej později začlenila jako jeden ze specializovaných modulů do svého systému archivních pořádacích systémů a jako takový jej lze začlenit i do prohlížeče VadeMeCum, což se s takřka kompletním katalogem pečetidel (včetně zachycených ztracených kusů) stalo v roce 2016.

V tomto případě tedy nebylo nutno se potýkat s řešením softwarových či metodologických otázek, neboť byly poměrně přesně dány rámcem celostátní soupisové akce organizované nadřízeného archivního orgánu. Samozřejmě bylo cílem jednotlivé katalogové položky doprovodit také obrazovou dokumentací jednotlivých pečetidel. I v tomto případě bylo možno využít již zmiňované skenovací zařízení, které je v archivu k dispozici, a sice ke skenování pečetních ploch typářů. Tímto způsobem byl zpracován kompletně celý soubor a v brzké době bude obrazová část doplněna do prohlížeče a vyhledávače VadeMeCum. Jinou otázkou je ovšem zachycení celkové podoby pečetidel včetně držadel a dalších součástí. Tuto věc se zatím nepodařilo technicky uspokojivě vyřešit a i přes to, že Archiv disponuje kvalitním fotografickým vybavením, nedaří se stanovit takové parametry fotografování, při nichž by nedocházelo k rozmazání některých částí obrazu. Muzeum sice disponuje fotografickou dílnou, avšak ta je trvale zaneprázdněna jinými pracemi a zdokumentování tohoto rozsáhlého souboru je mimo její možnosti.

Katalog listin

Reprezentativně jsou pochopitelně v ANM zastoupeny také listiny. Jednak jsou jim věnovány dvě samostatné sbírky (Sbírka pergamenových listin A, B) a nemálo dalších listin

⁹ Ryantová Marie: Navrácená část ukradené sbírky tmářů. Archivní čtvrtletník 6, 1999, č. 1, s. 15–17 a Běličová, Milena: Sbírka, s. 57–61.

¹⁰ Běličová, Milena: Archiv Národního muzea v povodni. ČNM 172, 2003, č. 1–2, s. 101–106.

¹¹ Čj. Ar/2-2777/71 z 18. října 1971.

¹² Čj. AS/1-1/97.

je roztroušeno v dalších, převážně osobních, fondech, které archiv uchovává.¹³ Diplomatickému materiálu je při pořádacích a katalogizačních pracích věnována pochopitelně zasloužená pozornost a po mnoha letech se k dokončení a definitivnímu zpracování sbírky A i B vrátila PhDr. Milena Běličová, která kdysi sepsala jejich papírový katalog. Ten je nyní revidován a doplňován. Hlavním impulsem k znovuoobnovení prací s listinami se stalo zapojení archivu do mezinárodního projektu Monasterium, který pro archiv v první fázi znamenal především kompletní digitalizaci těchto listin a spolu s nimi byly zdigitalizovány i známé pergaménové listiny z jiných fondů. Celá řada listin je pochopitelně opatřena pečeti (přivešenými, přitištěnými, zavěšenými, voskovými i kovovými), proto bylo překročeno i k jejich podrobnějšímu zpracování.

Metodika popisu zůstává neměnná jako v předcházejících případech, stejně tak je obdobně řešena i prezentace směrem k badatelské veřejnosti, kdy listiny jsou zpracovány v modulu Listiny software fy Bach Systems s.r.o. a pečeti zas v příslušném modulu sfragistickém, jak o něm byla řeč výše a obojí bude postupně přístupné na portálu VadeMeCum.

Počáteční nadšení nad tím, že spolu s listinami byl zdigitalizován i připojený sfragistický materiál, bylo nutno silně korigovat, protože technologie použitá k šetrnému skenování často rozměrných listin se ukázala pro pečeti jako nevyhovující a výsledné obrázky pečeti jsou vesměs při detailním pohledu nezřetelné a nečitelné. Fotografování pečeti ve vlastní režii ANM se nejvíce jako reálné a také první pokusy se skenováním středověkých pečeti s hlubším reliéfem vzbudily spíše skepsi, nicméně s posunem technických možností a zlepšením přístrojového vybavení ANM po roce 2012 modernějším skenovacím zařízením (Epson Expression 10000XL) se zdá, že tato překážka byla zdárně překonána a bude možno doprovodit také záznamy pečeti související s listinami archivu NM prezentovat způsobem stejným, jako katalog pečetidel.

Sbírka pečeti

Sbírka pečeti se vyvíjela v ANM velmi podobně jako Sbírka pečetidel a razítek. Také v tomto případě jde o soubor sestavený koupěmi či dary jednotlivců či celých souborů, který byl budován od samého vzniku Muzea, nejprve v knihovně, později v Numismatickém oddělení a v Archivu NM. Zatímco zpracování typářů byla věnována celkem soustavná pozornost (pravidelně vznikající evidence při různých manipulacích se sbírkou), zpracování sbírky pečeti a odlítků zůstává dlouhodobým desiderátem.¹⁴ Důvodů nedostatečné pozornosti upřené směrem k pečetím bylo asi více, jednak se nejedná o tak „exkluzivní“ předměty jako v případě pečetidel, jednak ovšem již velmi záhy narostla sbírka do takového rozsahu, že takřka nebylo a není v silách jednotlivce soubor zpracovat. Odhady jeho rozsahu se značně liší, již koncem 19. století byl počet odlítků a otisků odhadován na 80–60 tisíc kusů, dnes jsme v odhadech poněkud strážlivější, současné odhady dosahují zhruba poloviny uvedeného rozmezí.

Sbírka pečeti byla navíc silně postižena povodní v roce 2002. Zatímco robustní kovová pečetidla pobyt ve vodě vesměs výrazněji nepoškodil, zejména pro starší sádrové odlítky byl pobyt ve znečištěné vodě zcela zničující. Celá řada původních alb s pečetními otisky byla natolik postižena plísní, že bylo nutno je zcela zlikvidovat, mnohé jednotliviny jsou dnes natolik setřelé, že jejich vypovídající hodnota je nulová. Navíc, odlítky a otisky bylo nutno pečlivě po povodni desinfikovat, k čemuž došlo až v roce 2008, kdy restaurátorka pracující v ANM jako zástup za mateřskou dovolenou sbírku očistila i nově zabalila. I tak ovšem zů-

¹³ Zevrubnou informaci srv. in: Běličová, Milena: Pergamenové listiny v archivních fondech a sbírkách Archivu Národního muzea, ČNM 184, 2015, č. 1–2, s. 63–78.

¹⁴ Jiný text, na který je dosud v této souvislosti možno odkázat, je povšechná charakteristika fondu in: Čechura, Jaroslav (red.): Příručka po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea, Praha 1998, s. 37.

stává možnost badatelského využití sbírky vzhledem k neexistenci byť i jen základních orientačních pomůcek silně omezená.¹⁵

Na druhou stranu v této chvíli jsou již v ANM vytvořeny veškeré podmínky (metodické i technické, navíc bylo nashromážděno i určité množství zkušeností se zpracováním většího objemu pečetních otisků) ke zpracování této sbírky, která může přinést mnoho zajímavých a možná i dosud neznámých či jinak obtížně dostupných exemplářů pečeti.

Závěr

V předcházejícím textu byly představeny hlavní sfragistické soubory v Archivu NM a jejich nakládání s nimi v uplynulých letech. Ve výčtu by jistě bylo možno dále pokračovat, neboť rozsáhlé soubory pečeti je možno najít např. v Hlávkově sbírce autografů, v Topografické sbírce (Sbírka F) či v Genealogické sbírce (Sbírka H). Nicméně i po stránce metodické, i po stránce technické by se jednalo *mutatis mutandis* jen o opakování již řečeného.

Při zpracování sfragistického materiálu v Historickém muzeu NM je nutno vznít v úvahu nejrůznější okolnosti. Okolností čistě formální je rozdílná evidence stejného materiálu v různých odděleních (Centrální evidence sbírek vs. Národní archivní dědictví), která má však za následek např. to, že při minimální ochotě ke komunikaci mezi jednotlivými odděleními se o množství uchovávaného sfragistického materiálu dozvídáme pouze naprosto náhodně a naše možnosti, jak jej podchytit, jsou poměrně omezené.

Pomineme-li tento spíše vnějškový aspekt celé věci a pokusíme-li se shrnout dosavadní zkušenosti s moderním zpracováním sfragistického materiálu v ANM, pak je nutno zmínit zejména následující skutečnosti:

1. Z hlediska metodického se při zpracování typářů i souborů pečeti víceméně osvědčily standardy formulované ze strany nadřízených archivních orgánů při příležitosti celostátních soupisů. S některými nabízenými možnostmi lze snad polemizovat a jistě lze v některých případech iniciovat diskusi o doplnění některých dle mého názoru chybějících kategorií, avšak nahlíženo obecně, používání jednotné metody zpracování může zajistit kompatibilitu dosažených výsledků. To je při větších objemech informací neocenitelná devíza, přičemž v rámci jedné instituce lze i v těchto objemech zajistit možnosti redakce a kontroly dat, aby tato jednota byla dodržena.

2. Mnohovrstevnatou problematikou je technická stránka zpracování a posléze zpřístupňování sfragistického materiálu. Prvním aspektem je software pro zpracování katalogů. Poté, co byl starší program fungující v prostředí DOS nahrazen modernějším a zejména když je možno pečeti bez problémů prezentovat v archivním VadeMeCu, považuji tuto otázku za víceméně vyřešenou, přičemž samozřejmě oba softwary jistě budou dále v budoucnu propracovávány a vylepšovány.

Dalším aspektem je určení parametrů digitalizace pečeti a pečetidel. Zatímco u pečeti s mělkým reliéfem a u pečetních ploch pečetidel se při určení jednoduchých základních parametrů (rozišení 450 dpi, ukládání ve formátu TIFF) daří dosahovat se současným přístrojovým vybavením velmi kvalitních výsledků, digitalizace starších pečeti s hlubším reliéfem a zachycení pečetidel jako trojrozměrných artefaktů, se zatím stále jeví jako poněkud problematické.

3. Velkým problémem je snad na všech pracovištích Muzea nedostatečné personální zabezpečení a ANM v tomto není výjimkou. Zpracování rozsáhlých souborů se ovšem za těchto okolností jeví jako poměrně komplikované, zejména vezmeme-li v úvahu součas-

¹⁵ Jednotlivé odlitky a otisky jsou identifikovatelné na základě původních rukou psaných popisek, z nichž se ovšem některé při povodni ztratily, k určité části sbírky existuje rukopisný katalog (Archiv Národního muzea, Sbírka rukopisů, sign. B 1338). Obecně je ale vyhledání konkrétní pečeti či odlitku možné pouze soustavných procházením celé sbírky.

ný systém podpory věd prostřednictvím spíše krátkodobých projektů. Jednou z možností, jak doplnit chybějící pracovníky, je v prostředí NM rozsáhlý a dobře nastartovaný systém dobrovolnické činnosti. Problémem je ovšem to, že zdaleka ne všichni, kteří se zajímají o dobrovolnickou práci v ANM, jsou specialisty v oblasti PVH, a je tudíž možno je využít pouze k digitalizačním pracím. Druhou možností je pak spolupráce se studenty pomocných věd historických. Ta již byla v minulosti ve větší míře využívána, ovšem s rozporuplnými zkušenostmi.

I přes uvedené výminky bylo v Archivu Národního muzea v oblasti zpracování sfragistického materiálu uděláno mnoho práce a nasbírali jsme v této oblasti i celou řadu velmi cenných zkušeností. Nezbyvá než doufat, že i v budoucnu se podaří v těchto aktivitách dále pokračovat a zpřístupňovat i další dosud utajené bohatství Archivu NM odborné i laické veřejnosti.

PIECZĘCIE PRZY DOKUMENTACH ZWIĄZKU PRUSKIEGO. PROBLEMY EDYTORSKIE

MARCIN HLEBIONEK

Idea powołania konfederacji miast i rycerstwa Prus krzyżackich, nazywanej później Związkiem Pruskim, narodziła się około 1438r. Wówczas to, wobec nadużyć ze strony władz zakonnych, przedstawiciele ziemi chełmińskiej wysunęli postulat powołania ogólnopaństwowej organizacji stanowej¹. Realizacji pomysł ten doczekał się dwa lata później, na zjeździe stanowym, który odbył się 13 marca 1440r. w Kwidzynie. Władze krzyżackie widziały w Związku Pruskim, jednoczącym opozycję stanową, zagrożenie dla państwa zakonnego. Dlatego też kolejni wielcy mistrzowie podejmowali próby rozbicia organizacji², co w efekcie doprowadziło do zwrócenie się jej ku Polsce. W marcu 1454r. przedstawiciele Związku złożyli na ręce króla Kazimierza Jagiellończyka dokument oficjalnie stwierdzający oddanie się pod jego władzę (6 marca 1454r.), a król wystawił akt, którym inkorporował Prusy. Rozpoczęło to przewlekły konflikt zbrojny, zwany wojną trzynastoletnią, trwający do 1466r.³

Koncept dokumentu założycielskiego Związku Pruskiego opracowano już w czasie zjazdu stanów pruskich, który odbył się w Elblągu 21 lutego 1440r.⁴. Określono wówczas zarys treści samego dyplomu, jak i ogólnie wskazano kto i w jaki sposób ma dokument uwierzytelnić⁵. Rycerstwo poszczególnych ziem miało wydelegować do opieczętowania dokumentu najważniejszych urzędników: sędziów ziemskich i chorążych. Z kolei miasta chcące przystąpić do Związku, powinny przywiesić do dyplomu swą pieczęć większą⁶.

¹ Górski, Karol (ed.): *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce*. Zbiór tekstów źródłowych. Poznań 1949 (dalej cyt. Górski, K.: *Związek Pruski*), s. XXX–XXXV; Biskup, Marian: Jan Cegenberg współtwórca Związku Pruskiego (ok. 1390–1456). *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 15, z. 1–2, 1949, s. 95; Biskup, M.: Gdańsk w antykrzyżackiej opozycji stanów pruskich. In: *Historia Gdańska*. Gdańsk 1978, s. 581; Zdaniem M. Grzegorza niektóre z małych miast pomorskich otrzymały wówczas od władz krzyżackich zakaz uczestnictwa w kwidzyńskim zjeździe. Zob. Grzegorz Maksymilan: *Pomorze Gdańskie pod rządami Zakonu Krzyżackiego 1308–1466*. Bydgoszcz 1997, s. 226.

² Lüdicke, Edith: *Rechtskampf des deutschen Ordens gegen den Bund der preussischen Stände*. *Altpreussische Forschungen*, 12 Jg., 1935, s. 22nn; 173nn; Górski, K.: *Związek Pruski*, s. XLVII–LVIII; Biskup M.: *Walka o zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XVw*. In: *Pomorze średniowieczne*. ed. Labuda, Gerard, Warszawa 1958, s. 345; Biskup, M.: *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*. Warszawa 1967, s. 36; Biskup, M.: *Gdańsk*, s. 589–600; Biskup, M.: *Der preussische Bund 1440–1454 – Genesis, Struktur, Tätigkeit und Bedeutung in der Geschichte Preussens und Polen*, In: *Hansische Studien, III, Bürgertum – Handelskapital – Städtebünde*, Weimar 1975, s. 221–225; Biskup, Marian, Labuda Gerard: *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*. Warszawa 1986, s. 400–401; Grzegorz, M.: *Pomorze Gdańskie*, s. 230–231.

³ Górski, K.: *Związek Pruski*, s. LVIII nn; Biskup, M.: *Trzynastoletnia wojna*, s. 37–40; Biskup, M.: *Gdańsk*, s. 600nn; Biskup, M.: *Der preussische Bund*, s. 225; Biskup, M., Labuda, G.: *Dzieje Zakonu*, s. 404nn.

⁴ Janosz-Biskupowa, Irena, Biskup Marian: *Ze studiów*, s. 126, 127.

⁵ Toeppen, Max (ed.): *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens* (dalej cyt. AST). Bd. II (Die Jahre 1436–1446). Leipzig 1880, nr 96, s. 153. Por. z powstałym w tym samym czasie pierwszym konceptem aktu założycielskiego związku, który wymienia tylko trzydziestu przedstawicieli rycerstwa: 16 z ziemi chełmińskiej, 3 z okręgu ostródzkiego, 5 z okręgu dzierzgońskiego; dwóch z okręgu prabuckiego, 1 z Warmii, 3 z okręgu elbląskiego Janosz-Biskupowa, I., Biskup, M.: *Ze studiów*, s. 127.

⁶ AST, II, nr 96, s. 153.

Studia nad dokumentem erekcyjnym pokazują jednak, że w trakcie redakcji tekstu ostatecznego, doszło do wielu zmian⁷. W porównaniu z konceptem, ale też założeniami przyjętymi w Elblągu, zwraca uwagę niemal dwukrotne zwiększenie liczby świadków/gwarantów dokumentu. Przy tym, jak się wydaje, część z tych zmian musiała dokonać się w ostatniej chwili. Po ustaleniu listy świadków i przygotowaniu co najmniej dwóch, niemal identycznych, egzemplarzy rozpoczęto procedurę pieczętowania, która prawdopodobnie nie zakończyła się nawet 14 marca, kiedy to zamknięto obrady zjazdu.

Na zjeździe kwidzińskim przyjęto także wzór dokumentu akcesyjnego, przeznaczonego dla miast i rycerstwa, które z jakichś względów nie mogły opieczętować dokumentu głównego, a chciały przystąpić do Związku⁸. Akty późniejszego przystąpienia do Związku sporządzane były z reguły w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach, opatrzonych wielkimi pieczęciami miast, bądź najznacznějších przedstawicieli rycerstwa. Spisywanie dokumentów, tak erekcyjnego, jak i akcesyjnych, w dwóch egzemplarzach, zdaniem I. Janosz-Biskupowej, miało na celu zabezpieczenie przed zaginięciem lub zniszczeniem⁹. Jeszcze w 1440r., na mocy osobnych dokumentów, do konfederacji przystąpiła znaczna część miast i okręgów Państwa Krzyżackiego. Proces ten jednak trwał z różnym nasileniem aż do 1454r.¹⁰

Powstałe w taki sposób dwa komplety dokumentów trafiały do archiwów Torunia i Elbąga. Obecnie w zbiorze **toruńskim**, przechowywanym w Archiwum Państwowym w Toruniu, znajduje się egzemplarz aktu erekcyjnego Związku oraz dwadzieścia jeden dokumentów akcesyjnych¹¹. Zbiór **elbląski**, dziś przechowywany w Archiwum Państwowym w Gdańsku, oprócz dokumentu erekcyjnego tworzy dziewiętnaście dokumentów akcesyjnych¹². Do obu kompletów dokumentów przywieszono niegdyś łącznie 137 pieczęci, z tego 72 wisiały przy dokumencie erekcyjnym¹³. Do dziś zachowały się odciski 122 pieczęci, należących do 120 dysponentów. Stan zachowania pieczęci w obu zbiorach jest różny, tak że można je uznać za komplementarne. W zbiorze **toruńskim** przy dokumencie erekcyjnym znajdują się wyłącznie pieczęcie rycerskie (42 odciski) oraz szczytki dwóch pieczęci miejskich. Z kolei przy dokumentach akcesyjnych na 63 przywieszone zachowało się 37 odcisków (w tym 21 rycerskich i 16 miejskich). W zbiorze **elbląskim** przy akcie erekcyjnym znacznie lepiej zachował się zespół pieczęci miejskich, liczący 14 egzemplarzy oraz 28 pieczęci rycerskich. Więcej odcisków zachowało się w zespole dokumentów akcesyjnych: na 57 pierwotnie przywieszonych zachowało się 46.

Dokumenty Związku Pruskiego od dawna wzbudzały zainteresowanie badaczy. Pierwsze edycje poszczególnych aktów, początkowo oparte o odpisy, pochodzą już z XVI w.¹⁴. Naj-

⁷ Janosz-Biskupowa, M., Biskup, M.: Ze studiów, *passim*.

⁸ AST, II, nr 107, s. 169; Oliński, Piotr: Droga do założenia Związku Pruskiego w Kwidzynie w 1440 r. In: Związek Pruski. Działo się w Kwidzynie w 1440r. Kwidzyn 2016, s. 19; Rzeczywiście tego dnia deklarację przystąpienia do Związku złożyły w Gdańsku Tczew i Starogard Gdański, zaś na miejscu odpowiedni dokument wystawiły Stare Miasto Gdańsk, Gniew, Hel, Łeba, Lębork, Nowe i Puck. Zob. Biskup M.: Gdańsk, s. 581.

⁹ Janosz-Biskupowa, Irena: Archiwum Ziemi Pruskiej. Studium archiwoznawcze. Warszawa 1974, s. 81.

¹⁰ AST, II, nr 109–131, s. 176–183; Grzegorz M.: Pomorze Gdańskie, s. 228; AST, IV, nr 199, s. 324; Górski, Karol: Fragment z dziejów Prus w XVw. Rocznik Gdański, t. 9–10, 1935–1936, s. 125; Biskup, M.: Der preussische Bund, s. 217; Zob. też Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej cyt. APT), fond: Akta miasta Torunia (dalej cyt. AmT), katalog I, sygn. 1473: list komtura domowego w Gdańsku do Wielkiego Mistrza informujący o przylączeniu się do Związku nowych członków.

¹¹ APT, AmT, katalog I, 952; 954; 955; 957; 958; 959; 960; 961; 963; 964; 965; 968; 977; 978; 979; 980; 981; 983; 987; 989; 1417.

¹² Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej cyt. APG), fond: Kolekcja dokumentów elbląskich, sygn. I/48; I/49; I/50; I/51; I/52; I/53; I/54; I/55; I/56; I/57; I/70; II/49; II/50; II/51; II/52; II/53; II/54; I/58; III/24; VI/1.

¹³ AST, II, s. 171; IV, s. 324. Zob. też Czaplińska, Janina, Klesińska, Wanda (ed.): Archiwum miasta Elbąga. Przewodnik po zespołach 1242–1945. Warszawa 1970, s. 69; Janosz Biskupowa I.: Archiwum, s. 138nn.

¹⁴ Runau, Dionysius: Historia und Beschreibung des 13 jährigen Krieges in Preussen von 1454 bis 66. Wittembergae 1582 (non vidi); Schütz, Caspar: Historia rerum Prussicarum. Grosse 1599, k. 140–141.

ważniejszym wydaniem interesującego nas zespołu dokumentów jest jednak to, które przygotował w XIXw. Max Toeppen. Na edycji Toeppena oparł tak tłumaczenie jak i wydanie tekstu oryginalnego Karol Górski¹⁵.

Nieco później uwagę historyków zaczęły przyciągać znajdujące się przy dokumentach pieczęcie. Już siedemnastowieczny badacz dziejów Prus Krzysztof Hartknoch zwrócił uwagę na, niespotykaną wśród toruńskich archiwaliów miejskich, liczbę odcisków uwierzytelniających dokument erekcyjny Związku¹⁶. W dziewiętnastym stuleciu, wraz z rozwojem badań heraldycznych i sfagistycznych zainteresowanie tym dużym zbiorem odcisków wzrosło. Jako pierwsze „odkryte” zostały wówczas pieczęcie miejskie. W swych pracach wykorzystywał je Friedrich August Vossberg¹⁷, a Otto Hupp poświęcił osobny fragment swej pracy poświęconej miejskiej heraldyce Prus, opisowi interesującego nas zespołu pieczęci, podkreślając jego znaczenie dla rozpoznania sfagistyki miejskiej¹⁸. Pieczęcie miejskie stały się też fundamentem szerszych prac, dotyczących sfagistyki miejskiej większych obszarów (np. prace Mariana Gumowskiego¹⁹), ale również często odwoływali się do nich badacze dziejów regionalnych w monografiach poszczególnych miejscowości. Zaslugą toruńskiego archiwisty Bernharda Engela jest zwrócenie uwagi na znajdujące się przy dokumentach erekcyjnym i akcesyjnym pieczęcie rycerskie²⁰. Korzystał z nich już co prawda Georg Adalbert von Mülverstedt²¹, jednak dopiero praca Engela pokazała bogactwo znajdujących się w archiwum toruńskim materiałów. Opracowany przez Engela korpus pieczęci stał się podstawowym źródłem dla badań nad sfagistyką i heraldyką Pomorza i Prus²².

Większość pieczęci przywieszonych do dokumentów związkowych znana była odtąd głównie z odrysów opublikowanych przez F. A. Vossberga oraz B. Engela. Obaj wspomniani badacze chociaż zdawali sobie sprawę z istnienia dwóch egzemplarzy dokumentów, z reguły nie porównywali ich, ograniczając się do publikacji konkretnego egzemplarza pieczęci. Zespół pieczęci związkowych nie był też w edycjach Vossberga i Engela w żaden sposób wyodrębniany, a opisy poszczególnych egzemplarzy rozpraszano pomiędzy notami dotyczącymi pieczęci danej kategorii dysponentów przwieszonych do niezwiązanych ze Związkiem Pruskim dyplomów. Dopiero niedawno podjęto próbę edycji pieczęci zachowanych

¹⁵ Górski, K.: Związek Pruski, s. 6nn (tam też informacje o wcześniejszych edycjach); 119nn.

¹⁶ Hartknoch, Christoph: Alt- und Neues Preussen, oder Preussischer Historien zwey Theile, in derer erstem von desz Landes vorjähriger Gelegenheit und Nahmen... In dem andern aber von desz Teutschen Ordens Ursprung, desselben, wie auch der nachfolgenden Herrschafft... mit sonderbahnen Fleisz zusammen getragen. Franckfurt am Mayn – Leipzig 1684, s. 312.

¹⁷ Vossberg, Friedrich August: Münzen und Siegel der preussischen Städte Danzig, Elbing Thorn, so wie der Herzogthums der Pommerellen im Mittelalter. Berlin 1841; Vossberg, Friedrich August: Geschichte der preussischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens. Berlin 1843; Vossberg, Friedrich August: Münzgeschichte der Stadt Danzig. Berlin 1852.

¹⁸ Hupp, Otto: Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer. Hft. I, Ostpreußen, Westpreußen und Brandenburg. Frankfurt a./Main, 1896.

¹⁹ Gumowski, Marian: Herb i pieczęcie. In: Gdańsk. Przeszłość i teraźniejszość, Lwów 1928; Gumowski, Marian: Herb i pieczęcie miasta Torunia, In: Dzieje Torunia. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta. Toruń 1933; Gumowski, Marian: Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIVw.. Toruń 1960; Gumowski Marian: Pieczęcie i herby miast pomorskich. Toruń 1939; Gumowski, Marian: Pieczęcie miasta Grudziądz. Rocznik Grudziądzki, t. II, 1961; Gumowski, Marian: Handbuch der polnischen Siegelkunde. Gratz 1966.

²⁰ Engel, Bernhard: Die mittelalterlichen Siegel des Thorner Rathesarchivs. 2 Theil, Privatsiegel mit Ausschluss der rein polnischen. Thorn 1895 (dalej cyt. B. Engel, Privatsiegel).

²¹ Mülverstedt, Georg Adalbert von: Der abgestorbene Adel der Provinz Preussen. Nürnberg 1874; Mülverstedt, Georg Adalbert von: Nachträge zu Vossberg's Geschichte der Preussischen Siegel. Zeitschrift des Historischen Verein für den Regierungsbezirk Marienwerder, 1882, VI. Hft; Mülverstedt, Georg Adalbert von: Zur mittelalterlichen Orts- und Adelskunde Westpreussens. Zeitschrift des Historischen Vereins für den Regierungs-Bezirk Marienwerder, Hft XXXIV, 1896.

²² Zob. ocenę osiągnięć B. Engela dokonaną w pracy: Możejko, Beata: Stan badań nad sfagistyką Pomorza Gdańskiego w średniowieczu, In: Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa 2006, s. 225nn.

przy dokumentach założycielskich Związku Pruskiego jako pewnej wyodrębnionej całości. Takie podejście umożliwiło zestawienie pieczęci zachowanych przy wszystkich istniejących egzemplarzach dokumentu, a w efekcie stworzenie idealnego katalogu odcisków uwierzytelniających poszczególne pisma.

Wydawałoby się, że tak dobrze znany materiał nie powinien rodzić większych problemów natury edytorskiej. Podjęcie systematycznych prac zmierzających ku publikacji pokazało, że przygotowanie ich nowoczesnej edycji stanowi jednak pewne wyzwanie. Wynika to z jednej strony z przyjętego, oczywistego, założenia, że edycja powinna stanowić ekwiwalent oryginalnego źródła²³. Z drugiej strony należało pamiętać, że odcisk pieczęci, mimo iż jest on samodzielną formą przekazu, stanowi jednak element większej całości – dokumentu, który miał uwierzytelniać. I to właśnie ów dokument, w całej swojej złożoności, tworzy kontekst w którym występuje konkretny odcisk. Do tego w przypadku dokumentów Związku Pruskiego mamy do czynienia z rzadką dla polskiego średniowiecza sytuacją współistnienia większej liczby jednobrzmiących i uwierzytelnionych przez tych samych dysponentów, oryginalnych dokumentów, tworzących dwa osobne, uzupełniające się w aspekcie sfragistycznym, zbiory.

Zacząć należało od określenia struktury edycji. Możliwości było kilka. Chyba najbardziej oczywistym, stosowanym także w dotychczasowych publikacjach interesującego nas materiału, byłby układ według dysponentów pieczęci. Ten jednak zacierałby związki między pieczęciami a dokumentami, z którymi są one związane. Dlatego też wybrano inne rozwiązanie. Całość podzielono na dwa zbiory: pieczęci istniejących i niezachowanych. W obu przypadkach, aby zachować i podkreślić relacje odcisków i dokumentów zdecydowano się na ich wewnętrzną systematyzację według dokumentów, z którymi związane są bądź były poszczególne odciski. Elementem porządkującym noty uczyniono datację dyplomów. Dokument stał się zatem całością nadrzędną, grupującą opisy towarzyszących mu odcisków. W ramach poszczególnych dokumentów starano się opisom pieczęci nadać układ odpowiadający kolejności przywieszenia odcisku do dyplomów. Okazało się jednak, że porządek przywieszania pieczęci nie budzi wątpliwości tylko w przypadku dokumentów akcesyjnych. Były one odciskane zgodnie z listą dysponentów znajdującą się w intytucji, względnie korroboracji, dyplomu. Nieco bardziej skomplikowana okazała się sprawa przywieszania pieczęci do dokumentów głównych, gdzie po dwa, lub trzy odciski pieczęci umieszczano na jednym pasku pergaminowym. Już w XVIIIw. zauważono że kolejność pieczęci nie jest konsekwentna²⁴. Np. w liście świadków brakuje Jerzego Spyrowa z Dylewa, którego pieczęć została przywieszona do aktu²⁵. Ów brak konsekwencji spowodował, że

²³ Tandecki, Janusz – Kopiński Krzysztof: *Edytorstwo źródeł historycznych*. Warszawa 2014, s. 13.

²⁴ Kries Joannes Albinus: *Memoria saecularis diei quo ante hos trecentos annos Prussia excusso tyrannidis cruciferorum iugo in libertatem sese vindicatum ivit ac deinde sub serenissimorum augustissimorumque Poloniae regum imperium ac tutelam concessit regnante feliciter serenissimo ac potentissimo Augusto III, Erscheinungsort: Thoruni Erscheinungsjahr: 1754, k. C2, przyp. c)*. Zob. też AST, II, s. 174–175, przyp. 1, gdzie przywołane poglądy Kriesa.

²⁵ Takich drobnych niekonsekwencji jest więcej. Na egzemplarzu **toruńskim** pieczęć Pietrasza z Gardyn, przedstawiciela okręgu ostródzkiego, została przywieszona wśród pieczęci przedstawicieli ziemi chełmińskiej, zaś odcisk pieczęci Ottona Straube z Rynu, również z okręgu ostródzkiego, znajduje się na pierwszym pasku trzeciego rzędu, zamykając zbiór pieczęci rycerskich. Przy egzemplarzu **elbląskim**, znajdujące się obecnie na luźnym pasku pergaminowym, przechowywanym wraz z dokumentem, pieczęć Jerzego z Dźwierzyna i Macieja z Guntów zostały odcisnięte obok siebie, choć w testacji imiona, a przy egzemplarzu **toruńskim** odciski pieczęci, tych rycerzy rozdziela odpowiednio nazwisko i odcisk sigillum Jakusza z Trumiej. Analogiczne przesunięcia znajdujemy w sekwencji przywieszenia pieczęci miejskich przy egzemplarzu **toruńskim**, gdzie pieczęć Królewca-Lipnika została przywieszona w miejscu gdzie, według testacji, powinien tam znajdować się odcisk pieczęci Gdańska, zaś pieczęć Knipawy, zajmuje miejsce, gdzie według listy świadków powinna znajdować się pieczęć Nowego Miasta Torunia. Por. APT, AmT, katalog I, sygn. 952; APG, f. Kolekcja dokumentów elbląskich, VI/1.

porządkując, w ramach edycji, pieczęcie przywieszone do jednobrzmiących dokumentów należało przyjąć w pewnym stopniu arbitralną systematykę, która jednak znajdowałaby odzwierciedlenie w samym źródle. Stąd też odwołano się tu do wspólnej dla obu egzemplarzy listy świadków/gwarantów aktu. Ponadto celem zilustrowania różnic w przywieszeniu pieczęci, opisy odcisków z dokumentów uwierzytelnionych więcej niż jedną pieczęcią, poprzedzono tabelami w których starano się odtworzyć kolejność opieczętowania każdego z egzemplarzy danego dyplomu. Tabele te ukazują jednocześnie różnice w stanie zachowania odcisków przy poszczególnych dokumentach.

Jak już wspomniano, osobno potraktowano pieczęcie niezachowane. Informacje o nich podano na końcu edycji, z uproszczonym formularzem opisu, zawsze jednak ze wskazaniem dokumentu z którym były związane. Podstawę do ustalenia typu nieistniejących egzemplarzy stanowiły zachowane ślady odcisków, informacje pochodzące z czasów, kiedy owe odciski jeszcze istniały, zrekonstruowane – w oparciu o źródła pisane – ogólne zasady pieczętowania aktu, wreszcie dane na temat chronologii pieczęci konkretnych dysponentów. Łącznie w katalogu zebrano informacje o 15 typach pieczęci, których odciski znajdowały się w interesującym nas zespole dokumentów, a nie dotrwały do naszych czasów.

Zastanowienia wymagał sposób edycji poszczególnych zachowanych egzemplarzy pieczęci. Wynikało to z faktu, że w przygotowywanym do publikacji zbiorze poszczególne dokumenty, a co zatem idzie i przywieszone do nich odciski pieczęci, wykonane były w więcej niż jednym egzemplarzu. Rodziło się zatem pytanie, czy edycja powinna zawierać szczególne opisy wszystkich zachowanych odcisków, czy też opisy typów pieczęci, sfragistycznego odpowiednika lachmannowskiego archetypu, spotykanych w zespole. Obie metody mają swe zalety i wady. Edycja poszczególnych odcisków pozwoliłaby na precyzyjne oddanie cech jednostkowych zabytku, porównując jednak do redundancji danych. Z drugiej strony edycja typów pieczęci pozwala uniknąć powielania opisów, przy ryzyku zatracenia informacji swoistych dla każdego z egzemplarzy.

Analiza zbioru pokazała, że odciski pieczęci poszczególnych dysponentów, uwierzytelniających dokumenty wchodzące w skład obu kompletów, pochodzą niemal bez wyjątku z tych samych tłoków. Jedynie w dwóch przypadkach dysponentci przywiesili różne pieczęcie do dokumentów **toruńskiego i elbląskiego**²⁶. Owa jednolitość zbioru spowodowała, że ostatecznie zdecydowano się na zastosowanie metody hybrydowej. Elementy opisu pieczęci podzielone zostały na dwie grupy: wspólne dla każdego egzemplarza (identyfikacja dysponenta, wymiary, ikonografia, legenda) oraz indywidualne, właściwe dla poszczególnych odcisków (barwa wosku, stan zachowania, miejsce przywieszenia). Informacje wspólne dla obu egzemplarzy, podwano jednokrotnie, zaś indywidualne rozłącznie, osobno dla każdego odcisku²⁷. Uzupełnieniem opisu są fotografie zachowanych w interesującym nas zbiorze egzemplarzy odcisków pieczęci oraz podobizny publikowanych odrysów pieczęci. Pochodzą one z najczęściej wykorzystawanych przez badaczy wydawnictw: F. A. Vossberga dla pieczęci miejskich oraz B. Engela dla rycerskich. Mają one stanowić element łączący dane odciski z poprzednimi edycjami, a także pozwolić na weryfikację wcześniejszych, rozpowszechnionych odrysów ze stanem faktycznym.

Wpływ na kształt formularza noty opisowej pieczęci miało wreszcie jeszcze jedno zjawisko, charakterystyczne dla odcisków znajdujących się przy dokumentach erekcyjnych

²⁶ Dotyczy to Macieja Suchostrzyckiego (Macieja z Lunau), który odcisnął je przy dokumentach głównych (odcisk jednej z nich publikuje Engel B.: Privatsiegel, s. 13, Taf. IV, nr 259) oraz Melchiora z Borkowa, którego pieczęcie znajdują się przy aktach akcesyjnych rycerstwa z okręgów gdańskiego, łębskiego i puckiego (odcisk jednej z nich publikuje Engel, B.: Privatsiegel, s. 4, Taf. I, nr 31).

²⁷ Jest to zgodne z zaleceniami Międzynarodowego Komitetu Sfragistycznego Międzynarodowej Rady Archiwów. Zob. Ricci-Noe, Stefania (ed.): Vocabulaire international de la sigillographie. Rom 1990, s. 21; Vrtel, Ladislav, Müller, Karel (ed.): Vocabularium internationale sigillographicum. Bratislava 2016, s. 66.

Związku. Na wielu miseczkach pieczętnych wiszących przy obu egzemplarzach dokumentu widoczne są mniej lub bardziej czytelne napisy identyfikujące dysponenta (imię lub jego skrót; nazwisko lub przydawka posesjonatyczna – czasem też skracana, a w jednym przypadku nazwa okręgu, z którego pochodził; nazwa miasta). Najprawdopodobniej kiedyś znajdowały się one na wszystkich pieczęciach. W większości przypadków zostały one naniesione piórem a w dwóch przypadkach (Welawa, Alembork) wykonano je rozgrzanym rylcem. Sądzę, a pisałem o tym w innym miejscu, że w napisach owych trzeba widzieć ślady przygotowania do sigillacji aktu, stanowiące odpowiedź dla dysponenta, lub osoby pieczętującej, gdzie powinna zostać odcisnięta dana pieczęć²⁸. Niestety, stan zachowania większości z nich jest zły. Niektóre noszą przy tym ślady późniejszych retuszy. Spowodowało to, że dla dokonania możliwie pełnych odczytów konieczne okazało się wykorzystanie światła UV. Ujawniło ono słaboczytelne w świetle dziennym fragmenty napisów, a także ślady (tych niestety nie udało się odczytać) po ich korektach. Ze względu na znaczenie owych napisów dla rekonstrukcji techniki pieczętowania dokumentu, zdecydowano się w notach opisowych pieczęci uwzględnić ich fotografie, a transkrypcje podawano w osobnym punkcie opisu pieczęci, w bloku przeznaczonym na komentarz edytorski.

Wróćmy tu na chwilę do jednego z elementów opisu, należącego do kategorii wspólnych dla wszystkich egzemplarzy pochodzących z jednego typariusza. Chodzi mianowicie o osobę dysponenta. Ten zdawałoby się, oczywisty element noty katalogowej w naszym przypadku również okazał się problematyczny. Bowiem wśród pieczęci rycerskich, znajdujących się w zespole interesujących nas dokumentów, wielokrotnie spotykamy się ze zjawiskiem karencji pieczęci²⁹. Karencja pieczęci powoduje zaś, że de facto mamy do czynienia z dwoma dysponentami pieczęci: nominalnym, którego imię umieszczono na typariuszu, oraz faktycznym, który użył danego typariusza³⁰. Pozostając w zgodzie z literą dokumentu, do którego daną pieczęć przywieszono, odciski karencyjne, zazwyczaj z dziedziczonych po ojcu tłoków, przypisano osobom wymienianym w testacji dokumentu a nie w legendzie pieczęci, zaś informacje o kontekście wykonania odcisku podano w komentarzu edytorskim. W związku z osobą dysponenta pojawił się tu jeszcze jeden problem, związany z ustaleniem formy zapisu poszczególnych nazwisk. Wywołało go podejście polskiej literatury zajmującej się dziejami państwa krzyżackiego, która konsekwentnie polonizowała i uwspółcześniała nazwiska bohaterów ineresujących nas wydarzeń³¹. To jednak stoi w sprzeczności z przyjętą zasadą wierności źródłu. Dlatego też w pierwszej wersji edycji jako podstawową wersję zapisu nazwisk przyjęto formę źródłową. Jednak po konsultacjach z badaczami problematyki oraz zważywszy, że praca skierowana jest do polskiego odbiorcy jako formę prymarną na-

²⁸ Zagadnieniu temu poświęciłem osobno uwagę, zob. Hlebionek Marcin: Nie tylko inskrypcje. Napisy na pieczęciach przy akcie erekcyjnym Związku Pruskiego. *Сфрґістичний зшорічник*, 2016, Вип. VI, s. 52–67.

²⁹ Np. pieczęć wykorzystana przez Szymona z Głazewa należała do piszącego się z tej samej miejscowości Sandera (Aleksandra). Ten poświadczony jest źródłowo w 1405r., był zapewne jego ojcem (zob. Biskup, Marian, Połębska, Krystyna, Grzegorz, Maksymilian (ed.): *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, Wrocław 1971, s. 35); Być może także ojcowskiej pieczęci używał Sander Machwitz, który pod dokumentami erekcyjnymi odcisnął pieczęć z legendą wskazującą, że jej dysponentem był niejaki „Conrad de Opin”. Konrada spotykamy w źródłach z lat 1409–1423 (AST, I, nr 30, s. 49; nr 146, s. 187; nr 325, s. 410, nr 482, s. 618; Joachim, Erich, Hubatsch Walther (ed.): *Regesta historico-diplomatica ordinis s. Mariae Theutonicorum 1198–1525. Pars I, Regesten zum Ordensbriefarchiv*. Goettingen 1948–1950, nr 1634, s. 97; nr 3931, s. 247). Z pieczęci ojca – Jakuba – skorzystał Jan Ściborowicz z Kacka, pieczętujący dokument przystąpienia do Związku rycerstwa gdańskiego (O genealogii Jana zob. Bruski Klemens: *Lokalne elity rycerstwa na Pomorzu Gdańskim w okresie panowania zakonu krzyżackiego. Studium propozograficzne*. Gdańsk 2002, s. 118; Rembalski Tomasz: *Dzieje osadnictwa na terenie współczesnych gmin Gdynia i Kosakowo od XIII do XV w.* Gdańsk 2006, s. 105). Przykłady takie można by mnożyć.

³⁰ Haisig, Marian: *Sfragistyka ogólna*, In: Gumowski, Marian, Haisig, Marian, Mikucki, Sylwiusz: *Sfragistyka*. Warszawa 1960, s. 102–105.

³¹ Np. Górski, K.: *Związek Pruski, passim*.

zwy dysponenta przyjęto wersję polskojęzyczną, nazwisko/nazwę w formie źródłowej podając jako alternatywę.

Ze względu na słabe rozpoznanie sfragistyki i heraldyki rycerskiej, ale też miejskiej, ziem pruskich znaczne trudności sprawiały opisy wyobrażeń napieczętych. Problemy tej kategorii podzielić można na dwie grupy. Pierwsza, jest pochodną prób polonizacji specyficznej w XVw. heraldyki pruskiej oraz identyfikacji herbów rycerskich znanych z naszych pieczęci, z herbami znanymi z ziem polskich. Powodowało to, że, głównie w dawniejszych publikacjach, spotykamy się błędnymi blazonami, które rzutowały i rzutują na współczesne opracowania, choć nie wytrzymują zestawienia ze źródłami. Drugą grupę problemów wywoływało występowanie elementów specyficznych dla heraldyki pruskiego rycerstwa i miast, nie podających się opisowi w kategoriach polskiej, ale też niemieckiej heraldyki. Niech za przykład posłużą pieczęcie Szymona z Głazewa i Jana Uzdowskiego zawierające w godle gwiazdki ostrogowe (znane z heraldyki niemieckiej, ale nie pojawiające się w herbach polskich)³², Guntera z Dylewa i Ścibora z Łebuni z mieczami do polowania na dziki (*Sauschwert*)³³ a także Budzisz z Zielonek i Mikołaja z Zakurzewa³⁴ wyobrażające, prawdopodobnie, młoty bojowe. W średniowiecznej heraldyce ziem polskich elementy takie nie pojawiające się w ogóle. Do przedmiotów rzadko spotykanych należą szczupaczce szczęki, występujące na pieczęci Petera Tolcka, możliwe jednak do identyfikacji dzięki temu, że pojawiają się także w herbie rodziny Luzjańskich, aktywnej jeszcze w czasach nowożytnych i dlatego notowane są w nowożytnych herbarzach, np. Jana Karola Dachnowskiego³⁵. Bezradni jednak pozostajemy wobec godła znanych z pieczęci Mikołaja z Gorowych, Filipa Bezledzkiego czy Jakuba Trynckę³⁶, których genezy i znaczenia możemy się tylko domyślać. Pewną pomocą był tu osiemnastowieczny manuskrypt heraldyczny, zawierający opisy herbów z pieczęci przywieszonych do dokumentu erekcyjnego Związku³⁷. Podkreślić jednak trzeba, że jego autor operował terminologią sobie współczesną, anachroniczną jednak w stosunku do źródeł, które opisywał. Zatem umieszczone tam opisy mogły stanowić jedynie pewną sugestię, do której podchodzić należało jednak z ostrożnością.

Z problematyką tą wiąże się zagadnienie opisów pieczęci zachowanych szczątkowo. Z reguły w takim przypadku opisuje się zachowany fragment (fragmenty), zaś dla oglądu całości odsyła się do literatury notującej lepiej zachowane egzemplarze. Specyfiką znacznej liczby pieczęci znajdujących się przy interesującej nas dokumentach jest fakt, że są to egzemplarze unikalne. Dotyczy to zwłaszcza pieczęci rycerskich. W związku z tym niemożliwe okazało się odnalezienie egzemplarzy komplementarnych, pozwalających na uzupełnienie, a co za tym idzie właściwą interpretację elementów umieszczonych w polu pieczęci.

Osobny problem badawczy, choć może w mniejszym stopniu edytorski, stanowi zachowany przy dokumencie erekcyjnym Związku odcisk wielkiej pieczęci Gdańska. Od pozostałych przywieszonych do tego dyplomu wyróżnia się ona przede wszystkim czerwoną barwą wosku, w którym go odcinięto. Przywilej pieczętowania w czerwonym wosku miasto otrzymało jednak dopiero w latach pięćdziesiątych XVw. Na ten czas badacze kładą również chronologię wykonania typariusza, z którego odcisk ów wykonano, a jego pierwsze (wyłączywszy akt erekcyjny Związku, pominięty przez badaczy gdańskiej sfragistyki) użycie datowane

³² Odrisy publikuje Engel, B.: *Privatsiegel*, s. 9, Taf. I, nr 9; s. 22, Taf. I, nr 10.

³³ Odrisy publikuje Engel, B.: *Privatsiegel*, s. 6, Taf. II, nr 70; Taf. II, nr 105; w sprawie identyfikacji godła zob. Boenheim, Wendelin: *Handbuch der Waffenkunde*. Leipzig 1890, s. 255–256.

³⁴ Odrisy obu publikuje Engel, B.: *Privatsiegel*, s. 9, Taf. II, 106; s. 18, Taf. III, nr 191.

³⁵ Odrisy publikuje Engel, B.: *Privatsiegel*, s. 22, Taf. IV, 237; w sprawie identyfikacji godła: zob. Dachnowski, Jan Karol: *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVIIw.* ed. Pentek, Zdzisław. Kórnik 1995, s. 14.

³⁶ Odrisy publikuje Engel, B.: *Privatsiegel*, s. 19, Taf. III, nr 207; s. 2, Taf. I, 19; s. 22, Taf. IV, nr 239.

³⁷ APT, AmT, katalog II, XII, 14. Krótkie informacje o rodach z Pomorza Gdańskiego, ziemi chełmińskiej i Prus.

jest na 1457r.³⁸. Zabytek ten nakazywałby zatem przesunięcie chronologii typariusza, gdyby nie anachroniczne użycie czerwonego wosku, które z kolei może sugerować podmienienie pieczęci na bardziej prestiżową, już po uzyskaniu przez miasto wspomnianego przywileju. Podkreślić jednak trzeba, że ani ogład miski, ani paska nie zdradził śladów manipulacji odciskiem. Oprócz nietypowej barwy wosku, jedyną wskazówką wskazującą na możliwe późniejsze przywieszenie tej pieczęci jest brak śladów napisu na misce, na pieczęciach miejskich zazwyczaj, choć nie zawsze, występujących.

Podstawą do stworzenia noty katalogowej wydawnictwa stały się wskazówki opisu pieczęci zawarte w Międzynarodowym Słowniku Sfragistycznym³⁹, dostosowane jednak do specyfiki publikowanego materiału. Opisy wszystkich egzemplarzy podzielono na dwa bloki. Pierwszy z nich dotyczy dyplomu, przy którym pieczęcie zostały przywieszone. Na charakterystykę dokumentu składają się: miejsce i data jego wystawienia, regest, sygnatury archiwalne zachowanych egzemplarzy, informacja o sposobie przywieszenia pieczęci, liczby odcisków znajdujących się przy dokumencie pierwotnie oraz zachowanych. Jak już wspomniano, blok ten zamyka tabelaryczny schemat przywieszenia pieczęci, osobny dla każdego z zachowanych egzemplarzy dyplomu. Ten ostatni punkt dotyczy tylko dokumentów wielopieczętnych. Blok drugi to opisy samych pieczęci. W ramach katalogu pieczęcie ułożono zgodnie z sekwencją wymieniania ich dysponentów w korroboracjach, względnie, o ile korroboracja nie wymieniała dysponentów pieczęci, z ich kolejnością w intyulacjach dokumentów. Poszczególne noty katalogowe składają się z dziewięciu punktów, które, według charakteru zawartych w nich informacji, zgrupowano w czterech większych zespołach. Pierwszy z nich dotyczy dysponenta pieczęci. Imiona i nazwiska, względnie nazwy dysponentów pieczęci podawano w brzmieniu, z którym spotykamy się we współczesnej literaturze. W nawiasach kwadratowych notowano formę, w której zostały zapisane w tekście dokumentów, w wersji którą w swej publikacji przyjął M. Toeppen⁴⁰. Dalej, w przypadku dysponentów rycerskich, znalazły się krótkie informacje na temat ich aktywności (godnościach przez daną osobę sprawowanych, ważniejszych polach działalności politycznej) oraz charakterze, w jakim dana osoba pojawiła się na dokumencie. Podstawą do ustalenia brzmienia nazwisk, a również sporządzenia notki dotyczącej dysponenta była literatura historyczna, słowniki biograficzne oraz spisy urzędników⁴¹. W części drugiej zebrano informacje właściwe dla publikowanych egzemplarzy odcisków. Składają się na nie informacje o miejscu przywieszenia, dane na temat barwy wosku, w którym pieczęć została odcisnięta oraz ocena stanu zachowania. Część trzecia zawiera informacje wspólne dla danego typu pieczęci. Są to wymiary (podawane w milimetrach), odczyt legendy napieczętniej, opis wyobrażenia napieczętnego, uwagi oraz dane bibliograficzne na temat publikacji pieczęci. Transkrypcji legendy dokonywano konsekwentnie, zgodnie z zaleceniami Międzynarodowego Słownika Sfragistycznego⁴². Informacje dotyczące właściwości paleograficznych napisu, umieszczono w nawiasie kwadratowym w notce poprzedzającej transkrypcję. W polu *Uwagi* zamieszczono komentarz edytorski na temat publikowanej pieczęci. Zawiera on przede wszystkim informacje o spotykanych odmiennościach w opisie lub wyjaśnieniach wyobrażenia napieczętnego, innych odczytach lub wyjaśnieniach legendy, innych egzempla-

³⁸ Możejko, Beata: Przywileje Kazimierza Jagiellończyka z 1457r. dla Gdańska a zmiany heraldycznego wizerunku miasta. In: *Okręt Kościoła z gdańskiego Dworu Artusa*. Gdańsk 2008, s. 19–21

³⁹ *Vocabulaire*, s. 19–34; *Vocabularium*, s. 65–77.

⁴⁰ *AST*, II, *passim*.

⁴¹ Przede wszystkim: Górski, K.: *Związek Pruski*, s. 235–247; Bruski, K.: *Lokalne elity*, *passim*; Oracki, Tadeusz: *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*. t. I, Olsztyn 1984; t. II, Olsztyn 1988; Gierszewski, Stanisław, Nowak, Zbigniew (ed.): *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1–4, suplement 1–3, Gdańsk 1992–2013; Mikulski Krzysztof (ed.): *Urzędnicy Prus Królewskich*. Spisy. Wrocław 1990.

⁴² *Vocabulaire*, s. 27–29; *Vocabularium*, s. 71–73.

rzach publikowanej pieczęci, głównie przywieszonych do aktów rozejmu łęczyckiego⁴³, pokoju brzeskiego⁴⁴ oraz drugiego pokoju toruńskiego⁴⁵, a także innych typach pieczęci używanych przez danego dysponenta, które udało się odnaleźć. Czwartą część stanowi materiał ilustracyjny, na który składają się, jak już wspomniano, fotografie każdego z zachowanych w interesującym nas zbiorze dokumentów odcisku danego typu, jego odrisy publikowane w najważniejszych wydawnictwach, a także fotografie odręcznych napisów identyfikujących dysponenta umieszczonych na miskach pieczęci.

Zgodnie z przyjętym założeniem, na końcu edycji zestawiono podstawowe informacje o odciskach dziś nieistniejących. Pieczęcie te zostały omówione chronologicznie, zgodnie z datacją aktu przy którym zostały przywieszzone, a dalej według kolejności, w której ich dysponenti zostali wymienieni w testacji względnie intytulacji dyplomu. Na opis odcisków niezachowanych składa się numer bieżący noty, będący kontynuacją numeracji not poświęconych pieczęciom zachowanym, ale dla odróżnienia od nich opatrzony gwiazdką (*), nazwa dysponenta w formie współczesnej oraz występującej w źródle, wskazanie miejsca, które dysponent pieczęci zajmował w testacji bądź intytulacji dyplomu, informacje o śladach pozostałych po odcisku, zestawienie danych na temat znanych pieczęci używanych przez dysponenta w okresie, kiedy pieczętowano dokumenty związkowe, ze wskazaniem tej, którą najprawdopodobniej odcisnęto przy dokumencie erekcyjnym bądź akcie przystąpienia do Związku. W miarę możliwości poszczególne noty starano się uzupełnić o podobiznę innego jej egzemplarza, względnie typariusza.

⁴³ Hryniewicz, Artur: Oblicza dziewiętnastowiecznego kolekcjonerstwa sfragistycznego na przykładzie losów pieczęci z aktu rozejmu łęczyckiego. *Rocznik sztuki śląskiej*, t. 22, 2013, *passim*.

⁴⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych, fond: Zbiór Dokumentów Pergaminowych, sygn. 1011; 1148.

⁴⁵ Grzegorz, Maksymilian: Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego 1466r. Toruń 1970.

KORPUS ČESKÝCH PEČETÍ DO NÁSTUPU JANA LUCEMBURSKÉHO A AKTUÁLNÍ FENOMÉNY EVROPSKÉ SFRAGISTIKY

KAREL MARÁZ

Dnešní setkání je věnováno jednak sfragistickým edicím, jednak vybraným problémům ve sfragistice, jimž – podle očekávání – dominuje digitalizace. Můj příspěvek si dovoluji být mostem mezi oběma částmi. Nejprve se zmíním informativně o připravované práci *Korpus českých pečeti do nástupu Jana Lucemburského*, ve druhé části potom obrátím pozornost na aktuální fenomény evropské sfragistiky.

Korpus českých pečeti do nástupu Jana Lucemburského je dlouhodobě připravovanou monografií, zahrnující i edici sfragistického materiálu, postihující veškerý tuzemský sfragistický materiál od nejstarších dob do roku 1310, tedy především pečeti, typáře, odlitky, ale nejen je (srov. níže). *Korpus* bude sestaven zejména z výkladových pasáží, edičních katalogových popisů sfragistického materiálu a jeho vyobrazení, hodnotících kapitol, komentářů, konkordančních tabulek, tak aby podal ucelený výklad o sfragistické materii vymezené doby a tématu a aby shromáždil vyčerpávající penzum informací k dané problematice. S modelem, nebo chceme-li s maketou, a obsahem publikace již byla odborná veřejnost seznámena na VIII. sjezdu historiků v roce 1998 a v roce 2000 byl otištěn,¹ včetně členění jednotlivých částí, kapitol a podkapitol, které může být časem – vyžádá-li si to materiál samotný – ještě o něco zpodrobněno.

Tento model je původní, neboť obdobná takto pojatá monografie dosud v zahraničí neexistuje. Nebylo tedy možno se nikde inspirovat již hotovým dílem, ale pomyslnou cestu k podobě modelu publikace jsem si musel nalézt sám. Důležité bylo rovněž promyslet, jak četné a typologicky různorodé druhy informací nejvhodněji do titulu řadit a provázat. Nakonec zvítězila forma „maximálního informačního servisu“ uživateli. Za pomoci různých typů písma by se tak čtenáři mělo dostat na jednom místě popisných částí pečeti, výkladových partií i vyobrazení. *Korpus* měl být dvojazyčný, původně česko-německý, dnes bych se klonil spíše k modelu česko-anglickému.

Již jen přehlédnutím modelu *Korpusu* je zcela zjevné,² že se nejedná o problematiku, kterou by pro šíři záběru materiálu, časový rozsah, četnost speciálních rozborů i tematických specifik, mohl řešit *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (CDB). Toho jsem si byl vědom prakticky okamžitě po nástupu na ediční práce na CDB, a proto jsem se vydal cestou této speciální práce s tím, že pečetním informacím zůstanou v CDB jako dosud věnovány jen ty nezbytné pasáže a speciální rozborů náležejí do *Korpusu*.³

¹ Maráz, Karel: Úvahy nad přípravou a strukturou CDB VIII. a Korpusu českých pečeti do nástupu Jana Lucemburského. Sborník archivních prací 50, 2000, s. 458–473, ke *Korpusu*, s. 460–473.

² Maráz, K.: Úvahy, s. 463–465.

³ I z těchto důvodů zůstává nepochopitelné a překvapivé konstatování L. Führera ke způsobu založení CDB VII.6., při práci na něm se mělo zdát editorům jasné, že tento model nepostihuje všechny informace. Führer, Lukáš: Zpřístupňování sfragistického materiálu v Českém diplomatu. „Deperditum“ pečeti, notářské instru-

Ze specifik *Korpusu českých pečeti do nástupu Jana Lucemburského* třeba upozornit na tomto místě alespoň na to, že vedle již uvedené pečební materie u diplomatického materiálu, který zpracovává edice CDB, se stanou jeho součástí také pečeti dnes uvolněné od písemnosti a uložené v institucích odděleně, pokud splní časové, teritoriální a obsahové vymezení *Korpusu*. *Korpus* bude zahrnovat také typáře ve státních institucích i v soukromém vlastnictví, včetně např. nedokončených pečetidel. Obsáhne dále nejen deperditní pečeti, o jejichž podobě víme díky např. dřívějším fotografiím či odlitkům, ale také ty, o kterých dnes máme zmínku toliko v koroboracích listin. Zde je ovšem potřeba velké opatrnosti, neboť je dostatečně prokázáno, že údaj v koroboraci nemusí vždy odpovídat skutečnosti. Proto zatím počítám se řazením takových pečeti do podkapitol *Pečeti s nejistým určením* v rámci každé kapitoly. Disponujeme totiž nemálo zkušenostmi, kdy údaj v koroboraci neodpovídá zpečetění listiny. Toho jsme svědky např. i v několika málo případech ohlášení zpečetění listin zlatými bulami, kde však v realu – na rozdíl od řeči koroborace – nalézáme voskovou pečeť vydavatele. Na druhou stranu opačně např. u pečeti Přemysla Otakara I. nebyly vždy zlaté buly v koroboraci ohlášeny, u Karla IV. je takový počet ještě větší,⁴ ale Karlovy buly již pochopitelně nenáležejí do *Korpusu*. Nelze tedy vždy považovat údaj v koroboraci listiny za odpovídající praxi, proto raději ono řazení v rámci *Korpusu* mezi *Pečeti s nejistým určením*.

Z oněch specifik musíme uvést ještě pečeti zmíněné v jiných než diplomatických (zejména narativních) pramenech, ale i zde bude na místě ostražitost. S velkou obezřetností je ovšem potřeba v *Korpus* uvádět rovněž pečeti zmíněné ve formulářových sbírkách. Zahrnout chci i středověké a novověké padělky, hlásící se před rok 1310 a pečeti mladší, nacházející se u listin do oku 1310, které byly přivěšeny ex post; zde snad nebude zcela nezbytné jejich katalogové zpracování, postačí toliko komentovaná vsuvka k výkladovým pasážím textu.⁵

Ale i samotné dobové pečeti u diplomatického materiálu sledovaného období mohou nabídnout četná další specifika, úskalia a problémy k řešení, jaké představují např. problematičnost typologie pečeti zejména s ohledem na nastupující sekrety, nejasné společenské zařazení některých pečetitelů – proto byla zavedena např. u CDB VII.6. kategorie *Nobiles et personae status melioris* atd.⁶

Po letech práce na *Korpusu* lze konstatovat, že hlavním problémem se neukázalo ani tak značné množství pečeti u listin či toliko zmínky či popisy pečeti v opisech materiálu diplomatického, jako zejména najít a získat možnost přístupu k typářům a od diplomatického materiálu odděleným pečetím či odlitkům v soukromém držení. *Korpus* se pokusí pro svou materii zohlednit i maximum z aktuálních trendů, jimiž se zabývá současná evropská sfragistika. Tím se již dostáváme k druhé části mého příspěvku.

Mnoho příspěvků na dnešním setkání reflektovalo digitalizaci. Digitalizace jistě nese své ovoce, ale výzkum v západoevropských zemích je opět o něco dále než jen u digita-

menty a textová tradice. In: Kraf, P. O.: Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny, Praha 2016, s. 127. Takový výrok by mohl ukazovat nejvýše na autorovu neznalost literatury o *Korpusu* i faktického stavu prací. CDB VII.6. byl totiž založen tak jak byl zcela promyšleně pod vědomím existence projektu *Korpus českých pečeti do nástupu Jana Lucemburského* i faktu, že nemůže – i kdyby vypadal zcela jinak – v rámci ani sobě vymezeného časového období poukázat na veškeré souvislosti.

⁴ Kukánová, Zlatuše: Soupis zlatých bul v českých a moravských archivech. Sborník archivních prací 40, 1990, s. 347, 359–360.

⁵ Jelikož můj text má přehledově informativní charakter, nebudu zatěžovat jeho poznámkový aparát nadměrně jak citacemi konkrétních příkladů pramenů v první, tak úplného výčtu literatury ve druhé části příspěvku. V daném případě by to bylo kontraproduktivní.

⁶ Více k tomu srov. in: Maráz, Karel: Pečeť v českých zemích na sklonku přemyslovské éry – nové poznatky, problémy, náměty. Mikulovské kolejni kabinety pomocných věd historických I. (dále jen MKK PVH I.). Brno 2017, s. 226–249.

lizace. Děje se tak nesporně v důsledku skutečnosti, že věda všeobecně v poslední době prožívá velmi intenzivní a rychlý rozvoj. Disponujeme novými technikami a postupy, což nám dovoluje otvírat nová témata, přístupy a pohledy, týkající se také sfragistické materie. I na pečeť tak nahlížíme pod novými úhly pohledu a výzkumu. Nosné jsou v tomto nejen humanitní vědy, ale stále více vědy přírodní. Sfragistika na základě multidisciplinárního i interdisciplinárního přístupu totiž prožívá v poslední době neobvyklý rozvoj, na který musí reagovat. Zejména díky přírodovědným a technickým oborům s výpočetní technikou včele se před námi otevírají dosud netušené možnosti a naše dosavadní limity bádání se výrazně posunuly vpřed.

Onou reakcí nutné musí být rovněž dnes nezbytné redefinování pojmu pečeť. Dosavadní, do značné míry toliko deskriptivní, definice se omezily v podstatě jen na technickou stránku vzniku pečeti. To je dnes obtížné udržitelné. S naléhavou potřebou redefinice pojmu pečeť se setkáváme nejen v domácí, ale i zahraniční, zejména polské literatuře, kde se při redefiničních snahách více zohledňuje také archivní hledisko.⁷ Stranou nemohla zůstat ani české sfragistika. Původní redefinice pojmu byla určena pro středověk: *Pečeť je předmětem, obvykle otiskem razidla, opatřeným vyrytým či vyraženým obrazem, znakem, textem nebo jejich kombinací, jednoznačně charakterizujícím a identifikujícím svého majitele, ať již osobu fyzickou nebo právnickou, ve hmotě, která je schopna tento otisk přijmout a uchovat. Jde o specifický fenomén, historický pramen i objekt výzkumu řady disciplín s primárně právním významem s funkcemi ověřovací, uzavírací nebo pověřovací, plnící často, – zejména u předních právnických a fyzických osob – rovněž roli multifunkčního prostředku, především reprezentačního, ideologického, propagačního a symbolického.*⁸ Pokud bychom chtěli být ještě přesnější a zahrnout do definice i např. sdružené pečeti osob v nedílu nebo dokonce osoby fyzické a právnické, jak se děje zejména u některých církevních pečeti v novověku, ale mnohdy dokonce i ve středověku,⁹ stálo by za úvahu definici ještě precizovat: *Pečeť je předmětem, obvykle otiskem razidla, opatřeným vyrytým či vyraženým obrazem, znakem, textem nebo jejich kombinací, jednoznačně charakterizujícím a identifikujícím svého majitele, ať již fyzickou nebo právnickou osobu (event. obě v kombinaci či více osob současně), ve hmotě, která je schopna tento otisk přijmout a uchovat. Jde o specifický fenomén, historický pramen i objekt výzkumu řady disciplín s primárně právním významem s funkcemi ověřovací, uzavírací nebo pověřovací, plnící často, – zejména u předních právnických a fyzických osob – rovněž roli multifunkčního prostředku, především reprezentačního, ideologického, propagačního a symbolického.* Slovem obvykle je chápáno jako pojistka pro případ, že by byl časem nalezen ještě jiný – zajisté zcela minoritní – způsob zhotovení pečeti, jaký v současné době představuje vytepání či roztepání některých bul.¹⁰

Obdobně pro dnešní stav poznání není vyhovující ani definice typáře a mnohých dalších sfragistických fenoménů, zůstávajících opět toliko na úrovni technické deskripce.¹¹

⁷ Zde jsou to zejména práce Marcina Hlebionka, zohledňující i názory další evropské sfragistické literatury. Srov. k tomu Hlebionek, Marcin: *Pieczczęć jako obiekt archiwalny. Wybrane problemy. Toruńskie konfrontacje archiwalne II. Teoria archiwalna Wczoraj – Dziś – Jutro*. Toruń 2011, s. 303–320; k definici pečeti s. 304–311. Podnětné je rovněž Hlebionkovo pojednání o mezinárodních standardech popisu pečeti, čili vlastně o vnějších znacích. Hlebionek, Marcin: *Standardy międzynarodowe w archiwalnym opisie materiałów sfragistycznych. Przykład francuski i włoski. Toruńskie konfrontacje archiwalne III. Archiwistyka między różnorodnościami*. Toruń 2013, s. 219–249.

⁸ Maráz, Karel: *Pečeť ve středověku*. In: Kolektiv autorů: *Historiografické a historické problémy středověku*. Praha 2016, s. 123–127; Maráz, Karel: *Pečeť*. In: *Encyklopedie českých právních dějin*, V. svazek (Pa–Právni). Brno 2016, s. 170–172.

⁹ Pro středověk lze namátkou zmínit např. pečeti velmistra a konventu křížovníků s červenou hvězdou, užívané od 14. století (vyjma ale otisku u roku 1305). Srov. k tomu nejnověji Maráz, K.: *Pečeť v českých zemích*, s. 242, pozn. 90, kde k problematice i další literatura.

¹⁰ Kukánová, Z.: *Soupis zlatých bul*, s. 356.

¹¹ *Typář (Pečetidlo) je nástrojem s reliéfním, zrcadlově a negativně obráceně ztvárněným identifikačním znamením fyzické nebo právnické osoby (typ), jehož prostřednictvím se toto znamení (pečetidlo) nebo barevně (ra-*

Je potřeba mít samozřejmě na mysli, že ve starověké a zejména v novověké společnosti se kromě celospolečenských elit, pochopitelně stále více – s přibývajícím počtem pečeti – objevují elity na úrovni místní (lokální). Jistě to souvisí také se znalostí čtení a psaní. Pro období 17.–19. století se tak můžeme setkat nejen např. s pečeti advokátů, právníků, ale i řemeslnických mistrů a dalších obyvatel.¹² Mnohé z těchto podnětů nebyly bohužel využity ani třeba ve sfragistických příspěvcích na konferenci *Písomnictvo a vzdelanosť v stredovekej Európe a ranom novoveku*, či konferenci v Kyjevě na podzim roku 2016, věnované vztahu dokumentu a pečeti.

Obraťme nyní pozornost k dalším aktuálním fenoménům sfragistiky v západní Evropě, byť některé poznatky byly publikovány v USA. Za posledních přibližně pět až deset let se v západoevropské sfragistice objevují nová témata a metodické podněty, zahrnující např. komparaci figurativních pečeti s náhrobky, umožňující nahlížet na pečeť jako na svým způsobem i monumentální plastiku, vedle samozřejmě plastiky drobné, s níž pracuje výzkum již déle. Dále se rozvíjí studium ikonografické náplně starověkých pečeti.¹³ Toni Diederich ve své nedávno vydané a vcelku inovativně pojaté monografii *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*¹⁴ věnoval pozornost výzkumu pečetních legend, obsahujících verše, tedy jevu, s nímž se v české sfragistické materii dosud vůbec nesetkali. Ale Diederich podrobuje zkoumání rovněž vztah objednavatele a rytce pečetidla, precizuje metodiku rozpoznání pečetí falz nebo srovnává patrocinia s náměty pečetních obrazů církevních pečeti. K jistě zajímavým a podnětným náleží rovněž Diederichův poznatek, že patrně jedním z nejčastějších pečetních prostředků ve středověku byly farářské pečeti, jejichž počet odhaduje na miliony, ovšem naprostá většina se jich do dnešních dnů nedochovala. Má to svoji logiku – faráři představovali pro středověk až příliš lokální elitu. Tradičním Diederichovým tématem, jímž se dlouhou dobu zabývá, je pak typologie pečetního obrazu, kterou bych považoval za nejvíce problematickou a diskutabilní v jinak novátorsky a invenčně pojaté knize; proto jsem jí věnoval poměrně obšírnou pozornost na stránkách Sborníku archivních prací.¹⁵

Z inspirativních pokusů lze zatím v našem prostředí zaznamenala první nesmělé pokusy v komparaci pečetních obrazů a patrocinii,¹⁶ roli padělané pečeti coby mocensko-politického instrumentu doby,¹⁷ nově můžeme zaznamenat i zájem o studium gest

zítka) otiskuje na podklad. Vocabularium internationale sigillographicum. Eds. K. Müller – L. Vrtel. Bratislava 2016, s. 111–112, č. 7. Tato informace je na úrovni roku 1990 (srov. i níže v textu), zcela opomíjející další, byť sekundární, funkce typáře. Hledat bychom měli výstižnější definici, např. *Typář (pečetidlo) je matricí s nejčastěji vyrytým či vyraženým reliéfním, zrcadlově obráceně a tedy negativně ztvárněným, obrazem, znakem, textem či jejich kombinací, jednoznačně identifikujícím svého majitele, ať již osobou fyzickou nebo právnickou (event. obě v kombinaci či více osob současně), jehož prostřednictvím se toto znamení plasticky otiskuje na podklad. Ide primárně o právní prostředek, jež často plní i mnoho dalších funkcí jako je funkce reprezentační, rituální, náboženská a symbolická*.

¹² Mílec, Miroslav: Občanské pečete a znamení na pečetích. Brno 2011; Mílec, Miroslav: Měšťanské, úřednické a řemeslnické pečete a merky. Brno 2013.

¹³ Srov. k tomu např. Teeter, Emily – Wilfong, T.G.: Scarab, Scaraboids, Seals and Seal Impressions from Medinet Habu. Chicago 2003 či Teissier, Beatrice: Egyptian Iconography on Syro-Palestinian Cylinder Seals of the Middle Bronze Age. Fribourg 1989, 2. vydání 1995.

¹⁴ Diederich, Toni: Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung. Wienn – Köln – Weimar. 2012, s. 54–55.

¹⁵ Maráz, Karel: Nejen nad Diederichovou typologií pečetního obrazu. Sborník archivních prací 66, 2016, s. 262–291.

¹⁶ Za jeden z takových příkladů může posloužit magisterská diplomová práce mé diplomantky Beaty Bartošové. Bartošová, Beata: Pečeti farních úřadů okresu Uherské Hradiště. Brno 2015, magisterská diplomová práce na FF MU. Lze zde jen poněkud litovat, že nedošlo diplomantkou k většímu vytěžení informací, jež zpracováváný pečetní materiál nabízí.

¹⁷ Maráz, Karel: Rožmberská falza. In: Pánek, Jaroslav a kol.: Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami. České Budějovice 2011, zejm. s. 49.

v souvislosti s figurativními pečeti.¹⁸ Existují i pokusy o komparaci pečetního obrazu a supralibros.¹⁹ Vděční jsme za celostátní soupis sfragistického materiálu z iniciativy V. Růžka, Krejčíkovu Pečeť v kultuře středověku i první badatelské výstupy z problematiky pečeti evangelických církví a novověkých sfragistických témat.²⁰ Ale třeba většina z Diederichem prezentovaných námětů dosud ohlas v českém prostředí nenalezla, mnohdy i pro konstatování některých badatelů, že nemáme v domácím prostředí prostě takový pečetní materiál, jako mají kolegové v západní Evropě. V obecné rovině s tím lze samozřejmě souhlasit, nicméně v konkrétních případech to často nebývá pravda a domácí badatelé obvykle neopouštějí „zajaté koleje“ osvědčených postupů a prostudují vnější znaky pečeti, nanejvýše se ještě věnují ikonografii a historikové dějin umění umělecko-historickému (formálního) rozboru. To je ovšem škoda a ochuzujeme se o množství potencionálních cenných poznatků. Vždyť např. který okruh, z oněch Diederichem uvedených, bychom nemohli aplikovat na domácí sfragistický materiál? Snad jen výzkum veršů v pečetních legendách, neboť ty u nás doložené dosud opravdu nemáme.

Je tedy zjevné, že naše sfragistika zaostává za tou západoevropskou. Příkladem může být např. využití pečeti ke studiu dějin módy či zbroje (jmenujme zde např. francouzskou práci Germaina Demaye²¹ z roku 1880), k němuž se domácí badatelé dostali ve větším měřítku spíše přes dějiny zbroje až v 60. a 80. letech 20. století. A pokud se již ve Francii sfragistické nějakou dobu soustřeďují např. na detaily vyobrazení usazení jezdce do sedla a jeho znázornění na jezdeckých pečeti,²² český badatel považuje za úspěch, pokud nalezne vůbec nějaké komparativní pojednání o zbroji na pečetích a jiných pramenných zdrojích.²³ Do roku 1989 to bylo dáno do značné míry vládnoucí ideologií, jejíž oblíbě se sfragistika a další pomocné vědy historické netěšily, avšak dnes nám již nic nebrání, ostatně přibližně pětadvaceti letou prodlevu máme i ve vydání *Vocabulaire international de la sigillographie*²⁴ v české mutaci. A přestože v těchto dnech vychází *Vocabularium internatio-*

¹⁸ Maráz, Karel: Svět gest a typologie zobrazení majitelů pečeti na církevních pečetích sklonku přemyslovské éry. Acta Universitatis Carolinae (v tisku). Text příspěvku byl zahrnut do článku Maráz, K.: Pečeť v českých zemích, s. 233–243, vysvětlení k tomu s. 226, pozn. 1.

¹⁹ Nejnověji srov. Pavelková, Jindra: Vliv pečeti na supralibros a exlibris moravských klášterů. Časopis Národního muzea 184, 2015, č. 1–2, s. 5–10.

²⁰ Viz v těchto *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 25/1 obsahují text Bolom-Kotari, Martina: Terminologické a metodologické obtíže výzkumu novověkých pečeti. Z dalších prací srov. např. Bolom-Kotari, Sixtus: Pečeť evangeliků kolem roku 1800. Archivní časopis 63, 2013, s. 5–18, 73–80; Bolom-Kotari, Sixtus: Motivy pečeti evangelických komunit v toleranční době. Nové objevy z archivů ve Vídni a Basileji. MKK PVH I, s. 213–225; Bolom-Kotari, Martina: Pečeť hradiských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku. Červený Kostelec 2015; Krejčík, Tomáš: Pečeť v kultuře středověku. Ostrava 1998; k celostátnímu soupisu sfragistického materiálu srov. alespoň Katalog pečeti, pečetidel a sbírkových odlišit z archivů České republiky, stav zpracování katalogu k 23. květnu 2011 (3. edice).

²¹ Demay, Germain: Le costume au moyen âge d'après les sceaux. Paris 1880 (reprint: Nancy 1976. Ed. J. B. de Vaivre).

²² Činí tak v rámci své monografie např. Dalas, Martine: Corpus des sceaux français du moyen âge. II. Les sceaux des rois et de régence. Paris 1991, zejm. s. 66–67.

²³ Beneš, Ctirad: Vývoj ochranné zbroje, I. Muzejní a vlastivědná práce 4, 1990, s. 207–226; II. Muzejní a vlastivědná práce 1, 1991, s. 13–24; III. Muzejní a vlastivědná práce 2, 1991, s. 74–93; IV. Muzejní a vlastivědná práce 3, 1991, s. 139–150; V. Muzejní a vlastivědná práce 4, 1991, s. 196–217; Beneš, František: Pečeť jako pramen pro vojenskou historii. Historie a vojenství, 1963, č. 2, s. 277–296. Z novějších prací s jistými výhradami srov.: Jan, Libor: Zbraně a zbroj v obraze pečeti 13. věku. In: Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci. Brno 2012, s. 665–669; výhrady pak Maráz, K.: Pečeť v českých zemích, s. 246–248.

²⁴ K problematice srov. rovněž zejména články V. Rábika, T. Krejčíka ve sborníku Genealogia, heraldika a příbuzné disciplíny. Martin 2003. Za typický příklad zamítnuté práce z důvodů ideologických a politických bariér předchozího režimu může posloužit třeba nikdy nepublikovaná studie F. Beneše Pečeť světských feudálů ze Strakonice. Srov. k tomu Maráz, Karel: Výtvarná stránka pečeti Strakonických. Nad prací Františka Beneše Pečeť světských feudálů ze Strakonice. In: Gotika v západních Čechách (1230–1530). Sborník příspěvků z me-

nale sigillographicum, které obsahuje mj. i jeho českou kýženou mutaci a musíme za to být právem jeho editorům vděční, působí na druhé straně dnes pouhý překlad *Vocabulaire international de la sigillographie*, doplněný pravda o četná vyobrazení, do jisté míry archaicky. Zkrátka pokud šlo jen o překlad, měl přijít o alespoň dvě desetiletí dříve;²⁵ tato výtkla však logicky nepadá na hlavy jeho současných editorů, v jejichž moci v roce 1990 překlad nebyl. Ve *Vocabulariu* totiž postrádáme aktualizaci pojmů a reakci na nejnovější poznatky a literaturu, takže se de facto pohybujeme na úrovni roku 1990 (srov. i níže).²⁶

Dalším a tradičním fenoménem sfragistických bádání v západní Evropě je terminologie, a to zejména u již zmíněného pečetního obrazu. Nejednotnost terminologie je v obecné rovině nesporně v poslední době problémem mnoha disciplín, sfragistiku nevyjímaje. Přitom, bohužel nejednoty spíše přibývá, typické je to např. u typologie písma a pečetního obrazu.

Problematika typologie pečetního obrazu tvoří v západoevropské sfragistice již dlouhou dobu živý diskusní prvek. Jistě, bez diskuse není vědy, nicméně v poslední době jsme svědky stále častějšího rozevirání nůžek v rámci terminologie, nikoli již pouze na bázi mezinárodní, ale také na bázi národní. Jakékoli terminologické shody nebylo dosaženo ani při Mezinárodní sfragistické komisi při Mezinárodní archivní radě. Vydání *Vocabulaire international de la sigillographie* v roce 1990 s 23 typy pečetních obrazů nevedlo k ujednacení terminologie. Navíc nelogicky u typologie pečetního obrazu došlo k absurdní kombinaci různých kritérií. Nejednou bylo správně za základ přijato zobrazení, resp. jeho význam, v pečetním poli, na druhé straně současně u některých pečetí se prosadilo hledisko sociálního postavení majitele či jeho funkce. To je typický příklad třeba u rychtářských pečetí. Přitom i ty by byly do stávající typologie zařaditelné. Věci neprospělo další zpodrobňování vybraných základních typologických kategorií jednoznačně vedoucích k atomizaci na jedné straně a na druhé ponechání jen základních kategorií. Systém je tak dosti nevyrovnaný a někdy zahrnuje i absurdní kategorie jako jsou pečetí se stojící ženou²⁷ či lodní pečetí.²⁸

Ale ani tato atomizace není schopna postihnout všechny typy pečetního obrazu a to platí dodnes. Je potřeba si totiž uvědomit to podstatné. Není možné vytvořit vše objímající a tedy univerzální či chceme-li ideální typologie ničeho, natož pak pečetního obrazu. Toto úsilí je zcela liché, obzvláště uvážíme-li, že se vlastně typologii snažíme ex post aplikovat na pečetní materií.

Jak již bylo uvedeno, ani vydání *Vocabulaire international de la sigillographie* v roce 1990 neznamenalo konec diskusí k typologii pečetního obrazu. Naopak se *Vocabulaire* stal v tomto bodě terčem kritik zejména u Wolfhard Vahla²⁹ a Toniho Diedericha. Byl to právě Diederich, jenž v nedávné době publikoval svou nejnovější typologii. Na jedné straně vypadá monumentálně, na druhé straně má dva základní nedostatky a několik dílčích. V podstatě do ní není zařaditelná znakovou pečeť právnické osoby a – nejedná-li se o panovníka –, není zařaditelná ani peší pečeť. Systém takové kategorie nezná. Avšak oproti Mezinárodnímu sfragistickému slovníku 23 typům přibýlo dalších pět a počet se tím rozrostl na 28. Ale ani Diederichův systém není nejrozsáhlejší. Sedm let po vydání *Vocabulaire international de la sigillographie* vydali dva římsí jezuité Josef Grisar a Fernando de Lasala knihu *Aspetti della sigillografia*. Tato práce zůstala zcela neznámá ve střední Evropě, byť západní svět na ni rea-

zinárodního vědeckého symposia. Praha 1998, zejm. s. 125; *Vocabulaire international de la sigillographie* (red. S. R. Noé). Roma 1990.

²⁵ *Vocabularium internationale sigillographicum* (jako pozn. 11).

²⁶ Zcela namátkou k tomu srov. např. toliko u pečetního obrazu Vahla, Diedericha či Grisara a de Lasala, vydané po roce 1990, nehledě již k dalším novinkám, které zmiňuje tento text.

²⁷ *Vocabularium internationale*, s. 156, č. 219.

²⁸ *Vocabularium internationale*, s. 158–159, č. 223.

²⁹ Vahl, Wolfhard: Beschreibung und Auswertung mittelalterlicher Siegel. Archiv für Diplomatik, Siegel- und Wappenkunde 42, 1996, s. 489–523.

goval. Na s. 13–16 přinášejí její autoři dokonce 31 typů pečeti. Bohužel ani oni se nevyhnuli absurdním kombinacím mnoha kritérií. Takže docházíme k poznatku, že opět zahrnují typy jako *Femminile stante*, *Ecclesiastico stante*, *Tipo ecclesiastico assiso*, *Sigilli di tipo agiografico*: a) *Cristologico*, b) *Mariologico*, c) *Altri santi* ad.;³⁰ některé však obsahoval již *Vocabulaire international de la sigillographie*. Při aplikaci takových kritérií bychom ale mohli vytvořit kategorie mužské panovnické pečeti, biskupské pečeti atd. Na druhou stranu je potřeba konstatovat, že některé z typů u nás nejsou známy a přitom by se nám velmi hodily do typologické škály.³¹

Sfragistice dnes stále více pomáhají také přírodovědné a technické disciplíny. Při tomto konstatování asi každého napadne kouzelné a téměř zaklínací slovo digitalizace, která se s jistým zpožděním začíná rozjíždět i v českých podmínkách. Daleko méně než v západoevropském prostředí již ale využíváme jiných přírodovědeckých metod, např. při odhalování padělků pečetidel radionuklidovou rentgenofluorescenční analýzu,³² kde je mnohdy bohužel rozhodující zejména finanční stránka věci. Ještě poměrně uspokojivě aplikujeme alespoň v největších archivech při konzervaci a restaurování pečeti závěry biochemických výzkumů a fyzikálně-chemických postupů. U dalších postupů opět poněkud pokulháváme. Mineralogická analýza je nápomocna pro pečetidla z drahých kamenů. Přibližně od roku 2010 lze sledovat ve francouzské sfragistické literatuře především pro konzervační účely zajímavé pokusy v rámci tomografie a radiografie. Ozkoušeny byly úspěšně již na poškozených pečetech vybraných francouzských středověkých biskupů, kde se tak dříve provázet výzkum vrstev pečetního vosku. Zmíním zde v této souvislosti alespoň titul Philippe Jaquet, *Radiographie, scanner et sigillographie*.³³

Velmi pozoruhodný je pak projekt *Colour Context. A Database on Colour Practice*, který řeší Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte (Berlin) ve spolupráci s FNRS z Université de Liège. Zahrnuje totiž mj. také středověké a novověké receptury pečetního vosku, což jsou pro sfragistika a restaurátora zcela jedinečné poznatky.³⁴

Pochopitelně většina z uvedených přírodovědných disciplín je spojena s využitím počítače.³⁵ A díky nim máme za sebou v zahraničí i první pokusy s 3D modely, stejně jako dnes v prezentaci představené RTI. Výhodou těchto metod je, že se jedná vždy o nedestruktivní metody. Avšak zde je česká sfragistika opět popelkou, s 3D modely dosud nemáme mnoho zkušeností, snad i proto, že připravovaný evropský projekt, kde měli být zastoupeni i vybraní pracovníci pražského Národního archivu, se v roce 2015 nerealizoval. O RTI jsme v ČR prvně slyšeli v říjnu 2016 na olomouckém sfragistickém kolokviu.³⁶ Ale nové podněty může přinést i obyčejná fotografie.³⁷

Zde tedy opět naše sfragistika za světem zaostává. Nyní do značné míry zbytečně. Příznivý pro ni je nejen prudký rozvoj vědních disciplín a globalizace vědy, ale padly i ideologické důvody minulého režimu, a tak v podstatě existují dvě vážné překážky. Jednou je

³⁰ Grisar, Josef – Lasala, Fernando de: *Aspetti della sigillografia*. Roma 1997, s. 13–16.

³¹ Ty, o něž bychom měli naši typologickou škálu rozšířit, viz Maráz, K.: Nejen nad Diederichovou typologií.

³² Jednou z mále výjimek je Růžek, Vladimír: Sfragistická falza v Archivu Národního muzea (Jiří z Poděbrad, Přemysl Otakar II., Zemský soud). *Sborník archivních prací* 60, 2010, zejm. s. 440–441, 445–446, 449–450.

³³ Philippe Jaquet: *Radiographie, scanner et sigillographie*. In: *Pourquoi les sceaux? La sigillographie, nouvel enjeu de l'histoire de l'art*. Eds. M. Gil – J. L. Chasse. Lille 2011, zde lze načerpat i další literaturu.

³⁴ <https://arb.mpiwg-berlin.mpg.de/node/7> (cit. 14. února 2017).

³⁵ Příklady bibliografie k novým trendům ve sfragistice srov. např. Bloche, Michäel a kol.: *Empreinte du passé. 6000 ans de sceaux*. Rouen 2015.

³⁶ Viz v těchto *Paginae historiae*. *Sborník Národního archivu* 25/1 obsažený příspěvek Fischer, Franz – Makowski, Stephan: Digitalisierung von Siegeln mittels Reflectance Transformation Imaging (RTI).

³⁷ Maráz, Karel: Využití a možnosti fotografie pro zpracování sfragistického materiálu v diplomatických a sfragistických edicích. In: Kraf, P. O.: *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*. Praha 2016, s. 196–199.

určitý konzervativismus našich myslí a druhou jsou finanční prostředky, jejichž přidělování v tuzemské vědě a výzkumu – vedle omezeného množství – často souvisí právě s touto konzervativností myslí.

Ale zmíníme alespoň stručně i starší přístupy a disciplíny, s nimiž se již u nás čas od času můžeme setkat více, v západní Evropě ovšem nepoměrně častěji. Je si totiž třeba uvědomit, že při všestranném výzkumu pečeti dnes již trvale nevystačíme se sfragistikou jako takovou, jež se obvykle v praxi omezuje na studium vnějších znaků, ale již téměř nevystačíme ani se sémiotikou, ikonografií, antickou symbolikou, mytologií, hermeneutikou, heraldikou, dějinami umění, dějinami módy, dějinami zbroje, které v současnosti můžeme považovat za standardní „badatelskou výbavu.“³⁸ Je třeba zapojit další podněty a metodické přístupy výše v textu zmíněné.

Výsledky výše uvedených výzkumů a přístupů nám tak dnes dovolují na pečeť nahlížet nejen jako tradičně na právní prostředek, kterým jistě zůstává, ale rovněž jako na prostředkem zakotvení pečetitele ve společnosti a v jejím sociálním uspořádání. Pečeť se stala prostředkem reprezentace, propagace vlády, ideologie, společenské emancipace, dokonce prostředkem komunikace *sui generis*. Je třeba, aby zde zaznělo, že např. na rozdíl od peněz je především pro středověkou společnost pečeť prostředek společenských elit. Prostý člověk se s pečeti nejen nesetkával, ale vlastně ji ani nepotřeboval. Pečeť coby prostředek elit může mnohostranně posloužit jejich studiu, zejména v již uvedených fenoménech reprezentace, ideologie, volby pečetního obrazu i individuálního vkusu a výběru.³⁹ Stává se ale rovněž pramenem ke studiu mentalit. A to při volbě pečetního obrazu a u falz. Můžeme však jít ještě dále. Existují případy, kdy padělané pečeti samozřejmě ve spojení s falzy listin se přímo staly mocenskopolitickým nástrojem (u nás např. známá falza Oldřicha II. z Rožmberka).⁴⁰ Můžeme zakončit, že pečeť a sfragistika vůbec ve výzkumu rozhodně neřekly své poslední slovo. Limity badání nebyly ještě naplněny a zcela jistě se staneme svědky dalších možností výzkumu v rámci mezioborové spolupráce. Již nyní je ale očividné, že na rozvoji sfragistiky se stále více budou podílet přírodní vědy a IT technologie. Názory některých badatelů bagatelizující mnohé terminologické i koncepční trendy západoevropské sfragistiky, využitelné rovněž ve sfragistice naší, s odůvodněním rozdílné pečetní materie v zahraničí a u nás či poukazující na jejich solitérnost, neobstojí.

³⁸ Nemá smysl zde opakovat mnohastránkový výčet, zájemce je nalezne in: Maráz, K.: Pečeť ve středověku, s. 123–126.

³⁹ Srov. k tomu pokus o postižení ideologického, ikonografického, heraldického, osobního i intimního světa Jana Lucemburského v jeho pečetnictví. Maráz, Karel: Svět symboliky Janových pečeti. In: Král, který létal. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského. Ostrava 2011, s. 969–975.

⁴⁰ Maráz, K.: Rožmberská falza, zejm. s. 49.

TERMINOLOGICKÉ A METODOLOGICKÉ OBTÍŽE VÝZKUMU NOVOVĚKÝCH PEČETÍ

MARTINA BOLOM-KOTARI

Výzkum novověkých pečetí. Oceán, kde lidské oko jen stěží zahlédne pevninu. Nebezpečná plavba, na níž je zapotřebí se řádně připravit. Badatel vstupuje na cestu s určitým předpokladem, má určitá očekávání či spíše obavy: Vzhledem k rozšiřující se písemné agendě bude pečetí mnoho. Narůstající obliba zobrazování erbu či znaku způsobí, že si pečeti budou většinou velmi podobné, tudíž bude mnohdy složité je s jistotou rozlišit. Vzhledem ke stoupající gramotnosti a zvyšující se schopnosti samostatného písemného projevu lze očekávat pokles významu pečeti, jak tedy potom definovat její funkci?

Základní otázky

Prvním krokem, který ovlivní celý další výzkum, je položit si několik základních otázek: Čeho vlastně chceme dosáhnout?¹ Proč chceme studovat určitou problematiku? Co má být výsledkem? Deskripce pečeti vybrané osoby, skupiny osob, instituce? Budeme se snažit porozumět fenoménu pečeti, tj. významu, způsobu uplatnění, výpovědní hodnotě? Má se jednat o interdisciplinární výzkum? Budeme zkoumat jen pečeť samostatně nebo v kontextu jiných disciplín, zejména diplomatiky, heraldiky nebo např. dějin umění? Oproti výzkumu středověkého materiálu je nutné počítat s výraznějšími hranicemi při snaze o úplnost. Ano, lze získat přehled o větší části dochovaných pergamenových listin s pečeti. Ne, nelze ani jen tušit, kolik a jakých obyčejných písemností, řazených dnes v archivech mezi aktový materiál, bylo zpečetěno.

Volba tématu

Nastává čas pro konkrétní volbu tématu. Téma lze vymezit na základě různých hledisek. 1) Obsahově: budeme se zabývat konkrétní osobou, skupinou osob, institucí. Okruh osob, jejichž sfragistické zvyklosti lze sledovat, se postupně rozšiřuje. Nejedná se již jen o panovníky, členy panovnických rodin, významné šlechtice, čelní církevní hodnostáře. Množina aktivních uživatelů pečeti postupně zahrnuje další členy z nižších vrstev společnosti. Ztrácí-li pečeť na významu coby prostředek právní validace, získává coby nástroj zrcadlící sebepochopení a společenské sebeznačení majitele. 2) Teritoriálně: je nutné se pokusit o smysluplné územní vymezení. Sem se promítají potřeby a hlediska definovaná z úhlů pohledů různých typů správy. Pro sledování pečetí měst či jejich obyvatel je relevantní zabývat se jedním konkrétním sídlem, více sídly stejného typu v rámci jednoho státního útvaru, více sídly stejného typu v rámci sousedních státních útvarů aj. V prostředí církevní správy může být měřítkem vyšší církevní správní celek, může být přihlédnuto k hranicím státních útvarů atd. 3) Chronologicky: měli bychom vymezit časový úsek, který

¹ Srov. Bolom-Kotari, Martina: Pečeti hradiských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku. Červený Kostelec 2015, s. 16 an.

umožní získat reprezentativní materiál, sledovat změny v pečetních zvycích vybraného pečetitele. Není možné jednoduše říci, zda se má jednat o několik let, desítky let nebo staletí. 4) Metodologicky: všechna výše zmíněná hlediska představují spojené nádoby. Opominutí anebo zdůraznění jen některých z nich povede do slepé uličky. Jde rovněž o kontext výzkumu. Je naším cílem toliko shromáždění dochovaných a objevených pečeti a jejich deskripce, anebo zasazení pečeti do širších souvislostí správy, diplomatiky atd.?² Jak bylo naznačeno výše, hlavní odlišnost oproti přístupu ke středověkému materiálu představuje zejména množství materiálu, jež je k dispozici, jeho větší diferencovanost a roztržitost co do aktuálního uložení.

Vlastní výzkum

Po vymezení tématu přichází čas na hlavní fázi, pramenný – tedy především archivní – výzkum. Zahajovací činnost představuje rešerše pramenů, stanovení pramenné základny. Na počátku 21. století vzhledem k technologické úrovni dneška pátrá badatel po možnosti efektivní prvotní rešerše archivních pramenů z domova. K dispozici jsou obří virtuální archivy typu Monasterium,³ vyhledávací pomůcky jednotlivých archivů.⁴ Až do doby nedávne mohli badatelé využívat Katalog sfragistického materiálu uloženého v archivech České republiky.⁵ Ač (oprávněně) podrobený kritice,⁶ představoval aspoň základní přehled o pečetích a pečetidlech uchovávaných našimi archivy. Monasterium, ač z hlediska studia písemností unikátní databáze, bez níž si dnes mnoho badatelů svůj výzkum nedovede vůbec představit, z hlediska sfragistického *trpí* jinými neduhy – nedostatečnou kvalitou fotografií pečeti, které jsou většinou pro použitelné jen pro prvotní orientaci a posouzení, zda je nutné poptávat originály. Některé archivy, které své materiály prostřednictvím Monasteria zveřejňují, navíc dávají k dispozici jen fotografie písemností vzniklých do roku 1526. Také u pomůcek zpřístupněných badatelům přes webové rozhraní samotných archivů naráží výzkumník na drobná protivenství. Každý systém je jiný, používá odlišné šablony, příkazy, způsoby vyhledávání, někdy je nutná instalace speciálních programů. To jsou však jen malé nepříjemnosti způsobující zejména časová zdržení.

V rámci pramenného výzkumu v oblasti novověké sfragistiky hraje klíčovou roli otázka zahrnutí, resp. míry zahrnutí a způsobu průzkumu aktového materiálu. Jakou metodu zvolit? Metodu sondy? Lze najít lepší metodu? Jak stanovit správná kritéria pro sondu tak, aby získaný materiál byl dostatečně reprezentativní? V tomto okamžiku vstupují do hry další okolnosti. Jedná se zejména o otázku míry zpřístupnění archivního materiálu, která zahrnuje časové možnosti výzkumu. Musí brát v potaz situaci v archivech mimo ČR a reflektovat zdejší podmínky pro např. pořizování digitálních fotografií, zpoplatnění různých služeb, mnohdy ještě striktnější podmínky pro množství zpřístupněného materiálu atd. Přirozeně vyvstává otázka možnosti využití archivních pomůcek. Některé starší důkladně zpracované inventáře sice uvádějí více či méně obsáhlý regist u jednotlivých signatur

² Srov. Piech, Zenon: Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje. Warszawa 2014, s. 17.

³ Viz <http://monasterium.net/mom/fonds> [21. 4. 2017].

⁴ Např. <http://vadecum.archives.cz/vadecum/> [21. 4. 2017] pro Zemský archiv v Opavě. <http://vadecum.soalitomerice.cz/vadecum/> [21. 4. 2017] pro Státní oblastní archiv v Litoměřicích. <https://digi.ceskearchivy.cz/DA?lang=cs> [21. 4. 2017] pro Státní oblastní archiv v Třeboni. Aplikace treboňského archivu umožňuje podobně jako Monasterium přímo si prohlížet vybrané písemnosti i jejich pečeti. Kvalita je dostačující k rozpoznání pečeti, nicméně sfragistický výzkum pak vyžaduje aspoň v některých případech studium originálů.

⁵ Původně dostupná na tomto odkaze <http://database.aipberoun.cz/pecete/>, dnes nefunkční.

⁶ Práci na soupisu byli mnohdy pověřeni archiváři bez hlubšího sfragistického školení, proto má věrohodnost údajů své hranice a vše je třeba ověřit studiem originálů. Některí archiváři dokonce aplikovali svou vlastní specifickou sfragistickou terminologii, jejíž význam už dnes nemusí být plně srozumitelný.

nebo inventárních čísel, někdy dokonce připojují údaje o počtu připojených pečeti i pečetitelích, v celkovém objemu dostupných archivních pomůcek se ovšem jedná jen o malou část.

Metodologické otazníky

Jaké další prameny můžeme využít? Se vzrůstajícím množstvím dochovaného písemného materiálu vzrůstá také pravděpodobnost dochování sekundárních sfragistických pramenů – záznamů o pořízení pečetidla, pečetního materiálu apod. Objevení takových záznamů však představuje spíše dílo náhody. Co vyplývá z požadavku na postup přizpůsobený novověké realitě? Znamená to, že se metodologie výzkumu středověkého a novověkého materiálu odlišuje?⁷ V rámci novověké sfragistiky zatím nemáme povědomí o dílu, které by se problematiku pokusilo uchopit v celé šíři. Výzkum se doposud omezil na nesystematické dílčí studie, neumožňující promýšlet hlouběji možné metodické postupy, obecná konstatování a základní interpretaci.

Velkým tématem, které je nejen v rámci sfragistiky, ale také v jiných disciplínách prakticky tabu, je nakládání se jmény. Jak se efektivně, systematicky a koncepčně vypořádat s různými variantami zejména vlastních jmen? Jak rozlišit jednotlivé nositele podobných jmen? Při sestavování větších sfragistických katalogů zatím badatelé volí ad hoc řešení v kontextu svého materiálu a svého výzkumu.

Terminologické obtíže

Také v této oblasti se novověká sfragistika potýká s nesnázemi.⁸ Není k dispozici dostatek pojmů k pojmenování fenoménů raně novověké/ novověké sfragistiky. Doposud se stále vychází ze zavedené terminologie, ta se ovšem ukazuje jako nedostatečná.⁹ Novou pomocí bude nedávno vydaný sfragistický slovník. Dílo, přinášející sfragistickou terminologii s výkladem jednotlivých pojmů ve čtyřech středoevropských jazycích: češtině, slovenštině, polštině a maďarštině s uvedením ekvivalentů ve většině dalších evropských jazyků, vychází z mezinárodního sfragistického slovníku vydaného před více než 25 lety v Římě. Sami autoři si však uvědomují jeho nedostatky. Přenáší do češtiny také pojmy pro sfragistické jevy, které zde nikdy neexistovaly a naopak pro jevy, jež tvořily specificky naši skutečnost, pojmenování logicky nemají ani mít nemohou. Přesto se jedná o vynikající a velmi záslužný počín, posouvající možnosti výzkumu o další kus kupředu. Z jakého důvodu neexistuje vhodná terminologie? Mnohé prvky pečetních obrazů a pečetních prvků se objevují až v období novověku. Souvisí např. s výraznou barokní zdobností. Často se jedná o individuální uchopení již existujících vzorů, které tak vytváří nové prvky, jež se ale nestaly obecně užívanými. Pojmová nedostatečnost souvisí rovněž s doposud více neprozkoumanou proměnou role pečeti a strategií jejich porizování a užívání.

⁷ S podobnými otázkami se musejí vypořádat badatelé i v jiných pomocně-vědných disciplínách. Srov. např. Horáková, Lenka: Vývoj novověkých rukopisně tradovaných modlitebních knih na území Jižní Moravy. Brno 2010, disertační práce.

⁸ Terminologické obtíže ovšem nelze spojovat pouze s novověkou sfragistikou. Diskuse o případných standardech a způsobech všeobecně srozumitelného popisu pečeti probíhá na evropské úrovni již mnoho let. Srov. např. Vahl, Wolfhard: Beschreibung und Auswertung mittelalterlicher Siegel. Archiv für Diplomatik 42, 1996, s. 489–523, zvl. 502–503, 508 an; Hlebionek, Marcin: Standardy międzynarodowe w archiwalnym opisie materiałów sfragistycznych. Przykład francuski i włoski. In: Toruńskie konfrontacje archiwalne 3. Archiwistyka między różnorodnością a standaryzacją. Toruń 2013, s. 219–249.

⁹ Srov. Piech, Z.: Dawne pieczęcie, s. 15–16.

Závěrem

Nabízí se otázka, co vlastně průzkum pečetí, zvláště těch novověkých, může přinést? Může sloužit i něčemu jinému, než prostému sestavování katalogů (aniž bych chtěla umenšit jejich hodnotu) s deskripcí jednotlivých pečetí? Domnívám se, že ano. Proměněné paradigma *nového věku*, které nám osvětluje a zpřístupňuje kolegové historikové, je záhodno aplikovat také na výzkum pečetí. Ty se pak mohou stát historickým pramenem par excellence a nabídnout své svědectví tam, kde písemné prameny chybějí či mlčí. Nemusí to nutně znamenat rozkol uvnitř disciplíny, naznačovat, že vedle sebe existují *dvě vědy* s odlišnými požadavky, vyžaduje se toliko přizpůsobení výzkumných kroků a použitých metod kontextu doby. Těším se na budoucí práce.

PŘÍPRAVA KATALOGU PEČETÍ NA LISTINÁCH Z FONDU ARCHIV MĚSTA OLOMOUČ

KAREL MÜLLER – HANA SEICHTEROVÁ – JAN ŠTĚPÁN

Zpřístupňování sfragistického materiálu má sice v našich archivech dlouholetou tradici¹, avšak o skutečně intenzivním zaměření na tuto problematiku lze hovořit teprve od devadesátých let minulého století, kdy byly archivy postupně vybaveny výpočetní technikou a následně i potřebným softwarem. Program Pečetě² umožnil systematickou evidenci a popis pečeti a stál též na počátku našeho katalogu pečeti z fondu Archiv města Olomouc. Vladimír Spáčil, dlouholetý ředitel Státního okresního archivu Olomouc, v něm zpracoval alespoň základní soupis pečeti připojených k listinám zmíněného fondu, k nimž již předtím vydal tiskem moderní inventář.³

Naše práce na připravovaném katalogu začala jednak revizí původního Spáčilova soupisu, konvertovaného do programu Pečetě firmy Bach systems, jednak fyzickou prohlídkou veškerých pečeti připojených k listinám a jejich pracovním digitálním nasnímáním. Užívaný program poskytuje základní třídící a informační strukturu, možnost snadného vyhledávání a zajišťuje kontinuitu popisu. Pro přípravu tištěného katalogu jsme však museli zvolit jiná metodická východiska a poněkud odlišnou podobu záznamu. Na rozdíl od databáze Pečetě, která eviduje každý otisk jako samostatnou položku, se nám stal základem pro tvorbu jednotlivých záznamů konkrétní typář, byť v originále nedochovaný, ať se již ve fondu dochoval jen jediný jeho otisk, nebo otisků celá řada.⁴ Počet samostatných záznamů v katalogu bude tedy po jeho dokončení podstatně nižší než množství pečeti připojených k listinám katalogizovaného fondu (2528). Navíc byl vytvořen zjednodušený popis pečeti, který by vyhovoval základním požadavkům a vzhledem k velkému množství zkoumané materie bral rovněž v úvahu otázku textové náročnosti. Velký prostor byl dán pochopitelně pečetnímu obrazu, i když nebyly pominuty ani ostatní složky popisu pečeti. Každý záznam dostal následující strukturu:

Majitel pečeti:

Tvar pečeti:

Velikost:

Popis peč. obrazu:

Legenda pečeti:

Písmo:

¹ Přehledně naposledy o sfragistických sbírkách uložených nejen v archivech viz Severa, Michal – Petrus, Martin: Sfragistické sbírky u nás, péče o ně a možnosti jejich prezentace (centrální sbírky institucí, vybrané sbírky Liberecka, východních Čech a soukromé sbírky). Archivní časopis 64, 2014, s. 260–289.

² Hora, Josef – Růžek, Vladimír: Pečetě. Verze 1.0. Program pro evidenci a rešerše ze sfragistického materiálu (pečetě, pečetidla, sbírkové odličky). Praha 1996; Růžek, Vladimír: Pečetě. Diferenční příručka pro přechod programu Pečetě (AS MV ČR) do programu Pečetě (Bach systems, s. r. o.). Praha 2011.

³ Spáčil, Vladimír: Sběrka listin archivu města Olomouce 1261–1793. Inventář. Olomouc 1998.

⁴ Tento přístup byl již využit například při publikaci dochovaných pečeti v Státním okresním archivu Přerov viz Küttner, Dušan: Soupis pečeti ve Státním okresním archivu v Přerově. Přerov 2003.

Pod tímto základním popisem pak následují upřesňující informace vážící se ke konkrétnímu otisku, tedy inventární číslo, datum a místo vydání listiny, pečetní látka a její barva, způsob připojení pečeti k listině a originální označení pečeti v koroborační formuli. Poslední zmíněný údaj je zvláště cenný pro upřesnění typu pečeti z hlediska jejího právního statusu (velká pečeť, sekret apod.). Otisky, které se ve fondu dochovaly jen v jediném exempláři, popisujeme podle něj a stejné pečeti v jiných fondech už nedohledáváme. Pokud je však ve zkoumaném fondu dochováno více otisků jednoho typáře, vychází náš popis z komparace jednotlivých exemplářů. Fotograficky je vždy dokumentován nejzachovalejší otisk.

Pro lepší přehlednost a badatelské využití jsou záznamy pečeti rozděleny do několika skupin podle původců, přičemž rozmanitost dochované pečetní materie reprezentuje všechny právnické a fyzické osoby vlastníci pečetí – panovníci a vládnoucí knížata, církevní představitelé, církevní instituce, šlechta, města, komunální instituce, cechy, měšťané, univerzity, úřady a jiné instituce. Jistě nepřekvapí, že největší skupinu tvoří pečeti šlechtické, početně jsou ale zastoupeny například i komunální pečeti, mezi nimiž pochopitelně zcela dominují otisky desítky typářů města Olomouce. Věříme, že připravený katalog nejenže badatelsky zpřístupní obsáhlý sfragistický soubor spojený s jedním z nejvýznamnějších městských fondů České republiky, ale stane se také inspirací pro další obdobné katalogy v ostatních našich archivech.

ARCHIVNÍ FONDY

HORNÍ ÚŘAD HORNÍ SLAVKOV 1650–1867

STANISLAVA JÍLKOVÁ

Horní úřad v Horním Slavkově (dále HÚ Horní Slavkov) byl založen spolu s Vrchním horním úřadem těže lokality (dále VHÚ Horní Slavkov) jako správní útvar pro všechny důlní terény Slavkovského lesa mandátem Ferdinanda I. Habsburského (1526–1564) ze dne 1. srpna 1547.¹ V pravém slova smyslu se jednalo o „hejtmanství“, i když ve spisech se používal rovněž název „vrchní horní úřad“, který v pozdější době zcela převládl.

V roce 1750 bylo sice úředně rozhodnuto o spojení VHÚ Horní Slavkov s Vrchním horním úřadem v Jáchymově (dále VHÚ Jáchymov),² k faktickému sloučení obou však došlo teprve roku 1772, kdy se VHÚ Jáchymov stal rovněž přímým nadřízeným úřadem HÚ Horní Slavkov.³

Prvním dokladem o vývozu cínu ze sekundárních ložisek (tedy náplavů a rozsypů) slavkovsko-krásenské oblasti na západο- a východoevropské trhy je zpráva arabského obchodníka Ibrahíma ibn Jákúba z let 965–966.⁴

Nejstarším písemným pramenem, který dokládá existenci Horního Slavkova jako lokality výskytu cínu v oblasti Slavkovského lesa, je listina z 15. května 1357, jejímž prostřednictvím bratři Boreš a Slávek (Slavko) z Rýzmburka ustanovili v Horním Slavkově faráře.⁵ Již o několik let dříve, a to 13. července 1354, však císař Karel IV. (1346–1378) udělil zmíněným bratrům privilegium, jímž jim povoloval po dobu dvanácti let provozovat kutací činnost na bečovském panství.⁶ Protože zde však lokalita Horní Slavkov ještě jmenována nebyla, lze dobu jejího vzniku klást zhruba do rozmezí let 1355–1356.⁷

Přestože první věrohodný písemný doklad o těžbě cínu v oblasti Slavkovského lesa pochází až z 13. července 1355, cínové ložisko u Krásna bylo podle zprávy anglického kronikáře Bartolomea Angelica z roku 1241 využíváno již na přelomu 12. a 13. století.⁸ V důsledku

¹ Viz Majer, Jiří.: Těžba cínu ve Slavkovském lese v 16. století. Praha 1970, s. 32; též: K počátkům báňsko-právního vývoje na Slavkovsku do 16. století. Minulost Západočeského kraje VIII, 1971, s. 132, 136; Beran, Pavel a kol.: 1000 let hornictví cínu ve Slavkovském lese. Sokolov 1996, s. 21; též: Královské horní město Horní Slavkov. Horní Slavkov 2001, s. 71, 247. V roce 1547 se ve vrchní horní úřad přeměnilo rovněž šlikovské hejtmanství v Jáchymově, jemuž byly podřízeny nejen horní úřady v Krásné a Horním Slavkově, ale působil zároveň i jako první instance pro městské instituce s omezenou samosprávou.

² Reskript císařovny Marie Terezie (1740–1780) byl vydán 1. listopadu 1750; viz Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchie VI. Wien 1833, s. 405–424.

³ Viz Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách, I/2. Praha 2000, s. 232.

⁴ Tento cín pocházel z rýžovišť v povodí řeky Teplé a na tocích, protékajících cínovými terény ve východní části Krušných hor; viz Beran, P. a kol.: Královské horní město, s. 65, 237.

⁵ Při uvádění tohoto údaje se Jiří Majer ve své práci Těžba cínu, odvolává na s. 12 na knihu Vincenze Prökla s názvem Geschichte der königlichen Bergstädte Schlaggenwald und Schönfeld, vydanou v Chebu roku 1887. Český název Slavkov se poprvé objevil roku 1378; viz Beran, P. a kol.: Královské horní město, s. 65.

⁶ Viz Tomíček, Rudolf: Báňské zákonodárství v historii královských horních měst Horní Slavkov, Krásno, Čistá. Horní Slavkov 2007, s. 28; Majer, J.: Těžba cínu, s. 12; též: K počátkům, s. 127.

⁷ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 12. První vlnu osídlení Horního Slavkova však nezpůsobil nález cínové rudy, nýbrž objevení stříbrné rudy v oblasti mezi Horním Slavkovem a osadou Křely; viz Majer, Jiří: Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2004, s. 74.

⁸ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 10; též: Rudné hornictví, s. 38; Beran, P. a kol.: Královské horní město, s. 237.

proniknutí českého cínu na západoevropské trhy došlo v první třetině 13. století dokonce k poklesu ceny cínu anglického.⁹

Zmíněnou listinou z roku 1355 udělovali bratři Boreš a Slávek z Rýzmburka jako vrchnost městečka Krásno (něm. Markt Schönfeld)¹⁰ této lokalitě soudní pravomoc a správu všech cínových rýžovišť a dolů na bečovském panství včetně práva zisku z poplatků, plynoucích z vážení vyrobeného cínu.¹¹

Oblast Slavkovského lesa patří geologicky k západočeskému krystaliniku s komplexem metamorfovaných hornin (tzv. „slavkovská rulová kra“). Samotná ložisková oblast Krásna a Horního Slavkova náleží do jednotky, zvané „slavkovské jádro“. Hlavním zdrojem hlubinné těžby cínových rud v této oblasti byly tzv. „greisenové pně“¹² mezi Horním Slavkovem a Kynžvartem; prvními známými ložisky z přelomu 13. a 14. století byly Vysoký kámen¹³ a Horní a Dolní Klinge¹⁴ poblíž Krásna.¹⁵ Za historicky nejvýznamnější lze právem označit ložisko Krásno, tvořené několika dílčími elevacemi rozsáhlého tělesa krušnohorského autometamorfovaného granitu, z nichž největší je Hubský (Huberův) peň,¹⁶ menší pak peň Schnödův (o původu jeho jména viz níže);¹⁷ v úrovni 485 m. n. m. se oba pně spojují v jeden.¹⁸ Na jihovýchodním okraji ložiska Krásno se rozprostíral žilný revír Gellnauer.¹⁹ Nelze však opomenout ani údolí Slavkovského potoka, zvaného „Stoka“, nacházející se při staré silnici, spojující Horní Slavkov a Krásno, a tvořené rozsypy s valouny granitoidních hornin.²⁰

⁹ Ve 12. a 13. století se obchodu cínem věnovaly dvě skupiny velkoobchodníků s kovy. První z nich, vlastníci sklady v Bruggách a Marseille, obchodovala s anglickým cínem a zásobovala západoněmecká, francouzská a severoitalská města. Druhá skupina s centrem v Kolíně nad Rýnem dodávala cín z Krupky a Krásna do severní, střední a jižní Evropy; viz Majer, J.: Rudné hornictví, s. 39; Tomíček, R.: Báňské zákonodárství, s. 25.

¹⁰ Viz Majer, J.: Rudné hornictví, s. 38–39; týž: Těžba cínu, s. 74; Beran, P. a kol.: 1000 let hornictví cínu, s. 16; týž: Královské horní město, s. 238. K dalším významným nalezištím cínových rud v oblasti Slavkovského lesa patřily v pozdější době také lokalita Čistá (1370) a původně zemědělská osada Prameny (1380). Na svobodné horní město byla Čistá povýšena až královským privilegiem z 20. června 1551, Prameny však i nadále zůstaly pouze hornickou osadou; viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 14; týž: K počátkům, s. 128; Beran, P. a kol.: Královské horní město, s. 238.

¹¹ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 12; Tomíček, R.: Báňské zákonodárství, s. 28. Toto privilegium bylo potvrzeno dne 22. února 1456 listinou míšeňského purkrabího Jindřicha II. z Plavna, jenž dne 25. července 1472 konfirmoval zmíněné listiny z roku 1355 a 1456 a navíc rozšířil pravomoc města Krásno, kterému byla (spolu s vrchnostenským hormistrem) svěřena správa všech dolů na bečovském panství vyjma dolů na stříbro a zlato; viz Tomíček, R.: Báňské zákonodárství, s. 29; Majer, J.: K počátkům, s. 130.

¹² Greisen je hornina, vzniklá přeměnou původních žul, a tvoří ji především křemen, příp. slída či topaz. Je typickou nositelkou cíno-wolframového zrudnění právě v okolí Horního Slavkova; viz Beran, P. a kol.: Královské horní město, s. 41.

¹³ Jde pravděpodobně o historicky první primární ložisko cínu ve slavkovsko-krásenském revíru; tamtéž, s. 47.

¹⁴ Ložisko Klinge se dříve označovalo jako peň, Horní Klinge se dnes nazývá „Koník“; tamtéž, s. 50.

¹⁵ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 14; týž: K počátkům, s. 127; Beran, P. a kol.: 1000 let hornictví cínu, s. 18; týž: Královské horní město, s. 239.

¹⁶ Po geologické stránce představuje Huberův peň těleso zvonovitého tvaru (označované též jako komolý kužel), tvořené autometamorfovaným lithno-topazovým granitem, kde do hloubky ubývají rudné křemenné žíly s cíno-wolframovým zrudněním. Tyto žíly lze rozdělit do čtyř skupin: 1. nejstarší žíly s okoložilním greisem (František, Karel, Hubská, Pinková, Panská, Messer, Tšcherper); 2. křemenné žíly s výplní jílu (Starohubská, Červená); 3. nedobyvatelné křemenné žíly s nedostatečně vyvinutými okoložilními greisem (Kopfan a další bezejmenné); 4. zrudněné tektonické pukliny s jílovou výplní a okoložilním greisem jen v případě křížení s jinými rudními žilami (Červená puklina, Červený odžilek); viz Beran, P. a kol.: Královské horní město, s. 55–56.

¹⁷ Schnödův peň je tvořen rudohorskými granity; tamtéž, s. 57.

¹⁸ Tamtéž, s. 51.

¹⁹ Součástí tohoto revíru byly žíly Gellnauer, Marie, Puklinová (též Klufgang), sv. Antonín Paduánský, Nejsvětější Trojice, sv. Ondřej a sv. Jan Nepomucký; tamtéž, s. 57.

²⁰ Rozsypy (aluviální, deluviální a eluviální) vznikly denudací okolních, výše položených primárních postmagmatických cíno-wolframových ložisek; tamtéž, s. 59.

V samotném Horním Slavkově pak lze za nejstarší oblasti těžby cínu považovat kótu Vlčí (nadmořská výška 629,7 m), vzdálenou asi dva kilometry severozápadně od města, a Borový vrch, ležící severně od zmíněného města.²¹

Masivní zakládání nových dolů a následně další zpracování vytěžené rudy v přidružených provozech však vyžadovaly také zajištění dostatku vody pro úpravárenské a hutní práce z umělých vodních kanálů, neboť přírodní toky již nedostačovaly.²² Proto byla roku 1499 uzavřena smlouva mezi slavkovskými těžaři a Pluh z Rabštejna jako novými majiteli bečovského panství (po pánech z Plavna)²³ o užívání dalšího vodního příkopu, kde se mimo jiné uvádělo i nové zřízení odbočky z hlavního kanálu říčky Roty v místě zvaném „Dílce“ (něm. Grabenhäusel či Teilhäuser) směrem k Seifertsgrünu nad Horním Slavkovem, tedy k prostoru Hubského pně.²⁴

K vybudování nejvýznamnějšího vodního díla v této oblasti však došlo až poté, co Jan Pluh z Rabštejna uzavřel dne 15. června 1523 smlouvu s opatem premonstrátského kláštera v Teplé Andreasem Urbanem o využití vody z rybníků a bažin na klášterních pozemcích ke zřízení nového vodního příkopu pro důlní účely. Jeho trasa byla vyměřena slavkovským měřičem Hansem Rossmeißlem roku 1530, výkopové práce byly zahájeny na jaře roku následujícího a příkop byl dokončen roku 1536. Díky své délce přes 24 km se stal v první polovině 16. století největším báňským vodním dílem ve střední Evropě. V prvních letech své existence se nazýval „Neuwasser“, později, po dobu více než čtyř staletí, „Flossgraben“ (neboť se používal i jako kanál pro plavení dřeva); v dnešní době se užívá názvu „Dlouhá Stoka“. Nové řády ohledně používání vod z tohoto kanálu byly uzavřeny mezi Janem Pluhem a těžaři slavkovského a krásenského revíru dne 23. května 1533 a 24. dubna 1535.²⁵

Vzhledem k neustálému rozšiřování městečka Horní Slavkov a jeho spojení s osadou Seifertsgrün však ani tento vodní zdroj nepostačoval a Jan Pluh proto nechal vložit do textu smlouvy, uzavřené mezi ním a Sebastianem a Albrechtem Šlikovými z Lokte dne 17. listopadu 1514, pasáž, jejímž prostřednictvím si zajistil právo na využívání potoka zvaného „Mebmet“ k napájení dalšího vodního příkopu pro báňské účely; příkop o délce 6 km byl otevřen po dvouletém budování téhož roku, nazýval se nejprve „Mebmetgraben“, později „Ebmetgraben“ a dnes „Puškařovská strouha“; ústil do Slavkovského potoka.²⁶

Pro vlastní důlní práce a následné zpracování rud však bylo zapotřebí zajistit nejen dostatek vody, nýbrž i dřeva. Proto česká komora přidělila po konfiskaci pluhovského majetku v roce 1547 (viz níže) každému dolu vyhrazené – tzv. „rezervované“ – lesy. Slavkovským dolům připadly lesy bečovské, kynžvartské a částečně i tepelské z majetku tamního

²¹ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 15; týž: K počátkům, s. 127; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 7, 18; týž: Královské horní město, s. 239.

²² Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 15.

²³ Prvním majitelem bečovského panství se stal roku 1494 Sebastian Pluh; viz Beran, P. a kol.: Královské horní město, s. 67.

²⁴ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 15–16; týž: K počátkům, s. 135; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 47.

²⁵ Vybudování tohoto vodního díla úzce souviselo se zavedením mokrého způsobu drcení cínových rud v Horním Slavkově roku 1525, jímž se mělo zabránit ztrátám kovnatých částic. Voda Dlouhé stoky se podle potřeby vypouštěla buď k důlním, úpravárenským či hutním závodům v Krásné a Horním Slavkově anebo v Seifertsgrünu, od roku 1551 k dolům a úpravárnám u lokality Háje; viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 27; týž: K počátkům, s. 135; týž: Báňská vodní díla 13.–16. století na Slavkovsku. In: Dějiny věd a techniky 2, 1969, č. 4, s. 222–223; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 47, 51, 53; týž: Královské horní město, s. 67.

V roce 1601 vydal VHÚ Horní Slavkov nový řád pro užívání Dlouhé stoky, který doplňoval starší řády z let 1535 a 1550. Změny se týkaly zejména vyčlenění dvou dozorců na její údržbu, převzetí povinnosti kontroly jejího stavu slavkovským horníkem a zákazu kácení lesních stromů po obou stranách stoky do vzdálenosti 5 láter (10 metrů) kvůli ochraně před sněhem; viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 48.

²⁶ Viz Majer, J.: Báňská vodní díla, s. 228–229; týž: K počátkům, s. 135; týž: Těžba cínu, s. 19; Beran, P. a kol.: Královské horní město, s. 67, 242.

premonstrátského kláštera.²⁷ Vzhledem k nehospodárnému způsobu těžby dřeva však muselo být kácení stromů upraveno instrukcí pro bečovské a loketské lesmisty, vydanou císařem Ferdinandem I. Habsburským dne 12. dubna 1563, jíž se zpřísňovaly podmínky pro odběr dřeva a zároveň vydával sazebník poplatků.²⁸ Ani tento, ani další lesní řády, vydané postupně v letech 1574,²⁹ 1583,³⁰ 1595³¹ a 1599³², však drancování lesů nezabránily.

Báňské práce ve Slavkovském lese se nicméně nesoustředily jen na těžbu cínu, ale i na dobývání stříbrné rudy, zpočátku v oblasti pohoří zvaného „Pinsinger“ („gegen der Hub“; dnes bezejmenné) a na počátku 16. století i na kótě Kohout (něm. Hahn), asi 1,5 km jihovýchodním směrem od Horního Slavkova.³³ Majitel panství v letech 1501–1537 Jan Pluh z Rabštejna³⁴ vydal dne 18. října 1507 báňský řád pro stříbrné doly na Slavkovsku, který kromě celé řady výhod pro nové osídlence z řad horníků stanovil též způsob řešení provozních problémů, např. vyřešil jistý vleklý spor o výměru a důlní práva, potvrdil výsady pro dědičné štolý při podsednutí, zpřístupnění zatopených a propadlých dolů atd.³⁵

O dva roky později pak nezákonně prováděná prospektorská činnost, související se zprovozněním nového ložiska na Hubsém pni, přiměla Jana Pluha k vydání prvního cínového řádu, platného pro oblast hornoslavkovského revíru (26. prosince 1509).³⁶ Jeho předlohou se stal annaberský řád, vydaný téhož roku a založený na principech saského báňského práva.³⁷

Slavkovský řád přiznával právo udělovat propůjčky důlních polí a lén báňskému soudci (rychtáři) v Krásně, stanovoval povinnost majitele panství Jana Pluha vykonávat provozně-právní agendu a zřizoval úřad báňského správce (fojta) se sídlem v Horním Slavkově.³⁸

²⁷ Viz Příručka po archivních fondech, s. 233; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 51. Podle řádu pro cínové doly v oblasti Slavkovského lesa z roku 1509 (podrobněji o něm viz pozn. 36) se dřevo z těchto lesů odebíralo bezplatně pouze na výřevu dolů a výrobu důlních strojů a provozních zařízení; pro stavební, palivové a jiné účely byl stanoven příslušný tarif.

²⁸ Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 51. Text řádu viz Schmidt, F. A.: c.d., III. Wien 1832, s. 15–26.

²⁹ Instrukce a lesní řád z 10. dubna 1574; tamtéž, s. 263–280.

³⁰ Otevřený patent císaře Rudolfa II. Habsburského z 20. června 1583, zakazující jakékoli poškozování loketských lesů; tamtéž, s. 381–383.

³¹ Mandát téhož panovníka z 20. září 1595, zakazující lov a rybolov v dolům rezervovaných lesích; viz Schmidt, F.A.: c.d., IV, Wien 1833, s. 200–203.

³² Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 52.

³³ Týž: Královské horní město, s. 239.

³⁴ Zveřejnění zmíněného báňského řádu předcházelo v roce 1501 vydání tzv. „Provozního řádu pro přívod vody do dolů“; viz Tomíček, R.: Báňské zákonodárství, s. 30.

³⁵ Tamtéž, s. 39–41; Majer, J.: Těžba cínu, s. 16–17; týž: K počátkům, s. 131; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 18; týž: Královské horní město, s. 67, 239. Součástí dvanácti článků řádu bylo rovněž povolení přidělovat stavební parcely novým osídlencům poblíž dolů, svobodného obchodu potravinami, pivem a vínem jakož i konání týdenního trhu či osvobození hornoslavkovských obyvatel od placení dědičné daně.

³⁶ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 17; týž: Rudné hornictví, s. 93; týž: K počátkům, s. 131–133; Tomíček, R.: Báňské zákonodárství, s. 42–49; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 18; týž: Královské horní město, s. 239. Pro oblast Slavkovska se tento řád stal prvním kodexem svého druhu, dotýkajícím se správních, právních i provozních záležitostí. Obsahoval celkem 45 článků, sestavených od 13. článku do čtyř okruhů, nadepsaných „Co mají napříště můj báňský správce a přísežní zařizovat na horách“ (článek 13–25), „Jak se má jednat u mlynů s povozníky“ (článek 26–35), „Jak se má postupovat v tavicí huti a při vycezování a jaké jsou povinnosti taviců a vycezovačů“ (článek 36–43) a „Jak se má napříště postupovat se dřevem na pražení a na uhlí“ (článek 44–45). Cínové řády pro Krupku byly vydány již v letech 1464 a 1487 a pro Altenberg roku 1491; viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 17; týž: K počátkům, s. 129; Beran, P. a kol.: Královské horní město, s. 67.

³⁷ Z annaberského řádu z roku 1509 vycházely i další báňské řády, sepsané v průběhu 16. století pro různé horní lokality na území Čech a Moravy: Český Krumlov (1515), Horní Slavkov (1516), Jáchymov (1518), Zlaté Hory (1524) a Jilové (1536); podrobněji o nich srov. Jangl, Ladislav: České horní právo 4 – České báňské řády. Příbram 1979. Zároveň je však třeba zdůraznit, že se ve všech těchto případech jednalo o řády soukromé, nikoli panovnické.

³⁸ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 17–18; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 30; Tomíček, R.: Báňské zákonodárství, s. 43–45. Do kompetence tohoto báňského správce patřil zejména dozor nad dodržováním ustanovení horního řádu, povinnost třikrát týdně kontrolovat průběh děl a práci a schvalování důlních dozorců, navrhovaných těžařství, pro jednotlivé provozy. Jeho pomocníky byli jmenováni dva přísežní úředníci.

Největší část jeho obsahu však byla věnována vlastním provozně-právním předpisům, týkajícím se zejména potřeby zachovat pilíře při rubání jako ochranu proti závalům, bezpečnostních pravidel proti důlním požárům, osmihodinové pracovní doby a předpisů o úpravě cínové rudy v hutích včetně konečného značkování cínu. Stranou nezůstaly ani mzdové a sociální otázky včetně trestních postihů. Specifikem pak bylo nařízení o přísném šetření vodou v úpravárnách rud.³⁹

V roce 1509 byla rovněž zahájena ražba jednoho z nejvýznamnějších důlních děl v této oblasti, tzv. „Těžařské štolý“ (něm. Gesellschafter Stollen). Spolu s mírou „Starých štolníků“⁴⁰ a tzv. „Chebskou stolou“ se její ražba dostala kolem roku 1516 do nejbohatších cínových ložisek Habského pně.⁴¹ K tomuto roku lze také bezpečně datovat zahájení systematické těžby na tomto pni.⁴²

Rozvoj těžby v této oblasti však měl i své stinné stránky. Hornické bouře, které v Horním Slavkově propukly roku 1519 a skončily roku 1525, se rozšířily i do jáchymovského revíru. Důvodem jejich vzniku byly nejen mzdové a sociálně-pracovní požadavky horníků (které byly později z větší části splněny), ale i provozní problémy, např. evidence vyrobeného kovu nebo úspory výrobního procesu.⁴³

Kromě dobývání cínové rudy prosperovala na Slavkovsku zejména na počátku 20. let 16. století i těžba stříbrné rudy v lokalitě Borový vrch s žilami Barborskou, Voršilskou a Velkého a Malého Kryštofa. Zakládání stříbrných dolů si vyžádalo vydání nového řádu dne 21. května 1531 s 84 ustanoveními, převzatými většinou z řádu jáchymovského.⁴⁴ Provoz v roce 1526 v Horním Slavkově založené mincovně na ražbu tolarových mincí však skončil pravděpodobně o rok později kvůli zatopení tamních stříbrných dolů.⁴⁵

Ve 30. a 40. letech 16. století docházelo k zakládání dalších dědičných štol, z nichž nejvýznamnější patřila norimberskému podnikateli Hansi Schnödovi, po němž získala i své jméno (něm. Hans Schnöden Stollen).⁴⁶ Pravděpodobně dne 30. září 1539 započala ražba nové dědičné štolý na levém břehu Slavkovského potoka, určené k odvodňování Habského pně a oblasti Krásna, která byla pojmenována po majiteli bečovského panství v letech 1537–1547 Kašparu Pluhovi, synovci Jana Pluha z Rabštejna (něm. Kaspar Pflugen Erbstollen).⁴⁷ V roce

³⁹ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 18; týž: K počátkům, s. 132–133; Tomíček, R.: Báňské zákonodárství, s. 46.

⁴⁰ Tato štolá se původně nazývala „Stará“ a byla založena někdy v letech 1495–1501. Přejmenována byla až ve 30. letech 16. století; viz Beran, P. a kol.: 1000 let hornictví cínu, s. 35.

⁴¹ Tamtéž, s. 18–19, 35; týž: Královské horní město, s. 240–241; Majer, J.: Těžba cínu, s. 19–22. Co se týče rozložení jednotlivých dolových polí v této oblasti, uprostřed Habského pně se nacházela „Míra starých štolníků“, označovaná i ve všech pozdějších důlních mapách vždy číslem jedna. Dalšími vlastníky důlních měr, jichž bylo k roku 1581 celkem čtyřicet základních, byli např. Mulz, Richter, Pfeffer, Hessler, Kugler, Ebner nebo Burkhauser.

⁴² Viz Beran, P. a kol.: Královské horní město, s. 240.

⁴³ Tamtéž, s. 67. Zmíněné provozní problémy byly řešeny postupným vydáním celé řady dodatků k původnímu slavkovskému hornímu řádu, a to v roce 1517 (evidence a kontrola při přepalování cínu), 1519 (úprava mezd, podpora při pracovním úrazu, zlepšení zásobování), 1525 (pravomoc báňského rychtáře v Krásné a báňského správce v Horním Slavkově, způsob udělování souhlasu k provádění prací na cínových dolech), 1530 (vztahy mezi štolníky na dědičných štolách a těžařstvy), 1531 (vztahy mezi hornímistrem a městskou radou v Horním Slavkově) a 1536 (totéž); viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 22–23; týž: K počátkům, s. 133–135.

⁴⁴ Týž: Těžba cínu, s. 23–26; týž: K počátkům, s. 134; Beran, P. a kol.: Královské horní město, s. 241.

⁴⁵ Majer, J.: Těžba cínu, s. 23–24; týž: Rudné hornictví, s. 74; týž: K počátkům, s. 130–131; Beran, P. a kol.: 1000 let hornictví cínu, s. 20; týž: Královské horní město, s. 67, 241. Jiří Majer se v této souvislosti odvolává na kroniku Caspara Bruschia s názvem „Gründliche Beschreibung des Fichtelberges“, Nürnberg 1683; viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 14. Jako důkaz pro existenci mincovny uvádí skutečnost, že se na šlikovských tolařech, ražených v roce 1526, nacházelo celkem pět mincmistrovských značek, a protože je nemožné, aby se během jediného roku vystřídal v jáchymovské mincovně tolik mincmistrů, byly tolaře se dvěma značkami raženy s největší pravděpodobností právě v Horním Slavkově.

⁴⁶ Na této štolě byl provoz zahájen roku 1536; viz Beran, P. a kol.: 1000 let hornictví cínu, s. 20, 87; týž: Královské horní město, s. 242.

⁴⁷ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 28–29; týž: K počátkům, s. 135–136; Beran, P. a kol.: 1000 let hornictví cínu, s. 20–21, 36, 87; týž: Královské horní město, s. 242; Tomíček, R.: Báňské zákonodárství, s. 30. Pro těžaře Pluhovy štolý bylo

1548 pak byl při ražbě hlavní čelby štolý Starých štolníků za Hubským pněm objeven peň nový, nazvaný původně „Nový Hub“, později přejmenovaný na „Schnödův peň“, protože ložisko na Starém Hubu bylo tehdy již vytěženo.⁴⁸

V roce 1535 byl rovněž obnoven provoz na dědičné štolě sv. Jiří, původně nazvané „Hluboká cínová štola“.⁴⁹ Nejvyšších výnosů v tomto období však dosahovala Těžarská štola.⁵⁰

Do zdárné se rozvíjející těžby ve slavkovsko-krásenském revíru nepříznivě zasáhla v letech 1546–1547 tzv. „šmalkaldská válka“ mezi císařem Karlem V. Habsburským (1519–1556) a říšskými knížaty protestantského vyznání, sdruženými do Šmalkaldského spolku. Protože v čele stavovské zemské hotovosti stál právě Kašpar Pluh, prosazující její zapojení do bojů na straně zmíněného spolku, bylo jeho bečovské panství spolu s horními městy Horním Slavkovem a Krásnem dne 1. srpna 1547 zkonfiskováno a připojeno ke královskému majetku pod správou české komory.⁵¹ Podle slavkovského rodáka a kronikáře Kašpara Brusche (Bruschius)⁵² byly za této války rovněž zničeny písemné prameny, týkající se průběhu báňských prací ve slavkovsko-krásenském revíru v letech 1355–1546.⁵³ Vysoce kvalitní slavkovský a krásenský cín nicméně ovládal během první poloviny 16. století téměř všechny hlavní evropské trhy, zejména v Antverpách, Lipsku, Norimberku, Augsburgu a Linci; na domácím trhu pak sloužil hlavně k výrobě jídelního náčiní a zvonů.⁵⁴

V roce 1548 byl zřízen centrální královský výkup českého cínu, jehož výkupcem se stal panovník, resp. česká komora, a příjemcem bývalý faktor augsburského bankéřského ro-

dne 29. května 1539 vydáno privilegium, zaručující jim celou řadu hospodářských výhod, neboť se do budoucna předpokládalo, že se stane hlavním dílem celého slavkovského revíru. Její provoz financovalo již zmíněné norimberské těžařstvo v čele s Hansem Schnödem. Ražba směřovala nejprve ke stříbrnorodným žilám sv. Kryštof, sv. Barbora, sv. Jiří, sv. Voršila a Malý Kryštof, poté se odklonila k žile Tříkrálové (později přejmenované na Josefskou) a dne 22. srpna 1587 dostihla Hubský peň; o pět let později k ní byla připojena Schnödova štola. V roce 1622 byla u jejího ústí zasazena pamětní deska; viz Beran, P. a kol: Královské horní město, s. 67.

⁴⁸ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 35; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 23, 36; týž: Královské horní město, s. 247.

⁴⁹ Hluboká cínová štola (později přejmenovaná na Jiřskou), jejíž ražba započala pravděpodobně na konci 15. či počátku 16. století napříč Hubským pněm, byla otevřena kolem roku 1528 jako zdejší hlavní odvodňovací dílo; roku 1587 byla podsednuta štolou Kašpara Pluha. Báňský řád Jana Pluha z Rabštejna z 18. října 1507 (viz pozn. 35) o ní hovoří v souvislosti s udělením propůjčkového práva tamním starým těžařům na žily, které podfárali; viz Tomiček, R.: Báňské zákonodárství, s. 41; Majer, J.: K počátkům, s. 131; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 18, 35–36.

⁵⁰ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 29; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 35–36. Tato štola byla ražena směrem ke stříbrnorodným žilám, nacházejícím se mezi městem Horní Slavkov a Hubským pněm. V letech 1545–1546 se z ní vyplácelo na každý ze 128 důlních podílů čtvrtletně od 12 do 15 zl., zatímco z kukusů na Pluhově a Schnödově štolě jen 3–4 zl. V pozdější době byla přejmenována na „Starou těžařskou štolu“.

⁵¹ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 29–30; týž: Rudné hornictví, s. 77–80; týž: K počátkům, s. 136; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 21; týž: Královské horní město, s. 70–71. Kašpar Pluh musel odejít do vyhnanství, žil v Magdeburgu a Mišni a teprve na sklonku života se vrátil do Čech, kde žil v Sokolově u své dcery, vdovy po Volfu Slikovi, a kde také dne 9. května 1585 zemřel. Díky povolení císaře Rudolfa II. Habsburského mohl být pochován v rodinné hrobce v kostele v Bečově nad Teplou; týž: Královské horní město, s. 245–246. O historických souvislostech vypuknutí povstání českých stavů proti Ferdinandu I. Habsburskému a jeho následcích pro jednotlivé aktéry pojednává podrobněji např. studie Karla Tieferunka s názvem „Odpor stavů českých proti Ferdinandovi I. 1. 1547“, vydaná v Praze roku 1872.

⁵² Podrobněji o něm srov. Horawitz, Adalbert: Caspar Bruschius (Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus und der Reformation). Prag 1874.

⁵³ Viz Beran, P. a kol: Královské horní město, s. 238.

⁵⁴ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 31; týž: K počátkům, s. 137; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 21; Wolf, Peter: Nürnberg-Amberg-Schlaggenwald-Prag (Nürnberger Kapital und der Zinnerzbergbau in Böhmen). In: Ztracená blízkost: Praha-Norimberk v proměnách staletí, Praha 2010, s. 217. Georgius Agricola ve své knize „De veteribus et novis metallis“ z roku 1546 uvádí, že nejvíce cínu na evropských trzích pocházelo v té době právě z Horního Slavkova; viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 55–56.

du Fuggerů Conrad Mayer.⁵⁵ V říjnu následujícího roku byly uzavřeny dvacetileté smlouvy s těžaři v Horním Slavkově, Krásnu, Hřebečné, Horní Blatné, Božím Daru, Krupce a na ostatních lesních cínových dolech (počínaje 1. lednem 1550). Podle nich se měl cín svázet do výkupu v Horním Slavkově, Jáchymově a Krupce, kde se proplácel těžařům a následně ukládal v královských skladech.⁵⁶ Čtyřletá smlouva, uzavřená s Conradem Mayerem dne 6. prosince 1549 a vyhlášená královským mandátem dne 20. září roku následujícího, která zakazovala dovoz saského cínu do českých zemí,⁵⁷ však nebyla kvůli nevyřešenému problému s důlními investicemi po uplynutí této lhůty prodloužena a počínaje rokem 1554 tak došlo k obnovení volného prodeje cínu.⁵⁸

Ke dni 1. září 1547 se horní města Horní Slavkov a Krásno stala svobodnými královskými horními městy a císař Ferdinand I. Habsburský jim konfirmoval i všechna předchozí privilegia.⁵⁹ Obě města byla podřízena VHÚ Horní Slavkov, založenému dne 1. srpna téhož roku, jak je ostatně uvedeno na samém počátku tohoto příspěvku. Česká komora jako nejvyšší fiskální úřad českého státu předložila panovníkovi dne 30. září 1547 k potvrzení rovněž všechny hospodářské výsady, udělené těžařům nejen na Pluhově, ale i ostatních dědičných štolách.⁶⁰

Dne 1. ledna následujícího roku byl vydán nový cínový horní řád s platností pro Horní Slavkov, Krásno, Čistou a další lokality ve Slavkovském lese.⁶¹ Řád na jedné straně zajišťo-

⁵⁵ Podrobněji o této otázce pojednává Jiří Majer ve své knize s názvem „Lesní cínové doly na českosaském pomezí v 16. a na počátku 17. století“, Praha 1965. Obchodování se týkalo cínu ze všech českých cínových revírů. Z dalších zahraničních podnikatelů se na těžbě ve slavkovsko-krásenském revíru podílely např. obchodní domy Nützlů a Welsertů nebo rodiny Fürerů, Hallerů, Harsdorfů, Pfinzingerů a Scheuerlů, z domácích např. zakladatel města Jáchymova Jeroným Šlik; viz Královské horní město, s. 243.

⁵⁶ Smlouva o výkupu cínu mezi panovníkem a těžaři v Horním Slavkově a Krásnu byla uzavřena dne 22. října 1549 (viz Schmidt, F.A.: c.d., II. Wien 1832, s. 310–312); mezi panovníkem a těžaři v Hřebečné, Čisté, Perninku, Hroznětíně, Horní Blatné, Božím Daru, Kaffu (Plešivec, nyní zaniklá osada; pozn. aut.), Mückenbergu (Komáří Hůrka) a jiných přilehlých lokalitách téhož dne (tamtéž, s. 312–315) a mezi panovníkem a těžaři v Krupce dne 23. října téhož roku (tamtéž, s. 315–317). Za každý centněř cínu slavkovské váhy (asi 50 kg) dostávali těžaři za tzv. „měkký“ cín (bez nežádoucích příměsí) 18–18,5 zl. a za tzv. „tvrďý“ cín (s příměslemi) 17 zl. Díky královským dotacím však byla výkupní cena navýšena na 23 zl. za měkký a 22 zl. za tvrdý cín; viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 36; týž: Rudné hornictví, s. 78; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 21–23; týž: Královské horní město, s. 247.

⁵⁷ „Mandat wordurch verpotten aufelndisch Zinn nacher Behaimb und demselbigen eingeleibten Landen zue verfuere“; viz Schmidt, F.A.: c.d., II, s. 339–341. Kvůli nedodržování byl zákaz opakován v letech 1551 („Mandat strenge auf den Verboth der Einfuhr des fremden Zinns zu wachen“ z 6. března; tamtéž, s. 342) a 1554 („Mandat des Zinneinfuhrverbothes im K. Böhmen und in den, demselben einverleibten Ländern“ z 16. března; tamtéž, s. 354–357); viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 36.

⁵⁸ Tamtéž, s. 37–38. V letech 1550–1553 bylo z revíru Horní Slavkov-Krásno vykoupeno celkem 37 700 centněřů 75 ½ libry cínu. Dluhy za dodávky cínu, převyšující částku 36 000 zl., měli slavkovští těžaři uhradit Mayerovi do června roku 1555.

⁵⁹ Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 21; týž: Královské horní město, s. 71, 247; Majer, J.: K počátkům, s. 136. Oběma městům bylo rovněž přiznáno právo pečeti červeným voskem; viz Tomiček, R.: Báňské zákonodárství, s. 71. O povýšení Čisté na město srov. pozn. 10; viz Majer, J.: Rudné hornictví, s. 93; týž: Těžba cínu, s. 33; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 21; týž: Královské horní město, s. 247.

⁶⁰ Tímto krokem se podařilo zachránit i jméno Pluhovy štol, přestože všechny pluhovské důlní podíly přešly po konfiskaci na krále; viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 33; týž: K počátkům, s. 136.

⁶¹ „Römischer auch zu Hungern und Behem etc. Kü. Mai, Geordnete, und gebeßerte, Zinbergwercks Ordnung, der Bergstedt Schlackenwalden, Schönfelden, Lautterpach, Sampt derselben zugehörenden gepirgen“; viz Schmidt, F.A.: c. d., II, s. 222–257. Český překlad řádu vyšel v Praze roku 1930 pod názvem „Upravený a zlepený horní řád cínových dolů pro města Horní Slavkov, Schönfeld a Litrbachy s horami jim příslušnými“. (dále Upravený a zlepený horní řád). Sestával z 32 článků a v závěru byl doplněn o přísahy výběřčích horního desátku, hornístra, horního soude, horních přísězných, důlních a mlýnských mistrů, směnistrů, dílovedoucích, tavičů, náplavnického mistra a rozdělovače vody; viz Tomiček, R.: Báňské zákonodárství, s. 74–87; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 21; Majer, J.: K počátkům, s. 137.

K témuž dni byl vydán i cínový horní řád pro doly v Hřebečné, Perninku, Hroznětíně, Horní Blatné, Božím Daru a tzv. „lesní cínové doly“ v lokalitě Kaff (Plešivec) a Mückenberg (Komáří Hůrka) pod názvem „Römischer auch zu Hungern und Behem etc. Kü. Mai, Zinbergwercks Ordnung auff die Bergwerck, Hengst, Pernin-

val řádný chod důlních prací a bezpečnost v dolech, nabízel množství výhod báňským podnikatelům na úkor zaměstnanců dolů (zejména díky pevně stanoveným mzdovým sazbám horníků)⁶² a tavičů⁶³, na druhé straně však také povoloval řadu starších sociálních opatření (např. náhradu ušlé mzdy a „ošetřovného“ v případech úrazů)⁶⁴ a rovněž nařizoval přísné tresty za krádeže na dolech.⁶⁵ Jeho hlavní zásady zůstaly v platnosti prakticky až do vydání Všeobecného horního zákona v roce 1854.⁶⁶

Stále se snižující výnosy těžby ve slavkovsko-krásenském revíru během 50. a na počátku 60. let 16. století si v roce 1563 vynutily svolání zvláštní komise české komory, která měla rozhodnout o dalším pokračování důlních prací v této oblasti. Komise navrhla zvýšení investic důlních podnikatelů zejména formou daňových úlev a dotací, což příslušné královské úřady schválily.⁶⁷

Zmíněná opatření však nepřinesla kýžené výsledky a proto královské úřady nabídly Sasku vytvoření společného česko-saského monopolu na výkup všeho českého cínu, což saský kurfiřt August v roce 1569 striktně odmítl zejména kvůli možným spekulacím s cenou cínu a omezení cínařských řemesel.⁶⁸ Na počátku následujícího roku se proti centralizaci obchodu cínem vyslovili prostřednictvím memoranda, zaslaného císaři Maxmiliánem II. Habsburskému (1564–1576), i všichni těžaři ze slavkovsko-krásenského revíru. V příštích letech se tedy uskutečnily jen dílčí výkupy slavkovského cínu prostřednictvím časově omezených smluv.⁶⁹

Za této situace byla do Horního Slavkova vyslána ještě jednou dne 13. dubna 1572 komise české komory a po vyslechnutí různých návrhů dospěla k závěru, že doly v Horním Slavkově a Krásnu jsou v naprostém úpadku. Reformaci tamních dolů vyhlásil císař Maxmilián II. dne 28. srpna téhož roku a týkala se především dodržování závazků ohledně dodávek cínu ze strany těžařů nákladníkům, pravidelného vyplácení mezd horníkům v kvalitní minci, zabránění spekulacím s cenami loje do hornických kahanů, železa a dalších důlních potřeb. Rovněž byly stanoveny pravidelné dotace na horní díla a město Horní Slavkov bylo osvobozeno od placení cla z potravin a potřeb, nezbytných pro důlní činnost.⁷⁰

Během 70. let 16. století vlivem evropských válečných událostí z předcházející dekády (boje Španělska proti povstání v Nizozemí, náboženská válka ve Francii) a kvůli uložení nové spotřební daně ze všech výrobků – tzv. „třicátého denáru“ – v roce 1572 poklesla ce-

ger, Lichtenstadt, Platten, Gotsgab, Kaff, Mückenbergl, und Andin derselbigen orten und enden“, který byl dne 1. července 1551 doplněn ještě o správní instrukci; viz Schmidt, F.A.: c.d., II, s. 258–296; Majer, J.: Těžba cínu, s. 33–34; týž: Rudné hornictví, s. 93; týž: K počátkům, s. 137.

Tato patnáctibodová instrukce se týkala tzv. „sjižděčů“ lesních cínových dolů, tedy důlních úředníků, kteří objížděli doly a přezkoumávali jejich bezpečnost; viz Schmidt, F.A.: c.d., II, s. 343–350.

Všechny horní řády z roku 1548 se rovněž staly předlohou pro vytváření zásad nových saských horních úřadů v 50. a 60. letech 16. století (např. Eibenstock, Schwarzenberg, Annaberg, Buchholz, Altenberg); viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 34.

⁶² IX. článek řádu; viz Upravený a zlepšený horní řád, s. 11; Majer, J.: Těžba cínu, s. 34.

⁶³ XIII. článek řádu; viz Upravený a zlepšený horní řád, s. 15–16.

⁶⁴ XXI. článek řádu; tamtéž, s. 19; Majer, J.: Těžba cínu, s. 34.

⁶⁵ XXIV. článek řádu; viz Upravený a zlepšený horní řád, s. 16–20.

⁶⁶ Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 30. Podrobněji o Všeobecném horním zákonu viz. pozn. 108.

⁶⁷ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 39–40.

⁶⁸ Císař Maxmilián II. Habsburský zaslal kurfiřtu Augustu Saskému v této souvislosti list z 22. srpna 1569; tamtéž, s. 41; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 23; týž: Královské horní město, s. 248–249.

⁶⁹ Jednalo se např. o výkup norimberským měšťanem Georgem Stürmerem v letech 1569–1571; viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 42.

⁷⁰ Viz Schmidt, F.A.: c.d., III, s. 173–183; Majer, J.: Těžba cínu, s. 43–44; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 23–24; týž: Královské horní město, s. 249. Dotace činily na hlavní stolu Kašpara Pluha 1 zl. na každé látko; na odstranění následků závalu na Hubsém pni, k němuž došlo roku 1568, 100 zl. a na zřízení čerpadla k odvodnění Schnödovy stoly 200 zl.

na cínu na západoevropských trzích na 16 zl. za cent.⁷¹ Za těchto okolností zrušila česká komora v roce 1580 VHÚ Horní Slavkov a spojila jej s VHÚ Jáchymov.⁷²

Rozbor ekonomické situace slavkovsko-krásenského revíru, vypracovaný na počátku následujícího roku, dospěl k šokujícímu zjištění: i přes zaměstnání 1735 osob v důlních provozech se nejméně z nich zabývalo právě pracemi, bezprostředně souvisejícími s důlní činností, např. udržováním vodních příkopů či kácením a svážením dřeva do dolů a hutí!⁷³

Za těchto okolností proto nechal císař Rudolf II. Habsburský (1576–1612) svolat dne 16. října 1583 do Horního Slavkova shromáždění těžářů, jež se usneslo na vydání nové panovnické reformační směrnice dne 1. ledna 1584. Zaměřila se zejména na pokyny ohledně nakládání s krušnohorským cínovcem, povinnost šichtmistřů a důlních dozorců skládat přísahu, vizitaci dolů a osvobození všech svobodných horních měst v království Českém od placení cla a mýta ze železa, dřeva, uhlí, obilí a celé řady potravin.⁷⁴ Podmínek a způsobu provádění důlních vizitací se týkala také panovnická instrukce z 8. února 1586, která vznikla jako společné dílo panovníka a českých stavů („Königliche und böhmisch-ständische Instruction und Ordnung zur Untersuchung aller Bergwerke in dem Königreiche Böhmen“).⁷⁵

Následně proběhla jedna z nejdůkladnějších vizitací dolů v oblasti Slavkovského lesa za účasti komise, složené mj. z nejvyššího mincmistra a hormistra království Českého Lazara Erckera či vrchního horního hejtmána v Horním Slavkově Ulricha Dreilinga. Vizitační zpráva sice kladně hodnotila hloubku dolových měř na Hubsském pni (82–85 láter, tj. asi 165 m), zároveň však upozornila také na některá vytěžená ložiska. Veškeré naděje se proto upíraly k Pluhově štole, která byla roku 1587 proražena až na Hubský peň a zároveň propojena s Jiřskou a Schnödovou štolou kvůli odvádění důlních vod tzv. „Starou vodní jámou“. Její nedostačná kapacita si v roce 1590 vynutila vybudování tzv. „Nové vodní jámy“, na níž však došlo v říjnu 1603 k závalu a průnik vod poškodil Jiřskou a Pluhovu štolu. S platností od 1. ledna 1588 pak bylo Pluhově štole přiznáno právo hlavní dědičné štole, což v praxi znamenalo, že směla vybírat devátý díl výtěžku ze všech podsednutých důlních děl; toto právo dříve náleželo Jiřské a Schnödové štole.⁷⁶

Nedostatek finančních prostředků těžářů, zaviněný růstem cen a devalvací měny, vedl spolu s ojedinělým nálezem nových ložisek v 90. letech 16. století k částečnému zastavení těžby v oblasti Hubského pně.⁷⁷ Císař Rudolf II. Habsburský se sice pokusil zlepšit situa-

⁷¹ I přes tuto nepříznivou situaci však oba hlavní revíry Slavkovského lesa dokázaly v průběhu 70. a 80. let 16. století vytěžit ročně úctyhodných 4500 centněřů (225 tun) cínu. Cena jednoho centněře hornoslavkovského cínu se ve 2. polovině 70. let nejprve zvýšila na 23 zl., aby v roce 1579 opět poklesla na 20 zl.; viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 41; Majer, J.: Těžba cínu, s. 45–46.

⁷² Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 24; týž: Královské horní město, s. 249. I přes formální spojení si oba vrchní horní úřady zachovaly i nadále okruhy své bývalé působnosti a proto i v následujícím období lze hovořit o VHÚ Horní Slavkov a VHÚ Jáchymov; viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 46.

⁷³ Tamtéž, s. 46–47. Zpráva o stavu revíru mimo jiné konstatovala, že na Hubsském pni je 15 těžních jam na 36 dolových mírách mimo provoz, na Schnödově pni se nepracuje na 12 z 20 děl, na Vysokém Kameni funguje pouze jedna šachta a na ložisku Klinge pracují na každém ze čtyř zachovaných děl (z celkového počtu osmi) maximálně 2 dělníci; viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 24; týž: Královské horní město, s. 250.

⁷⁴ „Reformation der Röm. Kay. Mt. Uber das Schladenwaldisch und Schönfeldisch Zin Pergwerck“; viz Schmidt, F.A.: c.d., III, s. 383–396; Majer, J.: Těžba cínu, s. 48–49.

⁷⁵ Viz Schmidt, F.A.: c.d., IV, s. 1–36. Instrukce byla rozdělena do 22 článků, pojednávajících o návrzích na povznesení hornictví (např. prostřednictvím zahraničních těžářů), daňovém zatížení těžářů, instrukcích a platech horních úředníků, zajištění zdrojů dřeva pro doly a puchýrny, obstarávání proviantu, horních řádůch, vážení rud, vyplácení mezd, pravomocích horních komisařů, vyřizování záležitostí horníků, dodávkách dřeva z pohoří v Kladsku, trutnovských rezervovaných lesích atd.

⁷⁶ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 49–50; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 24–25; týž: Královské horní město, s. 73, 250.

⁷⁷ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 50–51. Nová ložiska byla otevřena např. v oblasti krásenského žilného pásma nebo u Mílešova.

ci dolů ve Slavkovském lese vydáním nové reformace pro Horní Slavkov dne 20. července 1591,⁷⁸ avšak v říjnu roku 1603 došlo na Nové vodní jámě k závalu, prvnímu ze série dalších na celém Habském pni, které vyvrcholily v létě roku 1620 velkým závalem do starých šifin. Díky proražení pomocné chodby a napojení na Novou vodní štolu však nemusely být ani tehdy práce na všech tamních důlních dílech zcela zastaveny.⁷⁹

Během Třicetileté války (1618–1648) byl sice českým králem Ferdinandem II. Štýrským (1617–1637) vydán např. patnáctibodový pracovní a úkolový řád (něm. Arbeits- und Gedingordnung) pro Horní Slavkov a Krásno z roku 1622⁸⁰ nebo o tři roky později obsáhla instrukce pro horního hejtmána v Horním Slavkově,⁸¹ ale protože kvůli státnímu bankrotu, vyhlášenému dne 28. prosince 1626, klesla cena české mince na jednu desetinu, těžba cínové rudy stagnovala.⁸²

O povznesení cínového hornictví ve Slavkovském lese se pokusila na příkaz krále Ferdinanda III. Habsburského (1637–1657) česká komora, když v roce 1643 zrušila povinnost horních měst Horní Slavkov a Krásno odvádět kontribuci a válečné dávky a osvobodila je od povinnosti ubytovávat vojsko. V roce 1698 byly zmíněným městům a Čisté odpuštěny dluhy vůči státu, týkající se desátku z těžby a o pět let později byla tato města osvobozena od placení daní na dobu 10 let pod podmínkou, že vybrané částky budou použity na podporu kutací činnosti.⁸³

V roce 1662 se rovněž uskutečnila vizitace důlních děl na Habském pni, která pro odvodnění zatopených částí navrhla otevřít novou vodní jámu, s jejímž hloubením se započalo o sedm let později.⁸⁴

Všechny výše uvedené kroky přinesly v průběhu následujících let své ovoce, neboť roku 1701 byla na Habském pni v provozu díla na 36 dolových mírách, kde bylo zaměstnáno 80 horníků a 15 důlních dozorců, a to i přesto, že o šest let dříve na něm došlo k zatopení díla pod úrovní nejhlubšího horizontu, zvaného Sohlstrich.⁸⁵ Pokračovala i ražba Rudolfovy štolý směrem k pohoří Pinsinger (později přejmenovaná na „Štolu císaře Rudolfa“) a Nové vodní jámy pod zmíněný Solstrich.⁸⁶ I přes toto krátkodobé oživení báňské činnosti se však již nepodařilo vzkřísit zlatý věk českého cínu, za který lze bezesporu označit první polovinu 16. století.

V roce 1713 byly vydány instrukce pro slavkovského naddůlního, který měl být ustanoven kontrolním technikem, a pro šichtmistra Johanna Mehra ve funkci účetního. Z jejich obsahu vyplývalo, že byly shledány hrubé nedostatky v hospodaření a evidenci materiálu, mezd a práce, předražení provozu, rozkrádání, zaměstnávání nadbytečného počtu pracovníků atd.⁸⁷

⁷⁸ Viz Schmidt, F.A.: c.d., IV, s. 117–127. Reformace obsahovala devět bodů, týkajících se zejména vytvoření centrálního skladiště stříbrné rudy pro celý revír pod správou VHÚ Horní Slavkov a podmínek jeho provozu jakož i zkoušek a výkupu této rudy.

⁷⁹ Viz Majer, J.: Těžba cínu, s. 51–52; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 25; týž: Královské horní město, s. 251.

⁸⁰ Viz Schmidt, F.A.: c.d., IV, s. 343–352. Tento řád byl po obsahové stránce zaměřen především na povinnosti důlního dozorce. Vrchnímu důlnímu dozorcí cínových dolů v Horním Slavkově a Krásnu Danielu Götzloví pak byla určena instrukce císaře Leopolda I. (1657–1705) z 6. července 1660; tamtéž, s. 499–503.

⁸¹ Tamtéž, s. 380–393.

⁸² V roce 1625 pracovalo na Habském pni jen 55 horníků a 9 dozorců a na Schnödnově pni se práce zastavily úplně; viz Beran, P. a kol: Královské horní město, s. 251; týž: 1000 let hornictví cínu, s. 25.

⁸³ Týž: Královské horní město, s. 251, 255. Horní města osvobodil stát od placení kontribuce ještě v letech 1701, 1703, 1725 a 1733 a roku 1702 i od povinnosti ubytovávat vojsko; týž: 1000 let hornictví cínu, s. 65.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž; týž: Královské horní město, s. 254.

⁸⁶ Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 65; týž: Královské horní město, s. 255. Obzor byl nazván německy „I. Erbtiefste“.

⁸⁷ Viz Beran, P. a kol: Královské horní město, s. 255.

Ve snaze zabránit poklesu těžby na Habském pni nařídil dne 16. ledna 1722 Úřad nejvyššího mincmistra a hormistra království Českého správci VHÚ Horní Slavkov podniknout potřebné kroky k zavedení všeobecného výkupu cínu prostřednictvím prodejních skladů. Vedení hlavního hornoslavkovského skladu bylo svěřeno hormistru Janu Mayerovi a jeho synu Janu Adamovi; vedlejší sklady měly být zřízeny ve velkých městech, např. Praze a Vídni. Z výtěžku prodeje se hradily zejména platy těžařů, zbytek pokrýval mzdy zaměstnanců skladu a provozní náklady.⁸⁸

Po závalu na tzv. „Fuchspinge“⁸⁹ v roce 1728 byla sice jen krátkodobě zastavena těžba na celém Habském pni, nicméně výše nákladů na opravu šachet a ražbu nových obchůzek a v neposlední řadě i špatná organizace provozu na dolech ukázala na nerentabilitu těžby v této oblasti. V roce 1750 proto státní správa nařídila vytvořit pro doly na zmíněném pni spojené těžařstvo s názvem „Union“. Vzhledem k jeho omezeným finančním prostředkům však musela o pět let později povolána vizitační komise navrhnout celou řadu nových opatření pro povznesení těžby, mimo jiné sjednocení pater na Habském pni, užívání příčného způsobu dobývání místo sestupkového či zavedení úkolové mzdy pro rubače.⁹⁰

V roce 1756 byly zrušeny horní úřady v Krásné a Čisté a jejich působnost převzal HÚ Horní Slavkov. O rok později bylo pro neschopnost provést příslušné změny zrušeno těžařstvo Union a namísto něj ihned ustanoveno nové s jednotným báňským majetkem (důlní míry, důlní díla, pomocné provozy, zařízení) jediné provozní jednotky s názvem „Habský hlavní závod“ (něm. Huber Hauptwerk); spravovalo zejména jižní část pně u šachet Kophan (později Cisařská) a Pinkové. V roce 1761 však bylo nuceno kvůli dluhům a nízkým výnosům těžby zastavit činnost.⁹¹

Kvůli konkurenci nekvalitního saského cínu se stát sám začal roku 1763 podílet na prohloubení jámy Kophan a o tři roky později převzal správu všech dolů. Téhož roku vydal rovněž zákaz dovozu cínu, aby tak podpořil domácí těžbu. V roce 1770 následovala další opatření, např. kontrola dozorování kvality nebo vytváření nových odbytišť cínu v Polsku a Uhrách, avšak bez výraznějšího úspěchu, protože cín z Habského pně byl příliš drahý.⁹²

V roce 1772, jak již bylo řečeno v samotném úvodu příspěvku, byl zrušen VHÚ Horní Slavkov a jeho agendu převzal VHÚ Jáchymov pod vedením horního rady Josefa Wächela.⁹³

O dva roky později byla dokončena modernizace Habského hlavního závodu, spočívající zejména v zavedení úspornějšího uherského sázení ohně, změnách ve vodorovné dopravě, vyrovnání odboček Pluhovy štolý do úrovně hlavní chodby, zavedení těžního zařízení s vratným kolem na Pinkové šachtě, vyplácení úkolových mezd, zřízení uherských stoup, vybudování plamencových pecí k pražení rud či zavedení střelné práce.⁹⁴

Finanční problémy, plynoucí především z váznoucího obdoby cínu, vedly však přesto v roce 1775 k úplnému zastavení těžby na Habském pni. O rok později sice 30 místních

⁸⁸ Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 65.

⁸⁹ Na počátku 16. století se o tomto díle psalo jako o propadlém; viz Týž: Královské horní město, s. 240.

⁹⁰ Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 76.

⁹¹ Tamtéž, s. 67; týž: Královské horní město, s. 257.

⁹² V Instrukci, vydané v této souvislosti dne 21. července 1770 prostřednictvím dekretu dvorské komory v mincovních a montánních záležitostech („in monetariis et montanisticis“) a adresované Úřadu nejvyššího mincmistra a hormistra království Českého, se uvádí: „Pokud by erárnímu dolu Habský hlavní závod musel být dán cupus, je to snesitelnější do doby, než omezením početného a tedy nadměrného personálu a zavedením lepší a úspornější manipulace se výrobní cena sama od sebe sníží, než ponecháním vysoké ceny výkupu znemožnit odbyt a tak způsobit tím dříve úplný úpadek Slavkova“; tamtéž. Text Instrukce viz Schmidt, F.A.: c.d., VII, Wien 1833, s. 338–348.

⁹³ Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 67; týž: Královské horní město, s. 259.

⁹⁴ Týž: 1000 let hornictví cínu, s. 67–68.

horníků koupilo Hubský hlavní závod, ale vzhledem ke ztrátě 4000 zlatých byli nuceni roku 1778 závod opustit.⁹⁵

Kutací činnost se poté přesunula na Schnödhův peň, kde byl roku 1778 uveden do provozu „Důl šachty na pni“ (něm. Stockschatzche), na přelomu 18. a 19. století důl Štěpán (něm. Stefani) a roku 1815 důl Trojjednost (něm. Dreieinigkei). Kvůli všeobecnému poklesu zájmu o cín ve 2. polovině 19. století však provoz na těchto dolech postupně zanikal.⁹⁶

Na krásenském žilném pásmu došlo k povznesení těžby poté, co byla roku 1764 proražena Pluhova štola do tamního dolu Kříž.⁹⁷ V 60. letech téhož století probíhaly rovněž průzkumné a těžební práce na ložiscích Kohout a Vysoký Kámen, v 80. letech na lokalitě Hasenbusch a v 90. letech na odbočce Pluhovy štoly, nazvané Císař František, avšak bez významnějších úspěchů.⁹⁸

V roce 1798 doporučila odborná komise obnovit práce na Hubském pni, neboť bylo zapotřebí cínu na výzbroj rakouské armády, válčící s Francií. O rok později započala ražba odbočky Pluhovy štoly k šachtě Kophan a roku 1802 štoly Colloredo;⁹⁹ o rok dříve dne 15. června pak stál převzal veškeré závazky, týkající se financování důlních prací.¹⁰⁰

Po státním bankrotu v roce 1811 byl v rámci reorganizace montánní správy přeložen z důvodu neschopnosti zastávat jemu svěřenou funkci správce VHÚ Jáchymov Augustin Wüst do funkce horního mistra v Horním Slavkově.

Poté, co byl dne 31. října 1816 vydán dekret dvorské komory (č. 15 147),¹⁰¹ povolující hornímu Christianu Georgu Strunzovi ze saského Geisingu dovoz tamního cínu do Čech, se o rok později stalo rozhodl Hubský hlavní závod spolu s dalšími doly na stejnojmenném pni prodat; roku 1829 je za 2000 zl. koupilo Ungerovo těžářstvo. Stát si však i nadále vyhradil právo financovat provoz vodosloupcového čerpadla na Nové vodní jámě a těžního stroje na jámě Kophan¹⁰² a nakonec kvůli zvýšené poptávce po cínu pro vojenské účely odkoupil po dvouletém vyjednávání s Ungerem v roce 1848 zmíněné doly za 4000 zl. zpět.¹⁰³ Následně došlo dne 2. března 1850 k uzavření dohody mezi státem a těžáři drobných dolů o přenechání všech rud na jejich mírách pod úrovní Pluhovy štoly státní správě pod podmínkou, že umožní zřizování komunikací a pomocných děl v její úrovni i nad ní, čímž se zbavili zejména povinnosti starat se o odvodňovací zařízení a financovat vlastní provoz Pluhovy štoly.¹⁰⁴

⁹⁵ Tamtéž, s. 68, 86; týž: Královské horní město, s. 257.

⁹⁶ Týž: 1000 let hornictví cínu, s. 86.

⁹⁷ Důl Kříž (něm. Heiliges Kreuzzeche) byl v 18. století nejdůležitějším dolem východní části krásenského žilného pásma. Za poskytnutí 4000 zl. na opravu zdejších šachet a vybudování nového těžního zařízení postoupili lénšaftéři do roku 1782 státu postupně všechny dolové podíly. V roce 1805 bylo na dolech Kříž a sv. Jan Nepomucký (něm. Johannes Nepomuceni) zaměstnáno 60 horníků a roční produkce cínu činila 8,5 tuny; týž: 1000 let hornictví cínu, s. 88–89.

⁹⁸ Tamtéž, s. 91–94. Nepočítáme-li ovšem zrod nového průmyslového odvětví v Krásné, při němž se využíval odpad z těžby rud, konkrétně křemene z místních hald. Sedláka, povozníka a majitele dvora v Hájích u Horního Slavkova Františka Antonína Habertitzla totiž roku 1789 inspiroval obchodník porcelánem Jakub Just k zahájení výroby právě tohoto artiklu a založení první manufaktury; tamtéž, s. 68; týž: Královské horní město, s. 305.

⁹⁹ Dokončení ražby štoly Colloredo bránil průnik spodních vod, které nestačila odčerpávat souprava na Nové vodní jámě, poháněná vodou z Chebské štoly. Na návrh odborníka z Banské Štiavnice Johanna Lilla a správce VHÚ Jáchymov Augustina Wüsta byl proto na této jámě roku 1801 použit tzv. „Höllův vodosloupcový stroj“, s jehož pomocí se sice do roku 1809 podařilo důlní díla odvodnit, avšak veškeré práce na ražbě štoly byly roku 1818 zastaveny; tamtéž, s. 263; týž: 1000 let hornictví cínu, s. 69–70, 100–101.

¹⁰⁰ V letech 1801–1809 vydal stát na doly asi 250 000 zl.; viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 69–70.

¹⁰¹ Dekret byl adresován českému zemskému guberniu a jeho text viz Schmidt, F.A.: c.d., XII, Wien 1834, s. 262–263.

¹⁰² Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 70; týž: Královské horní město, s. 265.

¹⁰³ Náklady na jejich obnovu měly podle odhadu dosáhnout výše 73 000 zl.; viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 72; týž: Královské horní město, s. 266.

¹⁰⁴ Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 72; týž: Královské horní město, s. 266.

V roce 1853 byla sice na Hubském hlavním závodě zřízena nová šachta i nový těžní stroj a došlo i na úpravu Slavkovského příkopu, nicméně vzhledem k nerentabilitě provozu a prohrané prusko-rakouské válce roku 1866 bylo rozhodnuto o prodeji Hubského pně se všemi přidruženými provozy a oprávněními. Dne 21. července 1868 je za 5 199 550 zl. koupilo konsorcium ve složení Samuel Siegmund, Vinzenz Kirchmeyer a Gustav Flick, které doly následně pronajalo jednotlivým místním havířům za podíl na výtěžku.¹⁰⁵ Dne 27. prosince 1873 byly doly rovným dílem rozděleny mezi zmíněného Kirchmeyera a nově vytvořenou společnost s názvem „Všeobecný dřevařský průmysl“ (něm. Allgemeine Holzindustrie), avšak v následujících letech často měnily své majitele, kteří se o jejich provoz příliš nestarali a důlní činnost ve slavkovsko-krásenském revíru proto byla v polovině 70. let 19. století zastavena.¹⁰⁶

Výjimku tvořil pouze důl Marie Krásenská (něm. Maria Schönfeldzeche), který vznikl spojením dolů Marie Pomocná (něm. Mariahilf), Suttendorf a Šimon a Juda (něm. Simeon und Juda). V roce 1853 na něm byl sice v rámci úsporných opatření zastaven provoz, roku 1876 však byl obnoven továrníkem Russem z Krásna, jehož dědicové jej roku 1888 pronajali firmě „Weiss, Beer et Co.“ z Frankfurtu nad Mohanem a roku 1897 jej od Russových dědiců odkoupil Richard Tiebel z Goslaru, který vytěženou wolframovou rudu prodával do Německa.¹⁰⁷

Vlastní dějiny archivního fondu HÚ Horní Slavkov byly, jak již bylo naznačeno výše, úzce provázány s osudy fondu VHÚ Jáchymov.

V souvislosti s vydáním císařského patentu dne 7. března 1850 převzaly vyřizování horních propůjček a kontrolní agendy, nově zřízené státní horní úřady – prozatímní horní hejtmanství a horní komisariáty. Pro slavkovsko-krásenský revír tak vzniklo Horní hejtmanství Jáchymov, nezávislé na původním vrchním horním úřadu téže lokality (roku 1852 bylo jeho sídlo přeloženo do Chomutova), a Horní komisariát Horní Slavkov. Teprve v roce 1869 však byl VHÚ Jáchymov přeměněn na Správu dolů a hutí Jáchymov.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 73, 90.

¹⁰⁶ Rybníky připadly jednotlivcům a Slavkovský příkop s retenčními nádržemi tzv. „Vodnímu společenstvu“ (něm. Wassergenossenschaft); tamtéž, s. 73; týž: Královské horní město, s. 267. Nejvýznamnějším vlastníkem dolů byl, byť jen na část roku 1876, český a rakouský geolog a poslanec Českého zemského sněmu Josef Florian Vogl (1818–1896). Po absolvování horní akademie v Banské Štiavnici nastoupil jako praktikant do VHÚ Jáchymov. V roce 1843 se sice stal správcem erárních cínových dolů při HÚ Horní Slavkov, nicméně o sedm let později se jako horní přísežný a správce oddělení západních jáchymovských dolů vrátil zpět do Jáchymova, kde se ubytoval v cechovním domě přímo u dolu Eliáš. Zde se spolu se svým spolupracovníkem, lékařem a chemikem z Abertamu zároveň členem říšského geologického úřadu ve Vídni Josefem Lindackerem (1823–1891), věnoval mineralogii Jáchymovska. Díky vlastním nálezům rozšířil počet jáchymovských minerálů ze zhruba 50 na 80 druhů, z toho o několik do té doby zcela neznámých. Své poznatky shrnul do celé řady mineralogických prací, zejména o uranových minerálech. Od roku 1857 do roku 1868, kdy došlo k prodeji erárních dolů a lešů, působil opět v Horním Slavkově; poté přesídlil do Horní Blatné. Na jeho počest pojmenoval rakouský mineralog a geolog Wilhelm von Haidinger (1795–1871) jeden z nových minerálů „voglit“, protože byl poprvé nalezen v Jáchymově na žíle Fluder dolu Eliáš právě Voglem a týž ho roku 1853 též popsal pod názvem „Uran-Kalk-Kupfer-Carbonat“ (v téže době provedl zmíněný chemik Lindacker také první a dosud jedinou kvantitativní chemickou analýzu tohoto minerálu); viz Sekundární minerály. www.jachymov-jochimsthal.cz/kniha/kamenne_hneteni/32.pdf [15. 8. 2017].

¹⁰⁷ Nejvýznamnější šachtou zde byl sv. Michal (něm. Michaeli), později byla přejmenována na Marii Krásenskou, odtud název dolu; viz Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 73, 89.

¹⁰⁸ Zřízení prozatímních horních hejtmanství bylo součástí reformy, prováděných na základě císařského nařízení ze 14. června 1849, jímž se oddělovala horní a hutní agenda od horního soudnictví a vedení horních knih, které bylo svěřeno senátům nově zřízených zemských (čili krajských) soudů. Patent z 23. května 1854, jímž se vydával Všeobecný horní zákon, pověřoval tato hejtmanství organizací státních důlních a hutních podniků a dohledem na ně (na rozdíl od situace před rokem 1848, kdy se horní úřady prezentovaly jako zvláštní orgány veřejné správy). Na základě tohoto zákona pak byl vydán dne 21. července 1871 pod č. 77 říšského zákoníku zákon o zřízení a působnosti báňských úřadů (v první instanci šlo o revírní báňské úřady – dále RBÚ), do jejichž kompetence patřily záležitosti propůjček, organizace a kontroly báňského provozu. Slavkovsko-krásenský revír byl podřízen RBÚ Loket, po spojení s RBÚ Falknov v roce 1919 se jeho sídlo přesunulo do Karlových Varů). Zákon rovněž taxativně upravoval práva a povinnosti druhoinstančních úřadů – báňských hejtmanství; viz Průvodce po archivních fondech, s. 234; Beran, P. a kol: 1000 let hornictví cínu, s. 80.

Do spisovny VHÚ Jáchymov byly převezeny i registry jemu podřízených horních úřadů. Až do roku 1940 byl takto vzniklý archiv uložen u jáchymovských dolů a spravoval jej městský archivář. V tomto roce jej Němci převezli do Jablonného v Podještědí a nejceněnější písemnosti včetně zpráv o těžbě a map byly deponovány v saském Freibergu. Po ukončení restitučního řízení, které proběhlo v letech 1946–1949, byly tyto písemnosti navraceny do Československa a uloženy nejprve v Archivu ministerstva vnitra a poté v jeho nástupnické instituci Státním ústředním archivu v Praze, resp. Národním archivu tamtéž.

Celý fond VHÚ Jáchymov, včetně spisoven podřízených úřadů, byl při posledním pořádání spisovny jáchymovských dolů v 19. století zmanipulován do podrobných věcných skupin, označených římskými číslicemi, písmeny a arabskými podčíslí. Při běžném používání a stěhování za okupace však byly spisy natolik zpřeházeny, že po převezení do Prahy v letech 1950–1953 musel být celý fond nově chronologicky uspořádán. Toto uspořádání však zůstalo nedokončeno mimo jiné i proto, že nebralo ohled na druh materiálu a signatury, čímž byly do fondu zařazeny i spisy Horního soudu v Jáchymově a jeho substitucí nebo konsultační protokoly z fondu Staré montanum.¹⁰⁹

K novému třídění a pořádání fondu, které do jisté míry vycházelo z manipulace 18. století a registraturního plánu 19. století, došlo v letech 1957–1960. Běžné spisy byly rozděleny podle spisových značek a pokud to bylo možné, byly do fondu zařazeny i spisy, vytržité z tzv. „jáchymovských varií“; účetní spisy byly umístěny až na konec fondu. Došlo i k novému uspořádání úředních knih a registraturních pomůcek, které byly převzaty také z bývalého Archivu země České a po zrušení horních soudů byly nejprve uloženy u Krajského soudu v Chebu.

Vlastní spisy VHÚ Horní Slavkov tvoří ve fondu VHÚ Jáchymov jednak jednotliviny z 16. a 17. století a jednak manipulované spisy, dochované z let 1562–1772. Od roku 1773 se pak slavkovské spisy staly součástí registry VHÚ Jáchymov a jsou proto označeny písmenem „S“ u prezentačního čísla (na rozdíl od písmene „J“ pro spisy jáchymovské). Na počátku 19. století se slavkovské spisy přestaly projednávat samostatně a v roce 1807 se upustilo i od používání zmíněného označování slavkovských spisů.¹¹⁰

Ve fondu VHÚ Jáchymov je uloženo celkem 32 úředních knih, vzniklých z činnosti HÚ Horní Slavkov, Lesního úřadu tamtéž (dále LÚ Horní Slavkov) a Horního úřadu v Krásné (dále HÚ Krásno) v letech 1552–1877;¹¹¹ tři registraturní pomůcky HÚ Horní Slavkov z let 1777–1856¹¹² a 42 kartonů spisů HÚ a LÚ Horní Slavkov z let 1759–1869.¹¹³

Archiválie, které jsou zpracovány v samostatném inventáři fondu HÚ Horní Slavkov, byly do Národního archivu v Praze delimitovány ze Státního oblastního archivu v Plzni (dále SOA Plzeň) ve dvou fázích a s poměrně velkým časovým odstupem. Dne 29. ledna 2003 došlo k předání jedné úřední knihy – zasedacího protokolu HÚ Horní Slavkov z let 1857–1860,

¹⁰⁹ Oba zmíněné fondy jsou rovněž uloženy v Národním archivu.

¹¹⁰ Viz Průvodce po archivních fondech, s. 234–236.

¹¹¹ Z úředních knih HÚ a LÚ Horní Slavkov jsou zde zastoupeny knihy cirkulářů z let 1780–1849 (Národní archiv (dále NA), fond Vrchní horní úřad Jáchymov (dále VHÚ Jáchymov), kniha (dále kn.) 564–577, protokoly o komisionelních prohlídkách dolů, hutí a vodních příkopů z let 1793–1815 (NA, VHÚ Jáchymov, kn. 578–584); z úředních knih HÚ Krásno knihy propůjček z let 1592–1709 (NA, VHÚ Jáchymov, kn. 585–586), knihy smluv z let 1575–1767 (NA, VHÚ Jáchymov, kn. 587–588), knihy dluhů z let 1594–1625 (NA, VHÚ Jáchymov, kn. 589), knihy volných důlních pozemků z let 1802–1877 (NA, VHÚ Jáchymov, kn. 589a) a též tři zasedací protokoly z let 1775–1840 (NA, VHÚ Jáchymov, kn. 589b–589d); viz Vrchní horní úřad Jáchymov 1518–1868. Inventář fondu Státního ústředního archivu v Praze. 1. díl, Praha 1961, s. 40–41.

¹¹² Jedná se o protokol nařízení, doručených nejvyšším mincmistrem a hormistrem království Českého z let 1777–1779 (NA, VHÚ Jáchymov, kn. 820) a podací protokoly z let 1800–1856 (NA, VHÚ Jáchymov, kn. 677a, 820); tamtéž, 5. díl, s. 913.

¹¹³ Spisy pocházejí z let 1554–1868 (NA, inventární číslo (dále inv. č.) 9210–9337, signatura (dále sign.) XI, karton (dále kart.) 2004–2045; tamtéž, s. 913–933.

11 kartonů spisů z let 1650–1857 a 1 kartonu účetních spisů z let 1855–1867.¹¹⁴ Zbývající písemnosti z tohoto fondu, čítající dva podací protokoly z let 1857–1858, pak byly převzaty až 10. ledna 2011.¹¹⁵ Protože však předávající strana tyto archiválie evidovala jako nezpracované a neposkytla k nim žádné bližší informace, lze se domnívat, že se jedná o písemnosti slavkovského horního úřadu, uložené původně ve Státním okresním archivu Sokolov se sídlem v Jindřichovicích.¹¹⁶

Vzhledem k těmto okolnostem tedy nelze dobu prvního uspořádání fondu HÚ Horní Slavkov přesně určit; v SOA Plzeň ponechali původní manipulační rozdělení spisů na signatury, pravděpodobně z 19. století, a spisy uložili chronologicky do kartonů.

Při nové inventarizaci v Národním archivu v roce 2011 bylo toto původní uspořádání zachováno. Vzhledem k nejednotnému způsobu signaturního označování spisů HÚ Horní Slavkov ve fondu VHÚ Jáchymov a také aby nedošlo k porušení původní manipulace téhož fondu vřazováním dalších signatur nově převzatých hornoslavkovských spisů bylo přistoupeno k vytvoření samostatného fondu HÚ Horní Slavkov z těchto „plzeňských“ archiválií, a tedy i samostatné archivní pomůcky.

Fond HÚ Horní Slavkov tvoří pouhé dva běžné metry archiválií z let 1650–1867, přičemž nejrozsáhlejší a z badatelského hlediska také nejzajímavější část fondu zaujímají běžné spisy. Všechny písemnosti byly vyhotoveny v německém jazyce a po fyzické stránce vykazují dobrý stav, odhlédneme-li od poškození papíru vlivem prachu v průběhu staletí. Během svého zpracování v Národním archivu nebyly tyto archiválie skartovány.

Z úředních knih, jak již bylo řečeno výše, se dochoval jediný zasedací protokol úřadu z let 1857–1860¹¹⁷ a z registraturních pomůcek pouze dva podací protokoly z let 1857 a 1858.¹¹⁸

Za jádro fondu lze proto právem považovat běžný spisový materiál, uložený v 11 kartonech. Při prvním pořádku běžných spisů fondu HÚ Horní Slavkov ještě v průběhu 19. století došlo k jejich manipulaci do signatur v rozmezí od 1 do 16, rozčleněných dále na podsignatury. Bohužel, signatury 5, 8, 9 a 14 a celá řada podsignatur se do dnešní doby nedochovaly. V rámci každé signatury jsou spisy řazeny chronologicky.

Ze signatury 1 se dochovaly pouze podsignatury 1/1, 1/8, 1/13 a 1/14. Nejdůležitější z nich – 1/1 – obsahuje celkem 17 kusů instrukcí, jejich opisů či návrhů z let 1686–1829, určených pro zaměstnance HÚ a LÚ Horní Slavkov, hutí, puchýren a cínových dolů tamtéž a v Krásné a rovněž pro těžaře v Horním Slavkově. Součástí této podsignatury je rovněž korespondence, týkající se zmíněných instrukcí.¹¹⁹ V podsignatuře 1/8 jsou uloženy písemnosti z let 1851–1853; jedná se o dva kusy opisů cirkulářů Horního komisariátu v Horním Slavkově ve věci propůjček dolů, opis cirkuláře Ministerstva zemědělství a hornictví ve Vídni pro všechna horní hejtmanství, horní komisariáty, horní soudy a jejich substitute ve věci vlastnictví dolů a minerálů, korespondenci hornoslavkovského horního komisariátu ohledně nařízení téhož ministerstva ve věci propůjček dolových měř a konečně tištěný výnos českého místodržitelství v Praze, týkající se nošení zbraní montanními úředníky, působícími při soukromých těžářstvech.¹²⁰ V podsignaturách 1/13 a 1/14 se nacházejí pokyny; v prvním případě k vyplňování rubriky „náboženské vyznání“ v kvalifikačních tabelách (s odvoláním

¹¹⁴ Číslo jednací (dále č.j.) SÚA 294/02-03.

¹¹⁵ Č.j. NA 130/02-2011.

¹¹⁶ Viz Průvodce po archivních fondech, s. 236.

¹¹⁷ NA, fond Horní úřad Horní Slavkov (dále HÚ Horní Slavkov), kn. 1.

¹¹⁸ NA, HÚ Horní Slavkov, kn. 2 a 3.

¹¹⁹ Tamtéž, inv. č. 4, kart. 1. Instrukce pro horního písaře v Horním Slavkově z roku 1829 se dochovala duplicitně.

¹²⁰ Tamtéž, inv. č. 5, kart. 1.

na dekret Ministerstva financí z 21. února 1853)¹²¹ a v případě druhém k zasílání žádosti horních úředníků o přídavek k platu panovníkovi (s odvoláním na dekret Ministerstva financí ze 14. září 1853).¹²²

Signatura 2 je ve fondu HÚ Horní Slavkov zastoupena pouze podsignaturou 2/1, obsahující vizitační zprávy nebo jejich opisy ve věci dolů, puchýren a lesů v obvodu stejnojmenného horního úřadu včetně korespondence v těžbě záležitosti z let 1756–1853.¹²³

Mnohem vyšší počet podsignatur, byť jen z období let 1854–1855, a to 22, se dochoval ze signatury 3.¹²⁴ Příslušné písemnosti se týkají jednak personálních a mzdových záležitostí dělníků v hornoslavkovských dolech nebo úředníků HÚ Horní Slavkov¹²⁵ a jednak vlastních záležitostí HÚ Horní Slavkov, a to jak účetních¹²⁶ tak i provozních.¹²⁷ Za specifika této signatury pak lze považovat tři exempláře Geologické ročenky z roku 1855, zaslané tomuto úřadu,¹²⁸ a povolení zapůjčit ukázkové minerály z Horního Slavkova na Světovou výstavu, která se konala v Paříži v době od 15. května do 15. listopadu téhož roku (Exposition universelle de 1855).¹²⁹

Signaturu 4 s jejími 54 podsignaturami lze bezesporu považovat za nejdůležitější z celého fondu HÚ Horní Slavkov, neboť obsahuje převážně vlastní dolové a hutní spisy lokality z let 1650 až 1857.¹³⁰ Nejstarší písemnosti se týkají provozních záležitostí sirného a vitriolového dolu sv. Alois u Lokte, které je možné zmapovat až do roku 1819.¹³¹ V delším časovém horizontu je také možné sledovat nákup železných těžných lan pro hornoslavkovské doly (1774–1854),¹³² vyúčtování zásob cínu Pflugovy dědičné stoly (1786–1790; včetně navazujících spisů až do roku 1813),¹³³ prodej vyřazeného kovového důlního nářadí hornoslavkovským horním úřadem (1817–1857)¹³⁴

¹²¹ Tamtéž, inv. č. 6, kart. 1.

¹²² Tamtéž, inv. č. 7, kart. 1.

¹²³ Tamtéž, inv. č. 8, kart. 1.

¹²⁴ Jde o podsignatury 3/7, 3/41, 3/43, 3/83, 3/88, 3/113, 3/132, 3/153, 3/161, 3/163, 3/167, 3/172, 3/176, 3/178, 3/182, 3/186, 3/192, 3/198, 3/200–201, 3/204 a 3/206.

¹²⁵ Co se týče personálních záležitostí, šlo např. o vystavování výhostních listů důlním dělníkům (NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 9, sign. 3/7, kart. 1), žádosti hornoslavkovského šichtmistra Josefa Fischera o místo kontrolora při solním skladu v Halleinu (tamtéž, inv. č. 18, sign. 3/163, kart. 1), horníka Jana Bräutigama o finanční výpomoc (tamtéž, inv. č. 27, sign. 3/200, kart. 1), Josefa Korba o zaměstnání v hornoslavkovském úřadě (tamtéž, inv. č. 30, sign. 3/206, kart. 1), vystavení kvalifikační tabely pro zaměstnance HÚ Horní Slavkov Antonína Grimma (tamtéž, inv. č. 21, sign. 3/176, kart. 1) nebo vyšetřovací spis důlního dozorce Langera (tamtéž, inv. č. 28, sign. 3/201, kart. 1). Mzdové záležitosti pak řešily platy posíl (tamtéž, inv. č. 11, sign. 3/43, kart. 1) či jiných bývalých zaměstnanců HÚ Horní Slavkov (tamtéž, inv. č. 19, sign. 3/167, kart. 1) nebo vyplácení remunerační horním úředníkům (tamtéž, inv. č. 22, sign. 3/178, kart. 1).

¹²⁶ Konkrétně se tyto archiválie zabývají pokladními deníky HÚ Horní Slavkov (NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 10, sign. 3/41, kart. 1), placením tzv. „drahotného“ (tamtéž, inv. č. 12, sign. 3/83, kart. 1), přehledem nákladů na provoz pokladny téhož úřadu za rok 1854 (tamtéž, inv. č. 15, sign. 3/132, kart. 1), kontrolou a kreditem téže pokladny ve výši 400 zl. (tamtéž, inv. č. 23, sign. 3/182, kart. 1; tamtéž, inv. č. 26, sign. 3/198, kart. 1).

¹²⁷ Písemnosti ohledně vlastního provozu hornoslavkovského úřadu se zabývají žádostí tohoto úřadu o tištěné úřední formuláře na rok 1855 (NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 13, sign. 3/88, kart. 1), stanovením pravidel pro používání úředních razítek (tamtéž, inv. č. 14, sign. 3/113, kart. 1), vystavováním dodacích listů za rok 1854 (tamtéž, inv. č. 16, sign. 3/153, kart. 1) a seznamem referentů k záležitostem úřadu, vyřízeným v době od září do prosince 1854 (tamtéž, inv. č. 20, sign. 3/172, kart. 1).

¹²⁸ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 17, sign. 3/161, kart. 1.

¹²⁹ Tamtéž, inv. č. 25, sign. 3/192, kart. 1. Světová výstava v roce 1855 byla v pořadí druhá světová výstava průmyslu a kultury a první tohoto druhu konaná v Paříži; podrobněji o ní např. Robin, Charles: *Histoire illustrée de l'Exposition universelle*. Paris 1855.

¹³⁰ Jedná se o podsignatury 4/5–6, 4/8–9, 4/11, 4/13–14, 4/17–20, 4/27, 4/30, 4/32–33, 4/37, 4/42–43, 4/49, 4/53, 4/69, 4/73–75, 4/78, 4/80–87, 4/93–95, 4/97–112, 4/116 a 4/266.

¹³¹ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 55, sign. 4/78, kart. 2.

¹³² Tamtéž, inv. č. 38, sign. 4/17, kart. 2.

¹³³ Tamtéž, inv. č. 47, sign. 4/42, kart. 2.

¹³⁴ Tamtéž, inv. č. 62, sign. 4/86, kart. 3.

a vytěžené wolframové rudy (1831–1855),¹³⁵ těžbu na dole v lokalitě Kohoutí vrch a cechách Nová Boží pomoc, sv. Jan Křtitel a Šplouchání vody (něm. Wasserplausch; 1836–1849),¹³⁶ stav zásob vytěženého molybdenu a stanovení jeho ceny (1846–1853),¹³⁷ slevy dřeva určeného pro státní a soukromé doly (1848–1851)¹³⁸ nebo volné horní pozemky v lokalitě Tři Sekery (1795–1838).¹³⁹

Ve zmíněné signatuře jsou rovněž zahrnuty spisy, týkající se hornoslavkovských hutních záležitostí, zejména vycezození cínu (1823–1855)¹⁴⁰ a s tím související písemnosti ohledně stavby a následných oprav budovy, určené k tomuto účelu (1823–1854),¹⁴¹ jakož i výroby tzv. „svinutého cínu“ (1745–1854).¹⁴² V posledně jmenovaném případě je ke spisu dokonce přiložen vzorek cínové fólie, který se dochoval až do dnešní doby! V některých písemnostech je také možné sledovat výši dovozního cla na cín v letech 1813–1843¹⁴³ nebo dějiny skladu cínu, umístěného v budově HÚ Horní Slavkov, v letech 1772–1852.¹⁴⁴

O opravách této budovy vypovídají písemnosti, týkající se jednak vyúčtování nákupu vápna tímto úřadem (1810–1846)¹⁴⁵ a jednak nákupu střešních šindelů (1810–1853).¹⁴⁶ S touto problematikou souvisí i dochovaná vyúčtování nákladů na opravy budovy prachárny v téže lokalitě z let 1811–1851¹⁴⁷ a revize výkazů úkolových pokladen z let 1837–1848.¹⁴⁸ Delší časové období pokrývají rovněž úrazové záležitosti horníků (1829–1854).¹⁴⁹

Ostatní spisy ze signatury čtyři lze označit spíše za jednotliviny.

Z normálií se dochoval pouze cirkulář VHÚ Jáchymov, týkající se způsobu provádění sklepnářských prací z roku 1829¹⁵⁰ a duplicitní originál nařízení HÚ Horní Slavkov z 3. a 25. července 1838 ve věci dražebního prodeje důlního nářadí.¹⁵¹

Co se týče dolových záležitostí, pozornost zasluhují zejména písemnosti ohledně zavedení používání metody sázení ohně při získávání rud na hlavním dole Huber v roce 1772,¹⁵² obnovy některých starých těžních šachet v hornoslavkovském revíru, nařízené roku 1775,¹⁵³ oznámení o nálezu kazivce v Horním Slavkově a Krásnu v roce 1845¹⁵⁴ a zavedení vídeňského sáhu ve všech dolech s platností od počátku ledna 1846,¹⁵⁵ nákras nálezných míst vody na tzv. „Nové vodní šachtě“ z roku 1855¹⁵⁶ nebo výkaz provozních nákladů Pflugovy štolý z let 1848–1852.¹⁵⁷ Podsignatura 4/32 je zajímavá také tím, že jsou v ní uloženy spisy tematicky spolu nesouvisející; vedle záležitosti přeložení důlních dozorců Josefa Wagnera

¹³⁵ Tamtéž, inv. č. 68, sign. 4/98, kart. 3.

¹³⁶ Tamtéž, inv. č. 70, sign. 4/100, kart. 3.

¹³⁷ Tamtéž, inv. č. 81, sign. 4/111, kart. 4.

¹³⁸ Tamtéž, inv. č. 82, sign. 4/112, kart. 4.

¹³⁹ Tamtéž, inv. č. 83, sign. 4/116, kart. 4.

¹⁴⁰ Tamtéž, inv. č. 64, sign. 4/93, kart. 3.

¹⁴¹ Tamtéž, inv. č. 69, sign. 4/99, kart. 3.

¹⁴² Tamtéž, inv. č. 78, sign. 4/108, kart. 4. Tzv. „svinutý cín“ (něm. Ballenzinn) byl cín, který se v tavicích hutích získával z cínové rudy odléváním do velkých železných desek a následně se svinoval do štůčků o hmotnosti 5–7,5 kilogramu (10–15 liber); viz Courtin, Carl: Allgemeiner Schlüssel zur Waaren- und Producten-Kunde. Stuttgart-Wien 1835, s. 42.

¹⁴³ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 58, sign. 4/82, kart. 3.

¹⁴⁴ Tamtéž, inv. č. 37, sign. 4/14, kart. 2.

¹⁴⁵ Tamtéž, inv. č. 53, sign. 4/74, kart. 2.

¹⁴⁶ Tamtéž, inv. č. 54, sign. 4/75, kart. 2.

¹⁴⁷ Tamtéž, inv. č. 65, sign. 4/94, kart. 3.

¹⁴⁸ Tamtéž, inv. č. 74, sign. 4/104, kart. 3.

¹⁴⁹ Tamtéž, inv. č. 76, sign. 4/106, kart. 4.

¹⁵⁰ Tamtéž, inv. č. 67, sign. 4/97, kart. 3.

¹⁵¹ Tamtéž, inv. č. 73, sign. 4/103, kart. 3.

¹⁵² Tamtéž, inv. č. 36, sign. 4/13, kart. 1.

¹⁵³ Tamtéž, inv. č. 39, sign. 4/18, kart. 2.

¹⁵⁴ Tamtéž, inv. č. 79, sign. 4/109, kart. 4.

¹⁵⁵ Tamtéž, inv. č. 77, sign. 4/107, kart. 4.

¹⁵⁶ Tamtéž, inv. č. 43, sign. 4/30, kart. 2.

¹⁵⁷ Tamtéž, inv. č. 45, sign. 4/33, kart. 2.

a Václava Vojtěcha z Horního Slavkova do Lokte se zde nacházejí i písemnosti o projednávání krádeže kůže v ceně 13 zl. 34 kr. z materiálůvých zásob HÚ Horní Slavkov (všechny zmíněné písemnosti pocházejí z roku 1855).¹⁵⁸

Spisy, týkající se hutních a puchýrenských záležitostí, jsou zaměřeny převážně na prodej hornoslavkovské puchýrny v roce 1820,¹⁵⁹ zpracování cínu v krásenských puchýrnách v roce 1855¹⁶⁰ a vyúčtování nákladů na opravu struskové puchýrny a cínové huti v Horním Slavkově v téže roce.¹⁶¹ Z téhož roku pochází i přehled o dodávkách hornoslavkovského cínu do Prahy a Vídně.¹⁶² S touto záležitostí úzce souvisí také písemnosti o stavu zásob cínové rudy v Horním Slavkově a její ceně, dochované, bohužel, jen pro léta 1825–1826.¹⁶³

Jen okrajově jsou v signatuře zastoupeny popisy výroby některých chemických látek, např. výroby modrého vitriolu z roku 1817¹⁶⁴ nebo soli z Glauberovy soli z roku následujícího.¹⁶⁵

Sporadicky, a to výhradně z 18. století, se dochovaly rovněž vlastní písemnosti HÚ Horní Slavkov, které pojednávají o splácení dluhů za dodávky krušnohorského cínovce (1774)¹⁶⁶ a vymezení jurisdikce téžého úřadu (1775).¹⁶⁷

Určitým specifikem jsou pak spisové relativně bohaté podsignatury 4/9 a 4/69, byť omezené jen na období let 1854–1855, s písemnostmi (stejně jako v podsignatuře 4/32) k obsahově různorodým záležitostem. V podsignatuře 4/9 je možno nalézt kromě ročního výkazu úpravy rud v puchýrnách mokrou cestou za rok 1854 též důlní hlášení za 4. čtvrtletí téhož roku a 1. čtvrtletí roku následujícího, vyúčtování nákladů na provoz důlních jam a těžbu rud za rok 1854, vyúčtování úkolových a šichtovních mezd za týž rok a v neposlední řadě i seznam nevyřízených spisů HÚ Horní Slavkov za 1. čtvrtletí 1855.¹⁶⁸

Podsignatura 4/69 obsahuje návrh služebního poměru zaměstnanců cínových hutí v hornoslavkovském revíru, vyúčtování nákladů za cihly pro cínovou huť tamtéž, protokol ve věci dodávky stoupové hřídele do puchýrny v Krásně, vyřízení dodávek dřevěného materiálu a nářadí do hornoslavkovských dolů, seznam materiálůvých potřeb a střižního zboží pro doly tamtéž a stanovení ceny vrátkových lan; všechny písemnosti pocházejí z roku 1855.¹⁶⁹

Jako zajímavost signatury 4 lze uvést rovněž tištěný sešit Akademie věd z dubna 1849 s názvem „Ueber eine bisher unbenützte Quelle magnetischer Declinations-Beobachtungen“ z pera horního rady a profesora geodézie na Polytechnickém institutu ve Vídni Christiana Dopplera¹⁷⁰ a dvě tištěné nabídky Bickfordových bezpečnostních zápalnic, určených k použití při pracích s trhavinami, zaslané HÚ Horní Slavkov roku 1855.¹⁷¹

¹⁵⁸ Tamtéž, inv. č. 44, sign. 4/32, kart. 2.

¹⁵⁹ Tamtéž, inv. č. 60, sign. 4/84, kart. 3. Dochovaná prodejní smlouva na hornoslavkovskou puchýrnu byla uzavřena mezi horním radou Augustinem Wustem a horním písařem a aktuárem Substituce horního soudu v Horním Slavkově Josefem Ignácem Schreiberem na straně prodávajícího a měšťanem a důlním dozorcem dolu Kříž v Krásně Josefem Wagnerem a dvěma svědky na straně kupujícího dne 26. února 1820.

¹⁶⁰ Tamtéž, inv. č. 35, sign. 4/11, kart. 2.

¹⁶¹ Tamtéž, inv. č. 50, sign. 4/53, kart. 2.

¹⁶² Tamtéž, inv. č. 46, sign. 4/37, kart. 2.

¹⁶³ Tamtéž, inv. č. 66, sign. 4/95, kart. 3.

¹⁶⁴ Tamtéž, inv. č. 59, sign. 4/83, kart. 3.

¹⁶⁵ Tamtéž, inv. č. 61, sign. 4/85, kart. 3.

¹⁶⁶ Tamtéž, inv. č. 40, sign. 4/19, kart. 2.

¹⁶⁷ Tamtéž, inv. č. 41, sign. 4/20, kart. 2.

¹⁶⁸ Tamtéž, inv. č. 34, sign. 4/9, kart. 2.

¹⁶⁹ Tamtéž, inv. č. 51, sign. 4/69, kart. 2.

¹⁷⁰ Tamtéž, inv. č. 42, sign. 4/27, kart. 2. Podrobněji o Dopplerovi a jeho učení viz Ottův slovník naučný (dále OSN) 7. díl, Praha 1893, s. 848–850 nebo The Phenomenon of Doppler. Prague 1992.

¹⁷¹ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 48, sign. 4/43, kart. 2. Nabídku učinili synové obchodníka tímto zbožím Franze Winklera z Vídně. Bickfordova zápalnice neboli bezpečnostní zápalnice (angl. safety fuse), určená k zapalování nábojů při trhání skal ve vlhku i pod vodou, byla vynalezena roku 1831 na principu dutého provazcovitého doutnáku se střelným prachem uprostřed, ovinutého jutovou přízí. Zápalnice byla pojmenována po svém vy-

Signatura 6 je zastoupena pouze 11 podsignaturami,¹⁷² mapujícími výhradně účetní záležitosti. Vlastní účetní spisy HÚ Horní Slavkov se dochovaly v podobě vyúčtování jeho pokladny z let 1854–1855¹⁷³ včetně přehledu jeho nedostatků za rok 1851,¹⁷⁴ podkladů pro vyhotovení jeho preliminarů na roky 1855 a 1856,¹⁷⁵ kontroly jeho účtů komisari VHU Jáchymov v letech 1854–1855,¹⁷⁶ přehledu stavu jeho zásob papírových peněz v témže období¹⁷⁷ jakož i vyúčtování cestovního jeho zaměstnanců za 3. a 4. čtvrtletí 1854.¹⁷⁸

Další vyúčtování se týkala nákladů na léky včetně přehledu nemocí zaměstnanců cínových dolů, puchýřen, měděných hutí a lesních dělníků v hornoslavkovském revíru v letech 1853–1855¹⁷⁹ či vyřízení vyúčtování Pflugovy štolý za rok 1851 dvorskou účtárnou o čtyři roky později.¹⁸⁰ Za zmínku stojí rovněž písemnosti ohledně padělání již zaplacených účtů z období let 1844–1855.¹⁸¹

Písemnosti ze signatury 7 se zabývají stavebními záležitostmi.¹⁸² Za nejdůležitější z nich lze označit povolení zápůjčky plánů erárních nebo pronajatých budov, využívaných jako kanceláře či registry hornoslavkovským horním úřadem, jáchymovskému vrchnímu hornímu úřadu do konce května 1855.¹⁸³

Ze signatury 10 se dochovala pouze jediná podsignatura 10/2, obsahující přehled o množství cínu, vytěženého v hornoslavkovském revíru v letech 1834–1836.¹⁸⁴

Signatura 11, kterou můžeme pokládat z celého fondu HÚ Horní Slavkov za nejdochovanější,¹⁸⁵ se od ostatních signatur poněkud odlišuje, neboť téměř každá podsignatura je navíc doplněna o zkratku, resp. iniciálu německého názvu lokality, již se příslušné písemnosti týkají: „Schlagg.“ (Schlaggenwald) pro Horní Slavkov, „Schöf.“ (Schönfeld) pro Krásno a „L“ (Lauterbach) pro Čistou.¹⁸⁶

Podsignatury, pojednávající výhradně o lokalitě Horní Slavkov, se v tomto fondu dochovaly pouze dvě, a to 11/6 Schlagg. a 11/7 Schlagg. Jejich písemnosti se týkají potvrzení osmiletého působení důlníka Františka Petschnera v Horním Slavkově (1797),¹⁸⁷ a stanovení patronátního práva k tamnímu kostelu a škole (1842).¹⁸⁸ Nejen lokalitu Horní Slavkov, ale i lokality Krásno a Čistou pak v sobě zahrnuje sg. 11/2 se spisy z období let 1786–1851

nálezci, obchodníku s kůžemi z Tuckingmillu v Anglii W. Bickfordovi a získala britský patent dne 6. září téhož roku pod názvem „Safety Fuze for Igniting Gunpowder used in Blasting Rocks, Etc.“; viz OSN, 4. díl, Praha 1891, s. 19; Earl, Bryan: Cornish Explosives. The Trevithick Society, 1978, s. 67–68.

¹⁷² Jedná se o podsignatury 6/1, 6/3–4, 6/6–7, 6/10–12, 6/19, 6/23 a 6/26.

¹⁷³ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 85, sign. 6/1, kart. 4.

¹⁷⁴ Tamtéž, inv. č. 90, sign. 6/10, kart. 4. Nedostatky ve vyúčtování pokladny HÚ Horní Slavkov jsou spojeny s nedostatkem ve vyúčtování dolu Marie v Krásné (Marie Krásenská) za týž rok 1851; vyřízeny však byly až v roce 1855.

¹⁷⁵ Tamtéž, inv. č. 87, sign. 6/4, kart. 4.

¹⁷⁶ Tamtéž, inv. č. 92, sign. 6/12, kart. 4.

¹⁷⁷ Tamtéž, inv. č. 94, sign. 6/23, kart. 4.

¹⁷⁸ Tamtéž, inv. č. 95, sign. 6/26, kart. 4.

¹⁷⁹ Tamtéž, inv. č. 86, sign. 6/3, kart. 4.

¹⁸⁰ Tamtéž, inv. č. 91, sign. 6/11, kart. 4.

¹⁸¹ Tamtéž, inv. č. 88, sign. 6/6, kart. 4.

¹⁸² Tato signatura obsahuje podsignatury 7/1, 7/7, 7/16 a 7/17.

¹⁸³ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 96, sign. 7/1, kart. 4.

¹⁸⁴ Tamtéž, inv. č. 100, sign. 10/2, kart. 4.

¹⁸⁵ Z podsignatur v rozmezí od 11/1 do 11/40 se nedochovaly pouze podsignatury 11/11, 11/15, 11/24, 11/31–32 a 11/36–37.

¹⁸⁶ Označení lokalit chybí u podsignatur 11/1, týkající se spisů v Čisté a 11/4 ve věci krásenských spisů. V případě chybějícího označení z podsignatur 11/2 a 11/3 však lze tento stav pochopit, neboť v prvním případě jsou zde společně uloženy jak písemnosti z Horního Slavkova tak i z Krásna a Čisté a v případě druhém spisy hornoslavkovské a krásenské.

¹⁸⁷ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 113, sign. 11/6 Schlagg., kart. 8.

¹⁸⁸ Tamtéž, inv. č. 116, sign. 11/7 Schlagg., kart. 8.

ve věci přenechání povinnosti stanovit výši mzdy pro vedoucího kostelních účtů v Horním Slavkově témuž městu jako patronu kostela a jmenování patronátního komisaře pro Krásno a Čistou hornoslavkovským hormistrem.¹⁸⁹

Písemnosti lokality Krásno jsou ze všech tří zmíněných lokalit dochované nejuceleněji. Po obsahové stránce je lze rozdělit na dvě základní skupiny – církevní a školské. Největší počet církevních spisů se týká záležitostí vedoucího kostelních účtů při krásenském farním kostele sv. Kateřiny. Konkrétně se jedná o vyřizování pozůstalosti po vedoucím kostelních účtů v v Krásné Janu Josefu Ruppertovi (1810–1811),¹⁹⁰ jmenování jeho nástupců Ondřeje Götzla a Jiřího Rotha do této funkce (1811–1840)¹⁹¹ a předání vedení kostelních účtů v Krásné vedoucímu účtů při městské radě tamtéž (1847–1850).¹⁹²

Majetkových záležitostí kostela se týkalo i vypovězení jeho kapitálu a jmenování majetkového správce včetně vymezení pravomocí v letech 1841–1854¹⁹³ nebo řešení záležitosti tzv. „Kluppovy nadace“ ke kapli v Krásné v letech 1841–1843.¹⁹⁴

Hojně zastoupeny jsou zde též spisy ohledně záležitostí farářů a kaplanů téhož kostela, např. vystavení potvrzení pro Františka Tippmanna o jeho jedenadvacetiměsíčním působení ve funkci kaplana a posléze farního administrátora (1811),¹⁹⁵ ustanovení Augustina Zürcha krásenským farářem (týž rok)¹⁹⁶ či úhrada dlužného platu faráře Adama Kanzlera za léta 1845–1847 ve výši 487 zl. 41 kr. (1849–1852).¹⁹⁷

Další obsáhlá skupina církevních písemností pojednává jednak o stavebních pracích, prováděných na budově kostela sv. Kateřiny, jednak o opravách jeho mobiliáře. Lze např. zjistit, že opravy zmíněného kostela, uskutečněné v letech 1820–1822, 1827 až 1828 a 1831, byly Kleofáši Schmidtovi jako dědici tehdejšího stavbyvedoucího uhrazeny teprve roku 1844!¹⁹⁸ V roce 1823 došlo navíc k nebezpečnému a zdraví ohrožujícímu průlomu kostelního zdiva, což je rovněž zaznamenáno v příslušném dokumentu.¹⁹⁹ Průběh oprav varhan kostela v Krásné pak lze sledovat ve více než dvacetiletém období let 1831–1852.²⁰⁰

Důležitá jsou též oznámení farního úřadu tamtéž o konání kanonických vizitací kostela a fary dne 19. července 1849, 11. července 1850 a 19. srpna 1851.²⁰¹

Jako jednotliviny se dochovaly písemnosti ohledně pronájmu farních pozemků v Krásné (1811),²⁰² nákupu zvonu a železného kříže ve veřejné dražbě pro zařízení fundální kaple tamtéž farářem Jiřím Lauberem (1843)²⁰³ či zahrnutí poplatku za satební obřad do nového Štolového taxovního řádu pro Krásno (1841–1851).²⁰⁴

Kromě přesně vymezených okruhů církevních záležitostí ve většině podpisatur však v signatuře 11 existují i podpisatury, v nichž se prolíná více záležitostí. Jmenovitě jde

¹⁸⁹ Tamtéž, inv. č. 102, sign. 11/2 – bez iniciály lokality, kart. 4.

¹⁹⁰ Tamtéž, inv. č. 114, sign. 11/6 Schönf., kart. 8.

¹⁹¹ Tamtéž, inv. č. 123, sign. 11/10 Schönf., kart. 8. O záležitostech, týkajících se osoby Jiřího Rotha, spojených navíc s likvidací příjmů a výdajů farního kostela v letech 1840–1850, podrobněji tamtéž, inv. č. 144, sign. 11/26 Schönf., kart. 10.

¹⁹² Tamtéž, inv. č. 154, sign. 11/35 Schönf., kart. 10.

¹⁹³ Tamtéž, inv. č. 105, sign. 11/2 Schönf., kart. 6.

¹⁹⁴ Tamtéž, inv. č. 148, sign. 11/28 Schönf. kart. 10.

¹⁹⁵ Tamtéž, inv. č. 117, sign. 11/7 Schönf., kart. 8.

¹⁹⁶ Tamtéž, inv. č. 121, sign. 11/9 Schönf., kart. 8.

¹⁹⁷ Tamtéž, inv. č. 156, sign. 11/39 Schönf., kart. 10.

¹⁹⁸ Tamtéž, inv. č. 153, sign. 11/34 Schönf., kart. 10.

¹⁹⁹ Tamtéž, inv. č. 129, sign. 11/14 Schönf., kart. 9.

²⁰⁰ Tamtéž, inv. č. 131, sign. 11/17 Schönf., kart. 9.

²⁰¹ Tamtéž, inv. č. 141, sign. 11/23 Schönf., kart. 10.

²⁰² Tamtéž, inv. č. 119, sign. 11/8 Schönf., kart. 8.

²⁰³ Tamtéž, inv. č. 139, sign. 11/22 Schönf., kart. 10.

²⁰⁴ Tamtéž, inv. č. 150, sign. 11/29 Schönf., kart. 10.

o podsignaturu 11/2 Schönf., pojednávající o použití majetku kostela sv. Kateřiny v Krásné jako paušálu na úhradu nákladů na vybudování kanceláře pro vedoucího kostelních účtů tamtéž, o účetní likvidační tamní pokladny a nadačních záležitostech v rozsáhlém období let 1785–1852;²⁰⁵ podsignaturu 11/30 Schönf., zabývající se na jedné straně kvitancemi manželů Františka a Markéty Zuklerových a na straně druhé žádostí regenschoriho Václava Bachmanna o zvýšení poplatku za určité úkony při výrobě strunných nástrojů pro krásenský kostel (1844–1852)²⁰⁶ a konečně podsignaturu 11/40 Schönf., obsahující jak žádost krásenského faráře Michaela Wernera o vyplacení zálohy na plat tak i oznámení vedoucího kostelních účtů Jiřího Rotha o stavu kostelní pokladny (1852).²⁰⁷

Školské spisy lokality Krásno se po obsahové stránce týkají jednak samotné budovy školy a jednak vyučujících. Do prvně jmenované skupiny lze zařadit pouze podsignaturu 11/13 Schönf. se záležitostmi výstavby a následného fungování školy z rozsáhlého období let 1819–1849²⁰⁸ a podsignaturu 11/21 Schönf., pojednávající o vyplacení pravidelného příspěvku na vytápění školy v letech 1834–1844.²⁰⁹

Ani druhá skupina dochovanými písemnostmi příliš neoplývá, neboť jsou uloženy rovněž jen ve dvou podsignaturách – 11/4²¹⁰ a 11/20 Schönf. První se týká pověření učitelů městské chlapecké školy v Krásné Jana Jiřího Baumerta a Františka Josefa Seilera (Seyllera) nedělním vyučováním dětí horníků (1792–1794)²¹¹ a druhá úhrady dlužného nájmu zmíněného učitele Seilera ve výši 5 zl. 12 kr. (1835).²¹²

Některé podsignatury krásenských školských spisů nejsou po obsahové stránce vyhraněné, neboť obsahují písemnosti jak školské tak i církevní provenience. Jako příklad může posloužit např. podsignatura 11/3, zahrnující jak nařízení krajského školního komisaře pro hornoslavkovského hormistra vybrat vhodné zástupce z řad horníků jako přisedících do komise, která bude vybírat nového učitele tamtéž, tak i výčet nedostatků ve vedení účtů pokladny krásenského kostela (1785–1851).²¹³ Podsignatury 11/33 Schönf. a 11/38 Schönf. sice zahrnují písemnosti, týkající se vždy jedné záležitosti, avšak jak duchovenstva tak i učitelů. První podsignatura obsahuje pokyny pro vyplňování příznávacích fasí majetku, vydané duchovenstvu a učitelům v Krásné v letech 1845–1852,²¹⁴ druhá ustanovení o výši nájemného pro faráře a učitele tamtéž v letech 1848–1854.²¹⁵

Spisy lokality Čistá pojednávají, stejně jako v případě Krásna, zejména o církevních a školských záležitostech. Z církevních lze za nejvýznamnější pokládat bezesporu doklady o výstavbě a opravách farního kostela sv. Mikuláše, fary a školy v období let 1785–1853,²¹⁶ o výrobě a opravách varhan v letech 1807–1847²¹⁷ a v neposlední řadě o kanonických vizitacích kostela a školy v letech 1843–1852.²¹⁸ Další z badatelského hlediska významnější církevní spisy mapují účetní záležitosti kostela, ustanovení a sesazení vedoucího kostelních účtů, vypovězení tamních kapitálů, vymáhání úroků z kapitálu, odvolání

²⁰⁵ Tamtéž, inv. č. 106, sign. 11/2 Schönf., kart. 7.

²⁰⁶ Tamtéž, inv. č. 151, sign. 11/30 Schönf., kart. 10.

²⁰⁷ Tamtéž, inv. č. 157, sign. 11/40 Schönf., kart. 10.

²⁰⁸ Tamtéž, inv. č. 127, sign. 11/13 Schönf., kart. 9.

²⁰⁹ Tamtéž, inv. č. 137, sign. 11/21 Schönf., kart. 10.

²¹⁰ O chybějícím označení lokality Schönf.“ u podsignatury viz pozn. 186.

²¹¹ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 109, sign. 11/4, kart. 7.

²¹² Tamtéž, inv. č. 135, sign. 11/20 Schönf., kart. 10.

²¹³ Tamtéž, inv. č. 107, sign. 11/3, kart. 7.

²¹⁴ Tamtéž, inv. č. 152, sign. 11/33 Schönf., kart. 10.

²¹⁵ Tamtéž, inv. č. 155, sign. 11/38 Schönf., kart. 10.

²¹⁶ Tamtéž, inv. č. 103–104, sign. 11/2 L, kart. 5–6.

²¹⁷ Tamtéž, inv. č. 110, sign. 11/4 L, č. kart. 7.

²¹⁸ Tamtéž, inv. č. 136, sign. 11/20 L, kart. 10.

správce kostelního majetku tamtéž (1837–1854),²¹⁹ dluhy kostela (1841–1851)²²⁰ nebo záležitosti vyhotovení a oprav parament (liturgických rouch) a bohoslužebného náčiní pro kostel (1836–1845).²²¹ Ostatní dochované písemnosti jsou spíše jednotlivinami a z hlediska významu okrajovými.²²²

Písemnosti, týkající se školy v Čisté, pojednávají jednak o záležitostech jednotlivých učitelů a jednak o budově školy. Do první skupiny náleží např. projednávání dlužného křestního poplatku učitele Rupperta (1791),²²³ žádost učitele Ondřeje Klementa o propůjčku důlního pozemku (1816),²²⁴ udělení povolení vyplácet příspěvek z pokladny desátkového úřadu v Horním Slavkově druhému učiteli (1821),²²⁵ obsazení místa prvního učitele nejmenovaným uchazečem a přeložení dosavadního učitele Jana Waltera na místo druhého učitele v Horní Blatné jakož i dosazení učitele v Pramenech Františka Misocha na jeho místo (1840–1851),²²⁶ placení nájmu za učitelský byt v Čisté (1841–1842),²²⁷ stanovení výše platu prvního a druhého učitele ze strany VHÚ Jáchymov (1843)²²⁸ nebo obsazení místa podučitele Janem Multerem (1849).²²⁹ Samotné budovy školy se pak týkají pouze spisy o úhradě poplatků za vytápění školy v letech 1843–1848.²³⁰ Poměrně velký časový úsek let 1827–1844 však pokrývají písemnosti ohledně proplácení diet a cestovného v souvislosti s vyřizováním patronátních záležitostí školy.²³¹

Ze signatury 12 se dochovala pouze jediná podsignatura, a to 12/4, s oznámením o vydání tzv. „národních obligací“.²³²

Následující signatura je ve fondu HÚ Horní Slavkov zastoupena čtyřmi podsignaturami – 13/4, 13/12 a 13/14–15 a spisy v nich obsažené se týkají stanovení tržních cen brambor v Horním Slavkově a obilí v Bečově nad Teplou v letech 1854–1855;²³³ oznámení o založení hornické společnosti s názvem „Bergbaugesellschaft Bohemia“ ve Vídni spolu s nařízením osvětlovat erární budovy při slavnostních příležitostech na náklady státu (1854–1855);²³⁴ nařízení celebrovat slavnou mši svatou s chvalozpěvem *Te Deum* jako díkůvzdání u příležitosti narození potomka císařovny Alžběty Bavorské (1855)²³⁵ a vyhlášení osmnáctidenního smutku na území dědičných zemí (od 22. ledna do 8. února téhož

²¹⁹ Tamtéž, inv. č. 126, sign. 11/12 L, kart. 9. Vedoucího kostelních účtů v Čisté se týká rovněž spis o jmenování učitele Karla Schmidta do této funkce a vymezení jeho úředních povinností z let 1842–1847; tamtéž, inv. č. 134, sign. 11/19 L, kart. 10.

²²⁰ Tamtéž, inv. č. 132, sign. 11/17 L, kart. 9.

²²¹ Tamtéž, inv. č. 128, sign. 11/13 L, kart. 9.

²²² Jedná se např. o povolení vyplatit hudebníkům při kůru kostela remunerci ve výši 1 zl. 30 kr. z roku 1821 (tamtéž, inv. č. 120, sign. 11/8, kart. 8) nebo pronájem bytu v soukromém domě kaplanu v Čisté v roce 1853 (tamtéž, inv. č. 149, sign. 11/28 L, kart. 10).

²²³ Tamtéž, inv. č. 108, sign. 11/3 L, kart. 7.

²²⁴ Tamtéž, inv. č. 118, sign. 11/7 L, kart. 8.

²²⁵ Tamtéž, inv. č. 122, sign. 11/9 L, kart. 8.

²²⁶ Tamtéž, inv. č. 130, sign. 11/16 L, kart. 9.

²²⁷ Tamtéž, inv. č. 133, sign. 11/18 L, kart. 10.

²²⁸ Tamtéž, inv. č. 138, sign. 11/21 L, kart. 10.

²²⁹ Tamtéž, inv. č. 145, sign. 11/26 L, kart. 10.

²³⁰ Tamtéž, inv. č. 140, sign. 11/22, kart. 10.

²³¹ Tamtéž, inv. č. 124, sign. 11/10 L, kart. 8.

²³² Tamtéž, inv. č. 158, sign. 12/4, kart. 11.

²³³ Tamtéž, inv. č. 159, sign. 13/4, kart. 11. Ceny brambor v Horním Slavkově byly stanoveny na prosinec 1854 a leden – březen následujícího roku; ceny obilí v Bečově nad Teplou na leden–březen 1855.

²³⁴ Tamtéž, inv. č. 160, sign. 13/12, kart. 11.

²³⁵ Tamtéž, inv. č. 161, sign. 13/14, kart. 11. Šlo o narození prvorozené dcery císaře Františka Josefa I. (1848–1916) a jeho manželky Alžběty Bavorské jménem Zofie, která však o dva roky později zemřela. Podrobněji o ní např. Schádová, Marta: *Císařovna Alžběta a její dcery*. Praha 2006.

roku) za zesnulou královnu Sardinie a Piemontu Marii Terezii Františku von Österreich-Toskana.²³⁶

Ze signatury 15 se dochovaly pouze dvě podsignatury, a to 15/2 a 15/7; první obsahuje spisy ve věci vyhotovení horních konsultačních protokolů hornoslavkovského horního úřadu za rok 1855²³⁷ a druhá zprávu o stavu zásob horních produktů téhož úřadu v prosinci 1854 a lednu–únoru roku následujícího.²³⁸

Poslední signaturou běžných spisů fondu HÚ Horní Slavkov je signatura 16 se šesti podsignaturami.²³⁹ Nejvýznamnější je bezpochyby podsignatura 16/6 se šesti svázanými složkami, označenými římskými číslicemi (XXVI–XXIX, XXXII a XXXIV), k nimž jsou zároveň přivázány opisy cirkulářů různých institucí. Po obsahové stránce jde jednak o účetní záležitosti (zajímavé jsou výkazy nákladů na vyhotovení hornických uniforem) a jednak o vyhlášení konkursů na obsazování služebních míst v hutích a puchýrnách (1838–1846).²⁴⁰

Konkursem, vyhlášeným v roce 1855, se zabývá také podsignatura 16/1, v tomto případě na obsazení místa tesařského mistra při solním úřadu v Kalusz na území dnešní Ukrajiny.²⁴¹ Za zmínku stojí rovněž výtahy z účetních knih Substitute horního soudu v Horním Slavkově a horního úřadu tamtéž z let 1842–1849, uložené v podsignatuře 16/6 ½.²⁴² Ostatní podsignatury se dotýkají méně důležitých záležitostí, např. stížnosti na příliš vysokou cenu měděných licích pánví (1855)²⁴³ či úhrady dluhu leníka Josefa Ungera z Horního Slavkova za dřevěné uhli (týž rok).²⁴⁴

Poslední skupinu písemností fondu HÚ Horní Slavkov tvoří účetní spisy, dochované však v mnohem menším počtu než spisy běžné a proto uložené jen v jediném kartonu. Na rozdíl od běžných spisů nebyly manipulovány pomocí signatur, nýbrž v rámci jednoho každého roku číslovány.²⁴⁵ Podle rozmezí dochovaných čísel však lze s naprostou určitostí tvrdit, že účetní písemnosti muselo být v době fungování zmíněného úřadu vyhotoveno obrovské množství a že dochované archiválie jsou pouhým zlomkem původního stavu.²⁴⁶

Po obsahové stránce je lze rozdělit na inventáře, běžné účetní záležitosti, patronátní záležitosti a korespondenci v účetních záležitostech.

Inventáře se dochovaly pouze z roku 1855 pro tavicí huť, prubírnu, Pflugovu stolu, hlavní důl Huber a puchýrnu v Horním Slavkově; přílohu tvořil seznam mincí pokladny horního úřadu tamtéž z téhož roku.²⁴⁷

²³⁶ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 162, sign. 13/15, kart. 11. Marie Terezie Františka von Österreich-Toskana se narodila 21. března 1801 jako dcera velkovévody Ferdinanda Toskánského z jeho prvního manželství s Ludvíkou Sicilskou. Dne 30. září 1817 se provdala za bývalého sardinského krále Karla Alberta Amadea, jemuž porodila tři děti: krále sjednocené Itálie Viktora Emanuela (1820–1878), janovského vévodu Fernanda Marii (1822–1855) a princeznu ze Sardinie a Piemontu Marii Christinu (1826–1827). Zemřela 12. ledna 1855 v Turíně; viz Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 7. sv., Wien 1861, s. 82; Hamann, Brigitte: Die Habsburger (Ein biographisches Lexikon). München 1988, s. 346.

²³⁷ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 163, sign. 15/2, kart. 11.

²³⁸ Tamtéž, inv. č. 164, sign. 15/7, kart. 11.

²³⁹ Jedná se o podsignatury 16/1, 16/4, 16/6, 16/9 a 16/10. Specificky označena je podsignatura 16/6 ½.

²⁴⁰ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 167, sign. 16/6, kart. 11. Ke zmíněným složkám je rovněž přiložen vzorový formulář výtahu z účtů bratrské pokladny.

²⁴¹ Tamtéž, inv. č. 165, sign. 16/1, kart. 11.

²⁴² Tamtéž, inv. č. 168, sign. 16/6, kart. 11.

²⁴³ Tamtéž, inv. č. 169, sign. 16/9, kart. 11.

²⁴⁴ Tamtéž, inv. č. 170, sign. 16/10, kart. 11.

²⁴⁵ Kromě číslování účetních spisů jsou ve fondu HÚ Horní Slavkov uloženy rovněž nečíslované, a to pro léta 1859 a 1861–1862.

²⁴⁶ Jako příklad mohou posloužit např. spisy, uložené ve fondu HÚ Horní Slavkov pod inv. č. 175 v kart. č. 12. Dochovala se pouze č. 181, 241, 743–746 a 1110.

²⁴⁷ NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 171, kart. 12, č. spisu 258 a 826.

Písemnosti v běžných účetních záležitostech zaujímají největší část těchto spisů a pocházejí z let 1855–1867.²⁴⁸ Relativně nejrozsáhlejší číselné řady tvoří spisy pro léta 1858, 1862 a 1863–1864.²⁴⁹ Po obsahové stránce se písemnosti týkají zejména vyúčtování příjmů a výdajů hornoslavkovského horního úřadu, mzdových záležitostí zaměstnanců dolů a hutí, seznamů provizionistů, vyúčtování cestovního, stanovení výše tržních cen brambor a obilí pro lokality Horní Slavkov, Krásno a Bečov nad Teplou,²⁵⁰ kvitancí nebo korespondence HÚ Horní Slavkov s jinými úřady či jednotlivci. Jako určitou zajímavost pak lze uvést třetí sešit ročenky říšského geologického ústavu na rok 1861–1862, který hornoslavkovskému hornímu úřadu zaslal VHÚ Jáchymov.²⁵¹ Účetní spisy v patronátních záležitostech kostela v Krásně a Čisté a školy v Čisté se sice dochovaly jen pro léta 1863–1864, tvoří však vůbec nejucelenější číselnou řadu ze všech účetních spisů v rozmezí od 1 do 114.²⁵²

Poslední skupina účetních spisů HÚ Horní Slavkov obsahuje korespondenci tohoto úřadu s VHÚ Jáchymov, bohužel, jen z roku 1867.²⁵³

I přes své torzovité dochování lze písemnosti fondu HÚ Horní Slavkov využít jako cenný materiál ke studiu dějin těžby a následného zpracování cínu v oblasti Horního Slavkova (především na hlavním dole Huber a Pflugově dědičné štolě), Krásna a Čisté a okrajově i jiných nerostů, např. wolframu, kazivce, molybdenu či vitriolu. Podrobně jsou ve fondu zmapovány dějiny kostela a školy ve všech třech zmíněných lokalitách a je proto možné na jejich základě sledovat i posloupnost farářů, učitelů nebo vedoucích kostelních účtů. Co se týče normálií, určených pro zaměstnance HÚ a LÚ Horní Slavkov, hutí, puchýren a cínových dolů tamtéž a v Krásně jakož i pro těžaře v Horním Slavkově, dochovaly se pouze v počtu 17 kusů ve formě opisů či návrhů z let 1686–1829. Písemnosti samostatného fondu HÚ Horní Slavkov však mohou i přesto dobře posloužit jako doplněk archiválií VHÚ Horní Slavkov a HÚ Horní Slavkov a Krásno, uložených ve fondu VHÚ Jáchymov.

Das Bergamt Schlaggenwald 1650–1867

Das Bergamt Schlaggenwald wurde gleichzeitig mit dem Oberbergamt derselben Lokalität (Vrchní horní úřad Horní Slavkov), das als Verwaltungsorgan für alle Berggelände im Gebiet von Schlaggenwald entstanden ist, durch den Erlaß von Kaiser Ferdinand I. am 1. August 1547 errichtet. Im Jahre 1750 wurde man zwar über der Vereinigung des Oberbergamts Schlaggenwald mit dem Oberbergamt Joachimstahl (Vrchní horní úřad Jáchymov) amtlich entschieden, alle beide Ämter wurden aber erst im Jahre 1772 vereint (das Oberbergamt Joachimstahl als Oberbehörde).

Die Archivalien des Bestands „Das Bergamt Schlaggenwald“, die ursprünglich im Staatlichen Kreisarchiv Sokolov (Státní okresní archiv Sokolov se sídlem v Jindřichovicích) aufbe-

²⁴⁸ Písemnosti z let 1865–1866 se nedochovaly.

²⁴⁹ Pro rok 1858 se dochovaly písemnosti č. 428–429, 431–432, 463–464, 513, 522–523, 525–527, 564–565, 567–572, 605, 611–612 a 614 (NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 174, kart. 12); pro rok 1862 č. 29, 53, 78–83, 85, 87–88, 90–97, 99–101, 105–110, 112–116, 118, 120, 136, 193, 247, 249–251, 517–525 a 529 (tamtéž, inv. č. 178, kart. 12) a pro léta 1863–1864 č. 1–7, 115, 283, 290, 536–544, 546–554, 557–563, 565–572, 574–582, 585, 587, 589–591, 593, 595–600, 602–615, 618–620, 622–626, 628–634, 636–638, 640–647 a 649–651 (tamtéž, inv. č. 180, kart. 12).

²⁵⁰ Stanovení tržních cen obilí a brambor se pro zmíněné lokality dochovalo ve fondu HÚ Horní Slavkov také mezi běžnými spisy – pro Bečov nad Teplou (obilí) a Horní Slavkov (brambory) pro léta 1854–1855; srov. pozn. 233. V účetních spisech se pak tyto písemnosti nacházejí ještě pro rok 1858 a 1861 pro lokality Bečov nad Teplou a Krásno (NA, HÚ Horní Slavkov, inv. č. 174, kart. 12 a inv. č. 177, kart. 12) a pro rok 1860 a 1864 pro lokalitu Horní Slavkov (tamtéž, inv. č. 176, kart. 12 a inv. č. 180, kart. 12).

²⁵¹ Tamtéž, inv. č. 178, kart. 12.

²⁵² Tamtéž, inv. č. 181, kart. 12. Kromě č. 1–114 se dochovalo ještě č. 116.

²⁵³ Tamtéž, inv. č. 182, kart. 12.

wahrt wurden, wurden in das Nationalarchiv Prag durch das Staatliche Gebietsarchiv Pilsen (Státní oblastní archiv Plzeň) im Jahre 2003 und 2011 übergeben. Während der neuen Inventarisierung dieses Bestands im Nationalarchiv im Jahre 2011 blieb die ursprüngliche Manipulation aus dem 19. Jahrhundert aufbewahrt werden und die Akten wurden chronologisch in Kartone deponiert.

Der Bestand „Das Bergamt Schlaggenwald“ besteht aus 2 lfm Archivalien aus den Jahren 1650–1867 und beinhaltet 1 Sitzungsprotokoll aus den Jahren 1857–1860, 2 Einreichungsprotokolle aus den Jahren 1857–1858, 11 Kartone Aktenstücke aus den Jahren 1650–1857 und 1 Karton Rechnungsakten aus den Jahren 1855–1867. Alle Dokumente wurden in der deutschen Sprache verfaßt und im Nationalarchiv Prag niemals skartiert.

Für Kern dieses Bestands kann man zweifellos die Aktenstücke halten, die mit den Signaturen von 1 bis 16 versehen sind (Signaturen 5, 8–9 und 14 sind leider nicht überliefert); jede Signatur ist noch in eine Reihe von Untersignaturen gegliedert. Die wichtigste Untersignatur der Signatur 1 – 1/1 – enthält insgesamt 17 Stücke von Instruktionen oder ihren Abschriften für die Angestellten des Berg- und Waldamts in Schlaggenwald, der Hütten, Pochwerke und Zinnzechen dortselbst und in Schönfeld (Krásno) und ebenso für die Gewerken in Schlaggenwald.

Die eigenen Bergschriftstücke aus den Jahren 1650–1855 sind als 54 Untersignaturen der Signatur 4 aufbewahrt und behandeln nicht nur Förderung des Zinns in Schlaggenwald und Schönfeld (besonders Hauptzeche Huber und Pflug-Erbstolle) und seine Verarbeitung in den Pochwerken sondern auch Verkauf von Wolfram, Fund von Fluorit, Förderung von Vitriol in Elbogen (Loket) oder Vorräte von Molybden in Schlaggenwald.

Die spezifischen Untersignaturen der überliefertesten Signatur 11 sind durch Abkürzungen, respektive Initialen der einzelnen Berglokalitäten gekennzeichnet – Schlagg. für Schlaggenwald, Schönf. für Schönfeld und L für Lauterbach (Cistá). Die Schriftstücke stammen aus den Jahren 1785–1854 und behandeln Erbauungen und Reparaturen der Kirchen, Pfarrgebäuden und Schulen, Ernennungen der Pfarrer, Lehrer und Patronatskommissäre, Kirchenvisitationen usw.

Die Rechnungsakten sind im Gegensatz zu den Aktenstücken nicht signiert, aber nummeriert.

Die Archivalien des Bestands „Das Bergamt Schlaggenwald“ kann man besonders zum Studium der Geschichte von der Zinnförderung im Gebiet von Schlaggenwald, Schönfeld und Lauterbach sowie auch der Kirchen- und Schulgeschichte in Schlaggenwald und Schönfeld verwendet werden; sie bilden auch Ergänzung der Dokumente des Bergamts Schlaggenwald, die im Bestand „Das Oberbergamt Joachimsthal“ Joachimsthal aufbewahrt sind.

The Mining Office Horní Slavkov 1650–1867

This study analyzes the history of the Mining Office Horní Slavkov in the period 1650–1867, stored in National Archives in Prague, and the usefulness of its records as a historical source as well. The creation and functioning of this office are placed in the wider context of tin-mining history in The Slavkov Forest (Slavkovský les) in the north-western Bohemia over the period of its existence.

PROBLEMATIKA POŠKOZENÝCH FOTOGRAFIÍ Z FONDU ZDEŇKA NEJEDLÉHO Z MASARYKOVA ÚSTAVU AV ČR¹

ŠTĚPÁNKA BORÝSKOVÁ – BLANKA HNULÍKOVÁ

Úvod k problematice

Rodinné archivy a osobní fondy obecně obsahují nejrůznější dokumenty, které sahají hlouběji do minulosti a představují cenné informace vzešlé z činnosti jednotlivců. Fotografie obecně v osobních fondech představují velmi cenný zdroj informací, které dokreslují život a dobu dané osobnosti. Jsou velmi často využívány v publikační oblasti a také ve výstavnictví. Obecně lze říci, že veškeré fotografické techniky jsou více, či méně vzhledem ke své fyzikálně-chemické podstatě velmi choulostivé sbírkové předměty, na druhé straně tyto sbírky patří k často využívaným.

Politický význam Zdeňka Nejdlého znamenal také velký publicistický ohlas, jehož nedílnou součástí byla právě fotografie. Zejména v éře komunismu byly fotografie Nejdlého a jeho rodiny často publikovány v různých periodikách, v knižních publikacích a také byly využity při výstavách. Právě k těmto účelům byly pořizovány někdy pořizovány kopie z originálů, jindy se vystavovaly originály. Z porovnání dobových snímků a z nich později pořízených, kopiích můžeme získat přehled např. o fyzickém stavu ordinálních fotografií v době zhotovení jejich reprodukcí, zda byly již poškozené anebo k degradaci došlo, až po pořízení kopie. O typech výřezů kopií obrazu originálních fotografií a později použitých např. v publikacích.

1. Osobnost Zdeňka Nejdlého

Akademik Zdeněk Nejedlý byl historik, muzikolog, a v neposlední řadě také politik, který se do české historie zapsal jako velmi kontroverzní osobnost, která výrazně ovlivnila v negativním i pozitivním smyslu českou kulturu dvacátých až padesátých let 20. století. Působení Zdeňka Nejdlého v českém kulturním prostředí a později v politice představuje významný časový úsek od období první republiky, až po padesátá léta 20. století.

¹ Tato studie vznikla na Akademii múzických umění v Praze v rámci projektu *Zhodnocení a interpretace fotografického fondu Archivu Akademie věd ČR* podpořeného z prostředků Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace, kterou poskytlo MŠMT v roce 2014. Projekt probíhá v letech 2014–2018 a na jeho řešení spolupracuje Katedra fotografie Filmové a televizní fakulty Akademie múzických umění v Praze, resp. obor Restaurování fotografie a Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.

2. Informace o fondu Zdeňka Nejedlého

Časový rozsah dokumentů představuje období mezi lety 1796 až 1990.

Fond *Zdeněk Nejedlý*, uložený v Archivu AV ČR², je složitým rozsáhlým osobním fondem resp. spíše rodinným archivem a sbírkou, o rozsahu cca 160 bm. Jeho součástí je nejen Nejedlého písemná pozůstalost, ale také písemnosti jeho rodinných příslušníků, některých spolupracovníků a v neposlední řadě sbírky, jejichž původcem je nejen Nejedlý, ale také *Kabinet Zdeňka Nejedlého* při ČSAV.³

Časová období jsou strukturována do několika etap:

- Období 1860–1885: Rod Zdeňka Nejedlého po otci; rod po matce (Bubákovi, Válkovi); rodiče Roman a Kateřina Nejedlých (1880–1919) a sourozenci – samostatně i se svými rodinami. Rod Marie Nejedlé (Brichtovi, Prokopovi), rodiče Arnošt a Zdenka Brichtovi a sourozenci – samostatně i se svými rodinami (1885–1912).
- Období 1886–1905: Zdeněk Nejedlý a Marie, rozená Brichtová, samostatně i skupinové fotografie do sňatku.
- Období 1905–1939: činnost a rodina Zdeňka Nejedlého (manželka a děti: Zdeňka a Vít).
- Období 1939–1945: emigrace v Sovětském svazu. (...) Vít Nejedlý: portréty, skupiny s rodinou, přáteli a spolupracovníky. (...) Jeho pohřeb na Dukle r. 1945.
- Období 1945–1962: návrat do vlasti 1945, pobyt v Košicích, přelet s vládou do Prahy; první poválečná veřejná vystoupení; (...) projevy na v českých městech. (...) Zdeněk Nejedlý při významných státních a stranických aktech (parlament, vláda, ÚV KSČ) a oslavách. (...) Pohřeb Zdeňka Nejedlého, posmrtné vzpomínkové akce (výstavy, pamětní deska, vzpomínky u hrobu na Vyšehradě aj.).⁴

3. Typy fotografických technik

Časový rozsah fondu Zdeňka Nejedlého představuje jak rané počátky existence fotografie (zastoupení ferrotypii), přes období vizitek a kabinetek, až ke klasické želatinostříbrné fotografii s úpravami obrazu – retuše, americká retuš. Problematika takto časově rozsáhlých osobních fondů z pohledu preventivní péče o fotografické materiály spočívá především v identifikaci jednotlivých fotografických materiálů, protože právě toto časového období se vyznačuje velkou škálou různých materiálů, ty ovšem také vykazují jiné nároky např. na podmínky uložení atd.

Z průzkumu fotografických technik v osobním fondu Nejedlý Zdeněk (dále Z. N.) jsme se zaměřily na chronologické uvedení výskytu fotografických technik podle jejich charakteristických znaků a poškození.

Tento fond obsahuje převážně dobové monochromatické fotografie a kopie těchto originálů většinou na novodobém barytovém papíru s želatinostříbrnou citlivou vrstvou. Torzovitě jsou zastoupeny i negativy na různých typech podložky, ty však nebyly zahrnuty do průzkumu identifikace fotografických technik. Při průzkumu části fondu (rodiče Z. N.) byla identifikována fotografická technika na plechové podložce – ferrotypie⁵, která byla dříve mylně identifikována dcerou Z. N. Zdenou Nedvědovou, jako nejstarší komerčně používanou fotografickou techniku daguerrotypie. Dále pozitivy na papíro-

² Informace o fondu ze systému PEvA. PEvA – webový prohlížeč: *Fond Nejedlý Zdeněk* [online]. Národní archiv, 2014 [5. 10. 2016]. Dostupné z: <http://digi.nacr.cz/peva/index.php> [5. 10. 2016].

³ <http://www.mua.cas.cz/cs/akce/zpracovani-slozitych-osobnich-archivu> [5. 10. 2016].

⁴ Jiránek, Jaroslav – Soukupová, Eva – Svadbová, Blanka – Vodrážková, Anna – Zachařová, Stanislava: Průvodce po archivu Zdeňka Nejedlého. Praha 1976, s. 167–168.

⁵ Ústní podání správkyň fondu P. Tomsové 3. 11. 2016, badatelna MUA AV ČR, Workshop Preventivní péče o fotografické archíválie

vé podložce – albumin, kolódium, želatina. Albuminové a kolódiové fotografie byly adjustovány na druhotné kartónové podložce – typu vizitky nebo kabinetky⁶. Z informací na podkladových kartónech vizitek a kabinet lze vyčíst autora fotografie, adresu ateliéru atd. z pražských ateliérů uvedme Jana Mulače, Jana Tomáše, Moritze Ludwiga Wintera a ateliér Langhans. Z doby druhé světové války až do 60. let dvacátého století uvedme několik fotografií, jejichž autorství bylo možné identifikovat. Autorem velmi působivého portrétu Zdeňka Nejedlého z roku 1938 byl přední představitel československé avantgardní fotografie Jaromír Funke⁷. Tento portrét byl velmi často používán jak pro tiskové, tak výstavní účely. Mezi fotografie z poválečného období, kteří pořizovaly především snímky reportážního charakteru lze uvést Františka Vopata a Karla Štolla, který Nejedlého fotografoval do konce jeho života.

Mezi typické projevy degradace, které napomáhají při identifikaci jednotlivých fotografických technik, patří výskyt stříbrných zrcátek nejvíce u stříbroželatinových fotografií, ale lze se s ním setkat i u albuminových fotografií. Pro kolódiové fotografie je typické blednutí obrazu. V tomto fondu se vyskytují kolódiové fotografie s odlupování citlivé vrstvy.

4. Využívání fotografií pro tiskové a výstavní účely

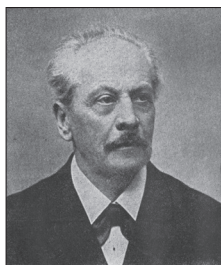
Fotografie z osobního fondu Zdeněk Nejedlý jsou dokladem významu jeho osoby. V průběhu doby byly pramenem badatelského zájmu i zdrojem obrazu pro publikační výstupy. Z hlediska preventivní péče a archivního zpracování je možné sledovat děj jejich užívání a současně jejich zástupce v různých úrovních kvality fyzického stavu. Po prvotním seznámení s touto problematikou byly vysledovány dvě oblasti tematického zájmu, a to: blízcí členové rodiny a samotná osoba Zdeňka Nejedlého.

Následovně jsou uvedeny různé příklady snímků z osobního fondu Nejedlého Zdeňka. Portrét jeho otce Romana Nejedlého (1844–1920) byl v průběhu let použit v literatuře několikrát. Snímek je ve fondu v několika exemplářích: originální fotografie formátu vizitka z pražského fotografického ateliéru V. Donát a tři fotografické reprodukce⁸. Přestože byl snímek vícekrát použitý, fyzický stav odpovídá starší fotografie a nevykazuje výrazné poškození. Lze předpokládat, že byly pro tiskovou předlohu většinou využívány reprodukce. Přesto je při porovnání výsledných obrazových výstupů viditelný rozdíl ve zpracování obrazových předloh. V díle Jaroslava Kojzara *Vítězná cesta* je použit oříznutý snímek v kontrastní úpravě obrazu. V další knize Jaroslava Kojzara *O Zdeňku Nejedlém* autor použil snímek neoříznutý a i obrazová úprava se více přibližuje originálu. Dalším příkladem využití fotografie je z knihy Milady Červinkové *Zdeněk Nejedlý*, zde autorka snímek přizpůsobila obrazové příloze. Portrét po oříznutí změnil formát a i barevná úprava je změněna.

⁶ Vizitky a kabinetky měly standardizovaný rozměr kartónové podložky. Vizitkové fotografie nejvíce albuminové a kolódiové později i želatinové se lepily na kartón 63 x 102 mm. Kabinetky byly rozšířené po roce 1866, jejich formát byl 110 x 170 mm. Na rubu podkladového kartónu byly uváděny informace o ateliéru apod. Scheufler, Pavel: Historické fotografické techniky. Praha 1993, s. 29–31.

⁷ O jmenovaném fotografovi píše například Birgus, Vladimír – Scheufler, Pavel: Fotografie v českých zemích 1839–1999. Praha 1999, s. 55–60.

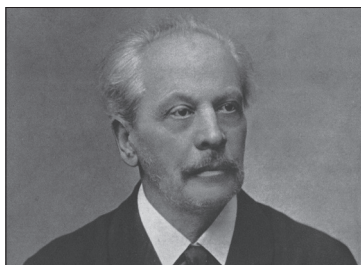
⁸ Soubor snímků je ve fondu evidován pod inventárním číslem 7d/F1.

9

10

11

Portrét Romana Nejedlého v různých publikacích

Podobné využívání je fotografie jeho matky Kateřiny Nejedlé rozené Bubákové (1843 až 1923). Ve fondu je opět zastoupena několika provedeními: originální fotografie formátu vitzka pražského fotografického ateliéru V. Donát se třemi reprodukcemi. V publikacích se objevují varianty oříznuté a s upraveným obrazem.

12

13

14

Různé exempláře portréty Kateřiny Nejedlé

Fotografie prarodičů Víta a Josefy Nejedlých, která je ve fondu zastoupena originální kabinetkou z fotografického ateliéru Josefa Mulače s jednou reprodukcí¹⁵, nebyla tak často publikována. Fotografie je na citlivé vrstvě poškrábaná a okraje jsou znečištěné lepidlem. Předpokládá se, že poškození i znečištění mohlo být způsobeno používáním. V průběhu let bylo několik výstav, kde byly vystaveny fotografie spjaté se životem Zdeňka Nejedlého. Při výstavách mohla být měněna nebo upravována lepenková pasparta snímku, a mohlo tak dojít ke znečištění snímku lepidlem.

⁹ Snímek z publikace Kojzar, Jaroslav – Ryska, Jan: Vítězná cesta. O životě a díle Zdeňka Nejedlého. Bratislava 1954, nestr. obr. příloha mezi s. 24–29.

¹⁰ Obrazová příloha knihy Kojzar, Jaroslav – Ryska, Jan: O Zdeňkovi Nejedlém. Praha 1953, nestr. obr. příloha mezi s. 20–21.

¹¹ Fotografie z díla Červinková, Milada (ed.): Zdeněk Nejedlý. Praha 1954, nestr. obrazová část – Litomyšl.

¹² Fotografie z obrazové přílohy Kojzar, J. – Ryska, J.: Vítězná cesta. O životě a díle Zdeňka Nejedlého. Bratislava 1954, nestr. obr. příloha mezi s. 24–29.

¹³ Snímek z publikace Kojzar, J. – Ryska, J.: O Zdeňkovi Nejedlém. Praha 1953, nestr. obr. příloha mezi s. 20–21.

¹⁴ Zástupce fotografie z knihy Červinková, M. (ed.): Zdeněk Nejedlý. Praha 1954, nestr. obrazová část – Litomyšl.

¹⁵

Inventurní číslo fotografie je 1/F1.

16

Portrét prarodičů Zdeňka Nejedlého

Snímek Zdeňka Nejedlého z dětství z let 1886 má zajímavý vývoj využívání. Originální fotografie je velkoformátový rodinný portrét, kde malý Zdeněk ve věku asi osmi let stojí u křesla¹⁷. Tento portrét nebyl v publikacích často využíván, setkáváme se pouze s výřezem malého Zdeňka Nejedlého. Ve fondu je uložen originální pozitiv, negativ pro tvorbu reprodukcí a pět reprodukcí výřezu stojícího chlapce. V průběhu užívání je znatelné, že se používaly pro publikace nejprve přímé reprodukce a pak reprodukce reprodukcí. Výsledný obraz tak mírně ztrácí detaily zobrazení, ale originální fotografie není využívána a nevykazuje zásadní poškození, jen je znečištěná kartonová podložka.

18

Děti Romana a Kateřiny Nejedlých v roce 1886. Velkoformátový rodinný portrét

¹⁶ Ukázka využití snímku v publikaci Červinková, M. (ed.): Zdeněk Nejedlý. Praha 1954, nestr. obrazová část – Litomyšl.

¹⁷ Soubor snímků je evidován pod inventárním číslem 18/F1.

¹⁸ Snímek z publikace Křestán, Jiří: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění. Praha – Litomyšl 2012. Obrazová příloha, s. 445, č. obr. 6.

Dětský portrét Zdeňka Nejedlého

Při zpracování obrazových předloh pro tisk se projevil i vliv použité tiskové techniky. Většina obrazových příloh byla zpracována formou polotonálního autotypického fotomechanického tisku. Pouze mimořádně byl použit kvalitnější světlotisk s kolotypickým rasterem, který je pro zpracování fotografické předlohy vhodnější a přesnější.

Osobní portrét Zdeňka Nejedlého, maturanta z roku 1896 je v osobním fondu zastoupen originální fotografií ve formátu vizitky, dvěma kusy negativů a šesti reprodukcemi²³. Autorem snímku je fotograf z Litomyše J. Ludvík. Originální vizitka nevykazuje významnější poškození, stav odpovídá stáří fotografie. Je předpokladem, že větší množství reprodukcí bylo v průběhu doby používáno jako zdroje obrazu pro publikační činnost, a nedošlo tak k výraznému poškození historického originálu.

Na následujících příkladech je možné vidět pouze lehké rozdíly v tiskových výstupech snímku. V některých částech je použita výrazná krycí retuš, která především v okolí okrajů vlasů tvoří nepřirozený ostrý přechod. Současně působí portrét ploše, ale zřejmě byl snadnější na tisk. Snímek použitý v publikaci Milady Červinkové *Zdeněk Nejedlý* je s tlačným razídkem. Předpokladem je, že předlohová fotografie byla užita jako průkazová fotografie.

Maturitní fotografie Zdeňka Nejedlého

¹⁹ Reprodukce s viditelným zlomem v levém horním rohu Kojzar, Jaroslav – Ryska, Jan: O Zdeňkovi Nejedlém 1953, s. 20.

²⁰ Fotografická reprodukce použitá jako tisková předloha pro obrazovou část v knize Milady Červinkové *Zdeněk Nejedlý*.

²¹ Snímek v obrazové příloze po vytištění dle předchozí předlohy uveden v knize Červinková, Milada (ed.): *Zdeněk Nejedlý*. Praha 1954, nestr. obrazová část – Litomyšl.

²² Další příklad obrazového zpřístupnění fotografie Červinka, František: *Zdeněk Nejedlý. Studie s dokumentárními přílohami*. Praha 1969, nestr. obr. příloha mezi s. 12–13.

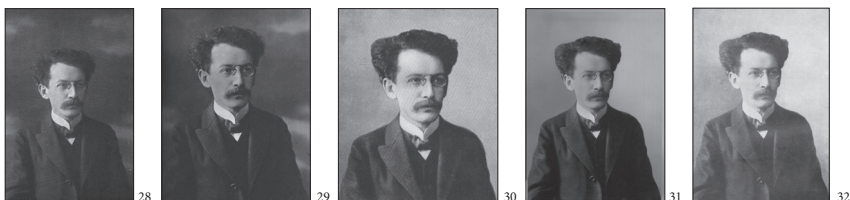
²³ Všechny exempláře snímku jsou evidovány ve fondu pod inventurním číslem 52/F2.

²⁴ Snímek z publikace Kojzar J. – Ryska, J.: *Vítězná cesta; O životě a díle Zdeňka Nejedlého*, s. 53.

²⁵ Obrazová dokumentace z knihy Kojzar, J. – Ryska, J.: *O Zdeňkovi Nejedlém* 1953, s. 37.

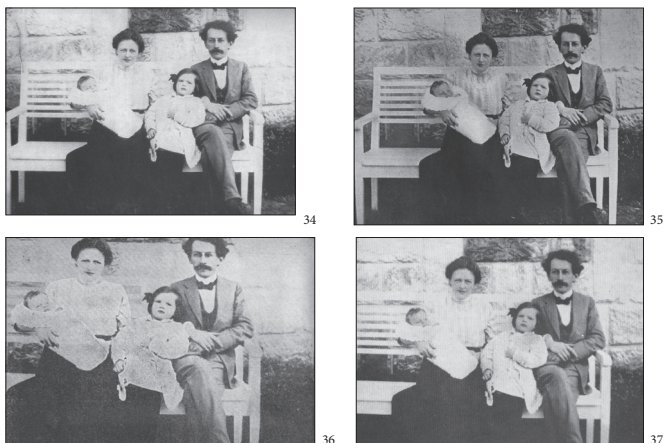
²⁶ Fotografie z knihy Červinková, M. (ed.): *Zdeněk Nejedlý*. Praha 1954, s. 27.

Portrét Zdeňka Nejedlého z roku 1909, doby jeho jmenování profesorem Karlovy univerzity, který byl vyhotoven v pražském ateliéru fotografa Josefa Mulače²⁷. Ve fondu jsou dva originální snímky se sedmi negativy a pěti fotografickými reprodukcemi. V následujících snímcích jsou zobrazeny různé varianty využití snímku profesora Zdeňka Nejedlého.

Portrét Zdeňka Nejedlého, profesor Karlovy univerzity

Rodinná fotografie Zdeňka a Marie Nejedlých s dětmi Vitem a Zdenou před vilou v Turnově, kdy sedí na lavičce, je snímkem velmi používaným, ve fondu Zdeňka Nejedlého je snímek ve dvou originálních exemplářích a dvou fotografickými reprodukcemi³³. Záběr na dvojici manželů s dětmi na lavičce byl používán v různých variacích, především s drobnými odchylkami oříznutého obrazu. Dále jsou na následujících snímcích vidět drobné rozdíly v prokreslení obrazu. Originální snímky ve fondu nevykazují významné poškození, protože zdrojem obrazu byly většinou reprodukcce.

Rodinná fotografie manželů Nejedlých s oběma dětmi

²⁷ Snímek je evidován ve dvou originálních exemplářích pod inventárními čísly 63a/F2 a 63b/F2.

²⁸ Zástupce snímku z knihy Na paměť Zdeňka Nejedlého, Nakladatelství politické literatury 1966.

²⁹ Fotografie z knihy Červinková, Milada (ed.): Zdeněk Nejedlý. Praha 1954, s. 39.

³⁰ Snímek použitý v publikaci Výstava Národní tradice v díle Zdeňka Nejedlého, Únor–březen 1953. I, Umělecko-průmyslové museum v Brně, s. 6.

³¹ Fotografie použitá jako tisková předloha pro obrazovou přílohu v knize Milady Červinkové Zdeněk Nejedlý. Červinka, František: Zdeněk Nejedlý. Praha 1969, s. 72.

³² Inventární číslo je 76/F2.

³³ Fotografická reprodukce snímku manželů Nejedlých s oběma dětmi.

³⁵ Snímek z knihy Na paměť Zdeňka Nejedlého, Nakladatelství politické literatury 1966, s. 13.

³⁶ Snímek z publikace Kojzar, J. – Ryska, J.: Víťazná cesta. O životě a díle Zdeňka Nejedlého, s. 56.

³⁷ Z obrazové dokumentace v knize Červinka, F.: Zdeněk Nejedlý. Praha 1969, s. 56.

Ateliérová fotografie manželů Nejedlých s dcerou Zdenou pochází z jara roku 1911, originální snímek je ve fondu zastoupen dvěma exempláři a jednou reprodukcí³⁸. Autorem snímků je smíchovský fotograf Josef Mulač. Jeden z exemplářů snímků je mírně poškozen, má lehce odřenou citlivou vrstvu. Na následujících snímcích je fotografická reprodukce, která sloužila jako předloha pro tiskovou obrazovou předlohu v knize Františka Červinky *Zdeněk Nejedlý*. Po úpravě pro tisk a po vytištění je snímek méně kontrastní s menšími detaily.

39

40

Fotografie manželů Nejedlých s dcerou Zdeňkou

Fotografie sedícího Víta Nejedlého na houpacím koni je ve fondu zastoupen originálním pozitivem a fotografickou reprodukcí⁴¹. Snímek nebyl použit v obrazových přílohách knih, ale reprodukce byla pořízena pravděpodobně pro výstavní účely. Ve srovnání s předcházejícími příklady je tato fotografie silně poškozena. Citlivá vrstva je potrhána, spráskuje se a má nedostatečnou adhezi k papírové podložce. Pravý okraj fotografie je křehký a část se oddělila. Při porovnávání s reprodukcí je znát, že poškození nebylo v době vzniku snímku, tak výrazné. Originální fotografie ve srovnání s reprodukcí také vykazuje známky lehkého vyblednutí a ztráty prokreslení detailů obrazu.

42

43

Vít Nejedlý na houpacím koni

³⁸ Inventární číslo v evidenci fondu je 71/F2.

³⁹ Fotografická reprodukce snímku Josefa Mulače.

⁴⁰ Obrazová příloha z knihy Červinka, F.: *Zdeněk Nejedlý*. Praha 1969, s. 56.

⁴¹ Snímek je veden v evidenci pod inventárním číslem 87b/F2.

⁴² Snímek originální fotografie dokumentující současný stav poškození.

⁴³ Fotografická reprodukce s lesklým povrchem, který je v dobrém fyzickém stavu.

Fotografie stojícího tříletého Víta Nejedlého v pražském bytě v roce 1915 je obdobným příkladem poškození jako předchozí snímek. Ve fondu Zdeněk Nejedlý je uložen originální pozitiv a fotografická reprodukce s lesklou úpravou povrchu. Na následujícím snímku je možné posoudit změnu fyzického stavu od okamžiku vzniku reprodukce. Originální fotografie je silně poškozená, má odlupující se citlivou vrstvu. Pravá část fotografie je mechanicky poškozená. Při srovnání obou fotografií je na pozadí postavy vidět, že na reprodukci chybí některé detaily. Na reprodukci je na levém okraji fotografie drobné poškození vykopírované z negativu. Je předpokladem, že poškození v době vzniku reprodukce neexistovala, protože pokud by bylo poškození retušováno, proč by nebyla retušována i lehká vada v levé části snímku z negativu.

Stojící chlapec, Vít Nejedlý

Posledním příkladem různých úrovní poškození je fotografie Zdeny Nejedlé na zahradě v Turnově z roku 1915, která existuje ve fondu pouze v jediném exempláři bez reprodukce. Fotografie je velmi silně poškozená, citlivá vrstva se odlupuje. Taková to úroveň poškození mohla být způsobena více vlivy. Je předpokladem, že poškození mohlo mít počáteční impuls již ve způsobu fotografického zpracování. Dále jistě působily vnější vlivy, tedy teplota a relativní vlhkost a jejich případné kolísání. Dalším vlivem mohlo být i působení světla a dalších faktorů při půjčování a vystavování. Bohužel absence reprodukce potvrzuje používání originálního snímku. Takto poškozených fotografií je ve fondu několik a v budoucnu budou mít prioritu při výběru archiválií na restaurování. V současné době je fyzický stav fotografií dokumentován a není doporučeno jej badatelsky využívat.

⁴⁴ Snímek v levé části originální fotografie a v pravé části reprodukce, oba snímky jsou evidovány pod inventárním číslem 90/F2.

Zdena Nejdlá s panenkou

Závěr

Na základě průzkumu fyzického stavu fotografických materiálů z fondu Nejdlý Zdeněk z AV ČR byly identifikovány historické fotografické techniky. U vybraných fotografií, z nichž byly zhotoveny kopie, které byly vizuálně sledovány a porovnávány jejich fyzická poškození na obou snímcích. Z výsledků tohoto průzkumu se domníváme, že některé typy poškození vznikla již v době zhotovení originálního snímku a některá nezdědka velmi silná vlivem používání v různých publikacích a výstavách.

The objective of this study was to present on the fund of Zdeněk Nejdlý from Masaryk Institute and Archives of the CAS the process starting with the research of the collection focused on visual identification of photographic techniques and their physical condition up to the effort to discover possible reasons for damage to selected photographs. The fund of Zdeněk Nejdlý is the most extensive personal fund of Academic Science of AV ČR (extension of approximately 160lm). For this purpose there were visual observations and comparisons of originals that were further used for publication and exhibition purposes. Selected photographs were also surveyed for the frequency of their use in publications and for differences in the picture quality connected with used printing techniques. There were also observations linked with the popularity of publishing different crops of some photographs.

⁴⁵ Snímek dokumentující silně poškozenou fotografii inventární číslo 90/F2.

ZPRÁVY

NÁRODNÍ ARCHIV V ROCE 2016

EVA DRAŠAROVÁ

Úvod

V archivářském a přilehlém světě koluje několik definic pojmu archiv. Pro přiblížení se rekapitulaci činností v Národních archivu za rok 2016 vypomůžeme další, velmi volnou variantou. Jednota v mnohosti se jako terminologické sousloví běžně používá. Archiválie ve svém souhrnu by měly kopírovat minulé lidské jsoucno v onom podstatném, na základě korelací a vztahů mezi jednotlivinami a většími množinami. Ovšem, jak poznat při výběru dokumentů ono nejdůležitější, když pro každou generaci se toto více či méně proměňuje a je jedinec rozhodující o „věčném životě“ či „zapomnění“ je jenom lidská bytost. Současní strůjci základních stavebních jednotek pro fabulaci budoucích obrazů minulosti se nemohou vyvinutím vnášením většího počtu oněch jednotek do svých depozitářů. Porozumění spoluobčanů pro historii se různí dle mnoha kritérií. Ale rozhodně se láme na nákladech na provozování poměrně málo či rozličně chápaného oboru archivnictví. Činnosti v archívech jsou tak různorodé a přesto tvoří dohromady funkční jednotu. Pokud poleví cosi v procesu, následky určitě přijdou, dříve či později. To se ovšem vně tolik neví. Sborníky a nosné sloupce se dají vyměnit, ostatně nebeskou bář dle starých řeckých bájí také někdo na chvíli pohlídal. Redukovat nelze, jen používat priority v čase, dobře plánovat a organizovat. Vnější uživatelé, samozřejmě dle míry svého ega, mají pocit, že činnosti sloužící k jejich obsluze jsou onou alfou a omegou povinností archivářů. Jenže, uživatelů je povícero a každý se cítí tím privilegiovaným. A archivář ho sesadí alespoň na pozici primus inter pares a koná pro všechny a všechny aktivity. Jednota v mnohosti.

Personální podmínky

K 1. 7. 2015 došlo k tzv. překlopení cca poloviny státních zaměstnanců (84) do státní služby, 72 kolegyn a kolegů zůstalo v režimu Zákoníku práce. Do roku 2017 vstupuje Národní archiv se 160 systemizovanými místy, z toho 87 ve státní službě a 73 dle Zákoníku práce. Přibyla tři zásadní, rozvojová místa do Národního digitálního archivu dle vládního usnesení č. 611/2013. Další posun nastal ve vytvoření místa kancléře.

Problémová výběrová řízení na celkem 21 systemizovaných míst ve státní službě, z toho 6 na místa představených – vedoucích oddělení dle § 188 odst. 6 zákona č. 234/2014 Sb. o státní službě v platném znění (tzv. přesoutěžení). Místa byla úspěšně obsazena v témže roce s výjimkou jediného výběrového řízení vypsaneho v závěru roku, kdy se nástup uskutečnil až k 1. únoru 2017.

Pokračovalo individuální zvyšování kvalifikace. Bakalářském studiu se věnovalo 7 osob, magisterskému 5 osob a doktorskému 12 osob. Bakalářské obory se studují na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy – Katedra českých dějin (Petr Vojšta), Katedra pomocných věd historických a archivnictví (Viktor Krásenský, Roman Štěr, Markéta Vacková), tamtéž obor Veřejná správa a spisová služba (Jitka Prajzlerová). Na Pedagogické fakultě Univerzity Kar-

lovy Jana Šedivá se věnovala oboru Matematika se zaměřením na vzdělávání. Blanka Hnulíková ukončila úspěšně v roce 2016 bakalářské studium na Univerzitě Hradec Králové, obor Počítačová podpora v archivnictví a pokračuje v magisterském programu.

Magisterské obory se studují na řadě univerzit. Bc. Jaromír Hřebecký pokračuje v magisterském studiu na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové, obor moderní systémy v archivnictví. Studium by mělo být dokončeno na podzim 2017. Bc. Lucie Kruchňová pokračuje v magisterském studiu na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity České Budějovice, obor archivnictví. Mgr. Petra Šnajberková dokončila v únoru 2016 magisterské studium na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice, obor historické vědy. Bc. David Beneš navštěvoval Západočeská univerzitu v Plzni, Fakultu aplikovaných věd, obor Softwarové inženýrství. Bc. Jiří Bernas pokračoval ve studiu na České zemědělské univerzitě, Provozně-ekonomické fakultě, obor Informatika.

Doktorandi se připravují na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy – Ústav českých dějin (Mgr. David Hubený ukončí v roce 2017, PhDr. Markéta Novotná ukončeno v roce 2016, Mgr. Lucie Rajlová, DiS., Mgr. Matěj Trepeš, Mgr. Pavel Trnka ukončeno v roce 2016), Katedra pomocných věd historických a archivnictví (Mgr. Kateřina Zenklová, Mgr. Lenka Neuzilová, PhDr. Tereza Pluskalová), Ústav hospodářských a sociálních dějin, obor Moderní hospodářské a sociální dějiny (Mgr. Pavel Vaško). Mgr. Adam Zítek plnil další povinnosti v postgraduálním studiu na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, JUDr. Ivana Bláhová úspěšně završila postgraduální studium na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Ing. Jan Zeman studoval na Filozofické fakultě Západočeské univerzity obor Teorie a dějiny vědy a techniky. Mgr. Filip Paulus složil rigorózní zkoušku a získal tamtéž titul PhDr.

Celkové množství uložených archiválií

K 31. 12. 2016 spravoval Národní archiv ve své základní evidenci celkem 2004 archivních souborů v rozsahu 128 895,71 bm (oproti stavu k 31. 12. 2015 se jedná o nárůst o 24 archivních souborů a 1431,38 bm). Digitální velikost spravovaných souborů činila 4 270 681 MB. Z uvedených 2004 archivních souborů bylo celkem 1943 souborů (124 116,89 bm, 4219966 MB) evidováno jako soubory v přímé péči archivu, 57 souborů (4739,07 bm, 50715 MB) bylo v NA uloženo na základě depozitní smlouvy a 4 archivní soubory NA (39,75 bm) byly na základě smlouvy uloženy mimo archiv. V roce 2016 bylo provedeno celkem 416 aktualizací evidenčních listů NAD, které se týkaly 235 archivních souborů. V základní evidenci NAD archiválií uložených mimo archivy a kulturně vědecké instituce evidoval NA k 31. 12. 2016 celkem 4 archivní fondy o celkové metráži 10,28 bm.

Do evidence archivních pomůcek bylo v roce 2016 zapsáno celkem 19 archivních pomůcek (jednalo se o 4 nové pomůcky vytvořené v letech 2015 a 2016, 10 pomůcek vzniklých rozdělením starších inventářů společných pro více archivních souborů a 5 pomůcek předaných do Národního archivu spolu s delimitovanými archivními soubory), zrušeno bylo 17 archivních pomůcek.

Do evidence vnějších přírůstků a úbytků bylo zapsáno celkem 181 vnějších změn usku- tečněných v roce 2016 (tj. o 33 více než v roce 2015). Celkem bylo evidováno 177 přírůstků (158 přírůstků výběrem a 19 přírůstků delimitací) a 4 úbytky (úbytek delimitací).

Do druhotné evidence NAD předalo v roce 2016 údaje ze své základní evidence celkem 24 archivů a 8 kulturně vědeckých institucí. Dva archivy předaly do druhotné evidence celkem 19 stejnopisů archivních pomůcek, z toho Archiv hlavního města Prahy předal 15 stejnopisů a Archiv Akademie věd ČR 4 stejnopisy.

K 31. 12. 2016 měl Národní archiv ve své péči celkem 1 národní kulturní památku a 25 archivních kulturních památek.

Výběr archiválií ve skartačním řízení

V roce 2016 vykonával NA fakticky předarchivní péči u 174 původců, zatímco 132 původců, kteří také ze zákona náleží do péče NA, je rozhodnutím MV předáno do péče jednotlivých SOA. Archiváři 5. oddělení provedli v roce 2016 výběr ve skartačním a mimo skartační řízení celkem u 70 veřejnoprávních původců. Při těchto řízeních sepsali 171 protokolů (165 ve skartačním řízení a 6 v mimo skartačním řízení). Počty skartujících původců a sepsaných protokolů odpovídají průměrným hodnotám vykazovaným od roku 2005. Následující další základní parametry výkonu předarchivní péče vykazují však pro rok 2016 zcela výjimečné hodnoty. Bylo vybráno celkem 648 bm archiválií (592 bm ve skartačním řízení a 56 bm v mimo skartačním řízení) z celkového počtu navržených 11 805 bm (10 821 bm ve skartačním řízení a 984 bm v mimo skartačním řízení). Oproti roku 2015 došlo v roce 2016 k nárůstu množství navržených analogových dokumentů o cca 1/3 a bylo tak dosaženo absolutně nejvyšší hodnoty od roku 2005 (přibližně dvojnásobek průměru za uvedené období). Přitom uvedené množství vybraných analogových archiválií zůstalo podobné jako v roce 2015 a potvrdila se tak od roku 2009 mírně klesající tendence této hodnoty. V důsledku toho poklesl náhle podíl vybraných archiválií na množství navržených dokumentů na 5,5%, což představuje 2–3x nižší hodnotu než byla vykazována v předchozích 4 letech. Je to nejméně za celé sledované období od roku 2005. Nejedná se však o dlouhodobější trend – naopak tento zatím ojedinělý výkyv byl způsoben také jednorázovým enormním nárůstem objemu navržených dokumentů. Vysvětlení tohoto nečekaného nárůstu můžeme zřejmě hledat v intenzivnějším a přitom nekorektním využívání ERMS u veřejnoprávních původců v několika předchozích letech. U dokumentů vytvářených v těchto systémech uplynuly krátké a střednědobé skartační lhůty (3 a 5leté) a jako projev poruchy spisové služby začalo vznikat dříve nebývalé množství analogových kopií. Naproti tomu již v roce 2009 nastoupila klesající tendence absolutního množství vybraných analogových archiválií při nepatrném nárůstu množství archiválií digitálních bude třeba ještě podrobněji analyzovat.

Projevil se také stoupající zájem soukromoprávních původců o skartační řízení. Skartační řízení bylo připravováno a dokončeno u následujících původců: Česká obec sokolská, Česko-ruská společnost, z.s., Český hudební fond o.p.s., Český volejbalový svaz, Junák, Nadace Českého hudebního fondu, Naděje, Občanská demokratická strana. Celkem proběhlo v roce 2016 devět skartačních řízení, do kterých bylo navrženo celkem 160,70 bm dokumentů. Vybráno za archivace bylo 0,69 bm, z toho 0,13 bm bylo převzato do Národního archivu a 0,56 bm archiválií bylo uloženo u původce (ODS). Se souhlasem Národního archivu bylo celkem skartováno 160,01 bm dokumentů.

Metodická setkání k digitálnímu dokumentu a k eSSI

Dne 28. ledna 2016 organizovalo oddělení kontroly výkonu spisové služby, fondů státní správy po roce 1992 a elektronických dokumentů *metodické setkání k problematice správy elektronických dokumentů pro metodiky státních archivů*. Na programu byl mj. plán vzdělávání uživatelů Národního archivního portálu, výzvy IROP k zavedení nebo modernizaci ERMS pro původce, změny ERMS u určených původců – formulace problémových oblastí, vyhodnocení kontrol výkonu spisové služby vykonávané v elektronických systémech spisové služby u určených původců v péči státních archivů, skartační řízení z Krajských digitálních spisoven – informace o stavu, připomínky k úpravě Metodického návodu pro kontrolu výkonu spisové služby.

Oddělení kontroly výkonu spisové služby, fondů státní správy po roce 1992 a elektronických dokumentů dále realizovalo 25. února 2016 seminář *Skolióza páteřního informačního systému úřadu II*, který byl určen pro vedoucí pracovníky úřadů státní správy s celostátní působností, k problematice výkonu spisové služby v elektronické podobě.

Dne 22. března 2016 organizovalo stejné oddělení setkání zástupců úřadů státní správy s celostátní působností, pracovníků státních oblastních archivů a zástupců odboru archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra.

Dne 26. dubna 2016 proběhlo setkání metodiků spisové služby a IT krajského úřadu Moravskoslezského, Zlínského, Olomouckého, Jihomoravského kraje a kraje Vysočina s metodiky předarchivní péče Národního archivu, Moravského zemského archivu a Zemského archivu v Opavě k tématům výkonu spisové služby v elektronické podobě a elektronickému skartačnímu řízení.

Dne 9. června 2016 proběhlo setkání metodiků spisové služby krajských úřadů na Magistrátu hl. m. Prahy, kde měli pracovníci oddělení kontroly výkonu spisové služby, fondů státní správy po roce 1992 a elektronických dokumentů příspěvek k aktuálním otázkám výkonu spisové služby v elektronické podobě.

Pracovníci oddělení kontroly výkonu spisové služby, fondů státní správy po roce 1992 a elektronických dokumentů se aktivně účastnili konzultací k elektronické spisové službě u Vězeňské služby ČR, potažmo PČR (koncept elektronického skartačního řízení v ETŘ). Titíž se aktivně účastnili porad metodiků předarchivní péče pořádaných odborem archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra (28.–29. 4. Solenice, 20.–21. 9. Přední Labská).

Ve dnech 5. a 6. října 2016 proběhlo v Olomouci odborné kolokvium *Získávání osobních fondů akademických pracovníků v podmínkách rozvoje elektronického dokumentu*, které pořádal Archiv Univerzity Palackého v Olomouci a Archiv Univerzity Hradec Králové. Archiváři a pracovníci spisových služeb univerzit byli seznámeni s aktuálním stavem Národního digitálního archivu a s možností využít jeho služeb.

Na počátku roku 2016 vznikla při Národním archivu metodická platforma k elektronickým dokumentům a elektronickým systémům spisové služby (Moped). S ohledem na postupné obsazování nově systemizovaných míst metodiků digitálních dokumentů v jednotlivých státních archivech se na počátku stali členy Mopedu dosavadní účastníci výše zmíněných porad metodiků předarchivní péče k této problematice z těchto archivů, pracovníci odboru archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra a Národního archivu. Do Mopedu byl dále zařazen zájemce o problematiku z Archivu hlavního města Prahy. Postupně pak narost počet členů na 30. V červnu 2016 bylo zprovozněno elektronické prostředí umožňující diskusi k jednotlivým otázkám a problémům a formulaci doporučení a stanovisek.

Kontroly spisové služby a správní řízení

Národní archiv provedl v období od 1. ledna do 31. prosince 2016 celkem 4 kontroly výkonu spisové služby vedené v elektronickém systému spisové služby – u Ministerstva dopravy v termínu leden-duben, u Ministerstva vnitra v termínu duben-říjen, u Ministerstva pro místní rozvoj v termínu červen-říjen a u Ministerstva životního prostředí – září-dosud probíhá.

Kontroly byly prováděny v souladu s ustanovením § 63 až 70 zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „Zákon“), podle Vyhlášky č. 259/2012 Sb. o podrobnostech výkonu spisové služby, v platném znění (dále jen „Vyhláška“) a podle národního standardu pro elektronické systémy spisové služby, částka 64/2012 (část II) Věstníku MV (dále jen „NSESS“).

V roce 2016 bylo vedeno správní řízení u těch původců, u kterých byly zjištěny závažné nedostatky ve výkonu spisové služby (ztráty dokumentů nebo jejich poškození): Správa uprchlických zařízení MV, Česká inspekce životního prostředí, Ministerstvo dopravy, Ministerstvo vnitra, Státní zemědělská a potravinářská inspekce.

Výběr archiválií mimo skartační řízení

Rok 2016 přinesl Národnímu archivu zásluhou pracovníků oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek 58 přírůstků (199,49 bm a 1727 EJ), z toho 32 přírůstků (50,62 bm, 271 EJ) se vztahovalo k osobním fondům nebo rodinným archivům (k 31 archivním souborům). Rok 2016 tak náležel k rokům úspěšným (výsledky zkresluje fakt, že se několik přírůstků nepodařilo před koncem roku vzít do evidence). Celkem 36 přírůstků se vztahovalo k již existujícímu archivnímu souboru, ve 21 případech byl na základě přírůstku vytvořen nový archivní soubor.

V roce 2016 se v oblasti předarchivní péče u soukromých právnických osob dařilo úspěšně naplňovat dlouhodobou spolupráci s našimi původci z řad politických stran a hnutí, spolků, odborových organizací, profesních komor, nadací, obecně prospěšných společností a vybraných zřizovatelů soukromých archivů.

Proběhla řada jednání, mimo jiné u České obce sokolské, České unie sportu, Českého olympijského výboru, Junáka, Klubu dr. Milady Horákové, Klubu levicových žen, Knihovny Václava Havla (konzultace o evidenci, zpracování a ukládání archiválií, včetně přijetí jejím ředitelem Michaelem Žantovským), Konfederace politických vězňů, Mezinárodní organizace novinářů (jednání s bývalým předsedou organizace, profesorem Kaarle Nordenstremem), Nadačního fondu pro sociální a zdravotní výpomoc bývalým politickým vězňům, Občanské demokratické strany (kde proběhla i kontrola archiválií uložených u původce), Polského klubu v Praze, Rozhodčího soudu při Hospodářské komoře, Sdružení zdravotně postižených ČR, Společnosti Jana Masaryka, Společnosti Ludvíka Svobody, Volné myšlenky České republiky – Humanistického a etického sdružení občanů bez vyznání, Všeokázského svazu Českých zemí a Slovenska, Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, Svazu neslyšících a nedoslýchavých ČR, Svazu zdravotně postižených ČR a dalších.

V listopadu 2016 se podařilo realizovat hromadné setkání s našimi přáteli a spolupracovníky. Při této příležitosti byla zhodnocena dosavadní spolupráce a v řadě případů domluvena další konkrétní součinnost. Součástí setkání byla i návštěva výstavy ke Karlu IV., které předcházela zasvěcená přednáška Denka Čumlivského.

Archivní fondy právnických osob byly rozšířeny o archiválie Amitiés Helveto-Tchécoslovaques, Besedy Slovan Ženeva, České stomatologické komory, Českého fondu výtvarných umění – Dílo, Českého rybářského svazu, Českého volejbalového svazu, Československé obce sokolské, Československého červeného kříže, Československého svazu žen, Hospodářské komory ČR, Klubu Jan Palach a Jan Zajíc, Masarykova fondu Švýcarsko, Nadačního fondu pro sociální a zdravotní výpomoc bývalým politickým vězňům, Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, Společnosti přátel Afriky, Svazu československo-sovětského přátelství, Syndikát novinářů ČR, Volné myšlenky České republiky – Humanistického a etického sdružení občanů bez vyznání a YWCA.

Dlouhodobě usilujeme o ochranu a ochranu archivního dědictví našich krajanů v zahraničí. Spolupráce s krajanry byla v roce 2016 mimořádně plodná. Zvlášť široce se rozvinula u krajanů ve Švýcarsku. V roce 2016 jsme převzali ze Švýcarska archiválie Besedy Slovan Ženeva, Masarykova fondu Švýcarsko, Klubu Jan Palach a Jan Zajíc, Amitiés Helveto-Tchécoslovaques. V průběhu roku se uskutečnilo několik jednání s představiteli švýcarských krajaňských spolků, které byly přípravou na uzavření darovací smlouvy se Svazem Spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku. Také s krajanry v Chorvatsku jsme několikrát jednali. Na začátku roku nás navštívila předsedkyně České besedy Záhřeb Alenka Štokić a předseda Rady české menšiny města Záhřebu Juraj Bahnik, aby předali Národnímu archivu ocenění za pomoc, kterou jsme jim poskytli. V červnu pak v rámci služební cesty pokračovala jednání se Svazem Čechů v Republice Chorvatsko, Jednotou v Daruvaru a Českou besedou Záhřeb, která kromě mapování českého archivního dědictví v Chorvatsku přinesla jednání

o digitalizaci krajaňských archiválií. Na žádost krajanů v USA pokračovala úspěšná spolupráce Národního archivu se Sokolem New York, Bohemian Benevolent and Literary Association, American Sokol Organization a Americkými listy. Kontakty jsme udržovali i s krajaney ve Velké Británii, Německu, Rakousku, Francii a Švédsku.

Od svého vzniku v roce 1996 se oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek systematicky zaměřuje na získávání osobních fondů významných představitelů politického a společenského života. Tento úkol se nám daří naplňovat i díky trpělivě budovaným vztahům s původci a držiteli archiválií osobní a rodinné provenience založených na vzájemné důvěře a spolupráci. Můžeme tak Národní archivní dědictví obohacovat o stále rozmanitější kolekci osobních fondů. K osobním fondům a rodinným archivům se v loňském roce vztahovalo celkem 32 přírůstků (50,62 bm, 271 evidenčních jednotek), které byly převzaty a zaevidovány k jedenatřiceti archivním souborům. Z toho se v 15 případech jednalo o nový archivní fond a 17 přírůstků se vztahovalo k existujícímu archivnímu fondu.

Z nových přírůstků, které byly získány v loňském roce, je možno konkrétně upozornit na osobní archivy čelných politiků a představitelů společenského života: JUDr. Juraje Slávika (československý politik a diplomat), prof. PhDr. Milana Matouše, DrSc. (někdejší zástupce ředitele Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ a předseda ÚV Socialistické akademie ČSSR), plk. Pavla Vranského (příslušník 311. čs. bombardovací perutě RAF a 1. čs. armádního sboru v SSSR, dlouholetý místopředseda Českého svazu bojovníků za svobodu) či Milana Schulze (dramatik, dramaturg, novinář a redaktor mnichovského vysílání Rádía Svobodná Evropa).

Naše archivní fondy významně obohatily rovněž přejímky osobních fondů příslušníků československého zahraničního a domácího protinacistického odboje: plk. Bohumíra Krézka, příslušníka Československého pěšího praporu 11 – Východního a 311. československé bombardovací perutě RAF, JUDr. Josefa Moulise, ruského legionáře a příslušníka protinacistických odbojových organizací Politické ústředí a Petiční výbor Věrní zůstaneme a plk. Josefa Nerada, účastníka bojů proti nacismu v 1. čs. armádním sboru v SSSR.

Významný přírůstek představuje také osobní archiv Josefa Řepíka, volyňského Čecha, který přežil tragédii obce Český Malín v roce 1943.

Úspěšně probíhala i naše spolupráce se zahraničními Čechy, která byla zúročena v řadě přejímek. Pokud se týká osobních archivů představitelů krajaňského hnutí a významných osobností z řad krajanů, k cenným akvizicím loňského roku patří další část archivu Blahoslava Hrubého (farář presbyterni církve, aktivní účastník protinacistického a protikomunistického odboje, bojovník za demokracii a lidská práva) a jeho manželky Olgy Hrubé (překladatelky, bojovnice za demokracii a lidská práva), kteří náležejí k výrazným osobnostem z řad krajanů žijících v USA. Cenný přírůstek představuje také další část osobního archivu Ing. Evy Kraus Teichman, představitelky krajaňského hnutí ve Švýcarsku a rovněž osobní archiv MUDr. Václava Vícha, českého lékaře působícího ve Švýcarsku, světově uznávaného specialisty v oblasti poruch centrální nervové soustavy.

Naše archivní sbírky rovněž obohatily přejímky osobních archivů spisovatelky, básnířky a novinářky Dagmar Štětinové, novinářky Olgy Šulcové a jejího manžela Zdislava Šulce (vědeckého pracovníka ČSAV), kteří působili po r. 1970 v disentu, představitelky ukrajinské emigrace v meziválečném Československu, operního pěvce Mikuláše Lysenka, vědecké a výzkumné pracovnice působící v zemědělském výzkumu Ing. Jarmily Fischerové, zahradního architekta Ing. Jana Ondřeje a speleologa, fotografa a novináře Mgr. Vladimíra Vojíře.

Zpracování archiválií

Zpracování archiválií probíhalo v souladu s dlouhodobým plánem, aktuálními potřebami, ale i s vidinou reálných časových možností, které každá z vnitřních organizačních jednotek mohla této činnosti věnovat.

V oddělení fondů samosprávy a státní správy do roku 1848 a církevních institucí (1. oddělení) byla věnována pozornost pokračování pořádání fondů pro oddělení fondů státní správy z let 1945–1992 Ministerstvo financí a Ministerstvo zemědělství (fondy IV. oddělení). Do databáze byla přepsána část fondu Ministerstvo financí II. – sekretariát ministra z let 1945–1969. Dále probíhaly zpřístupňovací práce u fondů Akta Jednoty bratrské – Acta Unitatis fratrum (úvod k inventáři), Augustiniáni obutí – provincialát a konvent Praha, Velkostatek Stránka (prozatímní inventární soupis), Maltézští rytíři – české velkopřevorství a konvent Praha (třídění dodatků), Archiv pražského arcibiskupství – Velkostatek Týn nad Vltavou a Velkostatek Rožmitál (třídění dodatků), České gubernium – Militare (třídění dodatků), České oddělení dvorské komory (třídění dodatků). Stejně jako v minulých letech pokračovalo zpracovávání Evidence dochovaných vyobrazení šlechtických erbů v nobilitačních spisech České dvorské komory (celkem 120 záznamů). Pokračovalo se v přípravě inventáře fondu Genealogické sbírky různé, Dále byl dokončen rejstřík k fondu Židovské kontrolní matriky. Intenzivně probíhaly práce na českém národním portálu v rámci virtuálního archivu Monasterium. V oblasti katastrálních fondů probíhaly ve spolupráci s ČÚZK dle potřeby opravy metadat fondu *Stabilní katastr – Indikační skici*.

V oddělení fondů samosprávy a státní správy z let 1848–1918 (2. oddělení) pokračovalo analytické zpracování fondu České místodržitelství – všeobecné (sign. 2, 9–10, 12, 13, 20, 21–25, 26–29. Dále pokračovaly práce na detailním zpřístupnění fondů Ministerstvo železnic Vídeň a Staré montanum.

Oddělení fondů samosprávy a státní správy z let 1918–1945 (3. oddělení) poněkud utlumilo práce na prohloubeném inventáři fondu Prezidium ministerstva vnitra (dř. fond SÚ MV ČR č. 225. Pokračováno bylo v inventarizaci fondu Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě (dř. fond SÚ MV ČR č. 114). V rámci dlouhodobého projektu katalogizace protokolů schůzí vlád z fondu Prezidium ministerské rady je dokončen a vydán tiskem poslední Katalog a rejstříky k protokolům schůzí 17. československé vlády (červenec 1937– září 1938; 14 kartonů). Reinventarizoval se fond Okupační vězeňské spisy. Za pomoci externích spolupracovníků probíhaly revize a prohlubování pomůcek k fondům Ministerstvo zemědělství, Praha I (1935–1951) – sign. A–Z, Ministerstvo veřejných prací, Ministerstvo školství, Zemské četnické velitelství Praha a Sčítání obyvatel Republiky československé 1930.

Oddělení státních fondů z let 1945–1992 (4. oddělení) pokračovalo ve vytváření dílčích seznamů k rešeršně frekventovaným částem archivních fondů. Za pomoci I. oddělení pokračovaly práce na zpřístupnění fondu Ministerstvo financí II. Dále probíhaly práce na zpřístupnění fondů Federální ministerstvo paliv a energetiky, Československé závody sklářské, KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Antonín Novotný – tajné (přepis do Janusu), KSČ – Ústřední výbor – Kancelář tajemníka Miloše Jakeše (1970–1989) (dokončení inventáře), Federální ministerstvo zemědělství a výživy, Ministerstvo lesního a vodního hospodářství, Vládní výbor pro zvelebování vodního a lesního hospodářství, Ústřední výbor – Komise pro zemědělství a výživy 1971–1989, KSČ – Ústřední výbor – oddělení – oddělení pro zemědělství. Probíhaly revize u fondů Úřad předsednictva vlády – generální sekretariát hospodářské rady, Státní úřad plánovací I., Ministerstvo spotřebního průmyslu, Ministerstvo vnitřního obchodu, Ministerstvo vnitra ČSR – CSÚ, Ministerstvo vnitra II – registratura. Průběžně probíhaly rovněž práce na fondech Federální ministerstvo spojů, Ministerstvo spravedlnosti – personální odbor, Správa Sboru nápravné výchovy, Generální prokuratura ČSR, Generální prokuratura ČSSR, Generální prokuratura Praha. Pokračoval soupis k fondu Státní soud Praha.

V oddělení kontroly výkonu spisové služby, fondů státní správy po roce 1992 a elektro-nických dokumentů (5. oddělení) byly vypracovány soupisy k některým převzatým archiváliím ze Správního archivu MV. Dále vznikly soupisy k dalším částem archivních fondů: Česká geologická služba, Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský, Pozemkový fond ČR, Zemědělská vodohospodářská správa, Grantová agentura ČR, Správa železniční geodézie Praha, Správa železniční dopravní cesty – Technická ústředna dopravní cesty.

V oddělení fondů nestátní proveniencce a archivních sbírek (6. oddělení) pokračovaly zpřístupňovací práce u několika částí fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků (Ferdinand IV., Ludvík Salvátor, Administrace toskánských statků Brandýs nad Labem a Ostrov, Fotografie, Grafika, kresby a tisky, Listiny, Leopold II.). Práce dále pokračovaly na zpřístupnění Sbírký map a plánů (také v části Sbírká montánních map), fondů Tigríd Pavel, Provazníková Marie, Sudetoněmecká strana – dodatky, Spolek pro chemickou a hutní výrobu.

V 8. oddělení, útvaru pro správu foto-, fono- a kinodokumentů, jsou připraveny k tisku hotové pomůcky archivní fondů či jejich částí: Chalupníček Miroslav, ak. arch; Schenk Antonín, JUDr. – fotografie; Tauský Vilém – fotografie; Vilím Blažej; Schönborn-Buchheim Bedřich a Vojtěch – fotografie; Šimsovi Miroslav, Bohuš a Sylva – fotografie a zvukové záznamy. Zpracování fotografické části Svazu Čechů z Volyně, Žatec bylo dokončeno v září 2016 (digitalizace již v předchozím roce). Konečná podoba katalogu Fotoarchív K. H. Franka byla odevzdána ke schválení v r. 2016 a v prosinci 2016 vyšel související článek v Archivním časopise. Ke schválení byl předložen manipulační seznam 2. typu fondu Májová Stella. Dlouhodobě probíhají práce na zpracování fotografií z fondů Henlein Konrád, Druhá světová válka, dále probíhaly práce na zpřístupnění fondů Sbírká Rok 1968. Revidován byl inventář k fondu Balkanpress. Dále byly ukládány záznamy do databáze u fondů Klub československých turistů – fotografie, Tuček Jiří a Ukrajinské muzeum – fotografie, Praha.

Zpracování kinematografických filmů (inventarizace, katalogizace) je odvislé od jejich fyzického stavu a od finančních možností archivu. Pozornost byla v roce 2016 věnována fondům Ústřední dopravní institut, Americká pomoc Československu – kinematografické filmy, Praha, Strojimport, Ministerstvo zemědělství II, Výzkumný ústav vodohospodářský.

Při zpracování zvukových archiválií je prioritně věnována pozornost především konverzi do digitální podoby, a to především z důvodu nestability původního nosiče. V roce 2015 byla dokončena katalogizace Sbírký gramofonových desek a v následujícím roce byly provedeny opravy popisů spočívající v upřesnění obsahu, doplnění čísla příslušného kartonu, poznámka o provedené digitalizaci zvukového záznamu, upřesnění datace.

Soupis pečeti

V roce 2016 bylo pořízeno 1346 záznamů pečeti listin fondu Archiv České koruny a 200 ks pečeti listin fondu České gubernium.

Anotace nových archivních pomůcek

Rodinný archiv toskánských Habsburků – Petr Leopold (1574) 1766–1790.

Katalog, 2016, 103 s., Eva Gregorovičová, 61 jednotek popisu [56 úředních knih, 5 rukopisů].

Tato část složitého archivního fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků obsahuje písemnosti z období vlády toskánského velkovévody Petra Leopolda, pozdějšího císaře Leopolda II. (1747–1792). Většina písemností se týká způsobu vlády Petra Leopolda v Toskánsku v letech 1765–1790, přípravy reforem státní správy v různých oblastech, jejich zavádění do praxe a zjišťování stavu jednotlivých toskánských regionů. Fond tvoří 56 úředních knih, především tzv. relací obsahující řadu důležitých dokumentů týkající se jednotlivých oblastí Toskánska, příprav a průběhu velkovévodových inspekčních cest a dalších záležitostí. Kromě toho je zde možné nalézt zprávy některých významných představitelů toskánské ústřed-

ní správy v daném období. V závěru jsou pak uloženy některé literární rukopisy týkající se velkovévody Petra Leopoda.

Katalog podrobně podchycuje veškeré jednotlivé knihy a rukopisy a rozepisuje všechny jejich složky. Popisy rukopisů i složek jsou uvedeny v českém a italském jazyce. Inventář je vybaven osobním a místním rejstříkem.

České místodržitelství – všeobecné. Volby a nadace, sign. 9 (1856–1910), sign. 10 (1901–1910), (1800) 1856–1910 (1938).

Dílčí inventář, 2015, 330 s., Pavel Koblasa, 4 537 jednotek popisu [267 kartonů].

Dochované písemnosti fondu *České místodržitelství Praha – všeobecné. Volby a nadace. Signatura 9 (1856–1900), signatura 10 (1901–1910)* vznikly činnostmi nejvyššího orgánu státní správy v Českém království, C. k. místodržitelství v Praze.

Po obsahové stránce je fond tvořen spisy, které se týkají různých záležitostí jednotlivých nadací fungujících v minulosti na území někdejšího Českého království. Mezi dochovanými písemnostmi nalezneme především úřední korespondenci a žádosti uchazečů o poskytnutí příspěvku z nadačního jmění, někdy také testamenty zakladatelů nadací, nadační listiny či přehledy osob využívajících nadačních prostředků.

Fotoarchiv K. H. Franka, 1929–1945.

Katalog, 2016, 627 s., Pavel Baudisch, 5 586 jednotek popisu [5 499 fotografií na papírové podložce, 4 pohlednice, 9 fotoalb, 1 tisk po roce 1800, 73 svitkových filmů].

Archivní soubor, pojmenovaný po státním tajemníku u říšského protektora a pozdějším německém státním ministru pro Čechy a Moravu Karlu Hermannu Frankovi, je archivní manipulací, která se postupně vytvářela na ministerstvu vnitra a později ve Státním ústředním archivu v Praze. Její počátek spadá do období krátce po konci druhé světové války, kdy československé bezpečnostní orgány začaly zajišťovat písemnosti nacistických okupačních úřadů a osob podezřelých z kolaborace, shromažďované a archivně zpracovávané na ministerstvu vnitra. Sem byl rovněž dopraven soukromý archiv K. H. Franka, jehož součástí byla i fotografická sbírka, dokumentující jeho aktivity od dob působení v Sudetoněmecké straně do poloviny roku 1944. Snad při dalším zpracování na ministerstvu došlo k vyčlenění těchto snímků do tzv. Sbírký č. 450, která zahrnovala i fotografie jiných původců a v roce 1958 byla delimitována do Státního ústředního archivu v Praze. Zde byla rozdělena do několika samostatných celků v rámci sbírky Fotodokumentace. Fotoarchiv K. H. Franka však v důsledku přeuspořádání obsahoval fotografie různých původců, pravděpodobně Antona Binnera, velitele jednotek *Sonderdienst* v okupovaném Polsku, Friedricha Rudla, generálního ředitele nakladatelství Orbis, a dalších.

Sbírka byla v letech 2005–2006 digitalizována a následně podrobně katalogizována. První část sbírky tvoří provenienčně definovaný původní Frankův fotoarchiv, dále jsou zařazeny ostatní snímky uspořádané na základě pertinenčního principu podle osobností, lokalit či jiných společných znaků. Katalog dokončený v roce 2016 je vybaven zeměpisným rejstříkem a rejstříkem osob.

Májová Stella.

Manipulační seznam 2. typu, 2016, 26 s., Iveta Mrvíková, 246 jednotek popisu [242 ks fotografií na papírové podložce, 4 ks tisky po roce 1800].

Torzo pozůstalosti po české herečce, operní a muzikálové zpěvačce Stelle Májové darovala Národnímu archivu v roce 2007 paní Magda Pietrasová. Archiválie byly rozděleny do skupin: Portrétní a samostatné fotografie Stelly Májové, Stella Májová s přáteli, Fotografie z cest do zahraničí, Akty Stelly Májové, Filmové role Stelly Májové, Různé (přátelé, rodina přítele Jiřího Beneše, neurčené), Novinové výstřižky. Fyzický stav archiválií je dobrý. Byla

provedena digitalizace všech archiválií, na níž se podílely Dana Marvalová a Iveta Mrvíková. Digitalizáty byly přiřazeny k jednotlivým záznamům v databázi JANUS.

Fond byl uspořádán podle interních pravidel Národního archivu pro zpracování fotografických a kinematografických archiválií s přihlédnutím k Základním pravidlům pro zpracování archiválií z roku 2013.

Využívání archiválií

Badatelny

V uplynulém roce studovalo ve studovně I. oddělení 641 badatelů (581 domácích, 60 cizinců), kteří zde vykonali 3330 badatelských návštěv (3037 návštěv domácích badatelů, 293 návštěv cizinců), kteří prostudovali celkem 8 600 zapůjčených evidenčních jednotek; 16 evidenčních jednotek bylo zapůjčeno na základě reversů.

V roce 2016 bylo zaregistrováno v centrální badatelně NA v Praze na Chodovci celkem 2114 badatelů. Z celkového počtu badatelů bylo 305 cizinců (převážně ze Slovenska a Rakouska). Badatelé uskutečnili celkem 6 787 badatelských návštěv (z toho 904 zahraničních). V Informačním systému Badatelna bylo zaevidováno celkem 28 680 objednávek. Nejvíce vytěžovaným archivním souborem bylo Policejní ředitelství – 6098 objednávek ze všech částí fondu. Následuje archivní soubor ÚV KSČ a archivní soubory s železniční tematikou.

Správní činnosti – opisy, výpisy a kopie pro občany, veřejnou správu, soudy, rešerše

V elektronickém systému spisové služby GINIS bylo v roce 2016 zaevidováno celkem 5386 čísel jednacích. Datovou schránkou bylo přijato 2201 a odesláno 2241 datových zpráv. Z celkového počtu bylo 2740 č.j. spisů vyřízeno v režimu správní nahlédací agendy; 1556 spisů se týkalo státního občanství a sčítání lidu; 129 č.j. spisů se týkalo agendy 3. odboje (zákon č. 262/2012 Sb.) a 837 č.j. – majetkových záležitostí (z toho zákon č. 428/2012 Sb. – 110 č.j.); 159 spisů bylo vyřízeno v rámci agendy badatelské, 51 č.j. bylo odesláno odboru správních činností MV ČR k dohledání osobních údajů (zjištění adresy, data narození, úmrtí) a zbývajících 2654 spisů se týkalo ostatních žádostí veřejnosti nebo šlo o vlastní spisy NA.

Rešerše a reprodukce archiválií byly zpracovány pro 545 domácích a 868 zahraničních žadatelů.

Agenda církevních restitucí dle zákona č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi v roce 2016 nadále slábla, ale nezaniká, ačkoliv lhůty pro podání žádostí podle zákona o majetkovém vyrovnání již uplynuly a agenda měla skončit. Agenda církevních restitucí byla realizována především v předem vytipovaných fondech: Ministerstvo zemědělství (Ministerstvo zemědělství II – JZD, Ministerstvo zemědělství II–IX. odbor, Ministerstvo zemědělství II – VII. odbor, Ministerstvo zemědělství II – Hlavní správa státních statků a Ministerstvo státních statků, Československé státní statky), Úřad předsednictva vlády, Ministerstvo školství a kultury – církevní odbor, Ministerstvo kultury ČR/ČR, Státní úřad pro věci církevní, Fond národní obnovy, Státní památková správa, Lesprojekt, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo zdravotnictví, Ústřední ředitelství státních lesů a statků, Praha; Zemský úřad Praha – ZNV – referáty: dopravní, průmyslový, pro pozemkovou reformu, pro vnitřní osídlení a správu nepřátelského majetku, smíšená komise pro zjišťování a oceňování válečných škod; Náboženská matice, Praha; Zemský úřad Praha – oddělení církevní, nadační a školské; Zemský úřad – dodatky a v případě nejasností ohledně průběhu 1. pozemkové reformy fond Státní pozemkový úřad – Vlastnické soubory majitelů velkostatků, Praha). Pokles počtu podání v agendě církevních restitucí se ovšem projevil nárůstem agendy ostatních majetkových pozemkových rešersí, která byla v průběhu církevních restitucí úřady utlumena a nyní se vrací k původním počtům podání. Časově náročné

byly žádosti veřejné správy i soukromých osob o zjištění majetkových údajů ze zemědělsko-lesnických a hospodářských fondů.

Agenda dle zákona č. 262/2011 Sb. vykazuje sestupnou tendenci, rešerše probíhají zaběhlým systémem ve shodě s dohodnutými požadavky Ministerstva obrany ČR a ve spolupráci s dalšími institucemi. Pracovníci ze základní informace o osobě (jméno, příjmení, datum narození) prováděli rozsáhlou rešerši v celkem až 25 archivních fondech, šlo zejména o fondy justice, ÚV KSČ a další.

Největší zátěž znamenaly žádosti ukrajinských občanů, kteří potřebují doložit československé občanství svých předků. Čerpají z údajů uvedených ve sčítacích operátech RČS z roku 1930 pro Zemi podkarpatoruskou. Agenda z předchozích 201 ks stoupla na předložených 620 a 842 žádostí v roce 2016.

Počet státoobčanských žádostí v minulém roce mírně poklesl, v naprosté většině se jednalo o žádosti státních úřadů či orgánů samosprávy. Samostatnou skupinu tvoří dotazy na údaje z pražské pobytové evidence a spisů Policejního ředitelství v Praze, velkou většinou rovněž z důvodu zjištění rodinných vazeb.

Dotazy na různé druhy nacistické perzekuce a na odboj v období 1938–1945 (a následně pátrání po osobách) zasílaly instituce již jen zřídka (Mezinárodní pátrací služba v Bad Arolsen, Český červený kříž, případně Ministerstvo obrany). Počet úředních žádostí týkajících se věznění, případně nuceného pracovního nasazení, majetkové újmy či rasového pronásledování československých občanů v době nacistické okupace činil cca 80 ks žádostí. Bylo vzneseno 60 dotazů (srovnatelné s rokem 2015) na členství v KSČ.

Výstavy

Významnou činností jsou výstavy archivních dokumentů a práce s nimi související. V roce 2016 Národní archiv připravil a instaloval ve výstavním prostoru na Chodovci stěžejní výstavu Listinný poklad Karla IV. – Archiv České koruny ve dnech 28.–31. 10. 2016, jejímž autorem byl Denko Čumlivski. Archiválie Národního archivu jsou dále velmi často požadovány různými institucemi k zapůjčení na výstavy.

Výstavy vlastní

Listinný poklad Karla IV. – Archiv České koruny; Národní archiv, Praha; 28.–31. 10. 2016.

Spolupráce na výstavách, zápůjčky originálů a poskytování kopií archiválií

Poklady Karla IV.; Oblastní muzeum v Lounech; 12. dubna–12. června 2016.

Žezlo a koruna; Císařská konírna, Praha – Pražský hrad; 12. května–28. září 2016.

Karel IV. (1316–1378); Valdštejnská jízdárna, Praha; 14. května–25. září 2016.

Oko bere, vole padni. Unikáty kartářského řemesla; Středočeské muzeum Rostoky u Prahy; 26. srpna–20. listopadu 2016.

Die Exekutionen (...) müsse unauffällig im nächstgelegenen Konzentrationslager durchgeführt werden – Fotografie sovětských válečných zajatců, kteří byli před 75 lety v koncentračním táboře Sachsenhausen zavražděni; Památník Sachsenhausen; 6. listopadu 2016–11. června 2017.

Štětcem, perem, razidlem. Rukopisy, dokumenty a mince z období vlády českých Lucemburků; Strahovská knihovna, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Praha; 16. prosince 2016–15. ledna 2017.

Císař Karel IV. 1316–2016; Germánské národní muzeum v Norimberku, 20. října 2016–5. března 2017.

Koruna na dlani: Věčná mince království; Rožmberský palác, Praha; 15. května 2016–7. ledna 2017.

Libočany a Břevnovský klášter; Zámek v Libočanech; 18. června 2016. Připravil Národní archiv a Benediktinské arcidiákonství v Břevnově.

Břevnov – ve stínu kláštera, Hradčanům na dohled; Muzeum hl. m. Prahy, 4. května–30. října 2016.

Kutná Hora a Lucemburkové na českém trůně; Hrádek u Kutné Hory. Pořadatel Muzeum stříbra v Kutné Hoře, 3. června–29. listopadu 2016.

Poslední majestát. Smrt a nesmrtelnost Karla IV.; České muzeum hudby. Pořadatel Národní muzeum, 30. listopadu 2016–26. března 2017.

Praha Karla IV.; Stálá expozice v prostorách Domu U zlatého prstenu. Pořadatel Muzeum hl. m. Prahy, zahájení 13. prosince 2016.

Toskánská Habsburkové a ostrovské panství 1808–1918; Ostrov nad Ohří – stará radnice, spolupřadatelé: Město Ostrov nad Ohří, Národní archiv, Národní muzeum v Praze, Národní památkový ústav v Praze, 21. května 2016–2. dubna 2017.

Návraty volyňských Čechů; Muzeum města Ústí na Labem, 22. 1.–20. 3. 2016.

Zahradně-architektonická tvorba významných prvorepublikových českých zahradních architektů Josefa Kumpána, Josefa Minibergera a Josefa Vaňka; Zahradnická fakulta v Lednici, 7. března–27. května 2016, Metodické centrum zahradní kultury v Kroměříži, 10. června–18. září, 2016, Česká zemědělská univerzita, prosinec 2016–leden 2017.

Střípky ze života z pohledu dokumentů Krajského výboru Sokola Praha (1949–1952); Vestibul Národního archivu a Státního oblastního archivu v Praze, Praha; 7. listopadu–16. prosince 2016.

Osudy Strakovy akademie; Úřad vlády České republiky, zahrada Strakovy akademie, Praha, 11.–12. června, 18.–19. června, 25.–26. června 2016; Alšovo nábřeží, Praha 27. června–25. července 2016; Husovo náměstí, Nové Město nad Metují 2. srpna–30. září 2016.

Spolupráce s médii

V roce 2016, stejně jako v předchozích letech, spolupracoval Národní archiv ve velké míře s médii. Česká televize vyrobila dokument o zhotovování faksimile listiny z fondu Archiv České koruny pro výstavu *Císař Karel IV. 1316–2016* v Norimberku restaurátorem Davidem Frankem. Výstavu Národního archivu *Listinný poklad Karla IV. – Archiv České koruny* nabídla mnohá média – Česká televize, Nova, Prima, Právo, Lidové noviny, Mladá fronta Dnes, Haló noviny, Metro, Blesk aj. Lenka Matušíková vystupovala v pořadu České televize *Historie.cs Ve stínu Maharala* (premiéra 2. dubna 2016 na ČT 24). Zdeňka Kokošková spolupracovala se Živou pamětí o.p.s. na projektu *Nucená práce 1939–1945. Příběhy pamětníků ve výuce* a podílela se na přípravě dokumentárního filmu. Poskytovali jsme odpovědi na žádosti médií ve věcech členství v KSČ některých politiků, přičemž zájem stoupil zejména s krajskými volbami 2016 a jejich výsledky. Dále jsme připravili studijní podklady a podíleli se na natáčení pořadu České televize na téma *Anticharty 77* režiséra Pavla Křemena (Alena Šimánková) a dále pro Českou televizi pro pořad *Břetislava Rychlíka o Jiřím Stránském* (vězeňský spis Jiřího Stránského). Pro režisérku Evu Langšádlovou jsme provedli k připravovanému dokumentu o Jiřině Štěpničkové rešerši. Značný čas byl věnován komunikaci s režisérem Davidem Vondráčkem k požadavku České televize na provedení analýzy DNA Jana Masaryka z archiválií uložených v Národním archivu, z právních a etických důvodů bylo nakonec Českou televizí od požadavku ustoupeno. Pro zahraniční produkci (režisér David Mrnka, pomocný režisér Vlastimil Kadeřábek) jsme připravovali materiály pro hraný film o Miladě Horákové. Režisér Pavel Křemen pracuje také na filmu o někdejším generálním tajemníkovi ÚV KSČ Miloši Jakešovi, který právě předává svůj osobní archiv. Přispěli jsme přípravou archiválií pro natáčení dokumentu Davida Ondříčka o Emilu Zátopkovi (premiéra na ČT 2 dne 5. srpna 2016). Eva Gregorovičová a Jiří Křesťan vystoupili 28. dubna 2016 v regionální TV Ostrov u příležitosti vernisáže výstavy *Toskánská Habsburkové a ostrovské*

panství 1808–1918. Jiří Křestan se podílel na přípravě radioknihy, připravené z jeho publikace Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění Viktorem Bezdičkem pro stanici Plus Českého rozhlasu. Dvanáct dílů radioknihy bylo vysíláno v květnu 2016. Při této příležitosti poskytl Jiří Křestan rovněž rozhovor redaktorce téže stanice Ivaně Denčevové.

Exkurze

V I. oddělení se v roce 2016 uskutečnilo 29 exkurzí, jichž se zúčastnilo celkem 376 návštěvníků, z nichž lze zmínit kromě vysokoškolských a středoškolských studentů především archiváře z Kazachstánu, Kanady a Rakouska, pracovnice matričních úřadů, zástupce církevních institucí, pracovníky odboru archivní správy Ministerstva vnitra ČR a jiných odborů MV ČR atd. Mezi významné návštěvníky patřilo 11 zástupců japonského parlamentu a zastupitelského úřadu Japonska, 20 členů děkanského kolegia VŠCHT a 50 účastníků konference zahraničních Čechů.

Na Chodovci se uskutečnilo celkem 25 exkurzí s celkovým počtem 465 účastníků. Kromě organizovaných exkurzí jsme umožnili celou řadu návštěv Národního archivu pro zahraniční delegáty různých akcí pořádaných zejména odborem archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra ČR i pro zaměstnance některých odborů MV ČR a dalších institucí.

Knihovna

V uplynulém roce knihovna fungovala v základních činnostech a službách na takové úrovni, aby opět dostala rozsahu služeb uživatelům, daném a vyplývajícím z jejího postavení základní knihovny se specializovaným fondem dle §13 zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb a splnit nebo pokračovat v řadě úkolů specifického, dlouhodobého a mimořádného charakteru.

První rok provozu nového automatizovaného knihovního systému (AKS) Verbis, přinesl postupné zavádění jednotlivých modulů – Akvizice, Katalog, Katalogizace a servisních modulů. Hlavní novinkou oproti předchozímu systému je zprovoznění Výpůjčního modulu. Důležitá změna tak nastala ve zpřístupnění online katalogu Portaro na adrese <http://knihovna.nacr.cz/>. Nyní mají zaměstnanci a veřejnost rovnocenný přístup ke zpracovaným záznamům knihovních jednotek a možnost jejich vzdáleného objednání.

Díky systému Verbis se podařilo v polovině roku 2016 zahájit spolupráci se souborným katalogem ČR (dále jen SK ČR), která úspěšně i nadále pokračuje. Nejprve byly do SK ČR zaslány vzorky záznamů monografií na zhodnocení jejich kvality (cca 30 „starých“ záznamů a dalších 30 záznamů podle nových pravidel).

Od 1. června 2016 platí nový knihovní řád, který zohledňuje novinky spojené se zavedením systémem Verbis a jeho online katalogem Portaro.

Knihovna zpřístupnila a adrese <http://kramerius.nacr.cz/> výsledky projektu digitalizace dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru v podprogramu VISK 7 (Kramerius).

V roce 2016 přibýlo do knihovny celkem 1256 knihovních jednotek (formou nákupu, výměnou, darem, přejímkou nebo povinným výtiskem badatelů). Knihovna odebírala 353 titulů (395 exemplářů) časopisů.

Kromě zpracování ročních přírůstků se knihovna také věnovala zpětnému zpracování starších fondů. Největším samostatným takto retrokatalogizovaným celkem je Knihovna restaurátorů (příruční knihovna oddělení péče o fyzický stav archiválií), která obsahuje 938 svazků.

Do odborné restaurátorské péče bylo předáno 17 dokumentů (14 svazků starých tisků z fondu Knihovny A a fondu Knihovny B a také 3 svazky novin – starých tisků z fondu Sbírky novin NA).

V roce sběru 2016 pro roky uplatnění 2011–2015 bylo celkem nahlášeno do Rejstříku informací o výsledcích (RIV) 73 výsledků vědy a výzkumu Národního archivu, z toho bylo nahlášeno pro poskytovatele: Ministerstvo vnitra – 40 výsledků, Technologická agentura ČR – 1 výsledek, Grantová agentura ČR – 3 výsledky, Ministerstvo kultury – 29 výsledků.

Knihovna NA od roku 2016 spolupracuje s Historickým ústavem AV ČR na mezinárodním projektu Souborného katalogu Bibliografie české a slovenské historiografie. Katalog vznikl jako výstup projektu velkých infrastruktur pro VaVaI Bibliografie dějin Českých zemí č. LM 2011018, poskytnutého Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Knihovna Národního archivu zastřešuje Bibliografii českého archivnictví, která zpracovává českou vědeckou a odbornou knižní produkci v oblasti archivnictví a příbuzných oborů.

Vědecký výzkum

Národní archiv, v souladu s předmětem činnosti stanoveným zákonem o archivnictví, dlouhodobou koncepcí rozvoje výzkumu a v neposlední řadě i historickou tradicí starou sto padesát let, pokračoval i v roce 2016 ve svých výzkumných aktivitách.

Archiv provádí vědeckou a výzkumnou činnost v oblasti archivnictví, pomocných věd historických a v příbuzných vědních oborech; plní úkoly ústředního vědecko-výzkumného pracoviště na úseku preventivní péče o archiválie, konzervace a restaurování archiválií, uchovávání a zpřístupňování nových forem nosičů informací, včetně dokumentů v digitální podobě; v této oblasti vykonává funkci odborného, metodického a školicího centra. Základním posláním archivů bylo a je uchovat a zpřístupnit informace pro současné a budoucí potřeby společnosti. Vědecké, výzkumné a inovační aktivity tedy oscilují kolem tohoto fundamentu a spolu s vývojem společnosti se proměňují reagující na informační poptávku a na vnější rámec existence a fungování archivů, přesněji na potenciální rizika, znemožňující plnit základní poslání. Národní archiv se stal i na tomto poli uznávanou výzkumnou kapacitou, potvrzenou výsledky a poměrně úspěšným získáváním dotací z nejrůznějších zdrojů na vědu a výzkum. Základní směr výzkumu je definován v dlouhodobé koncepci Národního archivu, nicméně tato koncepce podléhá operativní každoroční vnitřní evaluaci formou aktualizace pracovního plánu na příslušný rok a reaguje tak na aktuální stav oboru, rozvoj spolupráce s partnerskými institucemi v ČR i v zahraničí a v neposlední řadě rovněž na aktuální potřeby státní politiky a administrativy a její informační poptávku.

V letech 2015–2016 Ministerstvo vnitra posuzovalo plnění Koncepce rozvoje výzkumné organizace vyhotovené v roce 2011 a každý rok inovované. Byl sestaven i profil výzkumných kapacit Národního archivu. Výsledky a doporučení panelu, který reprezentoval akademickou obec a uživatele výsledků výzkumné činnosti, se vzácně shodovaly s obdobnými výstupy dobrovolně podstoupené mezinárodní evaluace podniknuté konsorciem institucí vybraných Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy v rámci evropského projektu v roce 2015. Směřování výzkumných aktivit odpovídá kontextu a vývoji mise organizace a je vynikající v národním srovnání. Velmi dobrá byla efektivita a využití přidělené institucionální podpory. Tematický rozsah výsledků a tematický rozsah projektových návrhů odpovídal potřebám uživatelské sféry též na velmi dobré úrovni. Výsledkový mix odpovídal účelu výzkumné činnosti organizace s hodnocením velmi dobré. Pouze jako dobrá byla ohodnocena strategie prezentace výsledků dle účelu činnosti, konkurenceschopnost vybraných výsledků a publikační činnosti. Výsledky publikační činnosti snesou národní srovnání, ale jsou určeny pro úzký okruh uživatelů. Minimální zastoupení zahraničních publikací je vnímáno jako deficit. Vysloveně slabou stránkou je publikační činnost pod vlastní redakcí nebo využívání dlouhodobě neefektivních publikačních kanálů. Doporučeno bylo zřízení vědecké rady, posílení výzkumu v oblasti péče o archiválie a omezení aktivit vykazujících charakter osobního zájmu individuálních výzkumníků, internacionalizace výzkumné činnosti, věnovat pozornost zvyšování kvalifikace a prezentaci a vstupům do veřejného prostoru.

Nová pravidla hodnocení výzkumných organizací by nám měla ještě více vyhovovat než dosavadní bibliometrický systém. Na seznamu vědeckých institucí figurujeme v podstatě v postavení vědecké infrastruktury, ale náš potenciál je mnohem širší. Realizace vědeckého výzkumu a inovací odpovídá širšímu záběru činností, které archiv ze zákona vykonává. Proto se zde realizuje jak základní, tak aplikovaný výzkum a silně jsou zde zastoupeny inovace technologické i pro výkon státní správy. Kromě základního výzkumu jsou vědecké výsledky okamžitě použitelné v každodenní praxi, neboť projekty jsou formulovány právě s ohledem na potřeby archivu a jeho uživatelů v nejširším slova smyslu.

Základní výzkum realizuje Národní archiv v souladu se svým oborovým zákonem v oblasti historiografie, sociologie, statistiky, dějin správy a pomocných věd historických. Zásadní obrat zde neočekáváme. Odborné statě publikujeme v renomovaných domácích impaktovaných či neimpaktovaných recenzovaných periodikách, především ve Sborníku archivních prací a v Archivním časopise, které vydává Ministerstvo vnitra; ve sborníku Národního archivu *Paginae historiae*, v Českém časopise historickém a v řadě dalších časopisů. Institucionální podpora vědy umožňuje pružněji zveřejňovat výsledky průběžného zkoumání, a to i monografickou cestou za pomoci externích služeb vydavatelství a tiskáren. Naše kapacitní možnosti jsme rozšířili obměnou dosluhujícího vlastního zařízení pro tisk odborných titulů tak, jak je to obvyklé u ostatních domácích výzkumných ústavů našeho oboru. Dosud nesměle se rýsující publikační řady se díky tomu zřetelněji vyprofilovaly. Směřování nyní cílí i na jejich grafické sjednocení. Cílem je navázat spolupráci při publikování s renomovaným Nakladatelstvím Lidových novin, která postaví propagaci a odbyt na profesionální úroveň. Přídavné zdroje též umožní udržet mobilitu odborných pracovníků, jejich výzkum doma i v zahraničí a předávání a výměnu poznatků na příslušných fórech.

Na pomezí základního a aplikovaného výzkumu se pohybují archiváři při zpracování archivních fondů, jež je korunováno výsledkem v podobě archivních pomůcek s fundovaným úvodem, vlastním inventářem či katalogem a náročnými rejstříky. I do této oblasti zasáhla masivně standardizace. Ostatně právě i této problematice se v minulosti věnoval Miroslav Kunt v projektu financovaném bezpečnostním výzkumem a v jedné oblasti dokončil výzkum pro Ministerstvo kultury dál ve spolupráci s dalšími pamětovými institucemi. Veškeré výsledky se přetavily v celostátní, dlouho postrádanou metodiku a ústily i do legislativní úpravy. Čerstvé výsledky týkající se informačního propojení prostřednictvím tzv. autorit se využívají i pro další výzkum organizovaný odborem archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra za pomoci Technologické agentury České republiky. Vše umožní komfortní národní i mezinárodní sdílení informací badateli i nejširší veřejností, eliminaci vysoké míry prezenčního studia a tím i rizika s ním spojená.

Aplikovaný výzkum se realizuje především na úseku informatiky, zpřístupňování a péče o fyzický stav archiválií. Jedná se o celý komplex vzájemně propojených otázek, které se rozprostírají též do oblasti bezpečnostního výzkumu v gesci Ministerstva vnitra a souvisí se základními existenciálními otázkami archiválií, s jejich zabezpečením před zničením, pozměněním i degradací vlivem stárnutí či lidskými faktory. Výzkum realizovaný v Národním archivu se dotýká kontextu zajišťování bezpečnosti a bezpečnostního systému v následujících třech okruzích:

1. zajištění fyzické ochrany svěřených archiválií, tj. svěřené součásti národního kulturního dědictví. Tento výzkumný segment je zaměřen na formulaci bezpečnostních rizik pro fyzický stav archiválie a metod pro jejich maximální eliminaci, dále na stanovení metod konzervace a restaurování různých typů archiválií. Tento směr má výrazný charakter aplikovaného výzkumu, zároveň jsou jeho výsledky obecně platná metodická a metodologická doporučení aplikovaná v celé síti archivů ČR a v řadě případů i mimo oblast archivnictví.

2. výzkum technologických postupů zpřístupnění jedinečných a pro stát důležitých archiválií. Cílem tohoto směru je především výzkum a vývoj různých metod zajištění autentických reprodukcí archiválií, které mohou být využity jak pro badatelskou veřejnost, tak pro úřední potřebu. Tento směr výzkumu, rovněž s výrazným charakterem výzkumu aplikovaného, je zaměřen především do oblastí moderních technologií (bezpečnostní snímkování, digitalizace), a to jak do oblasti samotných technologií, tak především jejich aplikace do archivní praxe (popis, identifikace a autenticita digitalizátů, tvorba metadat a další). Rovněž výsledkem tohoto směru výzkumu jsou především certifikované metody aplikované v celé síti archivů v ČR.
3. péče o informační hodnotu archiválií, zpracování informace, její efektivní a operativní zpřístupnění a využití pro účely státní správy. Cílem tohoto směru výzkumu je sledování procesu ochrany a zpřístupnění informace v příslušném právním rámci a především její efektivní využití pro potřeby státní administrativy. Cílem tohoto výzkumu je zajištění operativnosti a efektivity vyřizování úředních agend, na nichž se Národní archiv podílí. Výsledky tohoto typu výzkumu jsou primárně zaměřeny na veřejnou správu a její potřeby.

Výzkum tak prorůstá na jedné straně směrem k elektronickým archiváliím, elektronickým spisovým službám, elektronickému úřadování a směřuje k tvorbě národní legislativy a standardizaci. Druhým směrem pak pokračuje k poskytování komfortních služeb uživatelům, váže se na konkrétní cíl strategie zefektivnění fungování veřejné správy a veřejných služeb přiblížením veřejné služby občanovi v oblasti archivnictví a zajištění její maximální dostupnosti a kvality s důrazem na bezpečný a jednoduchý přístup prostřednictvím sítě internetu. Zde je snad lépe mluvit o inovativním potenciálu s prvky aplikovaného výzkumu.

Jakýkoliv výzkum se neobejde bez stabilizované infrastruktury. Národní archiv ji rozvíjí nejen pro své vlastní potřeby, ale i pro tisíce uživatelů, kteří každoročně studují v jeho badatelnách i prostřednictvím jeho webových stránek. Jde o celou škálu digitálních nástrojů, bibliografických služeb i o informační systémy pro badatelný a knihovnu. Digitalizace analogových pramenů, vytváření znalostních databází, zpřístupnění born digital dokumentů, sdílení informací pro výzkumníky uvnitř i navenek instituce, propojování týmů v rámci oboru historiografie k zintenzivnění a zviditelnění výzkumu, víceoborová spolupráce – to jsou typické trendy v paměťové instituci, jako je ústřední archiv státu. Je nutno konstatovat, že už v roce 2015 se konečně díky institucionální podpoře vědy uskutečnila deset let pro nedostatek financí odkládaná změna v knihovně. V roce 2016 byl nový software doplněn o další komponenty a umožnil poskytovat služby dávno obvyklé ve vědeckých knihovnách, zejména zpřístupnění katalogů on-line. Badatelna přišla na řadu s obdobným neduhem vzápětí. Upgrade Informačního systému Badatelna na podzim roku 2016 zkomfortnil obsluhu badatelů a přiblížil (po dotvoření na míru) k dálkové objednávání archiválií ke studiu.

Institucionální podporu čerpá Národní archiv od roku 2011, ve větší míře od roku 2012. Možnost jejího využití zásadním způsobem poznamenala rozvoj vědecké a výzkumné činnosti pracoviště.

Institucionální podpora vědy je využívána především v následujících oblastech:

1. budování vědecké infrastruktury (odborná knihovna, chemické, restaurátorské a fotografické ateliéry, ediční úsek, linka hromadného odkyselování archiválií a systém výpočetní techniky, v budoucnu výstavní sál)
2. iniciace a systematická podpora vědeckých projektů (financování a kofinancování oborových a mezioborových vědeckých projektů základního a aplikovaného výzkumu). Ze základního výzkumu lze v daném období zmínit např. projekty Biografický slovník představitelů soudní správy v Čechách 1849–1918, Správa a personální aparát císařského majetku v 18.–20. století, Šlechtický archiv Ministerstva vnitra Vídeň, Podkarpatská Rus po roce 1918, Nacistická okupační správa v Protektorátu Čechy a Morava, Českosloven-

sko-německé hospodářské vztahy v meziválečném období, Personální aparát Komunistické strany Československa, Fotoarchiv Rodinného archivu toskánských Habsburků, Dobrovolné organizace v Československu 1948–1990. Z oblasti aplikovaného výzkumu lze zmínit například Metodické postupy hromadného odkyselování archiválií, Konzervace rukopisů poškozených železo-gallovými inkousty, Příčiny poškození a metody konzervování voskových a šelakových pečeti a olovených bul, Konzervace současných i historických fotografických technik, Digitalizace mikrofilmů, Evropský archivní portál APEX, Národní digitální archiv.

3. vydávání vědeckých publikací:

- a) periodika (a. *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu – recenzovaný oborový časopis zaměřený na problematiku archivnictví, pomocných věd historických a dějin správy, zařazena monografická čísla k některým důležitým tématům: Předarchivní péče, Národní archiv a jeho paměť, Václav Babička – ředitel Národního archivu, osobnost a dílo, Podkarpatská Rus; b. *Historická fotografie* – recenzovaný specializovaný časopis zaměřený na dějiny fotografie a fotografických technik.
- b) vědecké edice (edice listin Archivu České koruny, edice 1. českého katastru – tzv. berní ruly 1654, katalog ke schůzím vlád z let 1918–1938, volná řada egodokumentů).
- c) vědecké monografie
- d) zahraniční výzkumné cesty (realizované dle plánu zahraničních cest a úzce související s vědeckými úkoly archivu, s řadou zahraničních partnerů již systematická spolupráce, např. Slovensko (Slovenský národní archiv), Německo (Spolkový archiv Berlín, Saský hlavní státní archiv Drážďany, Generální ředitelství bavorských archivů Mnichov), Rakousko (Rakouský státní archiv), Itálie (Státní archiv ve Florencii), Slovinsko (Archiv Slovinské republiky); dále mezinárodní archivní instituce a korporace, např. Archivní škola Marburk, Mezinárodní archivní institut Terst/Maribor, Mezinárodní archivní spolek Icarus
- e) účast na domácích vědeckých konferencích a seminářích (prezentace vědeckých výstupů, účast v domácí vědecké komunitě)

Základní výzkum

Projekty podpořené dotací na vědu a výzkum – hlavní řešitelé

Grantový projekt GA ČR, reg. č. P410/10/1673: Zdeněk Nejedlý (1878–1962), řešitel Jiří Křesťan: výsledná publikace Jiřího Křesťana zaznamenala mimořádný úspěch při hodnocení vědeckých výsledků v rámci tzv. II. pilíře.

Grantový projekt GA ČR, reg. č. GA ČR P405/12/2037: Korespondence papežského nuncia Cesare Speciana na císařském dvoře v Praze v letech 1592–1598 (Alena Pazderová, GA ČR P405/12/2037) ukončen v roce 2016 vydáním třísvazkové edice. Národní archiv zde navázal na přerušenu tradici vydávání tohoto typu pramenů a začal plnit dávný dluh po svém historickém předchůdci ještě z doby první Československé republiky.

Grantový projekt GA ČR, reg. č. 16-25192S: Ludvík Salvátor Toskánský 1847–1915. Život a dílo vědce a cestovatele, řešitelka Eva Gregorovičová. Projekt byl v roce 2016 zahájen, probíhaly rešerše pro výslednou biografii, práce na publikaci Archiv Ludvíka Salvátora a příprava mezinárodní konference v roce 2017.

Grantový projekt GA ČR, reg. č. 17-02120S, Česko-německé vztahy v předvečer I. světové války. Edice dokumentů ze smířovacích jednání v Čechách v letech 1913 a 1914, řešitelka Eva Drašarová. V roce 2016 byly zahájeny práce na výsledné edici.

Projekt NAKI, reg. č. DF13P01OVV01 Zahradně–architektonická tvorba v kontextu realizace cílů národního obrození během první Československé republiky, nositel Národní zemědělské muzeum Praha, řešitel Šárka Steinová. Pokračovaly práce na výsledných publikacích a souhrnné výstavě.

Projekty podpořené dotací na vědu a výzkum – spoluřešitelé

Grantový projekt GA UK: Působení a postavení Ministerstva spravedlnosti v československé justici v letech 1948–1953 ve spolupráci s Právnickou fakultou Univerzity Karlovy. Projekt byl ukončen uspořádáním mezinárodní konference a přípravou monotematického čísla časopisu *Paginae historiae*.

Projekt Československá justice v letech 1948–1989 a její role při trestněprávní perzekuci odpůrců režimu, nositel Ústav pro studium totalitních režimů, řešitel Jaroslav Pažout. Projekt byl zahájen v roce 2014, práce na základě čtyřstranné dohody o spolupráci (ÚSTR, Národní archiv, Archiv bezpečnostních složek, Právnická fakulta UK).

Projekt NAKI DF13P01OVV03 Kulturní krajina jako prostor pro společenskou reprezentaci a relaxaci vybraných aristokratických rodů v období od 17. do počátku 20. století, spoluřešitelka Šárka Steinová. V roce 2016 proběhlo zpracování archivních dokumentů a studium metodických materiálů, produkovaných v rámci programu NAKI N, které souvisí s předpokládaným výsledkem aplikovaného výzkumu N_{met} Metodika péče o umělecky ztvárněnou kulturní krajinu.

Projekt NAKI II, reg. č. DG16P02R037 Obory a bažantnice – opomíjená hodnota kulturního dědictví, nositel Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, v. v. i., spoluřešitelka Šárka Steinová. Projekt se v roce 2016 zaměřil na identifikaci potenciálu nemovitého kulturního dědictví v oblasti obor a bažantnic v archivních fondech a historických průzkumech lesa, které budou využity v dalších stupních řešení projektu.

Projekty podpořené dotací na vědu a výzkum – neuvedení spoluřešitelé

Grantový projekt GA ČR: Zápisy ze schůzí vlád čs. exilové vlády, nositelé Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, Historický ústav Akademie věd České republiky a Centrum právně-historických studií, za NA se podílí Helena Nováčková. V roce 2016 byl vydán svazek pro období 1945.

Projekty nepodpořené dotací – spolupráce

Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948 (projekt GA ČR reg. č. 13-102795) (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Slezská univerzita v Opavě)

Dějiny protikomunistického odboje a odporu (Ústav pro studium totalitních režimů)

Dokumentace personálního obsazení aparátu KSČ 1921–1989 (Ústav pro studium totalitních režimů)

Dokumentace popravených z politických důvodů 1948–1989 (Ústav pro studium totalitních režimů)

Proměny vlastnických a dalších majetkových vztahů v českých zemích v letech 1945–1960 (Ústav pro studium totalitních režimů)

Bezpečnostní aparát ministerstva vnitra (ministerstva národní bezpečnosti) (Ústav pro studium totalitních režimů)

Projekty nepodpořené tematickou dotací – vlastní, částečně z institucionální podpory vědy, částečně z evropské dotace

Soupis pečeti

Mezinárodní projekt Community as Opportunity – Creative archives' and users' network (CO:OP), práce na zpřístupnění databáze se snímky pečeti na webové stránce virtuálního archivu Monasterium. V rámci projektu bylo uspořádáno dne 13. října 2016 mezinárodní setkání s názvem Zpřístupňování sfragistického materiálu badatelské veřejnosti – digitalizace, katalogizace, edice pečeti.

Edice Archiv České koruny (Lenka Matušíková, Denko Čumlivski)

Edice Berní rula (Iva Čadková, Magda Zahradníková)

- Biografický slovník představitelů politické správy v letech 1850–1918 (Pavel Koblasa, Pavla Lutovská, Jan Kahuda, Martin Klečacký)
- Císařská panství v 18.–20. století (Pavel Koblasa)
- Katalog a rejstříky k protokolům schůzí 17. československé vlády (Helena Nováčková)
- Československo-německé hospodářské vztahy v meziválečném období (Pavel Dufek, David Hubený, František Frňka)
- Nacistická okupační správa v Protektorátu Čechy a Morava a její představitelé (Zdeňka Koškošková, Monika Sedláková, Jaroslav Pažout)
- Slovník nejvýznamnějších soudních činitelů působících mezi lety 1918–1938 v českých zemích, na Slovensku a Podkarpatské Rusi (Jan Kouřimský, Helena Nováčková, Alena Skopalová)
- Vývoj zájmové samosprávy v letech 1948–1990. Katastr dobrovolných organizací (Jiří Křesťan a kolektiv VI. oddělení)
- Databáze Rodinný archiv toskánských Habsburků (RAT) – fotografie (Eva Gregorovičová, Veronika Lorencová)
- Identifikace a analýza fotografického materiálu z fondu Svaz nuceně nasazených (Zora Machková)
- Větší zemský soud v Čechách 1541–1620 (Petr Mareš)
- Karlštejnská manská soustava v raném novověku (Markéta Novotná)
- Pražská arcibiskupská konsistoř 1780–1790 (Stanislava Jílková)
- Paměti Adolfa Ludvíka Krejčíka (Renata Kuprová)
- Písemné zprávy Huberta Ripky Edvardu Benešovi (David Hubený, Ivan Štoviček)
- Výbor z díla Václava Černého (Jiřina Juněcová, Jiří Souša)
- Paměti Karla Kazbundy (Jan Kahuda)
- Paměti Miloslava Moulise (Lenka Kločková, Maria Chaloupková, Roman Štér)
- Přehled osobních archivních fondů zemědělců a lesníků v pamětových a jiných institucích (Šárka Steinová)
- Dějiny univerzitních botanických zahrad I. (1775–1945) (Filip Paulus, Šárka Steinová)

Aplikovaný výzkum

Informatika

Projekty podpořené dotací – řešitelé

V souvislosti s dlouhodobým ukládáním digitálních archiválií se archiv věnuje aplikovanému výzkumu v této oblasti. Národní archiv podal 4. července 2016 žádost o finanční podporu v rámci výzvy č. 17 v Integrovaném operačním programu (IROP) strukturálních fondů Evropské unie na projekt Národní digitální archiv (NDA) II. Tato žádost byla schválena a projekt v listopadu 2016 vstoupil do realizační fáze (číslo projektu CZ.06.3.05/0.0/0.0/15_019/0001523). V souladu s platným harmonogramem byl ustanoven projektový tým a jsou připravovány jednotlivé veřejné zakázky. Projekt je zaměřen zejména na zvýšení robustnosti a bezpečnosti NDA. V rámci projektu tak bude především pořízen hardware a software, rozšířen Informační systém NDA a rozšířen Národní archivní portál (NArP).

NDA ovšem funguje od listopadu 2014. V současné době se soustředí na skartační řízení a přejímky z elektronických spisových služeb. Stále poměrně málo původců je schopno dodat validní SIP balíčky. Velká pozornost proto byla věnována Validátoru SIP a jeho dokumentaci. Pokračují úpravy a postupné rozšiřování funkcionalit systému NDA a je vytvářena jeho technická a bezpečnostní dokumentace.

Národní archiv převzal od dodavatele SW Archivní portál, který umožňuje nově provést nejen skartační ale i mimo skartační řízení. Školení Archivního portálu pro budoucí školitele proběhlo několikrát. Postupný vývoj vlastního SW řešení využívajícího open source řešení a běžných SW produktů při souběžném posilování HW vybavení, které výkonem

a kapacitami reaguje na reálné potřeby veřejné správy směrem k archivům, se ukázal jako ekonomicky výhodný a praktický. Velmi důležité je sledování celosvětových trendů, spolupráce s evropskou výzkumnou komunitou a velmi úzké sepětí při výzkumu a vývoji s archiváři a IT odborníky z německy mluvících zemí.

Projekty nepodpořené tematickou dotací – vlastní, částečně z institucionální podpory vědy

Pokračujeme v pořádání a účasti na odborných konferencích, seminářích a poradách pro původce elektronických dokumentů a v odborných komisích původců (elektronická spisová služba). Zejména jde o domácí pravidelné konference Co po nás zbude a Archivy, knihovny a muzea v digitálním světě. Aktivně jsme se účastnili těchto akcí: 20. ročník konference Archivierung der Unterlagen aus digitalen Systemen, FHS Potsdam, 1.–2. března 2016; konference Internet v samosprávě a státní správě 2016 v Hradci Králové 3.–4. dubna 2016; Archivtag, německý sjezd archivářů, Koblenz, 28.–30. září 2016; XI. ročník konference Co po nás zbude, 11. 10. 2016, Praha. Ve dnech 26.–27. května 2016 v Národním archivu se uskutečnil mezinárodní workshop Archives in Digital Age: Archives portals and Digital research Rooms in Central European Perspective.

Organizační i personální provázanost výkonu předarchivní péče s NDA v rámci jednoho oddělení Národního archivu, jakož i dlouholetá tradice, činí i z tohoto úseku významné aplikačně výzkumné pracoviště, které přesahuje svým dosahem hranice Národního archivu. Výzkum se dále rozvíjí jak cestami, které naznačují uvedené, případně již ukončené úkoly, tak ve směrech na nich nezávislých, které vyplývají z praktického výkonu předarchivní péče u veřejnoprávních původců v péči Národního archivu v nejširším smyslu. Jedním z nich je analýza charakteristických nedostatků a poruch výkonu spisové služby u dostatečně reprezentativního vzorku veřejnoprávních původců, vybraného podle optimálně zvolené typologie v horizontálním i vertikálním smyslu. Analýza se soustřeďuje na poruchy především v oblasti styku systémů spisových služeb s činnostmi Národního archivu – hlavně na ukládání dokumentů ve spisovnách, jejich označování spisovými znaky, případné ztráty dokumentů u původce, na včasnost vyřazování po uplynutí skartačních lhůt a s tím související frekvence a úplnost skartačních návrhů podávaných jednotlivými původci, na úroveň popisu předávaných archiválií a na celkovou strukturu takto vznikajících archivních fondů.

Dalším problematickým okruhem je efektivní zpřístupnění digitálních archiválií, včetně digitalizovaných, v rámci archivních portálů, ale i dalších specializovaných iniciativ (např. APEx, Monasterium, Bavarica). Zde již spolupracujeme s archivy v německé jazykové oblasti – tj. s německými a rakouskými kolegy. Jsme plnohodnotnými členy platformy pro digitální archivaci a zpřístupnění, která by umožnila pracovní setkávání a výměnu praktických zkušeností v této oblasti. V uplynulém období jsme spolu s ostatními evropskými národními archivy pracovali na evropském projektu APEx, využívajícím a rozvíjejícím evropské archivní standardy. Projekt již skončil, byla vytvořena jiná právní platforma pro udržitelnost. Financování prozatím není naším úkolem, přesto udržujeme spolupráci a poskytovaná data samozřejmě slouží dál nejširší veřejnosti v globálním měřítku. Tyto aktivity jsou propojeny s dalšími v rámci evropského spolku archivářů ICARUS.

Péče o fyzický stav archiválií

Projekty podpořené dotací na vědu a výzkum – hlavní řešitelé

Projekt NAKI II, reg. č. DG16PO2R040: Vývoj metod konzervování pečeti a jejich textilních závěsů, společný projekt s Vysokou školou chemicko-technologickou v Praze, koordinátor Benjamin Bartl

Projekty podpořené dotací na vědu a výzkum – spoluřešitelé

Projekt OBV MV ČR, reg. č. VI20162019037: Pokročilý identifikační element pro rozpoznávání archiválií, hlavní řešitel Vysoké učení technické v Brně

Projekty nepodpořené tematickou dotací – vlastní, částečně z institucionální podpory vědy

Projekt NAKI: Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovni a archivní fondy, další publikační výsledky v rámci již ukončeného projektu

Vývoj technologie restaurování poškozených rukopisů železegalovými inkousty

Studium vlastností lepidla EVACON-RTM

Retardéry hoření pro archivní lepenky (diplomové práce studentky VŠCHT)

Použití sulfátových buničin při restaurování papíru

Využití ionogenních fixativ při restaurování a konzervování papíru (diplomová práce studentky Fakulty restaurování Univerzity Pardubice)

Testování účinnosti dezinfekce a čištění albuminových fotografií

Vliv nanočástic stříbra na mikromycety (pokračování)

Vliv glycerinu na protiplísňovou odolnost historického textilu

Stanovení minimální inhibiční koncentrace glutaraldehydu pro mikromycety

Je třeba s potěšením konstatovat, že veškeré prostředky vnesené do široce založeného výzkumu přinesly opět množství hodnotných výsledků. Výstupy z výzkumu a inovací jsou respektovány, využívány, pozitivně hodnoceny, často i ve formě oficiálních prestižních ocenění. Nejde jen o oficiální grantové úkoly, ale i rozvíjení na platformě běžného fungování klíčových segmentů Národního archivu. Institucionální podpora vědy pak přinesla významnou vzpruhu pro dávno plánované aktivity ve všech typech výzkumu. Účast zaměstnanců v různých vědeckých a redakčních radách a komisích v domácím prostředí a v zahraničí je tak bohatá, že její výčet přesahuje možnosti Zprávy o činnosti.

Ediční a publikační činnost

Ediční činnost byla realizována v souladu s edičním plánem na rok 2016. Národní archiv v uplynulém roce připravil a vydal následující publikace:

Hlaváčková, Jaroslava (ed.): Jaroslav Janda. Moje vzpomínky na světovou válku 1914–1918. Praha 2016, 270 s.

Kločková, Lenka – Chaloupková, Maria – Štěr, Roman (edd.): Miloslav Moulis. Z mých vzpomínek. Praha 2016, 279 s.

Kuprová, Renata (ed.): Adolf Ludvík Krejčík. Paměti. Praha 2016, 285 s.

Nováčková, Helena: Katalog a rejstříky k protokolům schůzí 17. československé vlády (3. Hodzovy): 21. 7. 1937–22. 9. 1938. Praha 2016, 147 s.

Pazderová, Alena (ed.): Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus I, Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1598. Praegae 2016, 3 svazky, 2073 s.

Vojáček, Milan – Koblasa, Pavel – Lutovská, Pavla: Bachova kartotéka. Databáze obyvatel pražské aglomerace z let 1850–1914. Praha 2016, 261 s.

Historická fotografie 15, 2016, 120 s.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu 24/1, 2016, 485 s.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu 24/2, 2016: Třídní justice, 334 s.

Pedagogická činnost

V roce 2016 pokračovala výuka dalšího ročníku studentů bakalářského a magisterského studia archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy na základě smlouvy mezi Národním archivem a Katedrou pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (předměty Spisová služba, předarchivní péče a výběr archiválií; Seminář ke zpřístupňování archiválií; Archivní provoz a technika a Archivní legislativa). Paralelně pokračovala výuka v Archivním kurzu organizovaném touto katedrou. Nově byla zahájena výuka v nově akreditovaném oboru Veřejná správa a spisová služba též katedry. Pracovníci NA přednášeli individuálně i na dalších vysokých školách. Charakter výukových seminářů měla i většina exkurzí studentů vysokých škol (Hradec Králové, Pardubice, České Budějovice, Olomouc) a mezinárodního výměnného studijního programu ERASMUS, které byly zaměřeny na archivaci, archivní zpracování foto a fonoarchiválií a digitalizaci.

Tak jako v uplynulých letech se pracovníci oddělení péče o fyzický stav archiválií podíleli na odborné výuce konzervátorů, restaurátorů a chemiků na Střední průmyslové a vyšší odborné škole grafické v Praze, Vysoké škole chemicko-technologické v Praze, Katedře Pomocných věd historických a archivního studia Univerzity Karlovy a Univerzity Hradec Králové a FAMU – Katedře fotografie.

Zahraniční styky

V roce 2016 bylo realizováno celkem 33 zahraničních cest. Tyto cesty byly realizovány na základě mezinárodních dohod, z institucionální podpory, z grantových prostředků, na hrazené zvací stranou nebo plně hrazené Národním archivem. Tematicky se cesty obdobně jako v minulých letech týkaly základního i aplikovaného výzkumu, účasti na konferencích, zasedáních mezinárodních komisí, dále byly orientovány na získávání zkušeností v zahraničních archivech, prezentaci Národního archivu v zahraničí, spolupráci při akvizicích nebo školení v rámci mezinárodní pomoci.

Chorvatsko

Zora Machková (průzkum archiválií archivů Svazu Čechů v Chorvatsku v Daruvaru a České besedy Záhřeb)

Itálie

Jan Kahuda, Pavel Koblasa (výzkum týkající se dějin rodinného archivu toskánských Habsburků ve Státním archivu ve Florencii a soukromém archivu Antinori)

Maďarsko

Jitka Křečková, Kateřina Zenklová (účast na zasedání výboru spolku Icarus a pracovní poradě projektu CO:OP v Budapešti)

Německo

Milan Vojáček, Zbyšek Stodůlka (účast na workshopu 20. Tagung „Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen“ (AUDS) v Postupimi)

Zdeňka Kokošková, Monika Sedláková (výzkum k projektu Nacistická okupační správa v PČM a její představitelé v berlínských archivech)

Pavel Dufek, František Friška, David Hubený (heuristika k výstavě Československo-německé hospodářské vztahy ve 20. století v berlínských archivech)

Milan Vojáček (účast na workshopu Migration und Emulation

Langzeitarchivierungsmassnahmen in der Praxis v Drážďanech)

Miroslav Šepták (účast na mezinárodní konferenci k 40. výročí konference dělnických a komunistických stran ve východním Berlíně)
Jaroslav Pažout (výzkum k projektu Nacistická okupační správa v PČM a její představitelé v berlínských archivech)
Pavel Dufek, František Frňka (výzkum k projektu Nacistická okupační správa v PČM a její představitelé v mnichovských archivech)
Milan Vojáček, Zbyšek Stodůlka (účast na 86. německém Archivtagu v Koblenzi)
Tomáš Kalina, Matěj Třepeš (konzultace k problematice spisové služby, výběru archiválií a elektronických dokumentů v berlínských archivech)

Polsko

Markéta Novotná (účast na III. mezinárodní interdisciplinární konferenci Historia Interpretacja Reprezentacja v Sopotech)
Dorota Müllerová, Alena Šimánková, Karolína Šimůnková (konzultace k problematice ochrany osobních a dalších chráněných údajů v polské archivní legislativě a praxi)
Adam Zítek (účast na X. letní škole moderní historie IPN ve Varšavě)
Adam Zítek (heuristika pramenů v archivech ve Varšavě a Toruni)

Rakousko

Libuše Holakovská, Jitka Křečková, Kateřina Zenklová (účast na konferenci „New or unknown sources of the History and Cultural Heritage of Central Europe in the digital Age“ na vídeňské univerzitě)
Miroslav Šepták (průzkum fondů k česko-rakouským vztahům v Rakouském státním archivu)
Pavel Koblasa (výzkum pramenů k dějinám císařských statků v Rakouském státním archivu)
Tomáš Kalina (výzkum pramenů k dějinám poštovních tras v Rakouském státním archivu)
Eva Gregorovičová (práce na grantovém projektu Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel)
Eva Drašarová (práce na projektu Česko-německá jazyková vyrovnání na sklonku monarchie)
Tereza Pluskalová (práce na projektu Akademie hraběte Straky v Rakouském státním archivu)
Milan Vojáček, Jan Kahuda (výzkum pramenů k osobnosti F. L. Riegra a ediční příprava pamětí Karla Kazbundy)

Slovensko

Soňa Ambrožová, Jiří Bernas, Martin Šuraba, Jaroslav Horáček (konzultace k projektům Digitální knižnice a Digitální archiv)
Jiří Bernas, Miroslav Kunt, Zbyšek Stodůlka (výměna zkušeností v oblasti digitální archivace)
Pavla Lutovská, Pavel Koblasa (účast na konferenci Kulturné inštitúcie v archívnych dokumentoch)

Slovinsko

Blanka Hnulíková (workshop věnovaný problematice negativů ve Slovinském národním archivu v Lublani)

Švédsko

Jitka Křečková, Kateřina Zenklová (účast na zasedání výboru spolku Icarus a pracovní poradě projektu CO:OP ve Visby)

Švýcarsko

Zora Machková (akvizice archiválií Svazu Čechů a Slováků ve Švýcarsku)

USA

Zora Machková (pořádací práce v archivu a knihovně Sokola New York a střechové krajanské organizace BBLA v New Yorku)

Péče o fyzický stav archiválií

Preventivní péče o archiválie a průzkumy jejich fyzického stavu

Pokračoval systematický průzkum fyzického stavu archivních souborů Sběrka map a plánů, Sběrka kinematografických filmů, Česká geologická služba – Geofond, kinematografické filmy, Praha. Byly monitorovány klimatické podmínky ve studovně knihovny a depozitáři foto, fonu (depozitář 11.52 a klimabox C).

Koncem roku se pracovníci oddělení péče o fyzický stav archiválií podíleli na kontrole fyzického stavu kulturních památek uložených v Národním archivu. K 31. 12. 2016 měl Národní archiv ve své péči celkem 1 národní kulturní památku a 25 archivních kulturních památek.

Vedle kontroly fyzického stavu archiválií se sledoval i stav archiválií z hlediska mikrobiologického napadení. Celkem bylo provedeno 241 stěrů, u pozitivních nálezů byla provedena identifikace mikroorganismů i pro státní archivy a další instituce.

Během roku 2015 bylo dezinfikováno celkem 1 679,8 bm archiválií, z toho 288,6 bm archiválií vlastních a 1 391,2 bm z jiných archivů a institucí. Po dezinfekci v etylenoxidových komorách Národního archivu byla kontrolována účinnost procesu 89 mikrobiologickými stěry.

V roce 2016 bylo připraveno ke konzervaci a odkyseleno technologií hromadného odkyselení BCP C500 65 336 ks archiválií z fondu Archiv Huberta Ripky.

Konzervování a restaurování archiválií

Restaurátorské pracoviště umístěné v budově Národního archivu Milady Horákové 133, Praha 6 dále restaurovalo pergamenové listiny fondu Řád maltézských rytířů (celkem 173 listin a 256 pečeti).

Práce na restaurování Litoměřického graduálu pokračovaly vyrovnáváním skladů na vybraných foliích pergamentu. Práce jsou časově náročné, protože k vyrovnávání folií dochází na špatně přístupných místech graduálu a požadují specifický postup. Restaurátorské pracoviště na Chodovci pokračovalo v systematickém restaurování a konzervování archiválií přijatých již minulých letech nebo zahájilo práce na nově přijatých archiváliích. Restaurátorské práce probíhaly u fondů: Archiv České koruny, Desky zemské větši, Rodinný archiv Metternichů, Sběrka map a plánů, Staré katastrální mapy řada A, Fotografie: Pluhař Josef, JUDr., Dobrovolníci ve Španělsku 1936–1939, Hermanová Ljuba, Sběrka alb

Pomoc institucím po mimořádných událostech

Mezi priority byla dále zařazena pomoc Archivu Bosny a Hercegoviny po požáru, kdy po návštěvě této instituce našimi restaurátory byl vypracován společný projekt s Českou rozvojovou agenturou na výškolení restaurátorů v Národním archivu a vybavení pracoviště v Sarajevu. V roce 2016 bylo zakoupeno kompletní vybavení restaurátorského pracoviště státního archivu Bosny a Hercegoviny přístroji a materiálem. Národní archiv spolu s agenturou připravil podklady pro výběrové řízení na dodavatele. Ačkoli byl dodavatel vybrán (Ceiba s.r.o.) a ten dle smlouvy přístroje a materiál dodal do Sarajeva již v září, zástupci Bosny a Hercegoviny – přes všechna ujišťování – nebyli schopni a zřejmě ani i ochotni za-

jistit celní náležitosti. Proto až po mnoha urgencích a intervencích zastupitelského úřadu v BaH se podařilo dodávku dodat do archivu v Sarajevu až v prosinci.

Bezpečnostní snímkování a reprografie

Také v roce 2016 pokračovalo pořizování bezpečnostních negativů listin (ateliér Dejvice) po restaurování jen nepravdělnou docházkou fotografa. Bezpečnostní snímkování listin fondu *Maltézští rytíři – české velkopřevorství a konvent Praha* po konzervaci tak probíhalo z kapacitních důvodů velmi pomalým tempem.

Digitalizační práce

V rámci realizace projektu CO:OP pokračovala digitalizace pečeti fondu Archiv České koruny. V roce 2016 bylo zhotoveno 1409 snímků, od začátku projektu v roce 2015 bylo zhotoveno celkem 2 971 snímků. Z rozpočtu projektu byla realizována také digitalizace fondu Genealogická sbírka Dobřenského, jehož dokumenty jsou kvůli častému využívání badateli velmi poškozené. Zhotoveno bylo 4 558 snímků. Započata byla také digitalizace listin fondu Reverzy k zemi, která bude dokončena v roce 2017.

V chodoveckém ateliéru pokračovala digitalizace hlavních knih fondu Tereziánský katastr. Digitalizováno bylo 17 knih a zhotoveno 5 118 snímků. V oblasti židovských fondů pokračovala příprava chybně digitalizovaných matrik fondu Židovské kontrolní matriky k opravě snímků. Opraveno bylo 98 knih a nově nasnímány 4 matriky (přírůstky z roku 2016). Dodatečná oprava byla provedena také u 2 knih fondu Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích. Digitalizace fondu Desky zemské byla zastavena kvůli nutnosti dokončit kontrolu skenů dosud digitalizovaných knih. Bylo zkontrolováno 152 knih, které byly předány k nápravě nalezených chyb. Do konce roku byly opraveny skeny ze 125 knih, které čekají na zpřístupnění na www.badatelna.eu. Pro potřebu badatelny a zpřístupnění na www.badatelna.eu probíhalo také skenování inventářů fondů I. oddělení.

V roce 2016 byla dokončena digitalizace fondu Ministerstvo vnitra Vídeň – Šlechtický archiv, průběžně probíhá kontrola snímků, která bude dokončena v roce 2017. Pokračovala rovněž digitalizace fondu Rodinný archiv Metternichů – Acta Clementina, kdy bylo digitalizováno 20 kartonů (včetně kontroly snímků). K digitalizaci byl připraven rovněž fond Zemská porodnice a naleznice, z kapacitních důvodů k ní zatím nebylo přikročeno.

K digitalizaci bylo předáno i posledních 15 svazků pomocných knih k fondu Sčítání obyvatelstva RČS v roce 1930 (naprostá většina z nich po restaurátorském zásahu). Tím se úspěšně završil několikaletý pokus o záchranu dobových pomůcek ke sčítacím operátům z roku 1930 a 1939. V návaznosti na to bylo v minulém roce započato s digitalizací sčítacích operátů ze sčítání obyvatelstva RČS pro území Podkarpatské Rusi, protože uvedené archy jsou v nejhorším fyzickém stavu (k tomu přistupuje i nízká kvalita papíru) v rámci celého fondu a restaurátorský zásah by byl jak finančně, tak i časově velmi náročný. Navíc jsou tyto archy neustále využívány k úředním účelům. Za minulý rok se již podařilo digitalizovat prvních 31 kartonů. Pokračovala digitalizace pobytových karet z fondu Policejní ředitelství, Praha – evidence obyvatelstva. V současné době je hotovo již 258 kartotéčních krabic.

Podařilo se umístit digitalizáty ze souborů Sběrka staničních kronik a Ruské a ukrajinské emigrantské organizace na www.badatelna.eu. V průběhu roku probíhala kontrola digitalizátů ze souborů Komitét pro umožnění studia ruským ukrajinským studentům a Ukrajinské muzeum. U posledně uvedeného fondu byla v roce 2016 zahájena digitalizace (digitalizováno bylo zatím pouze 15 kartonů).

Publikační činnost Národního archivu a jeho pracovníků za rok 2016

sestavila Kateřina Paulusová

BACÍLKOVÁ, Bronislava

Mikrobiální kontaminace prostředí vybraných archivních a knihovních depozitářů. In: Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovni a archivní fondy. Praha 2015, s. 14–17.

BARTL, Benjamin

Wax bloom' on beeswax cultural heritage objects: exploring the causes of the phenomenon. Magnetic resonance in chemistry 53, 2015, č. 7, s. 509–513 (spoluautoři L. Kobera, M. Ďurovič, J. Brus, K. Drábková).

Degradace včelího vosku. Zpravodaj STOP 2016, č. 1, s. 6–11.

Vliv konstrukce ochranných obalů na jejich prachotěsnost. In: Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovni a archivní fondy. Praha 2015, s. 60–66 (spoluautoři Lenka Bartlová, Hana Paulusová).

Vliv prachových částic na degradaci celulózy. In: Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovni a archivní fondy. Praha 2015, s. 42–49 (spoluautoři Ludmila Mašková, Hana Paulusová, Jiří Smolík, Lenka Bartlová, Petr Vodička).

Výkvěty na povrchu pečeti ze včelího vosku. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha: 2015, s. 231–237 (spoluautoři Michal Ďurovič, Jiří Trejbal, Jakub Havlín).

High-contrast X-ray micro-tomography of low attenuation samples using large area hybrid semiconductor pixel detector array of 10 × 5 Timepix chips. Journal of instrumentation 11, 2016, s. 1–7 (spoluautoři Jakub Karch, Jan Dudák, Jaroslav Kuba, Jiří Kvaček, Jan Žemlička).

Non-destructive imaging of fragments of historical beeswax seals using high-contrast X-ray micro-radiography and micro-tomography with large area photon-counting detector array.

Micron 91, 2016, s. 22–28 (spoluautoři Jakub Karch, Jan Dudák, Jan Žemlička, František Krejčí).

The effect of indoor particles on cellulose degradation. In: Sborník XVI. výroční konference České aerosolové společnosti. Praha: 2015 (spoluautoři Ludmila Mašková, Jiří Smolík, Petr Vodička).

Restoration and conservation of objects of cultural heritage seminar-archival and library documents. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 92–93 (spoluautor Michal Ďurovič, Jan Šiblo).

Sbírka map a plánů v Národním archivu a její průzkum. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 125–132 (spoluautoři Filip Paulus, Hana Paulusová, Roman Straka).

Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovni a archivní fondy. Fórum pro konzervátory-restaurátory 2015, s. 145–147 (spoluautoři Ludmila Mašková, Jiří Smolík, Jakub Ondráček, Magda Součková, Hana Paulusová, Marie Benešová a Michal Ďurovič).

Opravy archiválií poškozených železgalovým inkoustem. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 81–85 (spoluautoři Lenka Bartlová, Adéla Růžicková).

BARTLOVÁ, Lenka

Vliv konstrukce ochranných obalů na jejich prachotěsnost. In: Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovni a archivní fondy. Praha 2015, s. 60–66 (spoluautoři Benjamin Bartl, Hana Paulusová).

Vliv prachových částic na degradaci celulózy. In: Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovni a archivní fondy. Praha 2015, s. 42–49 (spoluautoři Ludmila Mašková, Hana Paulusová, Jiří Smolík, Benjamin Bartl, Petr Vodička).

Fixace citlivé vrstvy kolódiových pozitivů. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 339–360 (spoluautoři Petra Urbanová, Blanka Hnulíková, Michal Ďurovič).

Opravy archiválií poškozených železozalovým inkoustem. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 81–85 (spoluautoři Adéla Růžicková, Benjamin Bartl).

BAUDISCH, Pavel

Sbírka Fotoarchiv K.H. Franka. Archivní časopis 66, 2016, s. 5–46.

BENEŠOVÁ, Emilie

Digitalizace historických dokumentů – fotografií s ohledem na jejich podstatu, fyzický stav a možnosti digitálních technologií. In: Sborník k mezinárodní konferenci Digi 2015. Praha 2016, s. 15–25.

BLÁHOVÁ, Ivana

Reorganizace rejstříku trestů v roce 1952 aneb „bitva o skříně“. *Paginae historiae* 24/2, 2016, s. 192–213.

BLAŽEK, Lukáš

V boji proti špiónům a rozvratníkům – státní soud a počátky k jeho činnosti. *Paginae historiae* 24/2, 2016, s. 149–169.

BORÝSKOVÁ, Štěpánka

Restaurování chromofotografie ze sbírek Muzea hlavního města Prahy. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 327–332 (spoluautorka Blanka Hnulíková).

ČUMLIVSKI, Denko

Vývoj Archivu České koruny a osudy tak zvané Zlaté buly sicilské. In: Wihoda, Martin – Žemlička, Josef: Zlatá bula sicilská. Praha 2016, s. 127–167.

DRAŠAROVÁ, Eva

Národní archiv v roce 2015. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 397–438.

DUFEK, Pavel

Proměny vlastnických poměrů velkostatků na Slánsku za druhé světové války. In: Válka v nás, my ve válce. Slaný 2016, s. 92–108.

ĎUROVIČ, Michal

Monitoring plynného znečištění archivních depozitářů pomocí AAF kupónů. In: Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovni a archivní fondy. Praha 2015, s. 18–24 (spoluautor Roman Straka).

Restoration and conservation of objects of cultural heritage seminar-archival and library documents. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 92–93 (spoluautor Benjamin Bartl, Jan Šiblo).

Fixace citlivé vrstvy kolódiových pozitivů. In: XV. seminář restaurátorů a historiků.

Praha 2015, s. 339–360 (spoluautoři Petra Urbanová, Blanka Hnulíková, Lenka Bartlová).

„Wax bloom“ on beeswax cultural heritage objects: exploring the causes of the phenomenon. *Magnetic resonance in chemistry* 53, 2015, č. 7, s. 509–513 (spoluautoři L. Kobera, B. Bartl, J. Brus, K. Drábková).

Výzkvěty na povrchu pečeti ze včelího vosku. In: XV. seminář restaurátorů a historiků.

Praha: 2015, s. 231–237 (spoluautoři Benjamin Bartl, Jiří Trejbal, Jakub Havlín).

Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovní a archivní fondy. Fórum pro konzervátory-restaurátory 2015, s. 145–147 (spoluautoři Ludmila Mašková, Jiří Smolík, Jakub Ondráček, Magda Součková, Benjamin Bartl, Marie Benešová a Hana Paulusová).

GREGOROVÍČOVÁ, Eva

Interview. In: TV Ostrov, 10. dubna 2016, 16:33.

Po stopách Ludvíka Salvátora Toskánského v Čechách: archivní, ikonografické a knihovní prameny k arcivévodovu životu a dílu v paměťových a kulturních institucích v Praze. Studie a zprávy 5, 2015, s. 117–146.

Pocta Ludvíku Salvátorovi Toskánskému v roce stoletého výročí jeho úmrtí. Studie a zprávy 5, 2015, s. 181–183.

Toskánské Habsburkové a ostrovské panství 1808–1918. Die Herrschaft Schlackenwerth zur Zeit der Großherzöge von Toskana. Ostrov [2016] (spoluautoři Miluše Kobesová, Naděžda Kubů, Lubomír Sršeň, Dana Stehlíková).

Von Florenz über Prag nach Mallorca: Erzherzog Ludwig Salvator: Ausstellung anlässlich seines 100. Todestages. [Praha] [2015].

HNULÍKOVÁ, Blanka

Restaurování chromofotografie ze sbírek Muzea hlavního města Prahy. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 327–332 (spoluautorka Štěpánka Borýsková).

Fixace citlivé vrstvy kolodiových pozitivů. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 339–360 (spoluautoři Petra Urbanová, Michal Ďurovič, Lenka Bartlová).

HUBENÝ, David

Komunisté na Podkarpatské Rusi za druhé republiky. *Dejiny* 11, 2016, č. 1, s. 29–41.

Nástin archivních fondů k dějinám dělnictva a dělnického hnutí v síti státních archivů a sedm vybraných dokumentů z dějin dělnictva za 2. světové války. In: Zpravodaj grantového projektu Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948. Praha 2015, s. 88–100.

Patentní úřad v krátkém čase druhé republiky 1938–1939. *Průmyslové vlastnictví* 26, 2016, č. 3, s. 81–93.

Personální záležitosti z počátků československé správy Podkarpatské Rusi – obsazování četnických postů. In: *Arkasisv'ki čitanija*. Mikolajiv: MNU imeni V.O. Suchomlins'kovo, 2016, s. 54–57.

Stíhání velitele praporu SOS Falknov/Rakovník Františka Helwina nacistickou justicí. *Paginae historiae* 24/2, 2016, s. 70–87.

Všechny postihuje čas a nepředvídaná událost – Miroslav Haken. In: *Válka v nás, my ve válce*. Slaný 2016, s. 124–141.

Zavedení revírní organizace u Policejního ředitelství v Praze za druhé světové války. Sborník Archivu bezpečnostních složek 13, 2015, s. 13–30.

CHALOUPKOVÁ, Maria

Moulis, Miloslav: Z mých vzpomínek. Praha 2016 (spoluautoři Lenka Kločková, Roman Štér).

JÍLKOVÁ, Stanislava

Horní úřad Rudolfův 1555–1854. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 295–325.

JIRKOVÁ, Pavla

Od Sperata ke Strobachovi: Jihlava v převratech konfesionalizace v 16. až 17. století.

In: *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století*. Praha 2014, s. 159–184.

JUNĚCOVÁ, Jiřina

[Fabini, Pavel – Klečacký, Martin – Zouzal, Tomáš: *Zemědělská rada pro Království české*

1873–1918, Ministerstvo zemědělství. Praha 2015]. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 484–485.

KAHUDA, Jan

Archivní anketa z roku 1869 a její odraz v Čechách. In: *Alis volat propriis*. Brno 2016, s. 477–494.

[Vojáček, Milan – Koblasa, Pavel – Lutovská, Pavla: *Bachova kartotéka*, Národní archiv. Praha 2016]. *Genealogické a heraldické listy* 36, 2016, č. 3, s. 106–107.

K životnímu jubileu Jaroslavy Hovorkové. *Vídeňské svobodné listy* 71, 2016, č. 45/46, s. 2 (spoluautorka Alexandra Blodigová).

Edice vzájemné korespondence Bedřicha Pacáka a Antonína Rezka [Klečacký, Martin: *Český „konzul“ ve Vídni, Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Nakladatelství Lidové noviny*. Praha 2015]. *Paginae historiae* 24/2, 2016, s. 303–305.

[Kovář, Daniel: *Grunty, chalupy a lidé v Borovanech od 15. do 19. století*, Město Borovany, Borovany 2014]. *Genealogické a heraldické listy* 66, 2016, č. 2, s. 108.

[Hlaváčková, Jaroslava: *Jaroslav Janda: Moje vzpomínky na světovou válku 1914–1918*, Národní archiv. Praha 2016]. *Genealogické a heraldické listy* 36, 2016, č. 3, s. 110–111.

[Matusíková, Lenka: *K dějinám Židů v českých zemích*, Národní archiv. Praha 2015]. *Genealogické a heraldické listy* 66, 2016, č. 1, s. 91–92.

K životnímu jubileu PhDr. Jindřicha Schwippela. *Středočeský sborník historický* 41, 2015, s. 391–394.

[*Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 57, 2014: *Papierkrieg*]. *Archivní časopis*. 66, 2016, s. 307–308.

Nový klíč k hradu Simancas [Grebe, Marc-André: *Akten, Archive, Absolutismus, Vervuert*. Frankfurt am Main 2012]. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 451–455.

[Kuprová, Renata: *Adolf Ludvík Krejčík. Paměti*, Národní archiv. Praha 2016].

Genealogické a heraldické listy 36, 2016, č. 3, s. 107–108.

Prameny k dějinám vídeňského kongresu ve fondu Rodinný archiv Metternichů. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 326–348.

[Velek, Viktor: *Lumír 150*, Apis Press. Třebíč 2015]. *Časopis Matice moravské* 135, 2016, s. 244–245.

[Kravar, Zdeněk: *Das Reichsarchiv Troppau*, Verlag Dr. Kovač. Hamburg 2014]. *Archivní časopis* 66, 2016, s. 97–99.

Zemřela PhDr. ing. Jaroslava Honcová, CSc. *ČAS v roce* 2016, s. 278–282.

Knihy poštovních tras – pramen k dějinám poštovníctví v habsburské monarchii

v 19. století. In: *Na kolech do světa*. Semily 2016, s. 132–153 (spoluautor Tomáš Kalina).

Zemřel PhDr. Karel Beránek. *ČAS v roce* 2016, s. 283–288 (spoluautor Tomáš Kalina).

KALINA, Tomáš

Knihy poštovních tras – pramen k dějinám poštovníctví v habsburské monarchii

v 19. století. In: *Na kolech do světa*. Semily 2016, s. 132–153 (spoluautor Jan Kahuda).

Zemřel PhDr. Karel Beránek. *ČAS v roce* 2016, s. 283–288 (spoluautor Jan Kahuda).

KLOČKOVÁ, Lenka

Moulis, Miloslav: Z mých vzpomínek. Praha 2016 (spoluautoři Maria Chaloupková, Roman Štěr).

KOBLASA, Pavel

Konec brazilské monarchie očima rakousko-uherského diplomata. Rodopisná revue [online] 18, 2016, č. 3, s. 4–7, <http://rodopisna-revue-online.tode.cz>.

Milešovský svěřenský statek a jeho zánik. Rodopisná revue [online] 18, 2016, č. 2, s. 11–14, <http://rodopisna-revue-online.tode.cz>.

Osobní komorníci rakouského císaře Františka Josefa I. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 233–239.

Péče o korunovační klenoty v období monarchie. Rodopisná revue [online] 18, 2016, č. 1, <http://rodopisna-revue-online.tode.cz>.

KRLÍN, Jan

Nové slovenské archivní publikace. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 461–466.

Státní úředníci v Prachaticích ve víru státoprávních a společenských změn 1918–1920: boj o Prachatice ve světle pramenů z Prezidia českého místodržitelství v Praze (1911–1920). *Zlatá stezka* 23, 2016, č. 2, s. 417–431.

KŘEŠŤAN, Jiří

[Kábová, Hana: Páter Láska (1848–1921), Masarykův ústav a Archiv AV ČR. Praha 2015]. *Časopis Matice moravské* 135, 2016, č. 1, s. 227–228.

[Horáček, Ladislav a Placák, Petr: Přece tady nebudeme sedět nasucho, Paseka. Praha 2014]. *Soudobé dějiny* 22, 2015, č. 3–4, s. 616–618.

Interview. In: Hovory. Stanice Plus, Český rozhlas, 19. května 2016, 24:55.

[Šandová, Irena: Ing. Václav Budil, Město Kolín. Kolín 2015]. *Časopis Matice moravské* 134, 2015, č. 2, s. 593.

[Mervart, Jan: Kultura v karanténě, Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2015]. *Časopis Matice moravské* 135, 2016, č. 1, s. 230–231.

[Hrdlička, Jaroslav: Životem a dílem historika Františka Michálka Bartoše, Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy v nakladatelství L. Marek. Praha 2015].

[Bílek, Karol: Malé dějiny Sobotecka, Město Sobotka. Sobotka 2008–2015]. *Časopis Matice moravské* 135, 2016, č. 1, s. 242–243.

Korespondence Františka Janoucha a Jiřího Pelikána jako pramen k dějinám československého exilu. *Paginae historiae* 24/2, 2016, s. 306–310.

[Macek, Jiří: Vítězslava Kaprálová, 2. vyd., Litera Proxima. [Průhonice] 2014]. *Soudobé dějiny* 22, 2015, č. 3–4, s. 619–620.

[Ducháček, Milan: Václav Chaloupecký, Karolinum. Praha 2014]. *Archivní časopis* 66, 2016, č. 2, s. 211–215.

[Tajovský, Miloš. Havlíčkův Brod, Tiskárny Havlíčkův Brod. Havlíčkův Brod 2015].

[Engelen, Nancy a Martinek, Karel: Lázně u Mariánské studně pod Zvičinou, Podkrkonoší žije. [Hořice] 2015]]. *Časopis Matice moravské* 134, 2015, č. 2, s. 591–593.

O věži, království a zmizelý spisovatelce. [Papoušek, Vladimír. Věž a království, Akropolis. Praha 2014]. *Soudobé dějiny* 2016, č. 3–4, s. 572–578.

[Sládek, Ondřej: Jan Mukařovský: život a dílo, Host. Brno 2015]. *Dějiny a současnost* 38, 2016, č. 5, s. 48.

[Opat, Jaroslav: Z časů válek a chaosu v Evropě: Vzpomínky a úvahy, ÚTGM. Praha 2014]. *Soudobé dějiny* 22, 2015, č. 3–4, s. 621–622.

Zdeněk Nejedlý. In: Galerie osobností, Gymnázium Aloise Jiráska. Litomyšl 2015, s. 68–69.

Zdeněk Nejedlý: politik a vědec v osamění. Připravil Viktor Bezdíček. Režie Radim Nejedlý. Čte Martin Sláma. In: Radiokniha. Stanice Plus, Český rozhlas, 16.–25. května 2016, díl 1–10.

KUNT, Miroslav

Pamětní knihy (nejen) železničních stanic na internetu. Archivní časopis 66, 2016, č. 3, s. 295–296.

Modernizace trati Ševětín – Veselí nad Lužnicí, II. část: úsek Horusice – Veselí nad Lužnicí: výstavba IV. tranzitního železničního koridoru. Veselí nad Lužnicí 2016 (spoluautoři Vít Kuchválek, Tomáš Pech, Vojtěch Říha, Pavel Langer).

KUPROVÁ, Renata

Krejčík, Adolf Ludvík: Paměti. Praha 2016.

MAHEL, Richard

[Kejř, Jiří: Jan Hus známý i neznámý. Resumé knihy, která nebude napsána, 2. vyd., Karolinum. Praha 2015]. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 478–480.

[Fíges, Orlando: Natašin tanec. Kulturní historie Ruska, Beta-Dobrovský. Praha 2004]. *Paginae historiae* 24/2, 2016, s. 325–334.

[Uničov v člancích historika a kronikáře Tomáše Souška, Poznání. Olomouc 2012]. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 474–477.

MACHKOVÁ, Zora

Spolupráce SSČS s Národním archivem. In: Springisfeld, Helena: Svaz spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku, GastroPress. Hrusice [2016], s. 96–97 (spoluautoři Jana Jarolímková, Jiří Kraus).

MATUŠÍKOVÁ, Lenka

K dějinám Židů v českých zemích. Praha 2015.

MĚŠŤÁNKOVÁ, Vlasta

Cesta z pekla: soubor fotografií Jaroslava Šklíby z cesty z koncentračního tábora Sachsenhausen do vlasti. *Historická fotografie* 15, 2016, s. 30–41.

NOVÁČKOVÁ, Helena

Katalog a rejstříky k protokolům schůzí 17. československé vlády (3. Hodžovy): 21. 7. 1937–22. 9. 1938. Praha 2016.

Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. IV/2, (červenec – prosinec 1944). Praha 2015 (spoluautoři Jan Bílek, Jan Němeček, Jan Kuklík, Ivan Štoviček).

PAULUS, Filip

Sbírka map a plánů v Národním archivu a její průzkum. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 125–132 (spoluautoři Benjamin Bartl, Hana Paulusová, Roman Straka).

PAULUSOVÁ, Hana

Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovní a archivní fondy. Fórum pro konzervátory-restaurátory 2015, s. 145–147 (spoluautoři Ludmila Mašková, Jiří Smolík, Jakub Ondráček, Magda Součková, Benjamin Bartl, Marie Benešová a Michal Ďurovič).

- Stabilita barevné vrstvy akvarelu v podmínkách umělého stárnutí = Stability of the aquarelle paint layer in the artificial aging conditions. *Koroze a ochrana materiálu* 59, 2015, č. 2, s. 37–49 (spoluautoři Martina Ohlídalová, Dana Krejčová, Eva Dytrychová, A. Hostačová).
- Studium vlastností fólie Beva 371 a Filmoplast R. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 238–263 (spoluautorka Eva Hrbáčková).
- Vliv vybraných metod odkyselování na barevnou vrstvu akvarelu. In: *Věda pro papírové artefakty*. Pardubice 2015 (spoluautoři Dana Krejčová, Eva Dytrychová, Martina Ohlídalová).
- Zlepšení kvality vnitřního ovzduší knihoven a archivů. Fórum pro konzervátory-restaurátory. 2015, s. 136–140 (spoluautorka Magda Součková).
- Zhodnocení nové metody odkyselování knihovních a archivních fondů firmy GSK v německém Brauweileru. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 264–274 (spoluautoři Petra Vávrová, Lucie Palánková).
- Vliv konstrukce ochranných obalů na jejich prachotěsnost. In: Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovni a archivní fondy. Praha 2015, s. 60–66 (spoluautoři Lenka Bartlová, Benjamin Bartl).
- Vliv prachových částic na degradaci celulózy. In: Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovni a archivní fondy. Praha 2015, s. 42–49 (spoluautoři Ludmila Mašková, Benjamin Bartl, Jiří Smolík, Lenka Bartlová, Petr Vodička).
- Sbírka map a plánů v Národním archivu a její průzkum. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 125–132 (spoluautoři Benjamin Bartl, Filip Paulus, Roman Straka).
- PAZDEROVÁ, Alena
Epistulae et acta inuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus I, Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1598. Praegae 2016, 3 svazky, 2073 s.
- PAŽOUT, Jaroslav
Ochrana společnosti nebo vnitřní vyhnanství?: zákon o ochranném dohledu č. 44/1973 Sb. z 25. dubna 1973 a jeho využití proti odpůrcům režimu. *Paginae historiae* 24/2, 2016, roč. 24, s. 227–272.
- Každodenní život v Československu 1945/48–1989. Praha 2015.
- RAJLOVÁ, Lucie
[Kopoldová, Jiřina. Deníček spojačky, Národní archiv. Praha 2015]. *Paginae historiae* 24/2, 2016, s. 300–302.
- Úskalí orální historie při výzkumu české baletní scény. In: Vaněk, Miroslav a Houda, Přemysl. *Strípky mozaiky*, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Praha 2016, s. 282–302.
- ROHOVÁ, Tatiana
Státní archivní komise v letech 1951–1954. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 138–182.
- RŮŽIČKOVÁ, Adéla
Opravy archiválií poškozených železozalovým inkoustem. In: XV. seminář restaurátorů a historiků. Praha 2015, s. 81–85 (spoluautoři Lenka Bartlová, Benjamin Bartl).

STEINOVÁ, Šárka

Česká zahradní architektura konce 19. století až 1. poloviny 20. století v zrcadle archivních pramenů. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 240–265.

Odpůrce Jana Rokycany proti „sub utraque species“. *Český zápas* 96, 2016, č. 24, s. 7.

STODŮLKA, Zbyšek

Digitales Archiv mit eigenen Kräften? *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 59, 2016, s. 33–38.

STRAKA, Roman

Monitoring plynného znečištění archivních depozitářů pomocí AAF kupónů. In: *Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovní a archivní fondy*. Praha 2015, s. 18–24 (spoluautor Michal Ďurovič).

Sbírka map a plánů v Národním archivu a její průzkum. In: *XV. seminář restaurátorů a historiků*. Praha 2015, s. 125–132 (spoluautoři Benjamin Bartl, Hana Paulusová, Filip Paulus).

ŠEPTÁK, Miroslav

Alternativa vůči Hradu?: zahraničně-politické představy českých a slovenských agrárníků v třicátých letech minulého století. In: Rychlík, Jan – Holeček, Lukáš – Pehr, Michal: *Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století*. Praha 2015, s. 157–166.

Politické strany německé menšiny v Československu v meziválečné době: současný stav bádání a možné perspektivy výzkumu. In: *Deutsch ohne Grenzen*. Brno 2015, s. 155–170.

Politické zemětřesení v Rakousku. *Demokratický střed* [online]. 26. dubna. 2016, roč. 5, č. 2, <http://www.demokratickystred.cz/politicke-zemetreseni-v-rakousku>.

Postup křesťansko-sociální strany při kolapsu parlamentní demokracie v Rakousku (1932–1933). *Moderní dějiny* 24, 2016, č. 1, s. 135–158.

Rakouské prezidentské volby: nekonečný příběh. *Demokratický střed* [online]. 13. září 2016, roč. 5, č. 3, <http://www.demokratickystred.cz/rakouske-prezidentske-volby-nekonecny-pribeh>.

Rakouské prezidentské volby mají tři vítěze. *Demokratický střed* [online]. 6. prosince 2016, roč. 5, <http://www.demokratickystred.cz/tri-vitezove-rakouskych-prezidentskych-voleb>.

Souboj o Rakousko: Svobodní, nebo někdo jiný? *Demokratický střed* [online]. 27. září 2016, roč. 5, č. 3, <http://www.demokratickystred.cz/souboj-o-rakousko-svobodni-nebo-nekdo-jiny>.

Von der Zollunion bis zu den Römischen Protokollen. In: *Jahrbuch für mitteleuropäische Studien*. Wien 2016, s. 245–264.

ŠIMŮNKOVÁ, Karolína

Úvodní slovo. *Paginae historiae* 24/2, 2016, s. 7–8.

ŠTÉR, Roman

Aby na ně nebylo zapomenuto. *Národní osvobození*, 6. 1. 2016, č. 1, s. 7.

Bitva o Kyjev a boje na pravobřežní Ukrajině. *Legionářský směr* 2015, č. 4, s. 34–35.

[Doleček, Jiří: *Popraviště, aneb, Zpověď volyňského Čecha, Toužimský & Moravec*. Praha 2014]. *Soudobé dějiny* 22, 2015, č. 3–4, s. 614–615.

K prvnímu bojovému vystoupení československých vojáků na východní frontě. *Legionářský směr* 2016, č. 1, s. 27–29.

[Brož, Miroslav: *Zdobilo je sedm válečných křížů, Československá obec legionářská*. Praha 2013]. *Časopis Matice moravské* 134, 2015, č. 2, s. 577–578.

Moulis, Miloslav: Z mých vzpomínek. Praha 2016 (spoluautoři Maria Chaloupková, Lenka Kločková).

TRNKA, Pavel

Dějiny Knihovny piaristické koleje v Praze. Bibliotheca Antiqua 2016, s. 21–25.

Osudy Maltézské knihovny v Praze a její současný stav. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 7–46.

[Kozák, Petr (ed.): Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmana Slezska a Lužic z let (1493) 1500–1507, Scriptorium – Slezské zemské muzeum. Praha 2014]. *Studia mediaevalia Bohemica* 6, 2014, č. 2, s. 315–317.

URBÁNEK, Štěpán

Použití Aquazolu pro lepení voskových předmětů – poznatky z praxe. *Zpravodaj STOP* 2016, č. 1, s. 19–23.

VAŠKO, Pavel

Výzkumný ústav místního hospodářství, instituce mezi uměním, vědou a manažerským ústředím. *Paginae historiae* 24/1, 2016, s. 183–215.

VOJÁČEK, Milan

Lze vytvořit databázi obyvatel Prahy pro léta 1850–1914? In: Červená, Radana – Dvořák, Tomáš – Vyskočil, Aleš: Jak psát dějiny velkých měst? Brno 2016, s. 349–354.

Bachova kartotéka. Databáze obyvatel pražské aglomerace z let 1850–1914, Národní archiv. Praha 2016 (spoluautoři Pavel Koblasa, Pavla Lutovská).

WAAGE, Vladimír

Mezi světy – před Stěny a za Stěny. In: Breš, Michal: Hlavňov. Police nad Metují 2016, s. 180–189.

ZÍTEK, Adam

„Hodina odplaty se blíží ...“. Příklady osudů mladistvých odpůrců komunismu na Žatecku. *Sborník Archivu bezpečnostních složek* 13, 2015, s. 13–55.

„Przeciw komunistom z bronía w reku“. Przykłady działań antykomunistycznych w Europie Środkowej oraz Wschodniej. *XIX OZHS Toruń* 2016, sv. II, s. 315–334.

Konfident dvou totalit: životní příběh Břetislava Jeníčka. *Paměť a dějiny* 44, 2015, s. 39–55.

Ladislav Lorek: kariéra generálního prokurátora. *Paginae historiae* 24/2, 2016, s. 170–191.

LITERATURA

MARTIN MUSÍLEK: PATRONI, KLIENTI, PŘÍBUZNÍ. SOCIÁLNÍ SVĚT STARÉHO MĚSTA PRAŽSKÉHO VE 14. STOLETÍ

V osvědčeném layoutu Tomáše Rataje dostáváme do rukou knihu v kvartovém formátu, což znamená, že v běžném formátu by rozsah ne nepodstatně narostl. I když v dnešní době ani největší čtenářský profesionál nestihne v našich oborech přečíst vše, co by bylo záhodno, třeba tuto knihu doporučit z řady důvodů. Ten hlavní je, že přestože jde o téma zdánlivě i skutečně mnohokrát probírané, nejde jen, ba ani ne především, o oblákání starých faktů, představ a znalostí do nových šatů, i když se z nich vychází, ba autor je důkladně pronikl. Svědčí o tom i závěrečná bibliografie, a to jak pokud jde o literaturu, tak o edice pramenů (čtenář si při jejich probírce vzpomene na proseminář a opraví si jméno vydavatele 1. svazku Českomoravských regest a doplní 5. svazek týchž Regest prací Jiřího Spěváčka a Jany Zachové, který vypadl jistě jen nedopatřením; je v něm totiž vydána listina Lounských z 31. 5. 1350, o níž Musílek na s. 186 podává jen velmi nepřesné informace (srv. zde níže). A tu je třeba dodat, že i když jde doslova o několik set titulů,¹ není to seznam samoúčelný. Takřka každá stránka, kde to bylo potřeba, svědčí o tom, že autor těchto titulů, byť leckdy odlehklých, opravdu využil pro možnost komparace staroměstských poměrů s těmi v jiných prostředích, ať v Českém království, či uměřeně v srovnatelném zahraničí. Postrádají se snad jen E. Schwarzovy Sudetendeutsche Familiennamen aus vorhussitischer Zeit (1957) a výše zmíněná Regesta. Ale obraťme se přímo k obsahu.

I když autor může vzhledem k velkému množství deperdit využívat jen poměrně omezený primární pramenový materiál, který byl již mnohokrát předmětem studia jeho předchůdců (V. V. Tomkem počínaje a J. Mezníkem konče), přesto se mu podařilo výrazně postoupit nad jejich závěry. Bylo to dáno zejména jeho přístupem, který označil za sociální topografii, kombinující postupy diplomatické s těmi vhodnými pro historii sociální, genealogii i dějiny politické. Je ale třeba aspoň naznačit obsah hlavních kapitol. Po úvodu, který je věnován interpretaci útržků osudů jednoho staroměstského měšťana Dětricha Plafuse² (jde o zkomoleninu z Blaufuss, což Schwarz vykládá jako modrá noha z promodráni [žilou] nebo z mrazu), jde celkem o šest kapitol a pětistránkový závěr.

Nejprve přichází Kritika pramenů a literatury a naznačení použité metody. Následuje stať o Prostorové mobilitě a vztazích ve městě včetně Židovského města (s. 45–113). Pak navazuje Migrace na Starém Městě pražském ve 14. století (s. 115–175) a Sociální mobilita tamního obyvatelstva (s. 177–243). Po těchto klíčových a tedy nejrozsáhlejších kapitolách přicházejí ještě dvě podstatně stručnější, nicméně závažné kapitoly; jednak o národnostním složení Starého Města (s. 245–254) a o postavení ženy ve městě (s. 255–260), které je ale pojato šíře na celý středověk. Po závěru přicházejí obligátní partie podávající všechny potřebné

¹ Sám Musílek tam figuruje se čtrnácti tituly.

² Tu je třeba upozornit na to, že Musílek na s. 10 přehlédnutím uvádí Dětrichův dům (čp. 402/1) s názvem U Modré růže. Ten ale přísluší vedlejšímu domu (čp. 403/1); označení samo je ale doloženo zřejmě až značně později.

seznamy a poměrně široké anglické resumé. Jím se autor přizpůsobuje současnému trendu. Nicméně stále považuji užití německého jazyka za adekvátnější, protože ten má přílehavou terminologii. S politováním sice chápu obecnou tendenci, leč se s ní nesmírůji. „Kapitolou“ samou pro sebe je několik desítek velmi působivých a návodných grafů³ k sociální struktuře a jejím posunům (o zkratkách v nich užívaných je ale třeba poučit se u grafu č. 4).

Kritika pramenů a její limity by svým – i když jen podmíněným – pomocně vědním, diplomatickým charakterem měly archiváře zaujmout, zejména pokud jde o širší kontext. Tu mám na mysli zejména propojení nedocenitelného soupisu zpečetovaných listin z třicátých let 14. století (jímž je věnována pozornost i v následující kapitole) a knihových zápisů o převodech nemovitostí. Ostatně i tento soupis už jen sám o sobě je přes svou fragmentaritu mimořádným pramenem svědčícím o doslova o mohutné agendě městské správy. Emise několika set radních písemností v rozmezí nemnoha let, z nichž máme v originálu doslova několik málo jednotlivin, důrazně varuje (a Musílek též) před unáhlenými generalizacemi o primitivnosti městem vedené agendy, aniž bychom ovšem rezignovali na ty seriózní. Ostatně písařům je věnována i část kapitoly o sociální mobilitě; tam bychom očekávali místy zřetelnější informace.⁴ Vráťm-li se k meritů věci, mohu konstatovat, že stanovování koeficientu pěti osob na jeden dům se mi jeví jako výrazné podhodnocení velikosti tehdejší rodiny, nehledě na to, že je nutno připočítávat i časté služebnictvo a nezřídka i další „nájemnické“ rodiny či rodinu. Domnívám se totiž, že počet osob byl na Starém Městě vyšší, než současné bádání připouští.

Kapitoly o migraci a sociální mobilitě lze oprávněně považovat za klíčové. Stačí jejich přesvědčivý Musílkův facit shrnout v tom smyslu, že zřetelně ukazuje – do značné míry proti představám či jen omezeným náznakům dřívější literatury – jak tehdejší společnost byla na Starém Městě dynamická. A to jak ve smyslu prolínání se jednotlivých společenských vrstev (sleduje zevrubně i osoby ručící za novoměstšany v jejich interakci), tak také, ba snad zejména, i další možné a často jím teprve objevované sociální průniky. Jak pokud šlo o pohyb ve městě samotném, který demonstrují i časté, ba permanentní směny nemovitostí a sociální posuny ve všech vrstvách městské společnosti, tak i v interakcích osobních. A ovšem šlo také o významné migrace. Národnostní, i když zejména z Musílkových grafů č. 36 (národnost) a zejména 47 (místa původu příšedších) lze vyčíst ještě řadu dalších zajímavostí.

Rovněž stať o národnostním složení se čte s velkým užitekem, protože v lecčems opravuje současný stav našeho vědění, zejména pokud jde o uplatňování se českého živlu ve městě a jeho pronikání do dřív „vyhrazených“ městských čtvrtí. A opět lze poukázat na různé tabulární event. i na mapová vyhodnocení zápisů z dochovaných městských knih. To se ovšem týká především středních a vyšších městských vrstev, které jako jediné se v dochovaných psaných pramenech objevují zřetelněji.

Dostalo se i na nastínění postavení ženy, kdy se ukazuje, že tu lze pozorovat její značnou společenskou samostatnost či spíše možnost jejího uplatnění, pokud šlo o ženy, které si své „místo na slunci“ byly schopny vydobýt. Poněkud postrádáme podrobnější výklad o měšťanských vazbách na církev, i když je zmíněna řada kostelů i klášterů, spíše jen okrajově, která tu hrála nespochybnitelnou roli. V podstatě jde jen o jejich kurzorické zmínky. Ji-

³ Tu by ovšem bylo lépe, kdyby byly integrovány k příslušnému textu, aby nebylo třeba zbytečně listovat. Chápu ovšem možné technické komplikace. V některých případech je ale třeba upozornit na nekompatibilitu jejich grafického a numerického vyjádření (tak u č. 29), kde jsou nadto stejná čísla jako u č. 27, ale s odlišným grafickým vyjádřením. Zřejmě tu došlo k záměně popisek.

⁴ S. 186nn. Mám na mysli zejména dlužní úpis Lounských z 31. května 1350, na který ovšem neupozornil jako první Jan Mareš, ale který byl znám dříve a byl nadto in extenso vydán v r. 2000. Podle své titulace i koroborace byl ovšem jednoznačně produktem městské kanceláře a připojení podkomořské pečeti Frenclinem Jakubovým bylo zřejmě vyžádáno příjemci pro zdůraznění právní platnosti. Tím Musílkovy další úvahy v tomto směru ztrácejí platnost.

nak vlastně jde o toliko necelou stránku věnovanou kaplanům některých nejvýznamnějších pražských měšťanských rodin. Rozhodně bych ale varoval před používáním termínu „osobních měšťanských kancléřů“ (s. 192).

Je samozřejmé, že v tak široce koncipovaném díle lze mít různé připomínky, resp. odlišné názory, či se upozorní na to, že došlo doslova k nevyhnutelným různým přehlédnutím. Vedle již uvedených stojí za zmínku: ve stati o židech se hovoří o tom, že „již několik let po pogromu [1389] bylo ve staroměstské osadě obnoveno židovské osídlení“ (s. 112), ačkoliv nelze pochybovat, že uvedený pogrom jeho kontinuitu nepřerušil. Je totiž známo, že již během něho byl značný počet židů staroměstskou radou evakuován či internován a tedy ochráněn a tak byl jakýmsi zachovatelem židovské komunity. Z dalších přehlédnutí snad už jen upozornění, že v citaci na s. 189 pozn. 113 nejde o rukopis pražské Národní knihovny, ale o rukopis knihovny pražské kapituly. Ostatně ani subkapitola o písařích není koncipována příliš šťastně (mj. není možno prokurátora řadit mezi notáře).

Nicméně třeba s velkým zadostiučiněním konstatovat, že se nám tu dostává knihy, která je nejen doslova nabitá informacemi, které v řadě případů mění či alespoň pozměňují nebo prohlubují náš dosavadní pohled na dějiny Starého Města ve 14. století s tím, že řada informací je k dispozici i pro první dekády století následujícího. A děje se tak nadto na základě materiálu, který je běžně známý a byl již častěji pro historické studium využíván. Musílek tak ovšem činí – snad s výjimkou J. Mezníka, jemuž vzdává patřičný respekt – dotud neuzítým způsobem svou pečlivou a komplexní analýzou. Stojí za to, si knihu přečíst. A ne-li celou, tedy alespoň její rozsáhlý závěr. Pro archiváře, zejména ty, kteří ochraňují městské fondy, by to skoro mělo být povinností. A třeba je při Musílkově četbě něco napadne i pro novou interpretaci jejich vlastních fondů.

Ivan Hlaváček

Musílek, Martin: Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století, Václav Žák – Casablanca. Praha 2015, 358 s.

STANISLAV BÁRTA: ZÁSTAVNÍ LISTINY ZIKMUNDA LUCEMBURSKÉHO NA CÍRKEVNÍ STATKY

Husitství patří nejen k nejdramatičtějším obdobím českých dějin, ale také k těm interpretačně nejvděčnějším, neboť v jeho průběhu přicházejí nejen nové typy pramenů, ale nabízejí se otázky, které nemají v jiných epochách našich dějin svůj pendant. Není proto divu, že se na ně mohou a budou objevovat rozličné odpovědi. To se do jisté míry týká i problematiky formulované v názvu knihy, která je tu představována a která vznikla v souvislosti s šíře koncipovaným projektem, na němž pracuje team brněnských diplomatiků. Ti se totiž podílejí na regionálně koncipované doplněné reedici registáře listin Zikmunda Lucemburského v rámci rakouského podílu na vydávání Regest Imperii.¹ Ale už úvodem musím s jistým překvapením konstatovat, že se všechny tři svazky sice nalézají v seznamu edic, nicméně oba poslední nebyly (nemohly už být?) zplna využity.

Že husitství do značné míry rozkotalo stávající držbu půdy a tím způsobilo převrat v jedné z klíčových substancí státu, je známo. Že se na tom ovšem do jisté, ba značné míry podílela i strana katolická, je sice rovněž známo, i když ne příliš zdůrazňováno. Nicméně celkový obraz dosud chyběl, i když důležité náběhy k němu zejména v posledních desetiletích byly učiněny. Jde především o dvě desítky (!) studií Jaroslava Čechury, jehož tomuto tématu věnovaná kandidátská práce ale jako celek nevyšla, a o rozsáhlou stať Milana Moravce z roku 1985. Ostatně i autor sám publikoval několik statí k tomuto tématu a uvádí, že je do knihy, i když v různě doplněné formě, integroval.

Protože ale Stanislav Bárta – jeden z výše zmíněného autorského kolektivu – našel další exempláře relevantních listin a docházel při jejich studiu k hlubším závěrům, položil si tuto otázku znovu a v širším kontextu. Jejím výsledkem je předkládaná kniha, v níž se pokouší zevrubněji než jeho předchůdci interpretovat uvedené listiny a hlavně hledá za nimi jsoucí politická rozhodnutí nejen jako specifický diplomatický konstrukt doby, ale zároveň jako významný politický, resp. vojensko-politický nástroj Zikmundovy domácí – české politiky. Neboť v říšských poměrech k podobným aktivitám vůbec nedocházelo, resp. dalo se tak až o sto let později za jiných podmínek a jiným způsobem. Konstatuje-li autor závěrem (s. 134), že v diplomatické analýze byl uplatněn důsledně i rozbor vnějších znaků relevantních listin, domnívám se, že právě v příslušné partii (s. 34nn.) tomu tak není, neboť chybí aspoň základní rozbor písařských rukou. Ten už sice v obecném plošném kontextu doby vzhledem k množství kancelářských produktů nemá ve větších kancelářích (a k nim Zikmundova zcela nepochybně patřila) při jejich běžné agendě výraznější vypovídací schopnost, nicméně právě v rámci omezených skupin listin může být přínosný. Ostatně už J. Čechura v recenzi na Moravcovu práci v Husitském Těboru 10 upozorňoval na výraznou variabilitu rukou v různých si blízkých Zikmundových zástavních listinách, takže by bylo bývalo vhodné se věci nějak alespoň dotknout.

Kniha se rozpadá do dvou zhruba stejně rozsáhlých partií: textu a 11 příloh, v nichž domínuje katalog zástavních listin Zikmundových na statky církevních institucí. Autor ale ne-

¹ Zatím jsou k dispozici tři sešity či spíše svazky z let 2012–2016, které přinášejí materiál z Moravy a Čech s výjimkou Čech středních a Prahy.

nechává zcela stranou ani zástavy světských subjektů, tedy v podstatě měst a hradů, i když jim v souvislosti se zástavními pány církevního majetku nemohlo být věnováno více pozornosti, nehledě k tomu, že tato složka Zikmundových aktivit měla svého zřetelného předchůdce už v době Václavově. Klíčová je příloha č. 1, obsahující neobyčejně pracný a cenný soupis celkem 414 dokladů Zikmundových zástavních církevních aktivit. Autor do něho vměstnal množství informací, jejichž prosopografii zpřístupnil v detailním rejstříku. Čtenář by k prospěchu přehlednosti některé bibliografické odkazy zjednodušil (tak zejména Eršil – Pražákův registář listin pražské kapituly, jenž v seznamech ovšem přichází, tu mohl leccos nahradit). Jak naznačeno výše, nejsou tu ještě citovány druhý a třetí svazek nového zpracování Zikmundových regist. Chybí ale i Haasův inventář Korunního archivu z r. 1947, jenž se sám, ovšem neprávem, nazývá katalogem. Na drobnosti tu lze upozornit. Tak v č. 155 nelze říci, že listina byla vydána v Gabčíkovu. Moderní pojmenování může být, ale až v závorce. V č. 164 pak je třeba opravit rok vydání na 1425. I návazné přílohy posléze přinášejí další užitečné informace a to ať jde o edice konkrétních listin či jejich skupin, další detailní přehledy nebo o zajímavý chronologicky pojatý graf, charakterizující poměr zástav církevních a komorních. Přílohy uzavírá řada ilustrativních fotografií pramenů, s nimiž se v textu pracuje.

Ve vlastním textu se autorův zájem soustředil na politický a vojenský význam evidovaných písemností, jejichž valná část je porůznu roztroušena v opisech či zejména v regestech revindikační komise z poloviny 50. let 15. století. Že se tu svými fondy výrazně podílí i Národní archiv, rozumí se samo sebou. Autor sleduje dva nepřekvapivé kulminační časové úseky, jimiž jsou počátek 20. let 15. století a pak poslední dva roky Zikmundovy vlády a charakterizuje jejich funkci v rámci Zikmundova usilování o český trůn prostřednictvím naklonění si české šlechty. Šlo tu o dvě se doplňující snahy. Jednak o obecné zavázání si příslušných šlechticů, jednak o konkrétní dopad vojenský, kdy se příslušní šlechtici zavazovali k bezprostřední vojenské podpoře. Protože v zástavách figurovalo doslova více set osob, bylo by bývalo možná vhodné provést jejich určitější sociální a geografickou stratifikaci. Náběh k tomu sice Bárta učinil ve stati o rádcích, relátorech, hejtmanech a žoldnéřích, ale i tam zůstalo jen u náznamu. Možná by bylo stálo za úvahu aspoň namátkou zkusit zjistit, zda jména příslušníků lokální šlechty se někde neprotloukají s pečeti stížného listu proti Husovu upálení z r. 1415. To by ovšem pokračovalo Bártovo zadání, nicméně se ukazuje, že tato problematika má ještě další vypovídací prostor.

Významné postavení má skupina Zikmundových listin ze srpna 1422 (nepochybně neúplně dochovaná), v nichž se konkrétně odvolávají různé předchozí zástavy. Na rozdíl od dosavadní literatury se Bárta nedomnívá, že šlo o víceméně formální akt Zikmundovy „dobré vůle“, ale o silný akt právní. A totéž se pak mělo opakovat na sklonku jeho vlády, kdy tato aktivita byla završena privilegiem stavovských svobod z července 1436, které ale zástavy neodvolávalo, byť tam současně bylo vyhlášeno jejich přezkoumání. Protože však síť církevních, zejména ale klášterních institucí, byla do značné míry rozkotána, většině zástav se dostalo sankcionování a teprve doba zemského správcování Jiřího z Poděbrad přinesla jejich důkladnou revizi. To je ale už za horizontem této knihy.

Bártův spis se tak řadí do početné vážné husitologické literatury. Neodkrývá sice žádné bílé místo v českých dějinách té doby, ale prohlubuje naše poznání a klade jinak akcenty u jednoho nevýznamného fenoménu husitských dějin.

Ivan Hlaváček

Bárta, Stanislav: Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky, Munipress. Brno 2016, 457 s. (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity č. 457).

MILAN M. BUBEN: ENCYKLOPEDIE ŘÁDŮ, KONGREGACÍ A ŘEHOLNÍCH SPOLEČNOSTÍ KATOLICKÉ CÍRKVE V ČESKÝCH ZEMÍCH. IV. DÍL, 1. SVAZEK (KONGREGACE A ŘEHOLNÍ SPOLEČNOSTI)

Novou, podle plánů předposlední, řadu encyklopedií věnovanou řeholnímu a zasvěcenému životu římskokatolické církve věnoval její autor Milan M. Buben, církevní a kulturní historik, který působí na Katolické teologické fakultě Karlovy univerzity v Praze, kongregací a řeholním společenstvím katolické církve, které nejsou vázány tak přísnými řeholními pravidly jako církevní řády. V první části čtvrtého dílu připomíná řeholní společnosti, které vytvářeli muži, a postupně se věnuje jednotlivým z nich podle schématu, které uplatňoval již v předchozích dílech. Na základě údajů literatury, dostupné většinou v českém jazyce i v klíčových zahraničních knihovnách, podává přehled jejich vývoje od založení až do současného stavu.

Takovéto schéma tedy tvoří většinou struktura a dějiny příslušné kongregace, informace o jejich obecných dějinách, případně též o aparátu, světcích a blahoslavených. Autor také v hojné míře přináší informace o dějinách kongregace v českých zemích, uvádí též místa působnosti a zhodnocení přínosu každé z kongregací pro kulturní vývoj u nás celkově i v rámci církevních dějin. Publikaci doplňuje i obrazovým materiálem, zejména zobrazením znaků jednotlivých kongregací a společností a zobrazením jednotlivých lokalit, kde kongregace působily. Celý díl pak po krátkém autorově poděkování doplňuje hlavní seznam literatury, soupis a výklad cizích a méně frekventovaných termínů a seznam zkratk.

Nejprve se Buben zabýval oratoriány, jejichž zakladatelem byl ve 2. polovině 17. století Florentin Filip Neri, který se znal s mnohými významnými kněžími a zakladateli církevních řádů a institucí v tehdejší Římě, kde nakonec sídlil v tzv. Chiesa Nuova (oratoriáni zde působí dodnes) a kde zemřel v nedožitých osmdesáti letech roku 1595. Byl svatořečen papežem Řehořem XV. již v roce 1622. V Čechách se snažili oratoriáni neúspěšně usídlit v letech 1705–1711 na vrchu Vysoká na panství Malešův.

Jako další kongregace byli připomenuti lazaristé, kteří se věnovali především charitě. O jejich založení se zasloužil sv. Vincenc z Pauly (†1660). Dostali se do habsburské monarchie, avšak v českých zemích nežili. Spíše spirituální zaměření měla činnost bartolomitů, kteří bývali vlastně diecézními kněžími na farách a skládali účty ze svého jmění. O jejich uvedení do Čech se zasloužil probošt kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě Leopold Beno hrabě z Martinic. V Čechách pobývali sporadicky mezi léty 1714–1796 v Praze, v Horní Cerekvi, v Žitenicích a Novém Rychnově.

V 18. století vznikla také kongregace mariánů, jejíž kořeny sahají do piaristického řádu, kde původně působil její zakladatel sv. P. Stanislav Papczyński (†1701 Góra Kalwaria). Byl svatořečen papežem Františkem v roce 1866. V českých zemích začali pobývat až ve 20. století. Původně byli pozváni olomouckým arcibiskupem Františkem Vaňákem. Jejich usídlení

však již obstarával Jan Graubner v roce 1992. Jako první byla vybrána lokalita Brumov-Bylnice, odkud se rozšířili do Čech. Zde se usadili ve známém poutním místě Hrádek u Vlašimě, kde byl kostel ze 14. století. Na faře při řece Blanici působili v 19. století vlastenci, jako např. Antonín Norbert Vlasák nebo František Václav Kamaryt. Přínosem mariánů je v současnosti právě toto jejich působení. Od 19. století působila ještě i kongregace marianistů, která však pracovala soustavněji pouze 2 roky na začátku 20. století v Litoměřicích.

Zvláštní místo v dějinách evropské pedagogiky zaujímá kongregace školských bratří. Ta vznikla ve Francii. Jejím zakladatelem byl kněz sv. Jan Křtitel de la Salle (†1719). Vytvořil laické učitelské společenství, které propagovalo výuku v národním jazyce. V českých zemích začali intenzivněji působit na samém konci 19. století. Původně se usadili také v Praze-Bubenči, později v Litoměřicích (1899–1903). Soustavněji se věnovali vzdělávání mládeže školští bratři ve Svatém Janu pod Skalou, kde v letech 1915–1942 vedli učitelský ústav. V roce 1950 postihla komunistická persequce celkem 3 domy (2 v Praze a Sv. Jan pod Skalou). Po restituci vznikla ve Svatém Janě pod Skalou v roce 1994 Vyšší pedagogická škola.

Poustevnícký charakter a zaměření měla kongregace ivanistů. Po úpravách navazovala na tradice poustevníků od dob raného křesťanství. Autor shrnuje tuto dlouhou tradici a líčí osudy i praktické působení poustevnictví nejen ve světě, ale zejména v českých zemích. Poustevny zde často vznikaly na místech velmi zvláštního charakteru a poustevníci zde žili samotářsky. Během jejich vývoje u nás se můžeme setkat s poustevnou na Svaté Hoře u Příbrami (1632 – konec 17. stol.), na hradě Bezděz (1636–1644), na vrchu Křemešník u Pelhřimova s poutním kostelem Nejsvětější Trojice (1645–1803), na hradě Sloup u České Lípy (1670–1785). Poustevny byly na panství v Lysé nad Labem a u Vysoké u Malešova (kol. 1690), na hradě Valdštejně (1704–1738), v Olšanech u Prahy (1726–1782), v Koštofranku u Semil (1728–1782), na Řípu (1732–1782), v poustevnickém domě v Praze na Novém Městě (1736–1782), na skalním hradě Stohánek u Mimoně (1773–1783), v Lomci při poutním kostele Jména Panny Marie (1741–1782), v Radomyšli u Strakonice (1741–1782), v Pohledu u Havlíčkova Brodu (1752–1782) a na hradech v Potštejně (1766–1782) a v blízkých Liticích (kolem r. 1770).

Velmi důležitou a později i rozšířenou kongregací se stali redemptoristé nejen pro své duchovní zásluhy na šíření křesťanské osvěty, měli rovněž význam při prohlubování víry. Rozšířili se takřka po celém světě. Zakladatelem redemptoristů byl sv. P. Alfons Maria de Liguri, příslušník starého neapolského šlechtického rodu (†1787). Také v českých zemích si řád získal své příznivce a pocházelo z něho i několik českých světců. Velmi známý byl např. sv. Klement Maria Hofbauer (*26. 12. 1751, †15. 3. 1820), rodák z Tasovic u Znojma, který se původně vyučil pekařem. Po cestě Evropou a působení v Polsku se stal redemptoristou ve Vídni. Na biskupský stolec se také dostal prachatický rodák sv. Jan Nepomuk Neumann (*28. 3. 1811 Prachatice, †5. 1. 1860 Filadelfie). Byl to jeden z posledních církevních polyhistorů. Mezi svatými a blahoslavenými řádu byl též poměrně velký počet politických vězňů, kteří byli umučeni komunistickým režimem, zejména na Ukrajině. Z jiných významných členů řádu je třeba ještě připomenout ThDr. Antonína Lišku (*17. 9. 1924 Bohumilice na Prachaticku, †5. 10. 2003 České Budějovice), titulárního biskupa vergenského, pomocného biskupa pražského (1988–1991) a 11. biskupa českobudějovického (1991–2003). V současné době je mluvčím české biskupské konference P. Stanislav Přibyl, který je generálním sekretářem české biskupské konference.

Význam redemptoristů je vzhledem k rozšíření kongregace v českých zemích i k nedávné minulosti i aktivní činnosti v současné době značný. Dosvědčují to i místa, kterým řád prošel. Nejdůležitější lokalitou v tomto směru je Svatá Hora, kde dodnes (od roku 1990) sídlí řádový provinciál. Autor knihy uvádí všechna místa, kde kongregace dodnes působí nebo tam kdysi pracovala dříve. Velkou váhu působení kongregace dodává také to, že se stará

o mnohá poutní místa. Dokládá to také časopis *Svatá Hora*, který vydávají redemptoristé i v současné době.

Poslední z řeholních institucí, na niž tento svazek encyklopedie řeholí upozorňuje, je Společnost Nejsvětějšího srdce Ježíšova. Také ta vznikla v 18. století, ale až v jeho druhé polovině. Měla řeholi téměř identickou s pravidly Ignáce z Loyoly a jejím cílem byly snahy o obnovení jezuitského řádu. Společnost neměla žádné svaté ani blahoslavené. Po obnovení jezuitského v roce 1804 vstoupila řada členů této společnosti zpět mezi jezuity. Tak její činnost vlastně zanikla. V Čechách působil jeden z jejích domů pouze v roce 1798 v Praze na Hradčanech, takže její přínos nelze zcela spolehlivě posoudit.

Zhodnotíme-li další Bubnův svazek encyklopedie církevních řádů, je možné se o něm vyslovit celkově kladně. Podává obraz o dosud málo prozkoumané oblasti řeholního života ve světě i v českých zemích. Některá fakta si bude musit čtenář doplnit nebo poopravit. Podobná společnost jako byla Společnost Nejsvětějšího srdce Ježíšova pro jezuity vznikla i společnost Nejsvětějšího Srdce pro piaristy, jejíhož zakladatele bl. Manuela Miguéze má svatořečit papež František ve 3. čtvrtletí letošního roku. Jeho památka se bude slavit velmi pravděpodobně dne 17. 10. Je tedy vidět, že sledování dějin kongregací může oslovit, zaujmout a aktivovat i současného čtenáře, a přinést mnohé nové poznatky v tomto směru. To dělá právě také Bubnova nově předložená kniha z encyklopedického nakladatelství Libri.

Václav Bartůšek

Buben, Milan M.: Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. IV. díl, 1. svazek (Kongregace a řeholní společnosti), Nakladatelství Libri. Praha 2016, 222 s.

MILAN M. BUBEN – PAVEL R. POKORNÝ:

ENCYKLOPEDIE

ČESKÝCH A MORAVSKÝCH

POMOCNÝCH (SVĚTÍCÍCH) BISKUPŮ

(SE SUPLEMENTEM SÍDELNÍCH BISKUPŮ)

V rámci naučných slovníků pražského encyklopedického nakladatelství Libri vyšla poměrně nedávno (2014) přehledná publikace o českých a moravských světicích biskupech, která navazovala na *Encyklopedii českých a moravských sídelních biskupů*, Praha: Libri 1997 týchž autorů. Tato publikace byla tehdy příslibena, proto obsahuje odkazující doplněk, který ovšem navazuje na jiné Bubново dílo podobného charakteru, avšak původní slib vlastně plní. Každou ze zde jmenovaných publikací je možno samozřejmě používat zvlášť. Tato připomínaná kniha byla jedním z posledních děl druhého spoluautora Pavla R. Pokorného, který zemřel dne 5. 3. 2014 ve věku 66 let.

Na začátku knihy je po úvodu zařazena část *Titulární biskupové, arcibiskupové a patriarchové*, která přináší vysvětlení těchto pojmů. Jednotlivé strukturalizované medailony jsou v knize seřazeny abecedně. Chronologicky zaujímá kniha prostor od prvních z nich v první třetině 14. století (např. 1327 pomocný biskup olomoucký Enoch, O.E.S. A., titulární biskup pedenský nebo 1332 Arnold, titulární biskup segenský v Praze) až do současnosti (sc. do dokončení rukopisu knihy v roce 2014). Za medailony následuje Soupis pomocných a titulárních arcibiskupů (patriarchů) podle diecézí, seznam literatury a supplement.

Supplementum se váže ke knize Buben, Milan M.: *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, Nakladatelství Logik: Praha 2000. Jsou zde uvedeni: Baxant, Jan Evangelista 20. biskup litoměřický (od 2008); Duka Dominik Jaroslav, O.P., ThLic., kardinál; Hučko, Ladislav, doc., ThDr., RNDr., CSc., 2. biskup-apoštolský exarcha řeckokatolické církve (od 2003), titulární biskup orejský; Koukl, Josef, ThDr. 18. biskup litoměřický (1989–2003); Liška, Antonín, C.S.s.R., ThDr., pomocný biskup pražský (1988–1991), 11. biskup českobudějovický (1991–2002), doplněk biogramu; Ljavinec, Ivan, ThLic. 1. biskup-apoštolský exarcha řeckokatolické církve v ČR (1996–2003) titulární biskup maliský; Otčenášek, Karel Boromejský, ThLic., PaedDr. h. c., pomocný biskup královéhradecký (1950–1956), titulární biskup chersonský, apoštolský administrátor královéhradecké diecéze de jure (1956–1989), 23. biskup královéhradecký (1989–1998), titulární arcibiskup (1998–2011), doplněk biogramu; Paďour, Jiří, O.F. M. Cap., pomocný biskup pražský (1996–2001), titulární biskup ausucurský, českobudějovický biskup koadjutor (2011–2002); 12. biskup českobudějovický (2002–2014), doplněk biogramu; Posád Pavel, 19. biskup litoměřický (2004–2008), titulární biskup ptujský (od 2008), doplněk biogramu; Vlk, Miloslav, PhDr., ThDr. h. c., kardinál, 10. biskup českobudějovický (1990–1991), 35. arcibiskup pražský (1991–2010) a Vokál Jan, Ing., JUDr. Mgr. JUDr. 25. biskup královéhradecký (od 2011).

Výhodou této publikace je stejně jako u všech publikací tohoto charakteru, že uvádějí osobnosti nejen současného, ale především minulého církevního života jmenovitě, takže

s těmito informacemi lze pracovat i v jiných souvislostech. Světící biskupové jsou však důležití i při uvádění a doplňování údajů o vysvěcení (ordinatio) různých dalších členů církve, zejména v minulosti, a právě tento nebo podobný druh encyklopedií se může stát v budoucnosti zdrojem pro vyhledání a doplnění správných údajů.

Václav Bartůšek

Buben, Milan M. – Pokorný, Pavel R.: Encyklopedie českých a moravských pomocných (světících) biskupů (se suplementem sídelních biskupů), Libri. Praha 2014, 224 s.

MARTIN HOLÝ: VZDĚLANOSTNÍ MECENÁT V ZEMÍCH ČESKÉ KORUNY (1500–1700)

Obsáhlá kniha Martina Holého se zaměřuje na dosud méně studovanou oblast našich raně novověkých vzdělávacích systémů, kterými jsou dějiny vzdělanostních mecenátů v českých zemích. Chronologicky vymezuje své zkoumání zhruba lety 1500–1700. Soustředí se tedy na sledování zakládání škol a jejich podpory v rámci různých dobročinných programů i dalších způsobů financování a analyzuje podmínky, které k tomuto jednání vedly, uvádí též případná další srovnání s okolními zeměmi. Na jednotlivé dobročinné akce nahlíží i z hlediska tehdejší společnosti jako celku a snaží se v celé problematice vystopovat i obecné zájmy.

Po poděkování a obsahu uvádí autor čtenáře do problematiky tím, že vysvětluje pojem mecenátu, seznamuje ho s poněkud obsáhlejší pramenitou základnou i s výsledky dosavadního bádání a nastiňuje jeho problémy i otázky budoucí činnosti. Postupně se dostává od kořenů nejstarších nadací na počátku této doby až k modernějším formám nadací a podpor.¹ Přibližuje tedy nejdříve svět předbělohorských fundací i jeho měšťanské spíše než šlechtické prostředí. K líčení šlechtických mecenátů přechází Holý spíše až v pobělohorském období. Nejdříve v Čechách, zejména v souvislosti s působením Albrechta z Valdštejna, potom i s vývojem na Moravě. V Čechách i na Moravě si autor také dosti všiml školních řádů, zejména jezuitů i piaristů. Často si věnuje pozornost také jednotlivým lokalitám, ale spíše na základě literatury, z níž přebírá i její chybné údaje, jako např. u Mikulova na Moravě.² Autor si také všimá i dalších podpůrných humanitních zařízení, jako byly pěvecké semináře apod. V Čechách uváděl též zmínku divčím o řádovém školství u voršilek. Při sledování školských mecenátů se věnoval i vedlejším zemím České koruny – Lužici a Slezsku. V tomto směru jsou pochopitelně značně zajímavé zejména informace o působení jezuitů.

Ve třetí kapitole dila přináší autor pohled na fungování nadačního systému jako celku a všimá si také některých významnějších nadací. Věnuje se jim také přes chronologické vymezení knihy dále i do mladších období. Příkladem takového nadačního vývoje může být i exkurz 2 od autora knihy a Mladý Holý o nadaci Mikuláše Waltera z Weltersperku.³ Jednotlivé nadace Holý srovnává, hodnotí a vyhledává další vztahy, které se nadací týkají, i stupeň, jak s nimi souvisejí, někdy i za pomoci grafů jím zpracovaných. Autor uvádí lokality i jména jednotlivých studentů a žáků škol, kterých se měla týkat. Velmi důležité je zejména jejich podchycení v pramenné základně (hl. v archivech i v literatuře). Nadace rozděluje na předbělohorské a pobělohorské. V knize se často uvádí, na koho je nadace cílená. Právě to je jednou z předností knihy, protože bude možné se zapojit do systému prací, která konkrétní jména a jiné informace uvádějí. Takovéto práce vznikají zejména v poslední době. Časem zde bude možné navodit propojenost, což je možné považovat za vyšší stupeň historické monografické práce než dosud. Takto hluboce pojaté studie mohou napomoci jako dobrá literatura při zkoumání sociálního zázemí studentů apod. Poslední čtvrtá kapitola je

¹ Jako východisko sloužil i zde uvedený exkurz Mladý Holý Studentské koleje pražské univerzity v pozdním středověku a na prahu novověku (s. 32–60 v tomto svazku).

² Kde je chybně převzata datace nejstarší matriky studentů podle M. Zemka. Srv. nejnověji BARTUŠEK, V.: *Výuka mikulovských piaristů 1631–1718*. Jižní Morava 2016, roč. 52, sv. 55, s. 105–146.

³ Exkurz 2. Martin Holý-Mlada Holá: Nadace Mikuláše Waltera z Weltersperku (s. 211–229 v tomto svazku).

věnována dalším formám vzdělanostního mecenátu. Sem spadaly např. učitelské nadace trvalého charakteru, jednorázové odkazy pro školy, jejich učitele a žáky a odkazy knihoven a jejich částí. V závěru ukazuje autor, jak mnohočetné sledované téma to je. Domnívám se proto, že zatím v této fázi výzkumu by byl asi užitečnější jako výstup soubor několika podrobných monografií než rozsáhlá syntéza.

Nesporným kladem této práce je, že upozorňuje čtenáře s hlubokým zájmem o problematiku na velké množství pramenů a literatury, jak ukazují přílohy. Soupis pramenů je řazen podle jejich provenience v archivech, kam je zcela logicky přiřazena také Knihovna Národního muzea, protože obsahuje písemnosti archivního charakteru. Jsou uvedeny často i dokumenty ze zahraničních archivů. Kladem je bezesporu i to, že autor uvádí také seznam starých tisků, stejně jako vydání pramenů po roce 1800. Obsáhlý je i seznam literatury (s. 485–558), za ním následují zkratky použité literatury, seznam obrázků, map a grafů, anglické a německé resumé. Knihu uzavírají místní a jmenný rejstřík.

Václav Bartůšek

Holý, Martin: Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700), Academia – Historický ústav AV ČR. Praha 2016, 630 s.

MILAN SYRUČEK – JOSEF SVOBODA: PROČ ZMIZELY INSIGNIE KARLOVY UNIVERSITY

Zajímavým příkladem popularizace významné dosud a nevyřešené historické události se stala knížka autorů z vysokoškolského a částečně i diplomatického prostředí Milana Syručka a Josefa Svobody nejen o ztrátě insignií Karlovy univerzity, ale i o jejich hledání a potížích s tím spojených. Má podtitul *70 let pátrání po 700 let starých symbolech české historie*. Ačkoliv vychází z několika odborných prací, zejména ze čtyřsvazkové monografie o dějinách Karlovy univerzity v Praze (Dějiny Univerzity Karlovy, Díl I.–IV., Praha: Karolinum, 1995–1998) a několika dalších základních monografií, přesto přináší některé vlastní názory a doplňuje kratší popularizaci atraktivním obrazovým materiálem poměrně silné vypovídací hodnoty, převážně z fondů Archivu Univerzity Karlovy. Své dílko věnovali autoři 600. výročí upálení Mistra Jana Husa a 700. výročí narození císaře Karla IV.

Kniha je uvozena poděkováním za pomoc, připomínky a odborné konzultace rektorovi Univerzity Karlovy prof. MUDr. Tomáši Zimovi, DrSc., MBA, doc. PhDr. Michalu Svatošovi, CSc., historikovi vysokých škol, prof. PhDr. Zdeňkovi Benešovi, historikovi, Ing. Janu Sechterovi, českému velvyslanci v Rakousku a Horstu Seehoferovi, ministerskému předsedovi Bavorska. Pak následuje motto vzaté ze zakládací listiny Univerzity (ze 7. 4. 1348). Předúvodní blok zakončuje zdravice prezidenta České republiky Miloše Zemana *Pátřejme dál po ztraceném dědictví*. V úvodu autoři obecněji vysvětlili potřebu symbolů nejen univerzit, ale i států (vlajka České republiky) případně i dalších právních. Pak se Syruček se Svobodou věnovali vzniku a rozvoji Karlovy univerzity, stavu vysokoškolského učiliště i způsobu výuky na něm. Na to navazovalo další líčení osudu univerzity až do roku 1918. Za velmi důležité pokládali zejména rozdělení Karlovy univerzity na českou a německou v roce 1882. Všimli si odlišného akademického života obou větví (včetně jejich vztahu k insigniím) a působení některých významných učenců na ní (např. Albert Einstein v roce 1911) i pronikání žen mezi studenty a učitelský sbor. V kapitole V republikovém duchu si všímají změn v životě obou univerzitních větví, včetně boje o insignie.

Velmi podrobně autoři připomněli osudy Karlovy univerzity po německé okupaci i v době pohnutých událostí na jejím začátku. Od roku 1939 působila jen Německá Karlova Univerzita. Byla zařazena do německého vysokoškolského systému pod zprávu berlínského ministerstva. Její činnost ukončil až dekret presidenta republiky se zpětnou platností k 17. 11. 1939. Po dobu 2. světové války spravovala nacistická univerzita také archiv a insignie. Jejich zmizení, stejně jako i ztrátu některých archiválií pokládají autoři knihy za programové nařízení nejvyššího velení nacistického Německa. S nařízeními a pokyny v rámci německého krizového plánu ARLZ (Uvolnění, vyklizení, ochromení a zničení) přijel do Prahy v březnu 1945 s prováděcími pokyny Heinrich Himmler. Brzy na to přišel ovšem konec války s pražským povstáním, kdy již svou činnost začala obnovovat i česká univerzita.

O krádeži univerzitních cenností se dozvěděla kriminální ústředna 18. 7. 1945. Do pátrání se zapojila tři ministerstva – vnitra, obrany a zahraničí. Stopy po zaměstnancích, kteří během působení za války přišli do kontaktu s ukradenými předměty (např. dr. Felicitas Kostková), záhadně zmizely. Mezi 23 profesory a zaměstnanci německé univerzity z internačních táborů se nikdo takový nenašel. Proto bylo ve *Věstníku kriminální služ-*

by MV č. 29 z 8. 4. 1946 vyhlášeno pátrání po těchto vzácných památkách. V celé akci byly podle autorů chyby a mezery. Vyslýchané osoby se mohly domluvit předem, nebyl např. vyslechnut ředitel archivu německé univerzity Dr. Heinz Zatschek. Policie nakonec dospěla k závěru, že ukradený materiál bude asi uschován mimo území tehdejší Československé republiky. Přes občasné pokusy bylo možné zahájit systematictější pátrání až po roce 1989. Dělo se tak hlavně v rámci příprav oslavy 650. výročí založení Karlovy univerzity v roce 1998. Do tohoto procesu se zapojil i Ing. Jan Sechter. Ten kvůli nálezu knihy s razítkem Univerzity Karlovy v Praze vzbudil podezření na vazbu informací o zmizení na sudetoněmeckou šlechtu. K podobnému podezření dospěl i Josef Svoboda, jeden z autorů knihy, když vykonával funkci náměstka ministra kultury. Ten objevil vazbu na rod Rohanů. Přestože případ zůstává stále otevřený, vyslovily některé významné evropské osobnosti, jako např. Horst Seehofer, bádání o osudu insignií svou jednoznačnou podporu.

Václav Bartůšek

Syruček, Milan – Svoboda, Josef: Proč zmizely insignie Karlovy university, Grada Publishing, Praha 2015, 194 s.

ADOLF LUDVÍK KREJČÍK: PAMĚTI

Předkládaná publikace, kterou připravila k vydání Renata Kuprová, pracovnice Národního archivu v Praze, je věnována osobě Adolfa Ludvíka Krejčíka, významného knihovníka, historika a prvního ředitele Státního archivu zemědělského v Praze a jeho pamětem, které věnoval spolu s ostatními písemnostmi prostřednictvím Emanuela Janouška v roce 1955 jako dar tehdejšímu Ústřednímu zemědělsko-lesnickému archivu v Praze na Těšnově. Zmíněné paměti se dnes nacházejí ve fondu Adolf Ludvík Krejčík v Národním archivu v Praze.

Adolf Ludvík Krejčík se narodil 14. června 1877 v Dobrovici v rodině vrchního hospodářského správce. Své dětství strávil v Mladé Boleslavi, kde také studoval na tamním gymnáziu, a později v Praze. Vysokoškolské studium absolvoval na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, kde studoval historii a filologii. Mezi jeho učitele patřili Jaroslav Goll, Čeněk Zíbrt, Jan Gebauer, Antonín Rezek a Tomáš Garrigue Masaryk. Krejčík byl doporučen profesorem Gollem roku 1897 ke studiu na Ústavu pro rakouský dějepysk ve Vídni, které mu dávalo předpoklad ucházet se o místo archiváře nebo muzejního a školeného knihovního pracovníka. Institut ukončil v roce 1899. Jako archivář nastoupil Krejčík do treboňského schwarzenberského archivu, v němž se seznámil s bohatstvím jeho archivních fondů. Treboňský pobyt zapůsobil na Krejčíka velmi pozitivně a probudil u něj zájem o studium zemědělských dějin. Na podzim roku 1918 předložil Krejčík návrh na organizaci archivnictví v budoucím československém státě. V únoru 1919 byl pověřen založením Státního zemědělského archivu, v jehož čele stál do roku 1937, kdy byl předčasně penzionován.

Paměti začal psát Krejčík ve svých sedmdesáti letech po skončení své profesní dráhy. Rozdělil je do několika částí, z nichž některé dotáhl až do padesátých let 20. století a jiné ukončil na počátku století. Mezi ně patří i jeho profesní život, který je doveden pouze do jeho 27 let a také se dotýká i druhého Krejčíkova pobytu v archivu v Treboni. Jedna z kapitol paměti je věnována manželce Aloisii, nazývané Lola. Paměti dále dávají možnost nahlédnout do jeho šťastně prožitého dětství, gymnaziálních a vysokoškolských studií i jeho prvnímu místu archiváře v treboňském archivu, který značně ovlivnil jeho další vědeckou práci. Ve svých vzpomínkách podrobně popisuje nejen život a zázemí vrchního správce a jeho rodiny v hospodářském dvoře v Horním Cetně u Mladé Boleslavi, jejich společenské styky s přáteli a rodinnými příslušníky z okolí, ale i život prostých lidí – zpravidla obyčejných zaměstnanců hospodářského dvora. V kapitole týkající se jeho studentských let barvitě líčí osudy svých spolužáků, zážitky ze společných výletů, které podnikali pěšky o prázdninách po Čechách. V části zabývající se jeho akademickými léty popisuje Krejčík život pražského studentstva a jejich spolky. Dále se zabývá ve svých vzpomínkách návštěvami ochotnických představení v Mladé Boleslavi a jiných divadel, byty, v nichž pobývala jeho matka a její děti, osobami služek a pomocnic v domácnosti v rodině a nemocí a úmrtím manželky Loly.

Adolf Ludvík Krejčík zemřel 4. ledna 1958 v Praze. V důchodu se věnoval vydávání svých vědeckých studií a článků, které byly v oné době ještě v rukopisech. Krejčík byl od studentských let členem Historického klubu, krajinského spolku Jungmann, pracoval ve Spolku československých knihovníků a stál u kolébky Společnosti archivní školy, později přejmenované na Československou archivní společnost. Dále byl členem Královské české společnosti nauk, Československé akademie zemědělské a jiných institucí.

Rukopis *Paměti* byl napsán na druhé straně korektur knihy *Urbár* z roku 1378 a počty kláštera třeboňského z let 1367–1407, která byla uveřejněna v roce 1949. Písmo rukopisu je drobné se silnými tahy. Jednotlivé kapitoly jsou číslovány samostatně, patrně z důvodu, aby autor mohl vložit případně další části. Pro uveřejnění práce Adolfa Ludvíka Krejčíka byly použity vydavatelkou *Pravidla pro vydávání novodobých historických pramenů*. Edice je v závěru doplněna osobním rejstříkem.

Jiřina Juněcová

Krejčík, Adolf Ludvík: Paměti, k vydání připravila Renata Kuprová, Národní archiv. Praha 2016, 283 s.

KNIHA O METTERNICHOVSKÉM PALÁCI VE VÍDNI

Objemnou a výpravnou publikaci sestavil a připravil v červnu 2015 k vydání Gaetano Corte-se, vystudovaný právník, a především dlouholetý zaměstnanec italského ministerstva zahraničních věcí. Mimo jiné zastával před několika lety úřad italského velvyslance v Belgickém, a posléze Nizozemském království. Po přechodnou dobu působil také v úřadu prezidenta Italské republiky jako zastupující poradce pro tisk a informace. Osoba editora je tedy předem zárukou vysoké kvality této knihy reprezentativního rázu.

Nová kniha se ovšem, i přes svůj celkem jednoznačný název, nevěnuje pouze historii a současnosti paláce knížat Metternich-Winneburg ve Vídni, kde již od roku 1908 působí italská ambasáda, anebo vídeňskému kongresu. Má poněkud širší záběr, což je dáno i tím, že nakladatelství Stabilimenti Tipografici Carlo Colombo s. p. A. úzce spolupracuje s italským ministerstvem zahraničí a vydává většinu titulů určených pro italská diplomatická zastoupení ve světě. Tento institut nevydal pouze publikaci představující velvyslanectví v Rakousku, nýbrž i jinde. Namátkou můžeme uvést knihy podobného zaměření jako *L'Ambasciata d'Italia a Bruxelles* (francouzská verze *L'Ambassade d'Italie a Bruxelles*), *L'Ambasciata d'Italia a L'Aja* (nizozemská verze *De Ambassade van Italië in Den Haag*), *L'Ambasciata d'Italia a Lisbona* (portugalská verze *A Embaixada da Itália em Lisboa*) či třeba *La villa di Inkognitogaten. La residenza dell'Ambasciata d'Italia a Oslo nel Centocinquantesimo Anniversario dell'Unita d'Italia* (v norštině *Villaen i Inkognitogaten. Den Italienske Ambassades Residens i Oslo 150 år etter Italias samling*). Činnost ústavu se neomezuje pouze na monografie velvyslanectví, ale najdeme další tituly věnované úloze diplomacie jako například *Un omaggio a oltre 150 anni di amicizia italo-belga* pojednávající přesněji o italsko-belgických vztazích anebo *Dove La Diplomazia incontra l'Arte* zabývající se dějinami sídel ministerstva zahraničí na Apeninském poloostrově.

Hned na úvod se můžeme seznámit s dokumentárními fotografiemi z inaugurace italského prezidenta Sergia Mattarely, která se konala v Římě, v sídle poslanecké sněmovny Palazzo Montecitorio, dne 3. února 2015. Bývalý ministr obrany Mattarella byl v pořadí dvanáctým italským prezidentem zvolen ve čtvrtém hlasovacím kole 31. ledna 2015. Na dalších třiceti stranách následují poděkování různým osobám a institucím, které pomáhaly při vzniku knihy, předmluva prezidenta Italské republiky Sergia Mattarely, zdravice rakouského spolkového prezidenta Heinze Fischera, rakouského velvyslance v Římě René Pollitzera a italského velvyslance ve Vídni Giorgia Marrapodiho. Poté bylo umístěno historické pojednání o vídeňském kongresu a o osudech vídeňského paláce Metternichů z pera Massima Spinettiho, bývalého italského velvyslance ve Vídni. Další spoluautoři přibližují výstavu kočárů na císařském zámku Schönbrunn, muzeum kočárů v bývalém papežském paláci Quirinale (dnes tady sídlí hlava italského státu), výstavu k vídeňskému kongresu konanou v prostorách zámku Belvedere. Zajímavé jsou rovněž začleněné vzpomínky Alessandra Queroniho, jenž působil ve Vídni jako italský velvyslanec mezi lety 1987–1992.

Na straně 175 začíná obsáhlý popis Palais Metternich z hlediska architektury, který sepsal profesor Calogero Bellanca působící na univerzitě La Sapienza v Římě. Jeho příspěvek doprovázejí desítky historických i současných fotografií vídeňského paláce, zejména velkolepých interiérů. Jsou zde zachyceny kupříkladu čestné schodiště, zelený salon, hudební pokoj, salon bitev s velkým obrazem zachycujícím osvobození Vídně od Turků,

jídelna, slavnostní sál s mohutnými lustry z benátského Murana, tzv. ministerský apartement sloužící k ubytování státních návštěv či tzv. Studio Metternich, což bývala kancléřova pracovna obložená brazilským dřevem, prý darem od brazilského císaře Pedra I., který se oženil s rakouskou arcivévodkyní Leopoldinou.

Závěr knihy přináší podrobný přehled představitelů Sardinského království, italských prezidentů republiky, ministerských předsedů, ministrů zahraničních věcí, generálních sekretářů a diplomatických zástupců. Tytéž seznamy pokračují, tentokrát ovšem pro Rakouské císařství, Rakousko-uherskou říši a Rakouskou republiku. Můžeme se zde více dozvědět o státní návštěvě italského prezidenta Giorgia Napolitana v Rakousku, která se uskutečnila ve dnech 26.–28. června 2007, a o státní návštěvě rakouského prezidenta Heinze Fischera v Itálii, jež proběhla 11. a 12. listopadu 2014.

Pro orientaci si ještě přiblížme samotné dějiny metternichovského paláce ve Vídni. Proslulý rod Metternichů, původem z Porýní, není třeba dlouze představovat, stejně tak jeho nejvýznamnější člena, státního kancléře a ministra zahraničních věcí Klementa Václava knížete Metternich-Winneburga (1773–1859). Pozemek na vídeňském Rennwegu, kde nyní stojí palác, patřil původně do majetku uherských knížat Esterházy de Galántha, později přešel do vlastnictví Ernsta Christopha hraběte Kaunitz-Rietberga. V roce 1797 zdědila zahradu s několika stavbami jeho dcera Eleonora (1775–1825) provdaná za pozdějšího rakouského diplomata Metternicha. Během roku 1814 nechal Metternich přeměnit přilehlou zahradu na anglický park, do něhož umístil svou empírovou letní rezidenci zvanou Villa Metternich. V roce 1835 sídlo rozšířil švýcarský architekt Pietro di Nobile (1774–1854). O dva roky později byl přikoupen sousední pozemek. Mezi lety 1846–1848 pak mohl rakouský kancléř na zvětšené ploše postavit zcela nový palác (*Metternich'sches Winterpalais*) podle plánů architektů Johanna Julia Romana von Ringe (1818–1882) a Augusta Schwen-denweina von Lonauberg (1817–1885). Stavební práce vedl místní stavitel Franz Schlierholz (1808–1876). Tak vznikl dnešní dvoupatrový masivní palác inspirovaný italskými městskými sídly. Během revolučních bouří v roce 1848 byl palác těžce poškozen, Metternich uprchl do londýnského exilu. Vrátil se až po třech letech. Žil pak ve svém vídeňském paláci až do své smrti 11. června 1859. Za jeho nástupce, knížete Richarda, byla roku 1873 část parku prodána na parcely, a stará Villa Metternich byla stržena. Kvůli finančním problémům musel nakonec marnotratný Klement kníže Metternich-Winneburg rodový palác prodat. V roce 1908, za éry mimořádného a zplnomocněného velvyslance, vévody Giuseppe Avarna di Gualtieri, koupilo nemovitost Italské království a zřídilo zde své diplomatické zastoupení.

Pavel Koblasa

Cortese, Gaetano: Das Palais Metternich. 200 Jahre nach dem Wiener Kongress, Stabilimenti Tipografici Carlo Colombo s. p. A. Roma 2015, 452 s.

MONUMENTÁLNÍ PUBLIKACE O VÍDEŇSKÉM KONGRESU

Během roku 2015 mohli ve Vídni zájemci shlédnout hned několik zajímavých výstav. Tyto akce byly uspořádány u příležitosti 200. výročí konání vídeňského kongresu, jímž byly de facto ukončeny napoleonské války, a došlo k novému politickému uspořádání na evropském kontinentu. Výstavy se uskutečnily k jubileu celkem tří. Nejrozsáhlejší pod originálním názvem *Idee Europa – 200 Jahre Wiener Kongress* byla umístěna v Hofburgu (Amalienstrasse, Reichskanzleistrasse, Hofburgkapelle) a v budově úřadu spolkového kancléře (dříve státní kancelář), kde se vlastní kongres především odehrával. Úřad spolkového kancléře připravil dokonce komentované prohlídky, Rakouský státní archiv dodal originály dokumentů. Na zámku Belvedere byla připravena výstava *Europa in Wien – Der Wiener Kongress 1814/15* a zámek Schönbrunn hostil akci *Der Kongress fährt!* věnovanou ekvipáží hostů, dvorským uniformám a řádům.

Setkání panovníků a diplomatů, známé jako vídeňský kongres, se uskutečnilo pod předsednictvím rakouského císaře Františka I., kterého zastupoval obratný ministr zahraničí Klement Václav kníže Metternich-Winneburg (1773–1859). Rakousko zde vystupovalo jako přední kontinentální velmoc. Metternicha lze beze sporu označit za jednoho z nejschopnějších státníků, který vstoupil do služeb habsburské dynastie. Z dalších důležitých účastníků můžeme uvést třeba britského ministra zahraničí Roberta Stewarta, druhého markýze z Londonderry a vikomta Castlereagha (1769–1822), ruského ministra zahraničí a kancléře Karla Vasiljeviče hraběte Nesselrodeho (1780–1862), francouzského ministra zahraničí Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord, vévodu de Dino (1754–1838) či pruského státního kancléře Karla Augusta knížete Hardenberga (1750–1822). Kongres trval od 18. září 1814 do 9. června 1815, jednalo se na řadě míst ve Vídni, oficiálně i neoficiálně. Hlavním dějištěm bylo tehdy císařské sídlo Hofburg (Amalienstrasse) a budova státní kanceláře na Ballhausplatz, kde úřadoval, a zároveň bydlel kníže Metternich. Dne 9. června 1815 podepsali v kongresovém sále státní kancléře tzv. Závěrečná akta vídeňského kongresu (v originále *Acte Final du Congrès de Vienne*) zástupci Rakouska, Francie, Velké Británie, Portugalska, Pruska, Ruska a Švédska. Smlouva měla 121 článků rozdělených do osmi oddílů označených I. Polsko, II. Německo, III. Nizozemské království a Lucemburské velkovévodství, IV. Záležitosti Švýcarska, V. Itálie, VI. Záležitosti Portugalska, VII. Opatření týkající se říční plavby, VIII. Všeobecné dispozice. Mimo jiné byly tímto dokumentem potvrzeny územní změny v Evropě a povýšení některých zemí (např. Oldenburského vévodství na velkovévodství, Bavorského vévodství na království atd.). Uspořádání Evropy dohodnuté na vídeňském kongresu *de iure* vydrželo s úpravami v platnosti až do první světové války, tj. celé jedno století.

Pro výstavu uspořádanou v prostorách Hofburgu a úřadu spolkového kancléře byla hlavně určena objemná a výpravná kniha, které se v tomto příspěvku chceme věnovat. Celkem se na ní podílelo 23 zkušených autorů. K vydání ji připravil tým skládající se z Mag. Thomase Justa, od roku 2009 ředitele Domáceho, dvorského a státního archivu, Dr. Wolfganga Maderthanera, generálního ředitele Rakouského státního archivu, a Dr. Helene Maimann, historičky a filmové dokumentaristky. Na čtyřech stech stranách se seznámíme s příspěvky věnovanými mezinárodní situaci v 19. století (v tematickém oddílu *Die alte und neue Welt*), historii klasicistní a biedermeierovské Vídne (*Wien – spätföudal und vormodern*), okol-

nostem a průběhu vídeňského kongresu (*Wiener Kongress*) a na závěr s poněkud roztržitěnými tématy typu švýcarští delegáti na kongresu, diplomatické a kulturní dědictví Pruska, rakouské archiválie ke kongresu, obchod s otroky (*Impulse und Resonanzen*). Helene Maimann a Gerhard Scheubmayr za textovou část umístili přehlednou chronologickou tabulku zachycující léta 1789–1815 v politice, hospodářství, vědě, technice a kultuře. Kniha je doplněna bohatým obrazovým materiálem, který autorům poskytly nejrozličnější kulturní a společenské instituce nejen z Rakouska, ale i z Německa, Francie, Spojených států amerických či Mexika. Část pochází také od soukromých osob. V představované odborné publikaci se například dozvíme, že celkové náklady na uspořádání kongresu činily astronomických 30 milionů zlatých, seznámíme se podrobněji s průběhem francouzské revoluce a vzestupem Napoleona Bonaparta, vznikem Rýnského spolku, Varšavského vévodství, životopisem kancléře Metternicha, státním bankrotem Rakouska vyhlášeným v roce 1811, společenskými zábavami ve Vídni, jídelničky kongresových hostů, aristokratickou módou, kongresovou politikou po roce 1815.

Nelze ještě na závěr nezmínit stručný průvodce výstavou *Idee Europa – 200 Jahre Wiener Kongress*. Tato brožura o 51 stranách s orientačním plánkem je jakýmsi praktickým doplňkem majestátní publikace *Der Wiener Kongress. Die Erfindung Europas*. Vydal jí úřad spolkového kancléře ve spolupráci s Rakouským státním archivem roku 2015. Nejprve se zde nachází po předmluvě Josefa Ostermayera, rakouského spolkového ministra pro umění a kulturu, ústavu a média, historický úvod. Pak následuje představení vybraných exponátů podle umístění na výstavě. V Amalientraktu bylo pro výstavní účely využito 11 místností, v bývalé státní kanceláři 4 prostory a zbytek našel útočiště ve dvorské kapli. Návštěvníci mohli v Hofburgu rovněž shlédnout dokumentární film.

Pavel Koblasa

Just, Thomas – Maderthaner, Wolfgang – Maimann, Helene: Der Wiener Kongress. Die Erfindung Europas, Carl Gerold's Sohn Verlagsbuchhandlung KG. Wien 2014, 447 s.

EDICE PAMĚTÍ ČERNÍNSKÉHO ARCHIVÁŘE FRANTIŠKA TEPLÉHO

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy vydala ve své ediční řadě Varia, jako 39. svazek, již v roce 2015 knihu s názvem Pouť mého života. Tuto edici pamětí hraběcího archiváře P. Františka Teplého (1867–1945) připravil historik Zdeněk Polanský, který se zabývá dějinami českého venkova v devatenáctém a na počátku dvacátého století. Opis určený pro edici pamětí je v současnosti uložen v jindřichohradecké pobožce Státního oblastního archivu v Třeboni, v nezpracované části pozůstalosti Františka Teplého. Tento osobní fond se do Jindřichova Hradce dostal ze Státního okresního archivu ve Strakonicih a tvoří jej pět kartonů a jeden balík korespondence, osobních dokumentů a poznámek pocházejících z období let 1891–1947.

Editor vybavil knihu obsáhlým úvodem, kde se zabývá myšlenkami a životními postoji Teplého jako římskokatolického kněze a regionálního historika. Rukopis pamětí pak Polanský zřehlednil rozdělením do kapitol a text vybavil důležitým a přehledným poznámkovým aparátem. Je jen škoda, že v poznámkách nejsou přesněji identifikovány některé osobnosti z řad šlechty, které Teplý označil jen iniciálami. Také chybí vysvětlení, kdo byl archivní adjunkt P. F., o němž se Teplý vícekrát zmiňuje. Zde připomenu, že se jednalo o Františka Fabiana (1867–1911), velmi pilného a schopného pracovníka, mimo jiné autora rukopisné Czerninské matriky, s níž si ovšem neporozuměl ani staříčský Tischer, ani Teplý. Přepis vlastních pamětí začíná od strany 55. Pro archivní obec je velmi zajímavá část týkající se působení Teplého v Archivu hraběte Czernina v Jindřichově Hradci, která začíná od stránky 184. Paměti celkově začínají rokem 1891, kdy Teplý po kněžském svěcení působil v Rejstějné na Kašperskohorsku. Končí pak víceméně smrtí majitele jindřichohradeckého svěrenského panství, Eugena Jaromíra hraběte Czernina z Chudenic (1851–1925), který Teplého zaměstnával ve svém rodinném archivu mezi lety 1909–1923.

P. František Teplý, rodák z Marčovic na Strakonicku, působil po studiích v Českých Budějovicích a Klatovech ve více různých farnostech budějovické diecéze jako například v Rejstějné, Sudoměřicích (u Bechyně), Křeči, Nadějkově, Šebířově, Miličíně, Mladé Vožici či Hošticích (u Tábora). Sepsal také několik děl z oblasti regionální historie. Z monografií měst a obcí lze jmenovat díla jako Dějiny Jindřichova Hradce, Dějiny města Volyně na Prácheňsku, Paměti starožitného města Miličina a jeho okolí, Farní osada Předslavice na Volynsku. Zabýval se i dějinami selského stavu a zemědělství, což dokazují jeho práce Selské bouře, Chodové a páni z Lamingeru, Příspěvky k dějinám českého rybníkářství. Desítky jeho článků nalezneme na stránkách řady tehdejších novin, časopisů a sborníků.

Archivní působení P. Františka Teplého začalo 15. září 1909. Hrabě Czernin konečně našel nástupce stárnoucího a nemocného archiváře Františka Tischerera (1831–1910), který o písemnosti Czerninů, Slavatů a pánů z Hradce pečoval již přes čtyři desítky let. Celkově pracoval pro Czerniny přes padesát let. Nový czerninský archivář se měl z počátku zapracovat pod Tischerovým dohledem. Teplý na první dny v novém působišti vzpomíná následovně: „Začátky jsem měl zlé. Celé dny jsme procházeli s panem archivářem fasciky. Přičiňoval jsem se, aby staroušek se nenamáhal, jen já. Prohlíželi jsme, srovnávající s indexy, pokud byly, nacházeli tu a tam zmatky, to je přehození aktu, do jiného oddělení. Těžko potom nalézt. ... Měšťani mne přijali do svého středu velmi vesele a spokojeně. První dny na setkání zastavovali, představovali se, tvrdíce: Kněz se jak panu hraběti, tak nám nejlip hodí, máme ke kněžím

naším důvěru, to jste hodný, že jste úřad přijal. Majitel ani se nepokusil, aby mne považoval za kněžského otroka, naopak. Rád se mnou vycházel, celé panství a lesy mi ukázal, rybníky jsme objeli – úředníci upustili, vidouce, že jednám s každým stejně upřímně, panstvu nepodlízám, od své předpojatosti, vyhledávali mne a jednali se mnou jako s přítelem. O věcech mi-moarchivních jsem s Excelencí nikdy nemluvil – leda o hospodářství, nových proudech v něm.“ Vzhledem k tomu, že většinu stěžejních fondů již uspořádal archivář Tischer, nebyl Teplý příliš zatížen pořádacími pracemi a spíše se v Jindřichově Hradci věnoval bádání v prame-nech a psaní publikací a článků. V roce 1914 došlo k přestěhování rodinného archivu z do-savadních pěti místností v přízemí tzv. Adamova stavení do rozlehlých prostor nově oprave-ného Jindřichova traktu v rámci jindřichohradeckého zámku. Teplý rovněž zažil začátek pozemkové reformy na czernínských majetcích, což byla značná rána pro chod hospodář-ství a pro sociální poměry hraběcích zaměstnanců a jejich rodin. Tento zásah mimo jiné za-stavil další rekonstrukci středověkých částí někdejšího hradu v Jindřichově Hradci. Majiteli se už jednoduše nedostávalo finančních prostředků na takovou činnost. Hrabata Czernino-vé přišla nakonec o dvě třetiny svého majetku. Koncem března 1923 odešel Teplý na vlastní žádost na odpočinek s tím, že se mu nepodařilo dokončit všechny své plány a všechna před-sevzetí. Stáří trávil v jihočeských Malenicích, kde také 11. června 1945 zemřel. Ve funkci hraběcího archiváře vystřídal Teplého jiný kněz, totiž P. Ondřej Franta (1869–1939), rodák z Poleňky u Klatov. Franta se především staral o záchranu písemností uložených na různých místech v Čechách, která Czerninové vlastnili. Současně revidoval některé nesystematické kroky svých předchůdců a podařilo se mu získat další prostory pro archiv. Franta důsledněji než Tischer a Teplý dbal o včasné přejímky starších knih a aktového materiálu z jednotli-vých panství do jindřichohradeckého archivu.

Teplý ve svých pamětech upozorňuje na setkání s různými osobnostmi včetně urozených návštěv v Jindřichově Hradci. Jeho vyprávění je čtivé, ale místy poněkud zmatené. Nedrží se chronologie, často odbíhá do jiných období. Jeho styl oživuje používání přímé řeči. U Tep-lého se často setkáváme s lidovým vlastenectvím, určitým despektem ke šlechtě, i když to není pravidlem ve všech případech. Hraběte Deyma na Nemyšli hodně kritizuje, svého chle-bodárce Czernina v podstatě jen chválí, ale jeho manželku Františku a další osoby s mod-rou krví opět opatrně kritizuje. Má pozitivní vztah i k éře husitství, ačkoliv byl katolickým knězem. Teplý přibližuje čtenáři život na panství, mezi panskými úředníky i ve městě Jin-dřichově Hradci. Barvitě líčí období první světové války, strádání, nespokojenost, rozvrat, zmiňuje i silící odklon od víry. V závěru svých pamětí se obsírněji rovněž zabývá průběhem pozemkové reformy na czernínských panstvích. Jeho pohled je zajímavý i proto, že se jedna-lo o informovaného hraběcího úředníka. Páter Teplý o archivářské práci trefně poznamenal: „Těžká práce, těžké hledání. Kdo nemá lásku k papírům, ten ať za archiváře nejde. Papíry jsou jako děti, archivář jako jejich máma.“

Pavel Koblasa

Teplý, František: Pouť mého života, k vydání připravil Zdeněk Polanský, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha 2015, 271 s.

ČESKÝ ANTIKLERIKALISMUS. ZDROJE, TÉMATA A PODOBA ČESKÉHO ANTI KLERIKALISMU V LETECH 1848–1938

Předkládaná publikace předních českých historiků Stanislava Balíka, Lukáše Fasory, Jiřího Hanuše a Marka Vlhy, se zabývá relativně nově zkoumaným a v jejich případě i inovativně pojímaným a definovaným fenoménem historiografického výzkumu, kterým je tzv. český antiklerikalismus. Celoevropské, poměrně široké a mnohovrstevné téma, které by si jistě zasloužilo výraznější metodologii i výkladovou unifikaci,¹ však není z hlediska současné historické vědy nikterak neznámým pojmem² a stejně tak se autoři tématu, či některé jeho specifické oblasti, již v minulosti věnovali.³ Přes zjevné výkladové a interpretační rozdíly popisovaného jevu i samotného pojmu v současné evropské historiografii (jiným způsobem na problematiku pohlíží sociologie, jiným historiografie a opět odlišnou optikou kulturní antropologie), je nutné na úvod poznamenat, že antiklerikalismus nebyl ateismem, tudíž mířil nikoli proti samotnému náboženství (křesťanství), ale proti části jeho kněžského stavu, respektive některým formám jeho institucionálního zakotvení a proti angažovanosti náboženství ve společnosti. Většina badatelů se přitom shoduje v tom, že antiklerikalismus byl jedním z přímých důsledků a produktů sekularizačních procesů, nastartovaných v novodobých a nejnovějších dějinách. Přitom je třeba mít na paměti jeho celoevropský rozměr, zejména pro země střední, západní a jižní Evropy.⁴ Časově a vývojově je české an-

¹ K diskuzi o obsahu pojmu a jeho významu v dějinách, např. Hanuš, Jiří: Antiklerikalismus: pojmová past? *Církevní dějiny* 7, 2014, č. 13, s. 49–54; Tinková, Daniela: Francouzská revoluce: antiklerikalismus, odkřesťanštění, sekularizace nebo laické náboženství? In: *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. století*. Brno 2002, s. 17–30; Balík, Stanislav – Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Štefan, Jan – Vybíral, Jan: *Mezi kulturním bojem a kulturní revolucí. Diskuse o antiklerikalismu v českých zemích v 19. a 20. století*. *Církevní dějiny* 6, 2013, č. 12, s. 36–57 (rozhovor).

² Srv.: Nešpor, Zdeněk R. a kol. (eds.): *Náboženství v 19. století. Nejcirkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha 2010, 328 s.; Kaiserová, Kristina – Nešpor, Zdeněk R. (eds.): *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918)*. Ústí nad Labem 2010, 427 s.; Petráček, Tomáš: *Sekularizace a katolicismus v českých zemích. Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava 2013, 132 s.

³ Např.: Fasora, Lukáš: *Sociální demokracie v kulturním boji 1905–1914*. *Studia Historica Brunensia* 61, 2014, č. 2, s. 117–127; týž: *Táborský antiklerikální? K postavení města a regionu v dobovém „kulturním boji“ 1890–1918*. *Táborský archiv* 16, 2013, s. 27–43; Vlha, Marek: *Poslední služba zesnulým ve svobodomyšlné Americe a Český národní hřbitov v Chicagu*. Sonda do náboženského milieu českoamerického svobodomyšlného hnutí. In: *Vira, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, ed.: M. Havelka. *Červený Kostelec* 2012, s. 327–355; týž: *Vojta Náprstek a Antonín Dignowity. Ideový svět dvou svobodomyšlníků v počátcích krajské Ameriky*. *Studia Historica Brunensia* 57, 2010, č. 2, s. 45–67; Hanuš, Jiří (ed.): *Vznik státu jako proces sekularizace*. Diskuse nad studií Ernsta-Wolfganga Böckenfördeho. Brno 2006, 149 s.; Balík, Stanislav: *Tomáš Garrigue Masaryk a český antiklerikalismus. Kontexty – časopis o kultuře a společnosti* 4 (23), 2012, č. 4, s. 41–46; týž: *Kulturní boj v českých zemích a politický katolicismus*, in: *Teorie a praxe politického katolicismu 1870–2007*, ed.: P. Marek. Brno 2008, s. 79–92.

⁴ Srv.: Halas, František X.: *Sekularizace v Evropě od osvícenství po dnešek*, in: *Vznik státu jako proces sekularizace*. Diskuse nad studií Ernsta-Wolfganga Böckenfördeho, ed.: Jiří Hanuš. Brno 2006, s. 41–65, zde na s. 61; týž: *Sekularizace v Evropě a vztah mezi náboženstvím a společností v první československé republice*, in: *Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000*. Praha 2000, s. 117–134, zde na s. 121; Malíř, Jiří: *Sekularizace a politika v „dlouhém“ 19. století*. In: *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*, eds.: L. Fasora, J. Hanuš a J. Malíř. Brno 2007, s. 11–24, zde na s. 15.

tiklerikální hnutí spjata nejvíce s národně emancipačním bojem rodícího se českého národa v podunajské monarchii 19. století (podle tohoto hnutí zastával katolicismus v českých zemích údajně dynasticky loajalistický charakter) a s politickou praxí postupně se diferencující šály politických stran a hnutí v českých zemích ve druhé polovině 19. a v první třetině 20. století. Podstatou zpětné historiografické projekce a identifikace antiklerikalismu se stalo autorům didaktické rozdělení a rozčlenění tehdejší politické a kulturní scény, v čase přibližně jednoho století,⁵ na ultramontanistické a antiklerikální strany a politická hnutí, na jejichž konkrétních příkladech a jejich komparací v čase (v souvislosti s politickými událostmi, vládními a legislativními opatřeními v Rakousko-Uhersku a se stavem samotné české společnosti) se autoři pokusili popsat avizovaný a dlouhou výzkumem opomíjený proces antiklerikalizace části politického spektra a české společnosti a doložit jeho podobu, působení i progresi. Podle autorů se ideový i praktický střet na politické scéně, mající svůj odraz i v jiných oblastech tehdejší české společnosti, projevoval exemplárně v platformě tzv. kulturních bojů,⁶ tedy v proměňujících se zápasech převážně „konzervativně katolických“ a na straně druhé „radikálně pokrokařských“ sil⁷ ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století, přičemž situace nebyla až tak jasně bipolární, jak by se mohlo z takové základní kategorizace jevit. Antiklerikalismus přitom lze v dobovém kontextu vnímat buď jako aktuální a modernizační trend, až evoluční proces, nahrazující stávající společenské a náboženské paradigma, také však může přetrvávat již jen jako specifický neaktuální mentální stereotyp, po opadnutí původní podmínek konstelace. Autoři dále upozorňují, že v českých (potažmo československých) podmínkách patřil ke zvláštnostem antiklerikalismu důraz na národní minulost, rozvoj národních identit a na stále živé a v čase se proměňující atributy a symboly národní minulosti, jakými byli zejména Jan Hus a Jan Nepomucký.⁸ Poukázali však také na soudobé osobnosti spjaté s českým antiklerikálním hnutím, které se ještě za svého života a působení staly moderními národními symboly. Jejich skutečné antiklerikální smýšlení ale nebylo absolutní a v osobním sentimentu často zůstávali nadále nábožensky aktivními (např. T. G. Masaryk nebo zakladatel agrárního hnutí Alfons Štátný).⁹ Tím se dostáváme také k vyústění antiklerikálního hnutí, které mohlo být a zpravidla také bylo aktuálně politicky angažované (v rámci politického stranictví), nebo mohlo směřovat spíše k abstraktním a k historizujícím tématům, čímž se stávalo jakousi intelektuální výzvou. V takovém případě se častěji obracelo k problematickým nebo ke sporným atributům národní minulosti. Pochoopení antiklerikalismu se však neobejde bez hlubšího studia moderních sekularizačních

⁵ Přibližně pro léta 1848–1938, s občasnými účelnými časovými přesahy.

⁶ Pojmosloví je odvozeno z paradigmatu německého výzkumu „kulturního boje“ (Kulturkampf), vztaženého na historicky probíhající boj mezi konfesijně protestantským Pruskem spolu s německými státy a římskokatolickou církví v letech 1871–1887, o politický a náboženský primát (státní náboženství) v sjednocujícím se Německu.

⁷ Podle autorů zejména radikální mladočeši, sociální demokraté a představitelé tzv. Volné myšlenky, také však nekatolické křesťanské komunity (zejména Církev československá a Církev československá evangelická). Ojedinele i jako proces uvnitř římskokatolické církve (střety ultramontanistů a kompromisům nakloněné československé strany lidové apod.).

⁸ Blíže např.: Nodl, Martin: Spor o Husa a české katolické dějepisce tv. přelomu 19. a 20. století. Dějiny – teorie – kritika 9, 2013, s. 209–220; Niklíček, Ladislav: Jan Nepomucký v české společnosti přelomu 19. a 20. století. DaS 15, 1993, č. 3, s. 12–17. – V této souvislosti je vhodné připomenout, jak výrazně byl Husův odkaz účelově dehonestován a politicky deformován pro dobové nacionální i antiklerikální cíle politické agitace.

⁹ K T. G. Masarykovi v tomto ohledu viz: Balík, Stanislav – Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Vlha, Marek: Český antiklerikalismus, s. 63–70. – Srv.: Neudorflová-Lachmanová, Marie: T. G. Masaryk – obránce náboženství, kritik klerikalismu. In: Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918). Ústí nad Labem 2010, s. 279–288; též: Masarykova obhajoba křesťanství. Studia Historica Brunensia 61, 2014, č. 2, s. 165–178; Balík, Stanislav: Tomáš Garrigue Masaryk a český antiklerikalismus. Kontexty – časopis o kultuře a společnosti 4 (23), 2012, č. 4, s. 41–46.

procesů¹⁰ a schopnosti vnímat antiklerikální procesy a trendy v celoevropském kontextu jako hnutí podmíněné rozvojem národních identit.¹¹ Stejně tak je nutnou podmínkou znalost politické, národnostní a konfesijní situace v podunajské monarchii a zvláštní utváření „spojení trůna a oltáře“ v tomto středoevropském soustátí od konce 18. do začátku 20. století.¹² Zejména studium politického stranictví a rozvoje liberalismu v podmínkách podunajské monarchie po roce 1867 a v ČSR po roce 1918,¹³ patří k základním podmínkám osvětlujícím vznik, význam a podobu antiklerikálního hnutí v Rakousko-Uhersku a jeho následnou progresi v Československu. I z těchto důvodů se autoři zabývali českým antiklerikalismem o něco důkladněji, než činil stávající historiografický výzkum.

Publikaci lze z hlediska autorského a koncepčního přístupu rozdělit do čtyř zásadních částí: první část je vstupním oddílem, pojednávajícím příčinu vlastního výzkumu, potřebu novelizace stávajících odborných postupů a nastíněním metody celkového zpracování autorů zvolené a pojednané problematiky.¹⁴ Druhá část představuje dobová kritéria, podmínky a výsledné projevy tehdejšího kulturního boje a zdroje, z kterých jsou i s odstupem času jasně identifikovatelné.¹⁵ Třetí část je praktickou mikrohistorickou sondou do zvolených dílčích lokalit k demonstraci a dokumentaci zjištěného kulturního boje, didakticky prezentovaného na různých, často navzájem odlišných místech zemí České koruny. Výsledky pak byly navzájem srovnány a byla z nich vyvozena a následně zobecnována postulátní zjištění, se současným nástinem specifik pojednaných lokalit.¹⁶ Čtvrtá část aplikuje zvolené téma a metodu na vzorky krajanských skupin v emigrantském prostředí a zkoumá podobu a divergenci tamějšího kulturního boje, jeho setrvačnost a divergenci v novém, postupně odnárodněném a často současně také v liberálním prostředí.¹⁷

Autoři přistoupili k diskurzu fenoménu antiklerikalismu neotřelým a v mnohém zcela inovativním způsobem. Jejich cílem bylo nejen český antiklerikalismus popsat a identifikovat v jeho základním historickém vývoji (ve vymezeném čase 1848–1938), ale najít také no-

¹⁰ K problematice vymezení pojmu a k paradigmátům výzkumu sekularismu: Hlavačka, Milan: Co všechno se skrývá pod termínem sekularizace? Krátká bilance pro historiky. *Moderní dějiny – časopis pro dějiny* 19. a 20. století 19, 2011, č. 2, s. 1–14; Kunštát, Miroslav: Sekularizační paradigma a moderní církevní a náboženské dějiny. In: *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*, eds.: L. Fasora, J. Hanuš a J. Malíř. Brno 2009, s. 13–31; Havelka, Miloš: Sekularizace a odkouzlení, kompenzace a integrace. K některým souvislostem procesu sekularizace v 19. století. *Tamtéž*, s. 33–45; Hanuš, Jiří: Sekularizace 1848–1914: badatelské problémy a současná situace. In: *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*, eds.: L. Fasora – J. Hanuš – J. Malíř. Edice: *Quaestiones quodlibetates*, sv. 3. Brno 2007, s. 5–9; Šimsa, Martin: Sekularizace a náboženství v demokratickém diskurzu. In: *Mezi náboženstvím a politikou*, eds.: M. Hanyš – J. P. Arnason. Edice: *Scholia*, sv. 25. Praha 2016, s. 129–170.

¹¹ Z velkého množství relevantních textů doporučuji pro dané téma např. sumarizující studii: Soukupová, Blanka: *Moderní česká národní identita a její nejvýraznější součásti (90. léta 19. století až září 1938)*. In: *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*, ed. Antonie Doležalová. Praha 2014, s. 39–54.

¹² Viz Balík, Stanislav – Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Vlha, Marek: *Český antiklerikalismus*, s. 31–63.

¹³ Blíže např.: Broková, Eva: *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938*. Praha 1992, 168 s.; Malíř, Jiří – Marek, Pavel a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. Díl 1: 1861–1938*. Brno 2005, 1024 s.; Klimek, Antonín: *Strany a stranictví v meziválečném Československu*. In: *Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000*. Praha 2000, s. 28–41; Fiala, Petr a kol.: *Český politický katolicismus 1848–2005*. Brno 2008, 536 s.; Marek, Pavel (ed.): *Politické programy českého politického katolicismu 1894–1938*. Praha 2012, 332 s.; Cibulka, Pavel (ed.): *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. Praha 2000, 343 s.; Harna, Josef – Kučera, Martin (eds.): *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896–1920*. Praha 2010; Prokůpek, Petr (ed.): *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. Praha 1999, 283 s.

¹⁴ Balík, Stanislav – Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Vlha, Marek: *Český antiklerikalismus, kapitola „Realita a imaginace“*, s. 26–87.

¹⁵ *Tamtéž*, kapitola „Mobilizační témata“, s. 88–167 (včetně stručného historického exkurzu k danému období).

¹⁶ *Tamtéž*, kapitola „Městské a venkovské sondy“, s. 168–314.

¹⁷ *Tamtéž*, kapitola „Od Evropy po Tichý oceán“, s. 315–381.

vá východiska výzkumu, povšimnout si méně dominantních oblastí bádání a poukázat na mezery nebo nešvary dosavadního výzkumu tohoto specifického fenoménu moderních národních dějin, který je významnou součástí politického stranictví 19. a 20. století. Antiklerikalismus definují autoři jednak z hlediska společenského myšlení a to jen velmi obecně jako „označení souhrnu postojů k různým aspektům společenského života“, s odvoláním se na problematičnost definování avizovaného pojmu,¹⁸ na jiném místě však neváhají téma definovat důkladněji, přičemž konstatují, že antiklerikalismus chápou pro potřebu vlastního výzkumu nikoliv jako pouhé proticírkevní hnutí, provázející národně emancipační procesy 19. století, ale jako „součást ambivalence moderny, která se vyznačuje střetem identit a proměnou životních orientací a mentalit“, přičemž je třeba mít na paměti, že zkoumané téma má své širší, celoevropské souvislosti.¹⁹ Modernitu fenoménu antiklerikalismu autoři dokládají skutečností, že se vždy aktuálně pokoušel vyrovnat se s proměnami tehdejší společnosti, měnit se a inovovat s vývojem a nabízet případné alternativy. V podmínkách mnohonárodnostního státu (podunajské monarchie) se antiklerikalismus projevoval jednak jako prostředek politického a ideového boje, jednak také jako politická a náboženská imaginace, na což se neprávem zapomíná.²⁰ Za hlavní vývojové mezníky antiklerikalismu považují autoři revoluční léta 1848–1849, v kterých modelově dominuje z hlediska zvolené problematiky proticírkevní kritika českého novináře a spisovatele Karla Havlíčka. Dalším milníkem jsou vládní liberální opatření šedesátých let 19. století, po kterých je antiklerikální boj v českých zemích stále více spjat s otázkou národní emancipace a státní svébytnosti českého národa, která je konceptuálně představena v historiografickém i politickém díle českého historiografa a liberálního politika Františka Palackého. Obraz antiklerikálního boje byl v té době podle autorů identifikovatelný především ve školství a v otázkách spjatých s výchovou a vzděláváním.²¹ V devadesátých letech byl antiklerikalismus podle autorů dotvořen a začal být veden zejména ze socialistického prostředí, z části sociální demokracie a z národně socialistického hnutí. V té době dosáhl kulturní boj svého vrcholu, který podle autorů dozníval v novém prostředí první československé republiky. Na zmírnění klerikálního tónu měla tehdy zásluhu, jak zdůraznili autoři, Československá strana lidová, vedená Janem Šrámkem. V tomto období se v antiklerikálním boji rozvíjí téma kremačního hnutí a sílí polemika ohledně možné rozluky manželství. Od dvacátých let 20. století dochází ke zklidnění antiklerikálního boje, který doznívá v následujícím desetiletí. Výsledkem totiž bylo poznání a smíření katolicismu s faktem, že již není a nebude jedinou ani dominantní společenskou silou, stejně jako zjištění pokrokářských politických stran, že vlivu katolicismu na společnost se nikdy zcela nezbaví.²² Podle autorů probíhal antiklerikální boj ve třech souběžně si rivalizujících diskurzích s ofenzivním nábojem: národně-emancipační liberální (ne-náboženský), dále socialistický a menšinový austrokatolicko-konzervativní včetně národně-katolického segmentu,²³ jak jsem již naznačil v úvodní části textu. Jejich skutečný podíl a důraz v kulturních bojích se však lišil region od regionu. Podle autorů tak lze tehdejší kulturní boj ve zpětné projekci číst i jako zápas národně-emancipačního centra (Prahy) s oblastmi s převahou národně-katolické orientace (Slovácko, Valašsko, jižní Čechy) nebo s oblastmi s převahou socialistické orientace (Kladensko, Hodonín, brněnská a pražská předměstí). Také však uvnitř klerikálních oblastí byl místně veden kulturní boj. Na druhé straně existovaly

¹⁸ Tamtéž, s. 382.

¹⁹ Tamtéž, s. 9.

²⁰ Tamtéž, s. 10.

²¹ „Byla to právě sféra školství, která dodala českému antiklerikalismu celospolečenské rozšíření, a to v několika mobilizačních vlnách. Každopádně se zdá, že to byl vliv v procesu vzdělávání [...], který dal antiklerikalismu vyrůst v hnutí, jež začalo udávat hlavní tón společenských debat“ (tamtéž, s. 383).

²² Tamtéž, s. 385.

²³ Terminologický obsah politického stranictví je dán paradigmatickým uchopením tématu (viz tamtéž, s. 386).

oblasti s vlašnou intenzitou kulturního boje, související buď s nevyhraněním daného regionu, nebo s jednoznačnou dominancí některého z diskurzů, či přímo s cíleným lokálním oportunismem k obecně nastavené situaci (příklad valašského Lidečka).

Důraz autoři položili na nejvýraznější projevy antiklerikálních názorů, metod a postupů, které byly obsaženy jednak ve vlastní stranické programatice, jednak byly součástí praktických kroků spjatých s politickým soupeřením stran a hnutí. Antiklerikalismus autoři studovali a komparovali především z jeho zaznamenaných a průkazných mobilizačních aktivit. Ty se nejvíce podepsaly na podobě tehdejšího politického strnictví (náboženská otázka v politických programech, její aktivizace v ideových a praktických střetech u jednotlivých stranických osobností), dále na tehdejší školství (včetně otázky výuky náboženství) a ve vývoji učitelského stavu (včetně dilematu pokračujícího působení kněží na školách), dále v občansko-právních záležitostech (sňatky, možnosti manželské rozluky, kremační hnutí, lidové misie, deklarativní ateismus, tzv. přechodové rituály aj.), ve sporech o pojetí a význam státních svátků (liturgický kalendář církevních svátků versus státní a národní svátky), také však v bojích o jednotlivé kostely (např. mezi římskokatolickou církví a reformovanými církvemi). Za projev antiklerikalismu lze však považovat i marginálnější spory na obecní úrovni, ke kterým patřilo rozhodnutí pojmenovat obecní ulici podle významných osobností,²⁴ dále vědomé rušení nedělního a svátečního klidu, spor o podobu obecních pomníků a mohyl,²⁵ o využití ochotnického divadla v obci nebo o kinematografický program kina,²⁶ případně o využití místního hostince, kulturního domu nebo o jmenování čestných občanů obce,²⁷ nebo o ideový význam sazených obecních stromků.²⁸ Také však pěstovaný legionářský kult, často spojený s drobnými antiklerikálními projevy.²⁹ Konečně, antiklerikalismus se odlišně modelově odrážel v centrálním (dominantním) prostředí velkoměst a v regionálním (lokálním) sociálním, kulturním a politickém prostředí, kde probíhal kulturní boj především na stránkách dobové žurnalistiky a prostřednictvím sociálně podmíněných společenských rituálů v obci. Autoři zdůraznili, že zatímco ve (velko)městském prostředí nabýval kulturní boj často výrazných protikatolických nebo přímo antiklerikálních forem, odpovídajících celospolečenské a obecně deklarované úrovni, na venkově bylo zpravidla cílem pouhé oslabení vlivu římskokatolické církve, nikoliv však jeho cílená dehonesta-ce či případná eliminace náboženského citění.³⁰ V rámci těchto kategorií pak autoři sledují přibližně jedno století vývoje antiklerikálního hnutí v českých zemích, na příkladu výzkumu a srovnání několika konkrétních lokalit, pro které jsou dochované a průkazné dobové prameny k tomuto bádání. Rozdíl autoři samozřejmě zaznamenali mezi typicky městským a naopak periferním venkovským prostředím, dále podle socio-profesního a sociokulturního zaměření sledovaných aktérů a přirozeně podle demografického vývoje daných lokalit. Hlavními pramennými zdroji byly autorům tištěné prameny (dobová publicistika, příručky ke kulturnímu boji a k politickému strnictví), dále prameny archivní povahy (spisy okresních úřadů, spolková agenda v jednotlivých regionech) a místní (sekundární) zdroje dobových informací (školní a farní kroniky, agenda církevních konzistorií, včetně statistik).

Podle dochovaných materiálů se zdá, že maloměstská prostředí se silící liberální, antiklerikálně smýšlející vrstvou, představovala ideální jeviště pro antiklerikální boj, jak autoři zaznamenali především z obav a reakcí u představitelů tehdejší církevní správy. Do průkaz-

²⁴ Např. v případě Polné (tamtéž, s. 250).

²⁵ Např. v případě Bludova (tamtéž, s. 278).

²⁶ Např. v případě Bludova (tamtéž, s. 278).

²⁷ Např. v případě Žarošic (tamtéž, s. 290).

²⁸ Např. v případě Mikulovic u Pardubic. Jednalo se o návrh vysazení tzv. „Husových lip“ v roce 1914 (tamtéž, s. 310).

²⁹ V případě Mikulovic u Pardubic (tamtéž, s. 311–312).

³⁰ Viz tamtéž, s. 169.

ných mobilizačních antiklerikálních aktivit nejvýrazněji vstupovaly právě liberální síly, ačkoliv nejpropracovanější antiklerikální ideologii měli podle zjištění autorů spíše socialisté.³¹ Svá konkrétní zjištění z vybraných a výzkumu podrobených regionů a obcí, pak autoři předkládají čtenáři v jednotném formátu: nejprve charakteristikou místa výzkumu a nástínem případných paralel s jinými lokalitami, dále vylíčením aktérů a struktur tamějšího kulturního boje a konečně představují nastavený diskurz, který vychází ze zjištěných a v publikaci sumarizovaných výsledků pro každý výzkumem podrobený region.³² Předložené mikrohistorické analytické sondy do vybraných lokalit představují industrializovaná centra (velkoměsta), dále maloměsta s částečnou industrializací, periferní středisková městečka i ryze venkovské obce. Za významný poznatek autorů lze považovat též zjištění, že čím menší obec byla nebo se nacházela na územní periférii, tím více vzrůstal význam jejích aktivních jednotlivců, potenciálních nositelů kulturního boje, na úkor politického aktivismu a kulturního boje politických stran a hnutí.³³ Autoři přihlíželi v danou chvíli i k sekundárním, nicméně za jiných okolností bezesporu ke stejně důležitým hlediskům výzkumu: k pozici zkoumané lokality ve vztahu k rozvoji národně identitotvorné ideologie a s tím souvisejícímu etnickému prostředí lokality z hlediska možného národnostního zápasu mezi českým a německým obyvatelstvem. V případě převahy německého etnického živlu ve zkoumané lokalitě byl zpravidla zaznamenán slabší antiklerikální kulturní boj, než tomu bylo v dominantně české nebo v etnicky zcela homogenní (české) lokalitě.

Prvním modelovým příkladem velkoměsta bylo moravské Brno. Postavení katolické církve bylo sice ve městě tradiční a pevné, postrádalo však pastorační vliv na velkou část především příměstských obyvatel. Brno patřilo k výrazně liberálním a pluralitním obcím, se silným zastoupením německých a později také českých liberálních, nacionálně radikálních a křesťansko-sociálních i socialistických stran a hnutí. Kulturní boj s antiklerikálním obsahem byl do roku 1918 ovlivňován výrazným zastoupením německého obyvatelstva, liberálních politických sil a soustředěním se na nacionálně utvářená a příslušným způsobem ideologicky pojímaná témata. Ale i poté byl v tisku antiklerikální kurz, ve srovnání s Prahou, spíše marginálním tématem, který byl po dlouhou dobu výraznější doménou jen národních liberálů, později také sociálních demokratů (od roku 1907). V rámci antiklerikálního boje byl sice i tady veden typický zápas za osvojení Husova odkazu, byl však v moravském prostředí chápán s mnohými prvky cizorodosti, které odpovídaly kulturnímu kontextu husitismu v moravské tradici.³⁴ Osobní a skandalizační útoky vůči jednotlivcům v tisku, byly doprovázeny souběžnou polemikou k projektu moravské univerzity, která měla silnou podporu v pražském národně liberálním (antiklerikálním) prostředí a do jisté míry odrážela antiklerikální kurs, vedený vůči brněnské římskokatolické církevní správě. Antiklerikální boj na Brněnsku slábl již po roce 1930. Předcházelo mu symbolické smíření a prosazení tří státních svátků (z ideologické a programní líhně tří navzájem nepřátelských politických táborů), naplňující do té doby část obsahu v tisku prezentovaného kulturního boje: Husovo výročí, Svátek práce a cyrilometodějské výročí.³⁵

Extrémním příkladem je naproti tomu Kladensko, považované za jedno z nejsilnějších center socialistů a levicových politických sil v ČSR vůbec. Tudíž zde převažoval antiklerikální boj socialistický (komunistický), na úkor liberálně orientovaného. Postavení římskokatolických sil bylo v daném regionu spíše marginální, a jak dokládají autoři, římskokatolická církev se na Kladensku „stavěla do role misionářů či přímo mučedníků na nepřátelském

³¹ Tamtéž, s. 12.

³² Autoři provedli výzkum a komparaci těchto obcí a přilehlých regionů: Brno, Kladensko, Táborsko, Uherské Hradiště a Uherský Brod, Polná, Bludov, Žarošice, Lidečko, Mikulovice u Pardubic (bližší tamtéž, s. 168–314).

³³ Tamtéž, s. 17.

³⁴ Tamtéž, s. 185.

³⁵ Tamtéž, s. 189.

teritoriu“.³⁶ Podobně však na tom byli v regionu také národně orientovaní liberálové. Proto byl také kulturní boj veden převážně ze strany socialistů a takřka zcela v otěžích jejich celospolečenských témat, bez výraznějšího zakotvení regionálních témat a bez silnějšího přihlídnutí k církevní správě v regionu. Specifikem regionu byli také nositelé antiklerikálních výpadů: na rozdíl od ostatních oblastí, kde jimi byli zpravidla učitelé, levicoví intelektuálové a žurnalisté, jimi byla na Kladensku ponejvíce česká radikálně a anarchisticky orientovaná mládež a české dělnické (hornické) vrstvy, často již sami sebe prezentující jako silně národně orientované, ale současně jako úplné bezvěrce (tudíž pro ně nebylo zásadním nové a jinak tolik u liberálů oblíbené husovské téma). Naproti tomu německá menšina tvořila zpravidla střední nebo nižší střední třídu tamějšího obyvatelstva. Oporou antiklerikálního boji tak na Kladensku byli především sociální demokraté a po ultralevicové radikalizaci regionu v letech 1917–1921 zejména komunisté, bojující jak proti prvorepublikovému kapitalismu (liberálům), tak proti církevní správě v regionu a církvi v ČSR obecně (proti katolíkům i nově se prosazujícím reformovaným církvím).

Naproti tomu tábořský region patřil v Čechách spíše k baštám klerikálních sil, což bylo jednak dáno postavením církevní správy, jednak historickou a místně silnou náboženskou tradicí. Přesto se katolický tábor nacházel v přelomu století v defenzívě. Tudíž bylo snahou antiklerikálních sil v oblasti, které nebyly nijak výrazné (učitelstvo, členové Sokola, pokroková mládež, mladočeská žurnalistika, později pokrokařské hnutí), opřít svou kritiku o zdůrazňování husitských historických kořenů spjatých s regionem a o tradičně agrární ráz jihočeského venkova. Zvláštností regionu byl velmi nízký počet bezvěrců, současně však vzrůstající zájem o reformované církve, za současně silného postavení dominantních katolíků, což se začalo měnit až po roce 1921. Jistá setrvačnost regionu oproti jiným oblastem z hlediska kulturních antiklerikálních bojů, tak byla na Tábořsku jednoznačná. Jak napsali autoři, „údaje pro Tábořsko ve srovnání s celými Čechami budí dojem, jakoby se region přibližně do roku 1917 profiloval spíše plytkým, nedůsledným pokrokařstvím, drženým na uzdě neochotou místní maloměstské elity k čelnímu střetu se státem a jeho ideovým spojencem, římskokatolickou církví“.³⁷ Dalším specifikem oblasti byla jasná hranice uvnitř národně liberálního tábora, rozděleného na mladočeskou a pokrokařskou část, což oslabovalo nejen jednotný tón antiklerikálního boje s církví, ale zejména třítilo pokrokařské síly na každodenní střetávání s mladočeským konzervatismem a s oportunismem, také však na kritiku formálně slaveného a spíše pouhou tradicí udržovaného odkazu Jana Husa v regionu.

Jako modelový příklad silného klerikálního prostředí na moravském Slovácku, dostatečně vzdáleného výrazných center radikálních hnutí, byly využity Uherské Hradiště a Uherský Brod, kde se antiklerikální boj mezi dominantní katolickou hospodářskou elitou a mladočeskými intelektuály rozvíjel až po roce 1905 v souvislosti s nastolením české národní identity, proti původnímu vlivu stávajících německy hovořících elit a po roce 1921 v podstatě skončil jednoznačnou převahou katolických sil, které většinově podpořily národní myšlenku i státní emancipaci národa a to navzdory současně sílícímu levicovému hnutí. Antiklerikální boj (zejména mladočechů) zde kulminoval v letech 1911–1914 a 1918–1921. Nejsilnějšími oponenty katolickému bloku zde nakonec zůstali po roce 1918 především socialisté.

Lokalitou takřka postrádající antiklerikální kulturní boj byla naproti tomu Polná na česko-moravském pomezí. Do roku 1912 zde jednoznačně dominoval vliv katolické církve, teprve poté vzrůstal vliv levicových sil (sociální demokracie) a svobodomyslných, což přechodně vrcholilo v letech 1918–1919. Do antiklerikálního boje se kromě levicových sil za-

³⁶ Tamtéž, s. 190.

³⁷ Tamtéž, s. 204.

pojila i nová Československá církev husitská, ale s menším úspěchem. Podpora katolické církvi v Polné, která se jevila být konfesijně homogenní, však byla často formální a nezřídka i vynucená okolnostmi: daná byla více formální historickou tradicí než upřímně vyznáváním věroučným zaujetím, jak se autorům podařilo zjistit. Pozoruhodné bylo, že aktéry antiklerikálního boje v obci byly převážně instituce (spolky a školy), nikoliv výrazné osobnosti regionu.

Prakticky etnicky česká lokalita Bludov se stala od konce 19. století národním centrem pro oblast převážně etnicky německé severní Moravy. Obec byla typická výrazným antiklerikálním bojem mezi katolíky (výrazní faráři, katolické podpůrné spolky) a pokrokaři (učitelé, živnostníci, příslušníci Sokola, někteří obecní starostové, levicové politické síly), a to přibližně od roku 1880. Antiklerikální boj byl veden zejména místním radikálním učitelstvem (výraznými jednotlivci), které se pokoušelo nabourat tradici církevních svátků a společenských rituálů (misie, pohřby, svatby, biřmování, nedělní svátky), stejně jako dominanci katolické církve v obci. Zdejší kulturní boj neměl, přes drobné oslabení katolických pozic, jednoznačného vítěze. Katolíci v obci si podrželi stálý vliv, který skončil teprve revolučními událostmi roku 1948.

Další lokalitou, kterou autoři modelově využili, byly slovácké Žarošice nedaleko Hodonína. Jednalo se takřka o etnicky českou zemědělskou obec, s vysokým počtem katolíků (97 procent), katolických obecních spolků a s vlivným postavením farářů. V důsledku toho vedli antiklerikální boj pouze jednotlivci, s malým a vždy jen s dočasným úspěchem, neboť vliv později založeného Sokola (1930) a hasičského spolku nebyl výrazný. Antiklerikalismus dokonce nezasáhl ani tamější školství, přes přítomnost několika učitelů bez vyznání (do roku 1935 navíc zcela chybí mezi žáky bezvěrci). Kulturní boj, vedený v relativně nicotných rozměrech, tak nijak nenarušil naprostou dominanci katolické církve v obci, která v ní řídila vše podstatné až do roku 1910, kdy se zrodila v obci pokrokařská hnutí. Nicméně, jejich vliv zůstal marginální a do roku 1928 nebyl zaznamenán výraznější antiklerikální boj, který by narušoval církevní dominanci. Pozoruhodné je, že katolický tábor se přitom nijak nepokoušel eliminovat ony slabé projevy alternativních názorů (antiklerikalismus), patrně vědom si své naprosté převahy. Na politickém kolbišti v obci spolu zápasili převážně lidovečtí a agrární politici, dominující a konkurující o něco slabším národním socialistům.

Valašská obec Lidečko nedaleko slovenských hranic patřila k velmi chudým lokalitám s téměř stoprocentním podílem katolíků v obci. Dominance katolické církve byla po celou inkriminovanou dobu jednoznačná, dokonce pokračovala i po únorovém převratu v r. 1948 (autoři zjistili, že v roce 1949 stále bylo v obci 99,9 procent obyvatel katolíky a později zde církevní sňatky i pohřby stále probíhaly, paradoxně za občasně účasti státních a samosprávných orgánů obce a složek Národní fronty, jako tomu bylo exemplárně v roce 1987!).³⁸ Bezvěrci v obci nebyli zaznamenáni dokonce do roku 1941 vůbec, což je takřka raritou. Stejně tak vliv tamější farnosti, která v některých počinech dokonce suplovala výkon samosprávných orgánů, ve srovnání s jinými obcemi. Kulturní antiklerikální boj, zahájený v Lidečku až v roce 1928, byl tak spíše formální a slabý, kterému navíc katolické zastoupení v obci úspěšně čelilo. Protikatolické tendence se sice objevily ve školství a v hasičském spolku, avšak bez přímých projevů kulturního boje. Z politického spektra v obci jednoznačně dominovala Československá strana lidová, zatímco levicové síly, např. sociální demokraté nebo komunisté, měly buď marginální zastoupení, nebo nebyli v obci v daném období zastoupeni vůbec.

Poslední modelovou obcí byly Mikulovice u Pardubic. Ryze česká, malá ves s naprostou převahou katolíků, byla převážně zemědělskou lokalitou. Podíl deklarovaných katolíků v obci klesal ve prospěch bezvěrců a evangelíků, nikoliv však v souvislosti s případnými pro-

³⁸ Blíže: tamtéž, s. 305–306.

jevy antiklerikalismu. Kulturní boj byl v obci veden jen slabě ze školského prostředí (1905) a nepočetnou Hospodářskou besedou, ojediněle i ze strany Církve československé (roku 1921), ovšem bez výraznější razance i následného vlivu na dění v obci.³⁹ Po roce 1930 v obci sílí levicová hnutí, ovšem bez výraznějšího kulturního boje, neboť politický katolicismus v obci nebyl výrazný, ani konfrontační. Podle autorů to byla především věroučná vřelost místních obyvatel, slabá iniciativa pokrokových hnutí a výrazně pasivní počínání, z institucionálního hlediska jinak dominantní katolické církve v obci, co umožnilo vnitřní proměnu venkovské obce bez náležitých projevů antiklerikalismu.⁴⁰

Zajímavou sondu do krajaňských emigrantských center tvoří poslední kapitola publikace. Podle autorů měla emigrace v daném období tři zásadní příčiny: především to byly náboženské důvody (novodobé exulantství), dále vojensko-politický vývoj podunajské monarchie, příp. Rakouska-Uherska (útěk před vojenskou povinností, z politických důvodů, kvůli pronásledování, útěk před trestem odnětí svobody) a v neposlední řadě sociálně-ekonomické důvody. Kromě naprosté většiny dobrovolně emigrujících, však musíme uvažovat i o méně početné komunitě násilně vystěhovaných, a to buď do předem vytvářených oblastí, nebo bez jednoznačného cílového určení. Jedná se tedy jak o typickou formu zahraniční emigrace, tak i o formu vnitřní migrace (v hranicích Rakouska-Uherska a později ČSR). Z hlediska socio-profesního odcházeli za hranice převážně chudší dělníci a drobní řemeslníci, případně rolníci z venkova. Nejprve jednotlivci nebo páry, od konce 19. století často celé rodiny nebo rodinné klany. Podle zjištění autorů odcházela v 19. století asi polovina migrantů do jiných částí Rakouska-Uherska (často ze Zalitavska), zbytek nejčastěji na východ do Volyně, nebo na západ do USA, později doplněné o další státy západní Evropy. V letech 1918–1924 následovala druhá vlna migrace, především sociálně-ekonomická (ze Slovenska a Podkarpatské Rusi) do USA, dále do Francie,⁴¹ Latinské Ameriky a Kanady. Faktorem, který pak migraci výrazně omezil, byla světová hospodářská krize let 1929–1933, vedoucí dokonce místy k zpětnému reemigračnímu pohybu.

Situaci v krajaňských komunitách ovlivňovaly místní katolické a protestantské misie a spolky a nezřídka též aktivity politicky orientovaných spolků a hnutí, navazujících na antiklerikální kulturní boj v původní vlasti. Duchovní spolky měly zejména podporovat etnickou a sociálně-ekonomickou soudržnost komunit a zajistit kontinuitu národní identity v emigrantských osadách, dbaly však i o udržení víry a uhájení původní konfese českých a slovenských osadníků, zejména v kulturním boji s bezvěrci nebo náboženskými odpadlíky. Autoři se pokusili o typologizaci migračních center a spíše z didaktických důvodů je rozdělili na přilehlá (Viedeň, Volyň, vesměs v rámci Rakouska-Uherska) a vzdálená (zahraniční). Nejvýznamnější emigrantská centra, vykazující kulturní antiklerikální boj, vznikla a rozvíjela se v USA. Zatímco starší emigrace a jejich krajaňské osady vykazovaly hlubší religiozitu, než ty pozdější, současně autoři došli ke zjištění, že záleželo i na tom, zda vznikaly v agrárních periferních oblastech nebo v industrializovaných městských centrech. Nejvýraznější odolnost vůči antiklerikálním výpadům přitom projevovali náboženští disidenti a to zejména v pruském Slezsku, dále v USA, Kanadě a Argentině, naproti tomu antiklerikálním tendencím snadno podléhaly průmyslové a hornické oblasti v západní Evropě, ale také některé oblasti v USA (tzv. svobodomyšlné hnutí), kde nezastupitelnou roli sehráli zejména formující osobnosti.

Autorům se nepochybně podařilo podle zvoleného přístupu a metodiky najít rozdíly v kulturních bojích na regionální úrovni, jak avizovali své cíle v úvodu své publikace a stejně

³⁹ Nositelem kulturního boje byl prakticky jediný člověk, místní učitel a kronikář, pozdější ředitel obecní školy.

⁴⁰ Autoři trefně píší o tamějším poklidném katolicismu jako o „občanském náboženství“ v obci a jako o víře, spojené s mírným českým nacionalismem (tamtéž, s. 314).

⁴¹ K významnému fenoménu tzv. českých krajaňských kolonií ve Francii přehledně: Namont, Jean-Philippe: Československá Kolonie. Dějiny české a slovenské emigrace ve Francii (1914–1940). Praha 2015, 564 s.

tak věrohodně interpretovat rozdíly, které v otázce a působení antiklerikalismu existovaly na pozadí rozdílného vývoje Čech a sousední Moravy. Podle jejich názoru však pro výzkum kulturního antiklerikálního boje není potencionální (historická) hranice mezi Čechami a Moravou až tak zásadní, neboť významnější rozdíly zaznamenali až na nejnižší (regionální) úrovni, komparací zkoumaných měst a venkovských obcí, které logicky reflektovaly převážně známé jevy, vyplývající z výzkumu rozdílností mezi centrem a periferií.

Ne zcela snadné bylo pro autory vyrovnat se s dosavadním nesoustavným bádáním v dané problematice, zejména v absenci hlubšího dosavadního výzkumu k náboženskému vývoji mikrohistorickou optikou (bádáním v jednotlivých regionech a obcích), dále v nedostatečném biografickém zpracování významných osobností, spjatých s kulturním bojem i s četnými limity dosavadního bádání k projevům antiklerikalismu v krajaňských vystěhovaleckých komunitách (emigrantská centra podle jednotlivých oblastí nebo států). Chybí také důkladnější komparace náboženského vývoje v těchto komunitách.⁴² Je jen škoda, že se autoři nevěnovali kupříkladu také německému antiklerikálnímu hnutí v českých zemích v rámci Rakousko-Uherska a po roce 1918 v pohraničních (sudetských) oblastech ČSR s německou menšinou, jeho možným paralelám k jazykově českému prostředí, eventuálně rozdílům v komparaci s předválečným (do r. 1914) a poválečným antiklerikalismem českým, dále otázce možného propojení německé (sudetské – iredentistické) národní a náboženské identity, případně otázky německých mládežnických spolků a dalších angažovaných aktivit. S tím souvisí i rezignace autorů na objasnění politického stranictví v „německých“ pohraničních oblastech ČSR v inkriminovaném období, přestože k danému tématu již existuje řada podnětných publikací a studií, které nejsou autorům publikace neznámé.⁴³ Stejně tak se autoři možná zbytečně vyhnuli poněkud problematickému fenoménu židovské identity, její občanské i náboženské emancipaci v podunajské monarchii, podpořené legislativní úpravou (otázka židovské konfese, postavení ghett, možnosti osobní seberealizace, otázka konfesního (židovského) školství, asimilační hnutí, emigrace apod.), i průběžným vlnám antisemitismu v 19. a poč. 20. století, které nezřídka souvisely s antiklerikalismem, nebo naopak s antisekularizačním pnutím zejména v (ultramontanistickém) římskokatolickém táboře. Zde mám na mysli nikoliv prvoplánově etnicky motivovanou nenávisť, související s represivními násilnými výkřiky typu Hilsneriády konce 19. století, nebo s nárůstem štvavého antisemitismu podmníněného prudkou nacionalizací Evropy po první světové válce, nýbrž onen potencionální konkurenční zápas (kulturní boj) mezi konfesními centry židovské obce a římskokatolickou, případně nekatolickými církvemi, s křesťansko-sociální politickou platformou či s pokrokařským hnutím apod.⁴⁴ Z publikace není příliš patrné, zda taková podoba kulturního boje probíhala, např. na pozadí antiklerikálního zápasu a pokud ano, jakou měla ideovou i formální podobu a důsledky, případně jak se teritoriálně měnil a odlišoval ve vymezeném časovém období. Tím spíše, že takový výzkum

⁴² K problematice českého vystěhovalectví v obecnější rovině, zejm.: Vaculík, Jaroslav: *Češi v cizině 1850–1938*. Brno 2007, 209 s.; Doubek, Vratislav: *Česká politika a (východní) vystěhovalectví 1848–1922*. Praha 2012, 136 s.

⁴³ Např.: Malíř, Jiří: *Německý katolický politický tábor na Moravě v letech 1848–1914*. Časopis *Malice moravské* 116, 1997, č. 1, s. 201–215; Kaiserová, Kristina: *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*. Úvaly u Prahy 2003, 200 s.; též: *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a v první polovině 20. století*. Praha 2011, 448 s., Šebek, Jaroslav: *Mezi křížem a národem*. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu. Brno 2006, 336 s.; Cibulka, Pavel: *Německé politické strany na Moravě (1890–1918). Ideje – Programy – Osobnosti*. Praha 2012, 448 s.; Langhans, Daniel: *Der Reichsbund der deutschen katholischen Jugend in der Tschechoslowakei 1918–1938*. Bonn 1990, 395 s.

⁴⁴ Tak jak na to exemplárně poukázal na příkladu znojemské křesťansko-sociální platformy Martin Markel (Markel, Martin: *Počátky křesťanského sociálního hnutí na jižní Moravě*, in: *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*, eds.: L. Fasora, J. Hanuš a J. Malíř. Brno 2007, s. 25–34).

v souvislosti se studiem národních identit, vývoje sekularizačních procesů a emigračních vln již (nejen) v českém prostředí probíhá.⁴⁵

Navzdory tomu se autorům nepochybně podařilo alespoň částečně zacelit dosavadní handicap přehlížení fenoménu „českého antiklerikalismu“, poukazem na určité jeho tendence, projevy a dobové přístupy, předložit čtenáři současnou, mírně inovovanou koncepci bádání, seznámit ho s nastaveným paradigmatem výzkumu a doložit ho výsledky mikrohistorických sond v konkrétních, modelově zvolených českých a moravských lokalitách pro vymezené období. Svá zjištění pak vtělili do bilančních a statistických výsledků k nástinu možných podob a důsledků fenoménu antiklerikálního kulturního boje v českém prostředí druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Vynikající dojem z předkládané publikace tak poněkud narušují jen občasné překlepy a jazykové chyby, které však nemusíme nutně klást za vinu autorům. Učiněných chyb není naštěstí mnoho,⁴⁶ aby nějakým zásadnějším způsobem diskvalifikovaly celkový přínos předkládané publikace k pojednanému tématu, jejíž stěžejní část podle mého názoru tkví zejména v nástinu metodologického přístupu v úvodu a v ústřední komparační části, v níž jsou představeny a zhodnoceny výsledky z provedených mikrohistorických sond a analýz.

Richard Mahel

Balík, Stanislav – Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Vlha, Marek: Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938, Argo. Praha 2015, 490 s. + 8 nestr. příloh, edice: Historické myšlení, sv. 69.

⁴⁵ Např.: Čapková, Kateřina: Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách, 1918–1938. Praha 2005, 360 s.; Hahn, Fred: Jews from the Bohemian Lands in the United States, 1848–1938. In: Grossbritannien, die USA und die böhmischen Länder 1848–1938, eds.: E. Schmidt-Hartmann – S. B. Winters. München 1991, s. 31–45; Kieval, Hillel J.: Formování českého židovstva. Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918. Praha – Litomyšl 2011, 400 s.; Kestenberg-Gladstein, Ruth: Identifikation der Prager Juden vor und während der Assimilation, in: Die Juden in den böhmischen Ländern, ed.: Ferdinand Seibt. München 1983, s. 161–197; Lhotová, Markéta: Asimilace nebo nacionalizace – základní dilema židovských komunit v druhé polovině 19. století a jeho odraz ve spolkovém životě. In: Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914, eds.: K. Kaiserová a J. Rak. Ústí nad Labem 2008, s. 418–449; Frankl, Michal: „Emancipace od židů“. Český antisemitismus na konci 19. století. Praha 2008, 408 s.; Krejčová, Helena – Míšková, Alena: Poznámky k otázce antisemitismu v českých zemích na konci 19. století. In: Emancipácia Židov – antisemitismus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsku-Uhersku, v českých zemích a na Slovensku, eds.: J. K. Hoensch, S. Biman a L. Lipták. Bratislava 1999, s. 45–71.

⁴⁶ Např. na s. 228, 230, 258, 274, výčet však není konečný.

DAVID FABER:

MNICHOV. KRIZE APPEASEMENTU 1938

Publikace Davida Fabera, v anglickém originále vydaná již v roce 2009,¹ ve svém názvu předepisuje, že ústředním motivem celého díla budou události spjaté s britskou politikou a s mnichovskou konferencí z konce září roku 1938. Tedy téma, které na sklonku třicátých let 20. století ovlivnilo podobu a vývoj celé střední Evropy. Pro československé dějiny to byla bezesporu událost zcela mimořádná, spočívající v náhlé bezmoci tehdejší československé vlády proti ní účinně zasáhnout i v tragičnosti důsledků, do nichž byla nakonec v diplomatické izolaci roku 1938 uvržena. Mnichovská konference ve svých důsledcích znamenala pro předválečné Československo, na konferenci přizvané v nelichotivé pozici in margine, ztrátu třiceti procent původního území s téměř pěti miliony obyvatel, velké části tehdejšího domácího průmyslu a surovinových zdrojů a ztrátu prakticky celého obranného prstence nedokončeného pevnostního systému, vybudovaného proti možné agresii sousední Hitlerovy německé říše, která se tak požadovaného území zmocnila ad gustum jiným způsobem. Jedná se tedy o událost, která je silně spjata s československými dějinami, ovšem ve výrazně evropském kontextu, bezprostředně předcházejícímu druhé světové válce.

Na autorův v publikaci soustředěný zájem na dějiny moderní britské politiky v dobovém evropském kontextu bychom neměli pohlížet jako na náhodný zřetel nebo ryze ojedinělý sentiment. David Faber se dlouhodobě zajímá o soudobou i současnou britskou politickou scénu, téměř jedno desetiletí působil jako poslanec britské Konzervativní strany (Conservative Party) za město Westbury v britském parlamentu (Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland) a kromě toho je vnukem bývalého britského ministerského předsedy Harolda Macmillana (1894–1986), známého jako nekompromisního a pragmatického představitele britských konzervativců, s nepřehlédnutelnou politickou přezdívkou „Supermac“. Faberova obsáhlá publikace vyšla na britském knižním trhu kvůli mimořádnému zájmu čtenářů dokonce ve dvou vydáních: dotisk sice s poněkud pozměněným názvem i přebalem knihy, ale s jinak naprosto identickým obsahem.²

Předkládaná publikace ve skutečnosti není výlučně zaměřena na průběh a výsledky mnichovské konference z roku 1938, jak by se mohlo jevit z avizovaného názvu publikace, přestože i tak jí byla věnována dostatečná pozornost.³ Daleko více se soustředí na bezprecedentní rys, který ji nedílně doprovázel a v jistém smyslu také výrazně katalyzoval. Tím byla tehdejší anglosaská politika appeasementu, s neskrývaným patosem parafrázovaná britským lordem Halifaxem, tehdejším předním zastáncem avizované diplomacie, jako „politika hojení ran a napravování legitimních křivd“⁴ jinak v diplomacii přilehavě označovaná jako „peacefull changes“.⁵ Nebyla však výlučnou záležitostí pouze Velké Británie na konci třicátých let 20. století. Naopak je třeba poznamenat, že se promítala do politických jednání a činů také dalších evropských zemí a to již ve dvacátých a třicátých letech

¹ Faber, David: *Munich. The 1938 Appeasement Crisis*. London 2009.

² Týž: *Munich 1938. Appeasement and World War II*. London 2009.

³ K situaci v ČR v roce 1938 ve světle britské politiky: Faber, D.: *Munich*, s. 151–372, k samé Mnichovské konferenci z konce září 1938 (v téměř stenografickém pohledu na průběh jednání): tamtéž, s. 373–416.

⁴ Tamtéž, s. 324.

⁵ Blíže: Parker, Robert A. C.: *Chamberlain and Appeasement. British Policy and the Coming of the Second World War*. London 1993.

20. století,⁶ nehledě k tomu, že egoisticky a velmocensky laděná zahraniční politika Velké Británie dráždila české politiky již při jednáních v Paříži.⁷ Faber se ve své obsáhlé publikaci zaměřil na jednu ze závěrečných fází působení tohoto evropského přístupu k praktické politice, kterou byl právě rok 1938, poslední rok před světovou válkou, která tento přístup de facto pohřbila a současně usvědčila z nepraktičnosti, politického sobectví a z přežívající adorace kolonialismu. Autor tudíž při svém výzkumu nahlíží na pohnutý rok 1938, který musíme považovat z hlediska následného válečného konfliktu za klíčový, pokud možno touto tehdejší optikou a za hojné citace dobového diplomatického materiálu. Předkládaný obsah má tak převážně událostní charakter, ačkoliv bychom spíše čekali analytický nebo bilanční přístup. Faber však zpracoval předkládané téma osobitým způsobem důvodně, aby bylo čtenáři patrné, jak se takový přístup v reálné politice projevoval, jaká měl východiska, postupy i praktické cíle, stejně jako se pokusil naznačit, se znalostí následných událostí (které tehdejší politici mohli i nemuseli předvídat), do jaké míry odpovídaly výsledky takové politiky původním představám a zamýšleným cílům. Autorem zvolený a představený rok 1938, spjatý v evropských dějinách nedílně s mnichovskou konferencí, byl tak více než exemplárním a ilustrativním případem k podání charakteristiky politiky appeasementu i k jejímu celkovému vyhodnocení a pochopení.

I z tohoto důvodu musíme předem rezignovat na souvislý popis politických událostí vedoucích k mnichovské konferenci, stejně jako na podrobnější výčet jejích důsledků, neboť o systematický nástin této dějinné události autorovi nešlo. Koneckonců, tomu byla věnována již velká část evropské historiografie, pochopitelně také domácí.⁸ Středobodem autorova přístupu zůstala britská politika appeasementu, bujně a všestranně v knize představená využitím dochované diplomatické korespondence a informačních relací, v období přibližně let 1936–1938, s vyvrcholem v červenci, srpnu a září roku 1938, místy doplněná německou a francouzskou diplomatickou poštou.⁹ Českého čtenáře tak musíme předem zklamat, pokud by v knize hledal východiska a postupy tehdejší československé politiky. Až na drobné výjimky (několik ojedinělých citací či zmínek z vybraných relací velvyslance ve Velké Británii Jana Masaryka, legačního rady Huberta Masaříka či vyslance v Berlíně Vojtěcha Mastného) zde vůbec není československá diplomacie zastoupena ani zmiňována, ani konfrontová-

⁶ Stačí vzpomenout italskou vojenskou intervenci ve východoafrické Habeši a nepochopitelně opatrný, až opatrnícký postoj Společnosti národů k agresi, stejně jako protekcionistický postup při řešení konfliktu ze strany tehdejších evropských supervelmocí, doložitelný zejména v případě Francie a Velké Británie. K tomu bylo nutné připočíst nedůvěru, vyplývající z členství Sovětského svazu ve Společnosti národů i stále silnější obavy z možné realizace proklamativních expanzivních plánů Německa a Itálie ve střední a jihovýchodní Evropě.

⁷ Blíže: Doubek, Vratislav: Česká politika mezi periferií a centrem (1890–1945). In: *Identity v českých zemích 19. a 20. století. Hledání a proměny*, ed.: Rudolf Kučera. Praha 2012, s. 27–42; Dejmek, Jindřich: *Nenaplněná naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*. Praha 2003, zejm. s. 15–39; též a kol. (eds.): *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*, sv. 1–2. Praha 2001. Blíže k britské velmocenské politice např.: Fox, Ralph: *The Colonial Policy of British Imperialism*. Oxford 2008.

⁸ Z domácí historiografické produkce je třeba vyzdvihnout soustředěné bádání Ladislava Deáka, Valeriána Bystrického, Eduarda Kubů, Roberta Kvačka, Bořivoje Čelovského, Jana Němečka, Jana Kuklika a především Jindřicha Dejmka, které se kromě otázek spjatých se samotnou mnichovskou konferencí a jejími důsledky, významně zabývá také politicko-diplomatickými vztahy třicátých let mezi tehdejšími zeměmi střední Evropy, Velké Británie, Francie, Itálie a SSSR. – Blíže k historiografickému zpracování tématu, s přihlédnutím k appeasementu: Dejmek, Jindřich: *Britský appeasement. Bilance půlstoletí trvající historiografické diskuse*. ČCH 98, 2000, č. 1, s. 130–142; též: *Historiografie československé zahraniční politiky a diplomacie 1918–1948. Bilance poslední dekády (1997/98–2007)*. In: *Reflexe dějin Československa 1918–1948 v historiografii na počátku 3. tisíciletí*, ed. Jan Němeček. Praha 2008, s. 27–65; Kvaček, Robert: *Glosy o Mnichovu v historiografii*. In: *Mnichovská dohoda. Cesta k destrukci demokracie v Evropě*, ed.: Jan Němeček. Praha 2004, s. 243–251; Perman, Tomáš: *Příspěvek k historiografické diskusi o politice appeasementu v anglicky psané odborné literatuře*. In: *The Twentieth Century. Dvacáté století*. Praha 2005, s. 343–371.

⁹ Především v korespondenci N. Chamberlaina, N. Hendersona, E. Wooda Halifaxe, R. Vansittarta a A. Edena. Ve Francii našel appeasement své plné uplatnění nástupem vlády Édouarda Daladier v dubnu roku 1938.

na s britskou a francouzskou politikou, což se může jevit jako překvapující, pokud si autor jako jedno z východisek vybral právě mnichovskou konferenci z roku 1938, s nedozírnými důsledky pro tehdejší československý stát, i vzhledem ke skutečnosti, že Velká Británie a Francie představovaly pro tehdejší Československo nejdůležitější smluvní evropské partnery i garanty jeho právní existence.¹⁰

Autor svůj rozsáhlý text, sledující v přísně chronologickém sledu vývoj a divergenci britské vládní politiky ve vztahu k Německu a Itálii v letech 1936–1938, rozdělil do čtrnácti kapitol, podle odvíjejících se fází britské politiky appeasementu k evropským událostem, s přihlédnutím k vývoji v samotném Německu. Hlavními autorovými tématy avizovaného roku 1938 (s časovými přesahy zpět do minulosti až k roku 1936), jsou předválečné působení britské a francouzské diplomacie na půdě Německa (na příkladech velvyslanců André François-Ponceta a sira Nevila Hendersona a diplomata britského ministerstva zahraničí Edwarda F. Wooda, lorda Halifaxe),¹¹ armádní čistky v Německu (na příkladech polního maršála Wernera svobodného pána von Blomberg a generálplukovníka barona Wernera von Fritsche),¹² manévrování britské diplomacie ve vztahu k Německu a k tradičním spojencům (na příkladu rozdílných koncepcí uvnitř kabinetu: ministra zahraničí Anthonyho Edena a ministerského předsedy Nevilla Chamberlaina),¹³ diplomatický nátlak Německa na připojení Rakouska a postoj britské diplomacie k anšlusu,¹⁴ situace v Československu v roce 1938 (včetně mise lorda Waltera Runcimana),¹⁵ německý nátlak na odstoupení československého pohraničí s německým obyvatelstvem a postoje britských politiků,¹⁶ Chamberlainovo jednání s A. Hitlerem s cílem zachovat evropský mír obětováním Československa¹⁷ a cesta k mnichovské konferenci, včetně *giorno fatale* bez účasti Československa.¹⁸ Text knihy končí stručným nástinem některých důsledků konference a okupací zbytku Československa německou armádou v březnu roku 1939, jako tragického a symbolického důsledku uplatňované britské politiky appeasementu v Evropě.

Autorem představená politika appeasementu, jím přízvučně nazvaná „kyvadlovou demokracií“,¹⁹ kladla důraz na několik prvků v tehdejší britské politice, které podle autora o jejím obsahu a vývoji nejlépe svědčí. Jednak to byl tehdejší zápas uvnitř britské politiky o uhájení jednotného státního zájmu a zachování velmocenského postavení Velké Británie ve světě, dále sílící konflikt kabinetu ministerského předsedy Nevilla Chamberlaina s opozicí ve vlád-

¹⁰ V soupisu použitých pramenů a literatury najdeme pouze dvě (!) české stopy k tehdejším událostem, a to anglicky představené memoáry Huberta Ripky k mnichovské události (Munich. Before and After), vydané v roce 1939 (viz s. 490) a osobní memoáry Jana Masaryka, vydané ve Velké Británii v roce 1951 (s. 486). Přínejmenším bych očekával využití alespoň bilančních prací prezidenta E. Beneše k tehdeším předválečným událostem a postřehy tehdejších diplomatů Karla Lisického, Vojtěcha Mastného, Huberta Masaříka a Kamila Krofity (Beneš, Edvard: *Boj o mír a bezpečnost státu. Československá zahraniční politika v projevech ministra dra. E. Beneše*. Praha 1934; *týž: Mnichovské dny. Paměti*. 2. vyd. Londýn 1958 (Doklady a rozpravy sv. 22–23); Lisický, Karel: *Československá cesta do Mnichova*, díly 1–3. Londýn 1954–1956; Mastný, Vojtěch: *Vzpomínky diplomata*, eds.: E. Kubů, P. Luňák a O. Novák. Praha 1997; Masařík, Hubert: *V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata*. Praha 2002; Krofta, Kamil: *Z dob naší první republiky*. Praha 1939; *týž: Die Tschechoslowakei und die Kleine Entente in der heutigen europäischen Politik. Exposé d. Ausenministers*. Prag 1937 (Tschechoslowakische Quellen und Dokumente, Nr. 22).

¹¹ Faber, D.: Munich, s. 17–49 („Hitler cití přiležitost“).

¹² Tamtéž, s. 51–77 („Skandál v Berlíně“).

¹³ Tamtéž, s. 79–104 („Poslední slabá šance“).

¹⁴ Tamtéž, s. 105–137 („Podezřelá pauza“), s. 139–165 („Jarní bouřka“).

¹⁵ Tamtéž, s. 167–194 („Květnová krize“), s. 195–222 („Vzdálená země“).

¹⁶ Tamtéž, s. 223–241 („Československo osamoceno“), s. 243–261 („Uprostřed válečného řevu“), s. 263–286 („Na ostří nože“).

¹⁷ Tamtéž, s. 287–312 („Meč nový a ostřejší“), s. 313–340 („Na břehu Rýna“).

¹⁸ Tamtéž, s. 341–372 („Zachovejte klid a kopejte“), s. 373–405 („Létající posel míru“), s. 407–416 („Tasení meče“).

¹⁹ Tamtéž, s. 323.

ních, opozičně politických i v armádních kruzích (poslanec Winston Churchill, ministr zahraničí Anthony Eden, První lord admirality Duff Cooper, do jisté míry i státní podsekretář pro zahraniční záležitosti sir Robert Vansittart), který měl jednak stranické příčiny, jednak byl bojem o novou zahraničně politickou tvář Velké Británie vůči evropským partnerům. Dále se jednalo o reminiscence ohlasu britské politiky v Itálii a zejména v Německu (především o zpětnou reakci, ve snaze Chamberlainova kabinetu co nejdříve regenerovat britsko-německou dohodu o spolupráci a vzájemném porozumění), což se nepřímo odrazilo podle autora nejen v jednáních N. Chamberlaina s Adolfem Hitlerem v Berchtesgaden, Bad Godesbergu a v Mnichově, kde byl přítomen také zástupce italské vlády nebo přímo Benito Mussolini, ale již při obětování Rakouska v březnu 1938 pro zachování britských politických i koloniálních zájmů.²⁰

Autorova jemná kritika směřuje především do dvou oblastí tehdejší britské politiky a děje se tak prostřednictvím účelného výběru a citací z diplomatického materiálu. Jednak k jednání samotného ministerského předsedy Chamberlaina, který se pokusil soustředit do svých rukou i kompetence jiných vládních ministrů, zejména v zahraničněpolitických otázkách, což se projevilo při jeho častých separátních jednáních s Itálií a Německem – autorem je proto příznačně karikován jako „létající posel míru“,²¹ jednak s tím souvisí i druhá oblast autorské kritiky, směřující k povaze a charakteru samotné Chamberlainovy osobnosti. Podle autora nebylo snadné s ním vyjít, tím méně diskutovat, navíc do svého vládního působení a rozhodování promítal často neukrotitelné osobní ambice, stranické cíle a stále častější osobní animozity s některými členy vládního kabinetu.²² Na straně druhé má pochopení pro Chamberlainovu snahu zabránit za každou cenu válce v Evropě, zejména při neznalosti následného vývoje, ačkoliv ho podle autora mohl alespoň v zásadních konturách předvídat (jak ho rámcově predikovali Churchill nebo Cooper). Podle všeho se zdá (zejména s ohledem na dochovanou Chamberlainovu osobní korespondenci), že si ve skutečnosti ministerský předseda zachovával dvojí postoj k tehdejšímu událostem: oficiální, rekněme vládní, který se opíral o tvrdošíjně prosazované prvky britského appeasementu a dále osobní, jakýsi vnitřní a současně skrývaný sentiment, který v časech občasné osobní dezi-luze či naopak mimořádného úspěchu, měl ve zvyku ventilovat v soukromé korespondenci své manželce. V dopisech tak často můžeme narazit na názor, který byl in *contradictio* s jím oficiálně vedenou britskou politikou. Autor však už nijak nevysvětluje, proč se tak dělo, kterých událostí se to zejména týkalo a v jak velké míře se jeho reálné politické kroky rozcháze-ly s jeho osobním smýšlením.

Odsoudit tehdejší britskou politiku appeasementu ad limine není ani s odstupem času a při znalosti následků, které přinesla, jednoduchou záležitostí. Neučinil tak ani autor, byť v mnoha ohledech naznačil její nepraktičnost, ba i její škodlivost na příkladu obětovaného Československa v roce 1938. Naše možné kategorické odsouzení appeasementu, vycházející především z morálního a etického pohledu na katastrofální důsledky mnichovské konference, je v tomto ohledu jistě správné a žádoucí, nicméně vztáhnout takový kategorický soud i na tehdejší aktéry britské politiky by jistě nebylo adekvátní. Plné odsouzení jejich jednání by bylo především předjímáním situace, která měla teprve nastat a o které měli bohužel mnozí jiní, značně zkrесlené představy. Byli navíc svázáni diplomatickou tradicí a povinností sloužit své zemi, tedy britským státním zájmům, které tak byly přirozeně nadřazené zájmům jiných zemí. Vycházejíce navíc ze syrové zkušenosti první světové války a vědomí si jejich následků, usilovali všemi možnostmi o to, aby zabránili novému možnému evropskému konfliktu, a to za každou cenu. Že situaci nakonec neodhadli správně a nechali se

²⁰ Blíže: tamtéž, na s. 105–150, zejm. na s. 117–121.

²¹ Tamtéž, s. 373.

²² Vedoucí např. k rezignaci britského ministra zahraničí Anthonyho Edena dne 20. února 1938.

ukolébat hluchými prohlášeními a planými zárukami z německé strany, si uvědomili mnozí z nich již o rok později, kdy světový konflikt naplno vypukl. Důsledkem byla mimo jiné i personální obměna britského kabinetu v roce 1940, v němž nyní zasedli kritici a odpůrci politiky appeasementu, v čele s Winstonem Churchillem.

Přínos publikace tak v prvé řadě spočívá ve snesení a využití velkého množství dobového diplomatického materiálu, z kterého lze do určité míry tehdejší události zajímavě rekonstruovat, ale ad secundum také pochopit pohnutky a mocenské zájmy tehdejších politických kruhů, zastupujících vybrané evropské velmoci, především samotnou Velkou Británii. Z využitého materiálu se také zdá (a je otázka, zda to bylo účelem), že strůjcem a garantem britské politiky appeasementu byl ve třicátých letech 20. století především sám ministerský předseda Neville Chamberlain, jemuž vycházela v tomto ohledu vstříc většina vládního kabinetu, část poslanecké sněmovny a také královská rodina Jiřího VI. z Windsoru. Podle jejich mínění bylo zapotřebí vést účinnou a vlivnou smířovací politiku (appeasement), pokud Evropě hrozí jakýkoliv válečný konflikt. Platilo to zejména pro agresivní a proklamované cíle italské a německé politiky, neboť oba státy se cítily být poníženy Versailleským poválečným uspořádáním Evropy z let 1918–1920. Stejně tak, pokud by docházelo přímo k ohrožení britských zájmů. Na straně druhé, z obsahu publikace jednoznačně vyplývá, že doznívající prizma první světové války a důsledná snaha o její neopakování, což lze považovat za úhelné dogma politiky appeasementu, dovedlo paradoxně Evropu k nové světové válce. Tak by se dal stručně vyjádřit mezi řádky umístěný autorův vzkaz pozornému čtenáři. Skutečně jen mezi řádky, neboť sám autor do představené publikace interpretačně příliš nenasáhl. Platí to jak při charakteristice Chamberlainovy osobnosti,²³ tak při popisu britské politiky jako celku v inkriminovaném období. Pokud autor prezentuje kritický názor, tak zpravidla jen prostřednictvím a z pera Chamberlainových současníků, nebo přejímá již obecně známý a publikovaný názor jiných historiků, takže není úplně jasné, zda využil takové citace pro prezentaci opatrně vysloveného názoru (zaujal osobní postoj), nebo jen předkládá dobovou citaci pro celkové dokreslení tehdejší, konkrétně představené situace.

A to je podle mého názoru největší otazník celé publikace: absence autorské interpretační prezentace. Faberova publikace totiž působí spíše jako promyšlený výtah z edičního vydání diplomatických relací, což bylo nepochybně autorovo *primordialis propositio*. Zda bylo žádoucí, aby se autor současně zdržel hodnocení tehdejší britské politiky, či to máme pojímat spíše jako nedostatek, není snadné rozhodnout. Patrně záleží i na tom, kdo bude publikaci číst. Čtenáři trochu znalému tehdejších historických událostí, nemusí být taková skutečnost na obtíž, ovšem v případě ryze laického čtenáře, který události příliš nezná, nebo jejich vyústění příliš nerozumí, se v textu může snadno ztratit. Pak je třeba vzít v potaz ještě jednu skutečnost: má-li čtenář skutečně pochopit podstatu, složitost, ale i výslednou absurditu tehdejší britské politiky (appeasement), pak je nepochybně lepší, pokud autor do textu příliš interpretačně nezasáhne. Ostatně, autorem předložené diplomatické relace a citované memoáry tehdejších, převážně britských aktérů událostí, exemplárně prokazují, čím byl takový přístup v britské politice (bez ohledu na to, zda a jak účelné byly pro publikaci vybrány). Čtenář by tak po přečtení publikace měl být schopen posoudit nebo se alespoň účinně zamyslet nad tím, zda byla skutečně tato politika natolik nutná a potřebná a hlavně – čím byla nebezpečná pro tehdejší evropský vývoj, v předvečer následných válečných událostí, kterým beztak nebylo možné zabránit. A to přesto, že autorovo podání událostí není novátorské a víceméně straní tehdejší britské politice (čemuž patrně podléhal i výběr diplomatických zdrojů), což narušuje jen občas autorův kritičtější tón. Při hlubším poznání aktivit československé diplomacie, která zde ovšem téměř není zastoupena, by bezpochyby

²³ Faber, David: Munich, zejm. na s. 167–171, 173–174.

čtenář dostal poněkud jinak laděný příběh,²⁴ než ten, který zde předkládá D. Faber, nicméně nelze současně konstatovat, že by se autor mýlil nebo historické události záměrně zkresloval. Věnoval se zkrátka jen vybraným otázkám (vzhledem k tomu, že téma Mnichova je vděčnou oblastí výzkumu) a k tomu využil také vybranou část dobové diplomatické korespondence. I z těchto důvodů si myslím, že očekávání ze strany české historické vědy k této publikaci byla zbytečně nadsazená a tudíž i následná výraznější skepse k jejímu obsahu zbytečným sentimentem.²⁵

Připomínku bych však měl k používání některých termínů v textu, přičemž ne vždy je patrné, zda vzniklé nedostatky nese autor publikace, či následný český překlad. Především chci upozornit na neústrojné a nesprávné používání termínu „Česko-Slovensko“ pro československý stát ještě před 6. říjnem 1938,²⁶ kdy takový pojem nemá žádné opodstatnění. Autor tento pojem převzal patrně z diplomatické korespondence, kde byl mylně použit, což však dále nevysvětlil. Pojem byl však jedním z důsledků až mnichovské konference z konce září téhož roku a především výsledkem legislativní úpravy v ČSR po ztrátě výrazné části pohraničního území a zavedení autonomní správy na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Stejně tak mě překvapil rok 1919, uváděný v souvislosti se vznikem ČSR (!).²⁷ Je pravdou, že územní korekce státu se svými sousedy probíhaly až do roku 1920 (za asistence francouzské vojenské mise) a dlouho také nebylo jasné, kdy bude stabilizována situace v oblastech, které se v roce 1919 přihlasyly k administrativnímu připojení k Rakousku. Nelze tím však zpochybňovat vznik ČSR v roce 1918, který byl deklarován zákonem č. 11/1918 Sb. a záhy podpořen též ústavním zákonem č. 37/1918 Sb.²⁸ Je také zvláštní, že autor neoperuje s tehdy platným pojmáním „československého národa“ jako celku, byť se jednalo o politický konstrukt tehdejšího státního národa. Místo toho nadále rozlišuje Čechy a Slováky v etnickém pojetí jako dva samostatné národy v nově vzniklém Československu, vedle dále zastoupených Němců a minoritních národnostních skupin.²⁹ Ne zcela přesný je také popis vzniku a utváření Sudetoněmecké strany (SdP) v ČSR. Zcela mi například chybí informace, že jejímu vzniku a působení významně předcházelo a do roku 1935 jí konkurovalo jiné uskupení na politické scéně v dané oblasti, kterým byl Sudetendeutsche Heimatfront (SHF) a do roku 1938 další politické strany a hnutí v oblasti, tvořící nakonec těsně před

²⁴ Poněkud důvěryhodnější i přesnější obraz tehdejší britské politiky, v kontextu aktivit dotčené strany, tedy té československé, nabídl Jindřich Dejmek (Dejmek, Jindřich: *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*. Praha 2003, zejm. s. 292–465; též a kol.: *Československá zahraniční politika v roce 1938*, sv. 1–2. Praha 2001 (Dokumenty československé zahraniční politiky).

²⁵ „Hundreds of books have been published about the Munich conference and appeasement policy because of enormous popularity of this topic. Therefore we must ask ourselves a fundamental question: is it meaningful to write another book about the subject that has been discussed so much already? Does the author offer any new perspective?“ (Radovanovič, Dušan: *David Faber: Munich. The 1938 Appeasement Crisis*. London 2009 (review). In: *The Twentieth Century. Dvacáté století 2*, 2009, s. 158–159).

²⁶ Respektive před 22. listopadem 1938, kdy byl teprve slovenský požadavek státní autonomie z 6. října 1938 schválen Národním shromážděním jako ústavní zákon č. 299/1938 Sb. o autonomii Slovenskej krajiny, s účinností od 23. listopadu 1938, přestože se pro její schválení nevyslovila potřebná třípětinová většina sněmovny ani senátu, jak predikovala postupovat tehdejší ústava ČSR (ústavní zákon č. 121/1920 Sb., dle § 30).

²⁷ Viz Faber, D.: *Munich*, např. s. 151, 156, 171, 219, 251, 268.

²⁸ Zákon Národního výboru československého č. 11/1918 Sb. ze dne 28. října 1918 o zřízení samostatného státu československého a zákon č. 37/1918 Sb., ze dne 13. listopadu 1918 o prozatímní ústavě.

²⁹ Faber, David: *Munich*, s. 151–152. – Autor patrně vyšel z dobových informačních zpráv britských velvyslanců v Praze, které ovšem podávají tehdejší obraz československých národnostních poměrů značně zaujatě a zkresleně. – Blíže k meritům britského pohledu na národnostní otázku v ČSR ve zkoumaném období a ke skutečné národnostní situaci: Brügel, Johann Wolfgang: *Czechoslovakia before Munich. The German Minority Problem and British Appeasement Policy*. Cambridge 1973; Kuklík, Jan – Němeček, Jan: *Od národního státu ke státu národností? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*. Praha 2013, zejm. na s. 122–212.

válkou v ČSR významnou integrační součástí SdP.³⁰ Také není pravdou, že sudetoněmecký aktivista Konrád Henlein od počátku svého působení usiloval o připojení německým obyvatelstvem osídlených pohraničních území ČSR k Německu. K takovému kroku se odhodlal až na konci třicátých let, převážně pod vlivem vývoje v samotném Německu a po významné radikalizaci většiny německého obyvatelstva v ČSR.³¹ Ke škodě jsou také jazykové nedostatky knihy, byť jich není mnoho. Jedná se o občasně překlepy, zejména v uváděných osobních jménech, jako např. v případě ministra zahraničí Františka Chvalkovského.³² Poněkud atypickou podobu má připojený rejstřík, který kombinuje a propojuje jak osobní jména, tak věcná témata v textu spjatá s jednotlivými jmény, což působí značně nepřehledně.³³ Bylo by jistě žádoucí separovat osobní jména do samostatného rejstříku, aby byla v textu lépe dohledatelná, při současném zachování věcného rejstříku. Přesto se jedná, po mém soudu, spíše o drobnosti, které v kontextu nikterak nesnižují kvalitu předkládané publikace, ani vypovídací schopnost hojně citovaného diplomatického aktového materiálu a memoárové literatury.

Především je třeba zdůraznit, že publikace Davida Fabera významným způsobem bilancuje naše poznání předmnichovských a mnichovských událostí v roce 1938, důrazem na obsah tehdejší diplomatické korespondence a informačních relací. Svědčí o tehdejší britské politické reflexi evropských událostí, způsobech navrhovaných řešení, i pokusech o překonávání jednotlivých diplomatických krizí, spjatých s politikou appeasementu a s německou agresivní politikou ve střední Evropě, stejně jako o rozdílnosti přístupů jednotlivých aktérů v diplomatickém boji za udržení evropského míru, proti tehdejšímu přáním nacistického Německa zmocnit se Rakouska i Československa silou. Autorovi se především podařilo poukázat na problematičnost tehdejší britské politiky appeasementu při jednáních s Německem, zejména na příkladu ministerského předsedy Chamberlaina, představením jeho krátkozraké a iluzorní politiky míru, která nemohla v daných podmínkách zabránit novému evropskému konfliktu, na který se Německo v rámci jednostranné anulace versailleského systému mocensky připravovalo přinejmenším od roku 1936. To byl patrně hlavní a nejdůležitější cíl předkládané publikace, který se autorovi podařilo barvitě představit. Je ovšem otázkou, zda stěžejní tíhu britského appeasementu nesl ex professo na svých bedrech skutečně jen ministerský předseda Chamberlain v letech 1937–1940, či zda za její vliv in concreto nebyla spíše odpovědná řada dalších britských politiků, a to již od konce dvacátých let 20. století.³⁴

³⁰ Tamtéž, s. 153. – Srv.: Kvaček, Robert: Mnichovské desatero, in: Mnichov 1938 a česká společnost. Sborník z mezinárodního symposia k 70. výročí mnichovské dohody, eds.: Z. Hazdra a L. Vlček. Praha 2008, s. 87–96. Blíže: Brandes, Detlef: Sudetští Němci v krizovém roce 1938. Praha 2012; Dejmek, Jindřich: Britská diplomacie, Československo a Sudetoněmecká strana (1935–1938). Moderní dějiny 9, 2001, s. 161–236; Novák, Otto: Henleinovci proti Československu. Z historie sudetoněmeckého fašismu v letech 1933–1938. Praha 1987 (Dokumenty, sv. 214).

³¹ Faber, David: Munich, s. 164. Srv.: Brandes, Detlef: Sudetští Němci v krizovém roce 1938. Praha 2012, zejm. s. 17–18, 52–62, 66–79, 90–96. Autor přímo píše: „Zatímco před anšlusem se o odstranění sudetských území mluvilo jen v úzkém kroužku nejjanatičtějších členů SdP, nyní se stalo tématem každodenních hovorů“ (tamtéž, s. 91).

³² Faber, David: Munich, s. 409: uveden chybně jako Chvalovský, patrně při překládání publikace (snad nechtěná záměna s Františkem Chvalovským, nedávným českým fotbalovým funkcionářem a podnikatelem v oblasti sportu).

³³ Tamtéž, s. 495–511.

³⁴ Srv.: Lewis, Terence L.: A Climate for Appeasement. New York 1991; Shen, Peijian: The Age of Appeasement. The Evolution of British Foreign Policy in the 1930s. London 1999; Gajanová, Alena: ČSR a středoevropská politika velmocí (1918–1938). Praha 1967; Dejmek, Jindřich: Československo-britské vztahy v rámci locarnského bezpečnostního systému (1926–1936). Náčrt hlavních problémů. Moderní dějiny 6, 1998, s. 7–97. – Jindřich Dejmek v této souvislosti hovoří o tzv. raném appeasementu (kolem r. 1930) a tzv. aktivním appeasementu v letech 1937–1938 (Dejmek, J.: Neaplněné naděje, s. 470).

Knihu Davida Fabera můžeme pokládat za další nový prvek ve složité mozaice rekonstrukce i interpretace evropských událostí spjatých s pohnutým rokem 1938, přestože k diskurzu přináší jen velmi málo nového nebo skutečně interpretačně neotřelého. Bilancuje však avizovaný rok ve vybraném segmentu kontextu evropských dějin, neboť rok 1938 předznamenal následné výrazné překreslení tehdejší mapy Evropy, se všemi hrůznými i méně závažnými důsledky, z nichž některé přečkaly bezprostředně následující válečný konflikt i poválečnou stabilizaci poměrů až do současné doby.

Richard Mahel

Faber, David: Mnichov. Krize appeasementu 1938, překlad: Šimon Trusina, Bourdon. Praha 2015, 511 s.

JAROSLAV JANDA: MOJE VZPOMÍNKY NA SVĚTOVOU VÁLKU 1914–1918

Stoleté výročí první světové války, která pronikavě změnila osud lidské civilizace, s sebou přineslo kromě odborných a populárních publikací, také vydávání pamětí a vzpomínek jejích přímých účastníků. To se týká rovněž českých vojáků, kteří prošli ohněm frontových bojů, zajetím a mnozí také vstoupili do československých legií, aby místo „za císaře pána a jeho rodinu“ bojovali za národní a státní samostatnost. Jedním z nich byl Jaroslav Janda (1884–1969), autor uvedených pamětí, který se s vojenským prostředím seznámil již před vypuknutím první světové války, když kvůli dobrodružné expanzivní politice habsburské říše na Balkáně sloužil v letech 1905–1908 v rakousko-uherské armádě, právě v období mezinárodní krize, způsobené anexí Bosny a Hercegoviny, která jakoby předznamenala blížící se válečnou apokalypsu. Po vypuknutí první světové války byl nasazen na srbskou frontu, kde v prosinci 1914 upadl do zajetí, přežil strastiplnou anabázi pochodu zajatců do Albánie, až skončil v zajateckém táboře ve Francii. Jako řada dalších zajatců nakonec vstoupil do československých legií a účastnil se bojů na západní frontě. Do vlasti, nyní již samostatného Československa, se vrátil v lednu 1919. V době zajetí si sice vedl osobní zápisky, které se mu však během bojů na západní frontě ztratily. K sepsání pamětí přistoupil až později ve třicátých letech minulého století. Výsledkem bylo 350 stran rukopisu, v kterém podrobně popisuje vlastní zážitky z války. Paměti připravila k vydání jeho vnučka Jaroslava Hlaváčková a publikování se ujal Národní archiv v Praze.

Paměti se tematicky dají rozdělit na několik dějových úseků. První část představuje povolání do armády a počátky války na srbské frontě od července do prosince 1914. Druhou část tvoří vyličení pěšího pochodu zajatecké kolony ze Srbska v průběhu roku 1915 přes albánské hory, předání zajatců pod italský dohled, až po přemístění z přístavu Vlōre (Valona) na italský ostrov Asinara, který tehdy sloužil jako karanténní stanice a vězení. Třetí část popisuje zdejší pobyt od ledna do léta 1916. Čtvrtá část je věnována dalšímu přemístění zajatců do francouzského přístavu Toulon a pobytu v několika zajateckých táborech ve Francii od léta 1916 do podzimu 1917. Pátá část pojednává o vstupu autora pamětí do formujícího se československého vojska (legii) a vojenském výcviku, který posléze vyvrcholil nasazením v říjnu 1918 do proslulých bojů u Terronu. Jeho válečná, zajatecká a legionářská anabáze vyvrcholila návratem do Prahy v lednu 1919. Po krátké vojenské službě v československé armádě byl v květnu 1919 demobilizován a věnoval se svému občanskému povolání.

Naznačené dělení pamětí je však pouze informativní od recenzenta pro čtenáře. Autor pamětí totiž průběžně a velice čtivě podává svoje zážitky v kratších, dějově sevřenějších kapitolách, které jsou konkrétně tematicky zaměřené. Díky tomu popisuje veškeré svoje osudy i osudy svých kamarádů, případné také soupeřů, nejen z bojiště a zajetí, ale podobněji přibližuje každodenní život vojáků na frontě a potom v zajetí, životní, zásobovací, zdravotní a geografické a klimatické poměry, postřehy o kultuře a mentalitě příslušníků různých národů, se kterými se setkal. Cenné jsou jeho postřehy o složitých národnostních poměrech zajatců, kteří byli svými vězniteli považováni především za vojáky nepřátelské rakousko-uherské armády, proto ani docela zpočátku nechápali, zejména Italové a Francouzi, národnostní třenice mezi zajatci, tedy Slovyany, Němci a Maďary. Paměti celkově podávají

široký a bohatý pohled na první světovou válku a zejména konkrétní životní osudy jejich aktérů, řadových vojáků. Text je doplněn obrazovými přílohami a také vysvětlujícími poznámkami, které čtenáři umožňují se přesněji orientovat v projednávané problematice a dobových skutečnostech. Paměti jsou v podstatě jako ego-dokument celkově kvalitním příspěvkem k poznání dějin každodennost za první světové války, které nejsou a ani nemohou být zachyceny v oficiálních dokumentech. Publikace svou formou i obsahem je důstojným připomenutím konkrétních lidských osudů za první světové války a rovněž nadcházejícího stého výročí rozpadu Rakousko-Uherska a vzniku samostatného Československa.

Petr Prokš

Janda, Jaroslav: Moje vzpomínky na světovou válku 1914–1918, k vydání připravila Jaroslava Hlaváčková, Národní archiv. Praha 2016, 270 s.